

T.C.

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**MUHAMMED İKBAL'DE BENLİK FELSEFESİNİN
UNSURLARI**

Hasan Hüseyin KARGIN

Danışman: Yrd. Doç.Dr. Hamdi ONAY

Yüksek Lisans Tezi

Malatya 2014

**MUHAMMED İKBAL'DE BENLİK FELSEFESİNİN
UNSURLARI**

Hasan Hüseyin KARGIN

**İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

Danışman: Yrd. Doç.Dr. Hamdi ONAY

Yüksek Lisans Tezi

Malatya 2014

KABUL VE ONAY

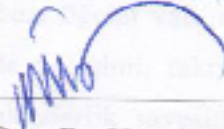
Hasan Hüseyin KARGIN tarafından Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı İslam Felsefesi Bilim Dalında hazırlanan "Muhammed İkbâl'de Benlik Felsefesinin Unsurları" başlıklı bu çalışma 15.07.2014 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

(İmza)

(Prof. Dr. Ahmet Faruk SINANOĞLU) (Başkan)

(İmza)

(Yrd. Doç. Dr. Hamdi ONAY) (Danışman)

(İmza)

(Yrd. Doç. Dr. Tuncay AKGÜN) (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylanm.

.../.../2014

Prof. Dr. Mehmet KARAGÖZ

Enstitü Müdürü

ONUR SÖZÜ

Yrd. Doç Dr. Hamdi Onay danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak hazırladığım **MUHAMMED İKBAL'DE BENLİK FELSEFESİNİN UNSURLARI** başlıklı bu çalışmanın bilimsel ahlak ve gelenekler aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün eserlerin hem metin hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Hasan Hüseyin KARGIN

ÖZET

Bu tez, yirminci yüzyılda İslam felsefesine yeni bir ivme kazandıran Muhammed İktbal'in benlik felsefesine dair düşüncelerini konu almaktadır. Muhammed İktbal, İslam Dünyasının içine düştüğü esaret batağından kurtulması için yeni bir insan tipi geliştirmek ister. Şahsiyeti konu alan bir düşünce sistemi geliştirir. İktbal'in benlik görüşü tevhid'i esas alan bir temelde gelişir. İnsan, kendini Allah'a yaklaştırırsa, özgürlüğüne kavuşacak, kendini sınırlayan tüm bağlardan kurtulacaktır. Benlik kendine Peygamberi kılavuz yapacak, Kur'an'ı içselleştirecek, Kâbe'yi kardeşliğin sembolü olarak görecektir, kaderciliği reddedecektir. Benliğin güçlenmesine yardımcı olan bazı öğeler vardır. Benlik aşk sayesinde potansiyel bir güce erişirken, arzu sayesinde değişimi, fakr sayesinde yüce gönüllülüğü, cesaret sayesinde kendi varlığını, kalenderlik sayesinde olgun kişiliği, basireti sayesinde sezgiyi, faaliyeti sayesinde diriliği ve sürekli mücadele sayesinde üretme gücünü elde edecektir. Diğer taraftan benliği zayıflatan unsurlarda vardır ve benlik bunlardan uzak durmalıdır. Benlik, yeis'e kapılmamalı, kalbinde korkuya yer vermemeli, kimseden bir şey isteyerek dilencilik yapmamalı, bir vatana bağlanmamalı, köleliğe karşı çıkmalı, ırkçılığı reddetmeli, taklitçilikten uzak durmalı, dünyada olup bitenlere karşı kayıtsız kalmamalıdır. Böylesi kişilerden bir topluluk oluşacak, bu topluluklarda birleşerek devleti meydana getireceklerdir. İnsanlık artık tek kişilik yönetimlerden kurtulmuş, Cumhuriyet yönetimine geçilmiştir. İslam toplumları bir an önce Cumhuriyet rejimine kavuşmalı, halkı yönetime katmalıdır. Bu cumhuriyetler birleşip İslam birliğini meydana getirmelidirler. Müslümanlar tek millettir. Bu millet bilinci ile hareket edilmeli, milli ahlakın gelişmesi sağlanmalı, kadınlar iyi eğitilmeli, okullarda milli bir eğitim verilmeli, çalışma ve emeğin yüceliği, zamanın önemi ve tarih bilinci geliştirilmelidir.

Anahtar kelimeler: Muhammed İktbal, Benlik, İslam birliği

ABSTRACT

This thesis is concerned with Muhammed Iqbal's thoughts on the philosophy of personality which had given an impetus to Islamic philosophy in the twentieth century. Muhammed Iqbal aimed to create a new type of man in order to liberate Islamic World from servitude. He develops a thought system that takes personality as its subject. Iqbal's view of personality depends on the concept of faith. Once man brings himself closer to God, he will be liberated from all the restricting bonds. This personality will make the prophet its guide, internalize Qoran, see ka'bah as the symbol of brotherhood and will refuse fatalism. There are certain elements that can strengthen personality. Personality will obtain a potential power through love, transformation through desire, merit through destitute, existence through courage, wisdom through modesty, awakening through foresight, liveliness through action and power to produce through constant struggle. On the other hand, there are elements that weaken personality, and man should keep away from them. Personality should not give way to despair, it should not keep fear in the heart, and it should keep away from beggary. It should not be loyal to any one country and it should be against slavery and racism. It should keep away from mimicry and it should not be indifferent to what is going on around the world. Such people will form a community and this community will form a state. Thus, mankind will be freed from autocracy and will be ruled by Republic. Islamic societies should embrace republican regime where people take part in administration. And these republics should come together and form a united Islamic world. Muslims are a single nation. They should act with a national conscience, develop national ethics and educate women well. A national education should be provided at schools, labour should be admired and significance of time and history should be given.

Key words: Muhammed Iqbal, Personality, Islamic union

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
bkz.	Bakınız
c.	Cilt
Çev.	Çeviren
d.	Doğumu
der.	Derleyen
D.İ.A.	Diyanet İslam Ansiklopedisi
D.İ.B.	Diyanet işleri başkanlığı
Dr.	Doktor
Fak.	Fakülte
Fr.	Fransızca
Haz.	Hazırlayan
Hz	Hazreti
İ.B.B.K.İ.D.B.	İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı
İng.	İngilizce
ö.	Ölümü
s.	Sayfa numarası
Yan.	Yansımalar
Cav.	Cavidname
Esrar.	Esrar ve Rumuz
Kul.	Kulluk Kitabı
Dini Düş.	Dini Düşüncenin Yeniden Teşekkülü
Şark.	Şarktan Haber
Vd.	Ve diğerleri

ÖNSÖZ

Muhammed İkbâl (1877-1938), bir şair, filozof, kendini toplumuna adayan bir ıslahatçı, eğitimci, İslam dünyasını gaflet uykusundan uarmaya çalışan çok yönlü, bilge bir kişiliktir. Muhammed İkbâl, çöken bir medeniyetin canlı şahididir. Hâkimiyeti elinden alınmış İslam ümmetinin yokluk, cehalet, kölelik, sömürü, şuursuzluk gibi belalara düçâr olduğu 20. yy da yaşamış bir fikir adamıdır.

Tarih ilminin ortaya koyduğu hakikat şudur ki: milletlerin yetiştirdiği fertler ya zamanın hengâmesi içinde günü kurtarmaya çalışmış, akıntıya kürek çekmiş, ya da her şeye rağmen dimdik ayakta durup, bildiği ve inandığı hakikatler uğruna savaşmış, hatta bu uğurda can vermiştir. İlk insandan son insana kadar, yeryüzüne milyarlarca insan gelip gidecek ama insanlık çok azının adını unutmayacaktır. Muhammed İkbâl, şiirleri ve düşünceleriyle, İslam Dünyasının hafızasına kazanmış, unutulmaz insanlar arasına yerleşmiştir.

Muhammed İkbâl, İslam Medeniyetinin tüm birikimlerinden istifade etmiş, bunun yanında, Batı Medeniyetini de ayrıntılı bir şekilde incelemiş ve bizzat gidip o medeniyeti yakinen müşahede etmiştir. Muhammed İkbâl, Müslümanları, içinde buldukları kötü durumdan kurtarmanın çaresini araştırmış, kurduğu “Benlik Felsefesi” ile İslam toplumunun dünya görüşüne yeni bir bakış açısı kazandırmaya çalışmıştır. İkbâl, bu felsefeyle İslam milletlerini içinde buldukları uyuşukluktan kurtarmak, medeniyetlerinin özündeki hayat enerjisini yeniden ortaya çıkarmak, asırlardan beri devam eden fikri duraksamayı ortadan kaldırmak, medeniyeti yeniden inşa edecek ruhu canlandırmak istemiştir.

İkbâl’e göre, şahsiyetli fertlerden şahsiyetli toplumlar meydana gelir, şahsiyetli toplumlar elinde kâniat nizam bulur. İnsanın benliğinin felce uğradığı, farklılığın ve özgünlüğün yok sayıldığı modern zamanlarda, Muhammed İkbâl şahsiyeti gündeme getirerek bir nevi insanın savunmasını yapmaktadır.

Biz bu araştırmamızda, “Muhammed İkbâl’in Benlik (Şahsiyet, kişilik) Felsefesinin unsurlarını” ele almaya çalıştık. Güney Amerika’dan Uzak Asya’ya kadar sömürü, kültürel yabancılaşma, beyin göçü, soykırım, açlık gibi sorunlarla

karşı karşıya kalmış topluluklara dinamizm ve şuur aşılama iddiasında olan bir dünya görüşü ve bu dünya görüşünün tezahürü olan bir felsefeyi ele almayı amaçladık. Doğunun kadim hikmetiyle yetişip, Batılı tarzda eğitim görmüş, hatta batı üniversitelerinde doktora çalışması yapmış bir düşünürü “Şahsiyet/Benlik felsefesinin unsurları” başlığı altında araştırarak Türk ilim camiasının dikkatine sunmak istedik. Aynı dünya görüşüne sahip, aynı kaderi paylaşan, aynı acılardan mustarip olmuş ülkemiz insanın kültürel gelişiminde, kimlik ve şahsiyet oluşturma aşamalarında, medeniyetini yeniden inşa etme sürecine katkı sağlayacağına inanmaktayız.

Araştırmamız üç bölümden oluşmaktadır. Giriş: araştırmamızın dayanağı, birinci bölümde İkbâl ve benlik felsefesi ile ilgili kavramlar, ikinci bölümde benliği güçlendiren ve zayıflatan unsurlar, üçüncü bölümde benliğin toplumsal boyutu ele alınarak, ayrıca bir sonuç ve kaynakça eklenmiştir.

Çalışmamızın bütün aşamalarında benden hiçbir yardımını esirgemeyen Sayın hocalarım; Prof. Dr. A.Faruk SİNANOĞLU’NA, tez danışmanım SayınYrd. Doç.Dr. Hamdi ONAY’A, kaynak ve birikimlerinden istifade etme olanağı bulduğum SayınYrd. Doç. Dr. İbrahim KAPLAN’a teşekkürlerimi sunarım.

Hasan Hüseyin KARGIN

Malatya 2014

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
KISALTMALAR	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vii
1.GİRİŞ VE ARAŞTIRMANIN DAYANAKLARI	1
1.1. Problem Durumu	7
1.2. Araştırmanın Amacı	9
1.3. Araştırmanın Önemi	10
1.4. Araştırmanın Sınırlılıklar	11
1.5. Araştırmanın Yöntemi	12
1.6. Tanımlar	13

BİRİNCİ BÖLÜM

İKBAL VE BENLİK İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

2.1. Bir Aşk Filozofu Olarak İقبال.....	16
2.2. Benlik.....	25
2.2.1. Benlik Kavramı.....	25
2.2.2. Muhammed İقبال'in Benlik görüşü	40
2.3. Kuran	61
2.4. Kâbe.....	65
2.5. Peygamberlik.....	67
2.6. Tevhid	72
2.7. Kader.....	75

İKİNCİ BÖLÜM

ŞAHSİYETİ KUVVETLENDİREN UNSURLAR

3.1. Aşk.....	81
3.2. Arzu	83
3.3. Fakr	88
3.4. Kalenderlik.....	90
3.5. Cesaret	91
3.6. Basiret	94
3.7. Arayış.....	96
3.8. Faaliyet.....	98
3.9. Sürekli Mücadele.....	101
3.10. Şahsiyeti Yıkıcı Unsurlar	104
3.10.1. Yeis (Ümitsizlik).....	104
3.10.2. Korku.....	105
3.10.3. Dilencilik	108
3.10.4. Vatan Kavramı	111
3.10.5. Irkçılık	114
3.10.6. Kölelik	116
3.10.7. Taklitçilik.....	121
3.10.8. Tembellik.....	126
3.10.9. Vurdumduymazlık.....	129

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BENLİĞİN TOPLUMSAL BOYUTU

4.1. İslam Birliği	132
4.2. Millet Teşekkülü.....	136
4.3. Devlet Teşekkülü.....	140
4.4. Fert Ve Toplum Kaynaşması	144
4.5. Kadın Veanalık Görevi.....	146
4.6. Güçlü Şahsiyet Ve Güçlü Toplum.....	150
4.7. Milli Ahlak	154
4.8. Zamanın Önemi.....	157

4.9. Geleneklere Bağlılık	160
4.10. Cihad	163
4.11. Tabiat Ve Tefekkür	166
4.12. Tarih Bilinci	168
4.13. Milli Benlik Ve Terbiye.....	170
SONUÇ.....	173
KAYNAKÇA.....	180

1) GİRİŞ VE ARAŞTIRMANIN DAYANAKLARI

Muhammed İkbâl, İslam kültürünün insanlık ailesine armağan ettiği en parlak fikirli ve ileri görüşlü simalardan biridir. İslam, insan ruhunun çeşitli boyutlarının tamamında *büyük insan*'ı inşa etmiştir. İnsanlık tarihi, yetiştirdiği seçkin şahsiyetlerinin birçoğunu İslam'a borçludur ve İkbâl bunlardan biridir.¹

İkbâl, harap olmuş bir dünya görüşünün, yıkılmış bir paradigmanın mümessillerinden biridir. Fas'tan Nepal'e kadar bir tek bağımsız İslam devletinin kalmadığı bir zaman diliminde yaşamıştır. Müslümanların, cehalet, açlık, kölelik, dedikodu, hırsızlık, vurdumduymazlık, geleneklerinden utanma gibi hastalıklara yakalandıkları, en kötüsü de yitirdikleri kendi hakikatleri ve kendi şahsiyetlerinin farkında bile olamadıkları bir dönemdir İkbâl'in yaşadığı dönem. Düccane Cündioğlu bu konuda şöyle demektedir: "Hakikatı kalmamış, bhusus kendileri "hakikat" olmaktan çıkmış olanlar başkalarının hakikatlerine bayilik yapmaktan öte bir iş yapamazlar; ürettikleri değil, pazarladıkları mamullerle övünüp dururlar; belki bu arada kendileri geçinir ama kazananlar da hep başkaları olur."²

"İslam dünya görüşü tarihsel bütünlüğü ve sürekliliği içinde farklı zamanlarda çeşitli sarsıntılarla karşı karşıya kalmıştır. Bunlardan birincisi, Abbasiler döneminde düşünce sahasında karşılaştıkları sarsıntı; devrin bilim ve felsefesi ile İslam toplumundaki mevcut Kur'an'ı yorumlar arasında idi. Bu o kadar güçlü bir sarsıntı idi ki: İslam dünyası bir daha bir araya gelmemek üzere çeşitli fırkalara ayrıldı."³ Tasavvufun doğuşu, ameli mezhepler (Malikilik, Hanefilik, Şafilik, Hanbelilik...vb.), kelamın doğuşu veya itikadi mezhepler (Mutezzile, Eşşarlık, Cebriye...vb) gibi köklü ayrılıklar bu sarsıntı sonucu ortaya çıkmıştır. Müslümanlar bu sarsıntıdan güçlenerek çıkmışlardır. Çünkü İslam dünya görüşüne ve Kur'an'a sarsılmaz bir imanla bağlıydılar. "Müslümanlar, yeni karşılaştıkları kültür ve medeniyetlere başlangıçta ihtiyatla yaklaşmışlar, sonraları bu kültür ve

¹Şeriati, Ali, *Biz ve İkbâl*, Fecr Yayınları, Ankara 2007, s. 11.

²Cündioğlu, Düccane, *Keşf-i Kadim*, Etkileşim Yay. İstanbul, 2008, s.84.

³Cündioğlu, *Şimdiki Zaman*, Simurg Grubu, ducanecundioglusimurggrubu.blogspot.com. 12.12.2013.

medeniyetlerin güzel buldukları yanlarını bünyelerinde eritip, zararlı bulduklarını ise dışarıda bırakmışlardır.”⁴ İkincisi, Selçuklular döneminde meydana gelen iç sarsıntıdır. Bu sarsıntı ulema ile filozoflar arasında cereyan etti. Dini ilimler bir tarafta, Grek felsefesi ve Aristo’cu bilim diğer taraftaydı. Bu sarsıntı Gazali (1058-1111) gibi filozofların yardımıyla kısa sürede atlatıldı. Dini bilimler alanında büyük bir otorite olan Gazali, aynı zamanda felsefe ve akli bilimler alanında uzun süre çalıştıktan sonra, yeni bir epistemoloji ile İslam toplumunu bu tartışmadan bir nebze de olsa kurtarmıştır. Burada önemli bir husus dikkatimizi çekmektedir. Bu sarsıntıların olduğu dönemde İslam toplumu üç konuda üstünlüğünü elde tutmaktadır:

1)Siyasi Üstünlük. Yönetici kesimin Müslüman olması, güçlü bir devlet teşekkülünün bulunmasıdır.

2) İktisadi Üstünlük. İslam toplumunun mali unsurlar bakımından zengin olması.

3) İdeolojik Üstünlük. Müslümanların İslam dünya görüşüne koşulsuz bir imanla bağlı olmalarıdır. Bu iman onlara öyle bir özgüven vermiştir ki; karşılaştıkları bu badireleri çok çabuk atlatabilmişlerdir.

Üçüncüsü sarsıntı ise Müslümanların XVIII. yy. de karşı karşıya kaldıkları modern bilim ve felsefedir. Modern bilim ve felsefe ile karşılaşan Müslümanlar ilk olarak askeri alanda yenilgiye uğramışlar, daha sonra iktisadi alanda ve nihayetinde siyasi alanda. Bu üç sahada ki gerileme, doğal olarak tüm İslam dünya görüşüne yansımış, Müslüman dünyanın ezeli ve ebedi hakikatlere olan güvenleri sarsılmıştı. Müslümanlar, inançlarından, ahlaklarından, bilimlerinden, kültürlerinden kısaca maddi ve manevi bütün temellerinden sarsılmışlardı.

Modernleşme sonrası dönemlerde duruşu itibariyle İktisadi Üstünlük’ü ve daha pek çok Müslüman düşünürü ortaya çıkaran merkez Batı’dır. Batı, bilimsel, teknolojik, ekonomik, siyasi, toplumsal ve daha birçok alanda başarılar göstermiştir. Batı’nın bu ilerlemesi karşısında farklı bir kimlik ve dünya görüşüne sahip bulunan Müslüman dünya, geri kalmışlık duygusuna kapılmıştır. “Batının bilimsel, ekonomik, siyasal ve toplumsal gelişmişliği buna karşın Doğunun geri kalmışlığı kendini anlama ve

⁴Onat, Hasan, Sönmez Kutlu, , *İslam Mezhepler Tarihi*, Grafiker Yay. Ankara, 2012, s.57.

gerçekleştirme doğrultusunda var olma kaygısı taşıyan Müslüman bireyin suratında her an tokat gibi patlamakta ve onun kimliğinde yaralar ve çatlaklar açmaktadır. Neredeyse şizofrenik bir hal alan bu durum karşısında Müslüman düşünürlerin ve ulamanın tepkisi, yani yaralı bilince şifa verebilmek ve sağlıklı bir kimlik oluşturabilmek adına çözüm önerileri geliştirmeye çalışmak olmuştur.”⁵ Böyle sıkıntılı bir probleme çare arayan düşünürlerden biriside Muhammed İkbâl’dir.

İkbâl’in amacı kendi benliklerine karşı körelmiş, zavallılaştırmış ve dolayısıyla kendi benliklerinin potansiyel olarak taşıdığı sonsuz yaratıcı ve mücadeleci imkânları kötürümleştirmiş olduğunu ifade eder. Ona göre bir Müslüman’ın aydınlanmak ve yolunu bulmak için yıldızlara ihtiyacının yoktur, kendi göğsünde parlayan güneşin üzerindeki perdeleri kaldırabildiği takdirde kendi ışığıyla ve hayat kaynağıyla sonsuz ve yepyeni dünyalar yaratabilecek, kudrete sahiptir ve kendi sonsuzluğunun semalarında kartal gibi özgürce ve soylu bir biçimde süzulebilecektir. Artık Müslümanların; askeri, politik, ekonomik, bilimsel ve teknolojik gelişmişliği ve üstünlüğüyle karşısında ezildiği Batı’nın uşaklığını yapmaktan ve taklidinden vazgeçmesi ve kendi kaynaklarından beslenerek yeni ve güçlü bir İslam birliği medeniyeti kurması gerekmektedir. Bu büyük görevin ilk adımı da toplum binasını oluşturacak yapı taşlarını sağlamlaştırmaktan, yani yeni bir özne modeli, sert, mücadeleci ve yaratıcı bir özne yaratmaktan geçmektedir. İkbâl’in hedefi özetleyerek söylersek, güçlü ve yaratıcı kişilik sahiplerinden oluşan bir toplumdur.

İkbâl’in bütün düşüncelerinin nihai hedefi siyasidir. Onun tek derdi, modern zamanlarda kendi benliğini kaybetmiş ve diriliş için elzem olan kudretten, yaratıcılıktan ve mücadeleden yoksun kalmış çöküntü içindeki Müslümanlığın kaderidir. Onun gözünde dirilişin anahtarı, Müslüman bireyi kendi gerçek benliğine/kimliğine kavuşturmadır.”⁶ Böylelikle Müslüman birey hakiki İslami benliğin ne denli kudretli, yırtıcı, savaşçı, yaratıcı, özgür, mücadeleci ve hayat kaynağını kendi içinde bulan bir benlik olduğunu idrak edecek ve yepyeni dünyalar yaratma yoluna gidecektir. İkbâl’in böyle kudretli ve yaratıcı bir benlik inşasının gerisinde yatan amaç ise, onun sözleriyle, “Hayat, bütün boyutlarıyla milli ideali

⁵Tüzer, Abdüllatif, “İkbâl’in Modernlik Paradoksu”, *Hece Yay. Özel Sayı* No:193, Ankara, 2012 s. 84-113.

⁶Tüzer, *a.g.m.*, s. 85.

yansıtın sağlıklı karakterlerden, kişiliklerden oluşan bir topluma sahip olabilmektedir.”⁷ İkbāl milli ideali şöyle tarif eder: “Bizim millilik anlayışımızın temel ilkesini teşkil eden şey, ulusal dil birliği, ulusal bir ÷lke birliği ya da ekonomik çıkarların özdeşliği değildir. Biz, belli bir âlem/ kâinat tasavvuruna inandığımız ve aynı tarihi geleneğe iştirak ettiğimiz içindir ki, İslam’ın Peygamberi tarafından tesis edilen toplumun mensuplarıyız.”⁸ Dolayısıyla “İslam fikri, içinde yaşadığımız, hareket ettiğimiz ve varlığımızı hakkıyla tahakkuk ettirdiğimiz ebedi yurdumuz ya da ebedi ÷lkemizdir bizim. İslam, bizim için, başka her şeyden daha değerli ve vazgeçilmez yegâne hakikattir.”⁹ Ancak “Din kuvveti birlik makamına dayanır, birlik biçimlenince millet canlanır.”¹⁰ İkbāl’in çağın Müslümanlarından talebi “Kaybolan birliğini yeniden bulması”dır.¹¹ Bu yüzden İkbāl, “kırılan birlik halkasını tamir etmenin ve Batı karşısında daha güçlü ve evrensel nitelikli bir İslam birliği medeniyeti, hatta bütün bir insanlığın birliğini amaçlayan manevi/kültürel bir medeniyet inşa etmenin kaygısını ve hayalini taşımaktadır.”¹² Bunun için, İkbāl’in tüm eserlerinin odak noktası ve gayesi kudretli, yaratıcı ve mücadelecı Müslüman bireyler yetiştirmek ve onların tek bir amaca yönelmelerini sağlamaktır. Çünkü “Eğer dünyanın kavga ve gürültüsü içinde sesinizin duyulmasını istiyorsanız, ruhunuza tek bir düşünencenin hâkim olması gerekir. Tek amaca yönelen insan siyasi ve toplumsal inkılaplar yaratır, saltanatlar kurar ve dünyaya düzen bahşeder.”¹³

Muhammed İkbāl amaçladığı toplumsal/siyasal birliğin ancak güçlü kişilik ve benlik sahibi bireyler yetiştirmekle mümkün olduğunu düşünüyordu. Geçmişte İslam düşünürleri ve ulamasının en büyük yanlışı bu gerçeği görememiş olmaları ve toplumsal birliği sağlayıcı tedbirler alırken ferdi yok etmeleriydi. Yani toplum adına bireyi kurban etmeleriydi. Bu duruma karşı çıkan İkbāl “Ancak ne onlar ne de günümüzün uleması şu gerçeği göremediler: Bir milletin nihai kaderi, teşkilat ve nizamından çok fertlerin güç ve yeteneklerine dayanır. Zaten fazlasıyla teşkilatlı olan

⁷İkbāl, Muhammed, *İslam Düşüncesi*, ev. Yusuf Kaplan, Külliyyat Yay., 3. Baskı, İstanbul 2012, s.65.

⁸İkbāl, *a.g.e.*, s.86.

⁹İkbāl, Muhammed, *Yansımalar*, ev. Halil Toker, Kaknüs Yay. İstanbul, 2001, s. 88.

¹⁰İkbāl, Muhammed, *Cavidname*, ev. Halil Toker, Kaknüs Yay. İstanbul, 2002, s.234.

¹¹İkbāl, Muhammed, *İslami Benliğin İçyüzü*, ev. Ali Yüksel, Hece Yay., Ankara 2007,s.84.

¹²İkbāl, *a.g.e.*, s.102.

¹³İkbāl, *Yansımalar*, s. 68.

bir toplumda bireyler yok olma derecesine değin ezilmiş olurlar. Birey, çevresindeki bütün sosyal düşüncelerden yararlanır, kültürünü zenginleştirir, ama kendi gerçek ruhunu, benliğini kaybeder. Böylece, geçmiş tarihe sahte ve münafıkça bir saygı duymak veya geçmişini yaşatmak için yanlış yollara başvurmak, bir ulusun çöküşü ve yıkılışını önleme veya böyle bir yıkılıştan sonra bunu onarma çaresi değildir. Bu itibarla, bir ulusta çöküş ve yıkılış güçlerine karşı yegâne etkin güç, güçlü kişilik ve benlik sahibi bireyler yetiştirmektir.”¹⁴

İkbal'e göre amaç Müslümanların siyasi gücü ele geçirmesidir. Söz konusu siyasi amacını (birlik) gerçekleştirmesinde ona destek olacak bütün farklı fikirleri birer araç olarak kullanmıştır. Çok farklı düşünce ekollerinden düşünürlerin fikirlerini belli bir amaç merkezinde mezcetmeye çalışmak büyük bir entelektüel hüneri gerektiriyor olsa da ister istemez çelişkileri de beraberinde getirir. İkbal'in fikirlerine büyük siyasi emelleri açısından bakılınca çelişki olmadığı görülür. Çünkü yok olmanın sınırına gelmiş bir milleti kısa sürede güçlü bir birlik haline getirmek kolay değildir. İkbal, felsefi sistemini bu anlayışa göre düzenler. Öte yandan ayet ve hadisleri ele alış yöntemine bakılınca da çelişkiler kolayca göze çarpar. Özellikle “İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu” adlı eseri tefsir, kelim ve felsefi açıdan çokça eleştiriye maruz kalmış, bu eserdeki çelişkiler yapılan araştırmalarla ve yayınlanan eserlerle ortaya konmaya çalışılmıştır. Burada şunu belirtmekte fayda görüyoruz ki; hem İkbal'in benlik felsefesi, hem de İmam Gazali'nin ihya projesi tarihimizde yeterince anlaşılmadı veya kıymet görmedi. İmam Gazali'nin tasarladığı dünya görüşü, Selçuklu ve Osmanlı gibi, eşsiz iki devlet ve yüce bir medeniyet kurmuş, ahlak ve bilgi alanına yeni bir bakış getirmiştir. Tarihte eşine rastlanmayan bu büyük zekâ günümüz Türk aydını tarafından hakkıyla kavranılmamıştır. Gazali'nin ilmi ve felsefi hedefleri dikkate alınarak, onun ortaya koyduğu düşünsel bütünlüğe katkıda bulunmak, hatta bu büyük projeyi daha ileri götürerek aşmaya çalışmak yerine, hadislerin sıhhati, ayetlerin bağlamı, hükümlerin fıkhi esasları gibi teknik yaklaşımlarla ele alınmıştır. Bu tür teknik yaklaşımlar ilmi bir değer taşır ama ahlak felsefi alanında ülkemiz insanına herhangi bir getiri sağlamaz. Çünkü bir yaprağa takılıp kalmak, bazen bir ormanı gözden kaçırmamıza neden olabilir.

¹⁴İkbal, Muhammed, *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden Teşekkülü*, çev. Sofi Huri, Kırkambar Yay. İstanbul, 1999, s.206

İkbal, İslam medeniyetinin üstünlüğüne sarsılmaz bir iman ile sarılır, ancak inkârı mümkün olmayan, bilim ve teknolojik üstünlüğü elinde bulunduran Batı medeniyeti de vardır. İkbal'de diğer Müslüman düşünürler gibi Batının sosyal ve ahlaki yönünü şiddetle eleştirir, ancak Batıda gelişen bilimle uzlaşmaya çalışır. Bu yüzden İkbal, bilginin kaynağı olarak tarih, doğa ve dini tecrübeyi gösterirken varmak istediği nokta Batı'da gelişen bilimdir. Müslümanlar doğaya eğilmeli, doğa bilimlerini İslam'ın ilk dönemlerindeki gibi tekrar ihya etmelidirler. İkbal, bir senteze varmaya çalışır. Akıl ile aşkı (burada iman manasında) birleştirerek, yıkıcı ve dünyayı tahrip eden, Batı medeniyeti benzeri bir gelişmenin karşısında, İslami birlik doktorinini ortaya atar. Temeli sömürü, kıyım, esaret üzerine olan bir medeniyet insanları birleştiremez. Batı medeniyetinin ortaya koyduğu uygulamalar ve modernlik projesi birliği değil, tefrikayı artırmıştır. O halde yapılacak iş “Kâfir aklın Müslüman aşk ile İslamileştirilmesi”dir.¹⁵ “Gözünde nem olmayan, kalbi taş kesilmiş, dinsiz tefekküre sahip Garba şarklı ruhun üflenmesidir.”¹⁶ “Bölücü,”¹⁷ “dinsiz,”¹⁸ “hokkabaz”¹⁹ olarak nitelediği Batılı kimlik yerine, akli, aşkın emri altına alan bir benlik, bir dünya görüşü geliştirme projesidir.

İkbal, güçlü benliklerden oluşan bir birlik toplumu tesis etmek ve Müslümanların kendilerine güvenme ve inanmalarını sağlamak için, öncelikli olarak bugünkü modern medeniyetin mimarının Batı değil, esasında İslam olduğunu; Batıya öykünmemize neden olan modern düşünce, ilke ve değerlerini İslam topraklarından çıkardığını ispatlamaya çalışır. İkbal, bu tezini Kur'an'ı ve Hz. Muhammed'in hayatını örnek göstererek ispatlama yoluna gider. Çünkü İslam Peygamberi, “Yesrib'e hicret ettiğinde ilk iş olarak bir mescit ve onun yanında, eğitim-öğretim için odalar yaptırmıştır.”²⁰ İkbal'e göre Kur'an bize aklımızı kullanmayı, gözler, kulaklar ve diğer duyularımızı kullanmayı öğretir. Bunun için tecrübevi ilimlerin gelişmesi gerekmektedir. O, Müslümanların bilimlerin kurucusu olduğuna inanır ve Batı'daki gelişme ve ilerlemenin, bilim ve teknolojinin aslında Müslüman düşünür veya bilim

¹⁵İkbal, Muhammed, *Şarktan Haber*, çev. Ali Nihat Tarlan, Sufi Yay. İstanbul, 2006, s.203.

¹⁶İkbal, *a.g.e.*, s.91.

¹⁷İkbal, *Cavidname*, s.236.

¹⁸İkbal, *a.g.e.*, s.78.

¹⁹İkbal, *a.g.e.*, s.82.

²⁰Sinanoğlu, Ahmet Faruk, *Uygarlığın Basamakları, Bilim- Din ve Toplum,(Akademi Evreninde Sosyolojik Bir Araştırma)*, Evin Ofset ve Matbaacılık, Malatya, 2013, s.87.

adamları tarafından temellerinin atıldığını, fakat daha sonra düştükleri gaflet nedeni ile bilim ve teknolojinin bu toprakları terkettiğini düşünür.

İkbal, bilim ile dini uzlaştırmaya çalışır. Kurulacak birliğin bilim temelli ve üretken bir toplum olmasını ister. Bilimin temelini Kur'an olduğunu ve insanları tecrübeye çağırdığını iddia eder. İkbal, kimi zaman bilimi ve aklı över, kimi zaman ise şiddetle eleştirir. Filozofun akla ve bilime biçtiği rol Müslümanları güçlü ve muktedir bir toplun haline getirmede yapacakları katkıdır. Fakat ne Rasyonalizme,²¹ ne de Siyantizme²² ve Pozitivizme²³ müsaade etmez. Bilim aklın din ile bir uygunluk gösterdiğini düşünen İkbal, bilim ve akıl ancak İlahi mesajla birlikte hareket ettiğinde gerçeğe ulaşacaktır.

1.1. Problem Durumu

İlahi mesaj, yeryüzüne inmeğe başladığı andan itibaren değer üretmeye başlamış, değer temelli bir toplum inşa etmeyi amaçlamıştır. Fakat bireysel veya toplumsal değerler zamanla unutulmuş ya da bozulmuştur. Allah, gönderdiği peygamberlerle İlahi mesajı yeniden hatırlatmak, işlerlik kazandırmak, bireylere pratiğini yaptırarak kalıcılığını sağlamak istemiştir.

²¹Rasyonalizm, diğer adıyla akılcılıktır. Umumi manada aklın varlığını yahut aklın önceliğini ve üstünlüğünü yani bilginin kaynağı olarak insan zihnini kabul ve müdafâ etmektir. Bu meslek, daha çok fizik ve matematiğe dayanır. Metodu da dedüktif (sonuçlayıcı)dır. Çeşitli şekilleri vardır. 1) Ampirizme zıt olarak, 2) Bilginin değeri meselesi olarak, 3) Zihni faaliyetin hâkimiyeti hususunda, 4) Dini sahadadır. Rasyonelistler, bilginin konusunun hakikat olduğunu, hakikatın ise, sübjektif olmadığına, yani sūjeye göre değişmeyip sabit ve objektif olduğuna, bunun için evrensel olduğuna inanırlar. Bu bakımdan mesela doğru bilginin miyarı bedahet (apaçıklıktır). Apaçıklığa götüren ilim mutlak bilgi değerindedir, ilmi bilgi reel bilgidir, reel de akıl kavranılabildir. Zaten aklın kavrayamayacağı bir şey yoktur. (Bolay, Süleyman Hayri, *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Akçağ Yay. 6. Baskı, Ankara, 1996, s. 8).

²²Siyantizm, diğer adıyla bilimciliktir. Pozitivizmden ilham alan ve onun bir değişik kolunu ifade eden bu anlayış, bütün geçerli bilgileri ilimlerin yani fiziko- Şimik (Fizik- Kimya ile ilgili ilim dalları) ilimlerin verilerine indirger; başka bir ifade ile metafizik ve ahlaki problemler de dahil olmak üzere, istisnasız her çeşit problemin madde ve hareketin araştırılmasından elde edilebilecek verilerle tam ve kesin olarak çözülebileceğini iddia eder. Siyantizmin 1) Metafizik, 2) Metodolojik yönü vardır. (Bolay, a.g.e., s.44).

²³Pozitivizm, Fransız filozofu Auguste Comte'un (1798-1857) ortaya attığı isbatıyeci doktrinini adı. Buna göre, insan zihni tabiatın mahiyetini ve eşyanın gerçek sebeplerini tanımak için kabiliyetli değildir., zihnin ilimde hiçbir kurucu ve yapıcı rolü yoktur, zihin tabiatın bir aynasıdır. Bu sebeple biz, pozitif olayların ve müşahade edilebilen fenomenlerin tesbitine dayanan tecrübe(pozitif) bilgiyi elde edebiliriz. Bu sebeple doğrudan doğruya deneyle sağlanamayan her bilgi teolojik veya metafiziktir, hayal mahsulüdür. (Bolay, a.g.e., s. 293).

Muhammed İkbâl, yaşadığı dönem (1877-1938) itibariyle Hz. Âdem'den beri devam eden vahiy kanallı değerler sisteminde bozulmalar olduğunu görmüş, İslam toplumunun dikkatini bu yöne çekmeye çalışmıştır. Geliştirdiği “Benlik Felsefesi” ile ilahi kanalla sağlam ve şuurlu bir bağlantı kurulabileceğini ispatlamaya çalışmıştır. İkbâl'e göre insan Kur'an'ı değerlerle donanırsa, altından kalkamayacağı hiçbir yük, katlanamayacağı hiçbir sıkıntı, meydan okuyamayacağı hiçbir tasallut mercii kalmayacaktır. Şöyle der İkbâl:

“Varlığın şekli, benliğin eserlerindedir. Her gördüğün şey, benliğin sırlarındandır.

Katre, benlik sözünü ezber ederse değersiz varlığını inci haline getirir.”²⁴

Muhammed İkbâl, İslam değerler sisteminin tartışmasız üstünlüğüne inanmaktadır. Bu değerler ile donanmış insanların hayatı istediği gibi yönlendireceklerine, kaderlerini kendi elleriyle yazacaklarına, ölüm gibi insan fitratının zor kabullendiği bir olaya bile neşeyle ve istekle mukabele edeceklerini söyler. İkbâl'in benlik felsefesi, kul olmanın şuuru içindeki sonsuz özgürlüktür. Çünkü insan, her şeyi yoktan var eden, her şeyin sahibi olan Allah ile bağlantısını sağlar ve O'nun belirlediği sınırlar içinde kalırsa, bu büyük ve eşsiz güçten istediği gibi istifade edebilecektir. Bu yönüyle benlik felsefesi, insana “kendine geri dön!” çağrısıdır.

Benlik felsefesi, bugüne kadar teoloji kapsamında ele alınmış, metafiziğin derinliklerinde kaybolup gitmiştir. Yaşayan insana, pratik hayata, geniş halk kitlelerine sunulan bir hayat iksiri olmaktan çıkıp, bir grup araştırmacının Batı felsefesi ekseninde ele aldığı, içeriği itibariyle sıradan, sistem bakımından tutarsız, sunuluş itibariyle çocuksu gibi ithamlarla felsefenin toz bulutunda kaybolup gitmiştir. Bu felsefeye yaklaşırken; İkbâl düşüncesini hangi filozoftan aldı, hangi felsefi geleneğe iktisap etti, kime benzemeğe çalıştı şeklinde ele alınmıştır.

Benlik felsefesinin unsurlarının nelerden oluştuğu, ideal bir toplum için nelerin gerekli olduğu, bu düşüncenin pratik hayata dönük, zihni bir düşünce sistemden ziyade, yaşantıyı hedeflediği ele alınmamıştır.

²⁴İkbâl, Muhammed, *Esrar ve Rumuz*, çev. Ali Nihat Tarlan, Sufi Kitap, İstanbul, 2005, s.16.

1.2. Araştırmanın Amacı

Son iki asırdan beri, İslam dünyasının içine düştüğü yangından çıkış arayan, meselelere kafa yoran sanatçı, şair, düşünür, âlim, Batının ekonomik, bilimsel ve siyasi değerlerinin revaç bulduğunu, Doğunun ise sürekli gerilediğine şahit oldu. Bir medeniyetin göz göre göre yerle bir olduğunu görmek, doğal olarak bilinçleri yaraladı. Bir şuur bunalımı, bir kimlik arayışı, düşman ama galip değerler manzumesinin hâkimiyeti, hakikatin ve hikmetin vatanı olarak gördükleri Doğu'dan yüz çevirmeğe, Batı ile bir uzlaşma aramağa sevketti. Osmanlı coğrafyasından, Hint alt kıtasına kadar tüm İslam âlemi, kendi asil geçmişlerinden utanarak, biraz da çekingen bir tavırla Batılılaşma rüzgârına kapıldılar. Kimileri sadece Batı'nın teknoloji ve bilimlerinden istifade edelim dedi, kimileri ise İslam'a ait tüm değerlerden kurtulmadıkça Batılılaşamayacağımızı söyledi. Seyyid Ahmet Han, Baha Tefik, Abdullah Cevdet, Cemaleddin Afgani, Reşit Rıza, Muhammed Abduh, Namık Kemal, Ziya Paşa gibi daha yüzlerce şuru burkulmuş, şizofrenik²⁵ aydın tipi ortaya çıktı. İslam dünyasında cari olan düşünce, egemen Batı düşüncesi idi. Toplum Batılı değerlerle kurtulabilirdi.

Felsefeden, sanata, edebiyattan, musikiye, siyasi düşünceden, hukuki alana, dini anlayıştan, Kur'an'ı yorumlara kadar hayatın her alanında "Batılı tarz" tatbik edilmeye çalışılıyordu. Böylesi yakıcı bir rüzgârın önünde durmaya çalışan, ama kendisinde bu tufandan mahlûl olmuş bir düşünür Muhammed İkbâl. Yok edilmek istenen Müslüman kimliğini koruyabilecek, İslam medeniyetinin köklerinden yeni ve güçlü bir doğuşu gerçekleştirebilecek bir Müslüman şahsiyetini arar İkbâl ve "benlik felsefesi"ni geliştirmeye çalışır.

Bu araştırmamızda, Muhammed İkbâl'in oluşturmaya çalıştığı "benlik felsefesi"ni, bu felsefenin unsurlarını, şahsiyet ile başlayıp, devlet ve devletler topluluğuna varan ideali ele almaya çalışacağız. Ülkemizde ve ülkemiz dışında Muhammed İkbâl ile ilgili çeşitli sahalarda çalışmalar yapılmış, fakat "benlik felsefesinin unsurlarını" ele alan bir çalışma yapılmamıştır. Muhammed İkbâl'in benlik felsefesinin unsurlarını tespit etmeye çalışmak, aynı zamanda Batı aynasında

²⁵Şizofreni: kişilik bölünmesi, zayıf kişilikli olma, gerçek ile hayali ayırt edememe. Kişinin kendi "ben"i olmaması, başka benliklere sığınma.(Koroğlu, Ertuğrul, *Kişilik Bozuklukları*, Hyb. Yay. Ankara, 2010, s. 35).

kendimize bakmak yerine, Kur'an merkezli kimlik inşasına girişmek demektir. Araştırma amacımız, Türk ilim adamlarının aşınası oldukları benlik düşüncesini yeni bir yaklaşımla ele alarak, farklı çalışmalara kapı aralamaktır.

1.3. Araştırmanın Önemi

Bu tezin konusu, İslam düşünce tarihinde önemli bir yeri olan Muhammed İkbal'in "Benlik Felsefesinin Unsurlarını" ele almak olacaktır. "Muhammed İkbal, Bergson gibi düşünüyor, Mevlana gibi aşk duyuyor, Nasır-ı Hüsrev gibi iman için şiir söylüyordu. Tagor gibi medeniyeti hesapçı aklın faciasından ve iktidar afetinden kurtarmak için çabalıyor; Carrel gibi modern insanın kuruyup kalmış hayat kalıbına ruh ve aşk üfleme istiyor; Luther ve Calvin gibi kendi dininde dini düşüncenin yenilenmesini ve bu çağda İslami yeniden doğuşu hedefliyordu."²⁶

Muhammed İkbal, felsefesini "Şahsiyet (benlik)" üzerine kurmuştur. İkbal'in felsefesi temelde Kur'an ve klasik İslami kaynaklara dayanır, fakat aynı zamanda çağdaş felsefe ve bilimin ışığında gelişen benlik felsefesi, günümüz İslam tefekküründe büyük bir merhale olarak kabul edilmektedir.

Muhammed İkbal'e göre benlik sezginin bize bildirdiği temel realitedir. Bu realite o kadar geniş bir kapsama sahiptir ki insanı insan yapan ve ona varoluşsal anlam yükleyen temel unsurdur. "İkbal diyor ki: söz konusu kelimeyle insanın kendi varlığını tanımasını, kendine güvenmesini ve dayanmasını, kendi kendine saygı duymasını, kendi imkân ve kabiliyetini ortaya koyması, bütün bunların insan için, hayat için son derece önemli olduğunu anlatmak istiyorum."²⁷

İkbal'in benlik felsefesi unutulmuş bir hakikati gün yüzüne çıkarma amacı güder. İkbal benlik felsefesinde son üç asırdır Hristiyan Avrupa karşısında gerileyen İslam toplumunun içine düştüğü kadercî hayat anlayışından kurtarmak, Kur'an-ı Kerim'in doğru anlaşılmasını sağlamak, devingen, üretken, inançlı ve şahsiyetli bireylerden müteşekkil bir toplum meydana getirmektir. İkbal, benliği öldürmeyi fazilet sayan bir takım tasavvufî görüşlerin tersine benliği yüceltmenin, onu ortaya çıkarmanın ve sağlamlaştırmanın İslam ve Kur'an'ın temel şiarı olduğunu ortaya

²⁶Şeriati, Ali, *Biz ve İkbal*, Fecr Yayınları, İstanbul 2007, s.14.

²⁷Aydın, Mehmet S., *Süreç (Proses) Felsefesi Işığında Tanrı-Âlem İlişkisi*, A.Ü.İ.F.D., c.XXVII, Ankara, 1989, s.s.31-87.

koymaya çalışır. İktbal, doğu ve batı medeniyetlerini inceledikten sonra akıl, aşk ve imanın temelinde yer aldığı bir âlemin haylini kurmuş ve insanlığı bu sentezi yapmağa çağırıştır.

Kısacası, İslam düşünce geleneğine yeni bir bakış açısı getiren Muhammed İktbal'in "Benlik Felsefesinin Unsurlarının" tespitini yapmak, İktbal'in müslümanları dirilteceğine inandığı şuurlu fertlerin nasıl olması gerektiğini ortaya koymak, müslümanlar ve tüm insanlık için önem taşımaktadır. Bu konuda şimdiye kadar doktora veya yüksek lisans düzeyinde herhangi bir çalışma yapılmamıştır.

1.4. Araştırmanın Sınırlılıklar

Muhammed İktbal çok yönlü bir kişiliktir. Şiir kitaplarında ve diğer eserlerindedir, siyaset, ekonomi, eğitim, felsefe, edebi sanatlar, mimari ve tasavvuf gibi hayata dair hemen her konuda fikir beyan etmiş bir filozoftur. İktbal, kaleme aldığı eserlerinde anlam yoğunluğuna önem vermiş, az sözle çok şey anlatmıştır. Bu manada İktbal'in eserlerini incelerken tasnif yapmak bir araştırmacı için zorlaşmaktadır. Çünkü İktbal'in fikirleri iç içe geçmiş halkalar halindedir. İktbal, derin bir kavrayış gücüne ve şümulü bir bilgi birikimine sahiptir.

Muhammed İktbal'e göre insan, dini ve ahlaki bütünlüğü ile kendisinin sınırlarını keşfetmeli ve ancak ondan sonra kendisini milletine adamalıdır. İslam düşünce ve medeniyeti, ancak bu tür kahraman insanların fedakârlıklarıyla yeniden yapılabilecektir. Bu yetkinliğe ulaşan insan, İktbal'in dediği gibi, ufuklarda kaybolmayacak, aksine ufuklar, Mümin olan bu insanın kendisinde kaybolacaktır.

İktbal, Mevlana'nın mısralarında:

“ Ne insanlar gördüm, sırtında elbisesi yok.
Ne elbiseler gördüm, içinde insan yok”²⁸

Şeklinde ifade ettiği gibi, elbisesi içinde olmayan insanı, yani dış görünüşün Müslüman olmasına rağmen, iç dünyasını mümin yapamamış insanı dert edinmiştir. Aslında bu “şahsiyet meselesi” bütün zamanların ve bütün dinlerin temel konusu olmuştur. Tüm kutsal kitaplar ve peygamberler şahsiyetli bireyleri hedef edinmiştir. Kadim hikmetin tüm öğretileri, insana şahsiyet olmayı, iradesine sahip olmayı,

²⁸Çalık, Ethem, *Unutulmaz Sözler*, Ekev Yay. Erzurum, 1999 s. 28.

tefekkür etmeyi, erdemli davranmayı ve ahlaki yetkinliği salık verir. Muhammed İkbâl, hiç duyulmamış, bilinmeyen bir meseleyi değil, bilindiği halde unutulmuş bir hakikati, yeni bir terkiyle ele almaya çalışıyor. İkbâl, Müslümanların aktif bir kimliğe ulaşmaları için gerekli unsurları saptamaya, bu unsurları “benlik felsefesi” bağlamında ele almaya çalışan bir filozoftur.

Benlik, psikolojide üzerinde çok fazla durulan bir konudur. Geçmişten günümüze onlarca benlik kuramı geliştirilmiştir ve hala çeşitli teoriler geliştirilmektedir. Bizim araştırmamız felsefenin konusu alanına giren “şahsiyet” manasındaki benliktir. Araştırmamız bir İslam filozofu olan Muhammed İkbâl’in “şahsiyet” yani benlik konusundaki görüşleriyle sınırlandırılmıştır. İkbâl’in hayatı, edebi yönü, psikoloji alanına bakışı, kelâmî görüşleri, varlık ve bilgi nazariyesi araştırma alanımız dışındadır.

1.5. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma, teorik bir çalışmadır. Araştırmamız, Muhammed İkbâl’in eserlerinden oluşmakla birlikte, Muhammed İkbâl düşüncesi üzerine yapılmış olan çalışmaların, var olan literatürün tahlil edilip, yorumlanmasıyla inşa edilecektir.

“Muhammed İkbâl’in Benlik felsefesinin unsurları”nı araştırırken, Farsça, Urduca ve İngilizce’den Türkçe’ye tercüme edilen eserlerden istifade edilecektir. Ayrıca, araştırma konumuz ile alakalı İngilizce’de kaleme alınmış kitap ve makaleler incelenecektir. Tezimizin ana eksenini, benliğin sırları, benliğin geliştirilmesi ve benliğin terbiyesi için geçirilen aşamalar konusunda yol haritası hükmünde olan “Esrar ve Rumuz” adlı eserdir. Bu esere tezimiz boyunca genişçe yer verilecektir. Benlik fikrinin felsefi temellerini attığı, İkbâl’in bir dizi konferanslarından oluşan “İslam’da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu” adlı eser, aynı şekilde merkezi bir öneme sahiptir. Benzer şekilde İkbâl düşüncesinin kilometre taşlarından biri olan “Cavidname” adlı eseri, çokça üzerinde duracağımız, alıntılar ve atıflar yapacağımız bir kitaptır. “Yansımalar”, “Şarktan Haber”, “Kulluk Kitabı”, “Mektuplar”, “İran’da Metafizik’in Gelişimi”, “Doğudan Esintiler” gibi filozofumuzun yazdığı eserler araştırmamızın dayanağı olacaktır.

İkbal'in nazım ve nesir halinde kendisine ait toplam on dört yayınlanmış eseri vardır. Tezimizin amacı ve hacmi doğrultusunda seçtiğimiz, “Benlik (Şahsiyet) Felsefesinin Unsurları” ile alakalı kısımlardan alıntılar yapılacaktır. İkbal'in düşünceleriyle benzerlik arz eden filozofların düşüncelerine de zaman zaman değinilecektir.

İkbal'in araştırmamıza konu olan bölümlerdeki temas ettiği konularda ana konulardan tali konulara inilecektir. Dolayısıyla araştırmamızda dedüktif bir metot kullanılmış olacaktır.

1.6. Tanımlar

BENLİK: Muhammed İkbal düşüncesinde merkezi bir noktadır. Araştırmamız boyunca “Şahsiyet” anlamında kullanılacaktır. Kişinin kendini tanıması, kendi güç ve kabiliyetinin farkında olması, hayır ve şerri idrak edebilecek donanımda olması, onu diğer canlılardan ayıran özelliğin akli değil, şahsiyeti olduğu bilincine sahip olması, yeryüzünün seçilmiş ve Allah'ın halifesi olması, dünyanın gidişatına müdahil olabilecek, ilahi vahyin muhatabı, haysiyetini şehvetinden üstün tutan, kısaca canlılar âlemindeki bir organizmayı “insan” yapan unsurlar manasında kullanılacaktır.

TEVHİD: Genel olarak iki manada kullanılacaktır. Birincisi Allahın birliği ve ondan başka ilah olmadığı, ikincisi, tüm İslam âleminin bir ve beraberliği, bütün Müslümanların bir sancak altında birleşmeleri manasında kullanılacaktır. Muhammed İkbal, tevhid ile bölünmüşlüğü ortadan kaldırmayı amaçlar. İkbal'e göre maddi- manevi, ruh- beden, dünya- ahiret, din- devlet gibi ayrımlar hakikati yansıtmamaktadır. İslam, bu ayrımları ortadan kaldıran, bütün ırkları, renkleri, coğrafi bölgeleri ayırmadan herkesi ve her şeyi birliğe çağıran bir dindir. Bu kavram, toplumsal sınıflaşmayı, insanı baskı altına alan tahakküm odaklarını reddederek, şahsiyetli ve özgür bir yaşamı vaad eder.

AŞK: Sözlüklerde aşırı muhabbet olarak tarif edilse de, Muhammed İkbal felsefesinde daha çok benliği harekete geçiren kuvvet olarak yer alır. Araştırmamızda aşk, benliği kuvvetlendiren, şahsiyeti olgunlaştıran, zorluklarla mücadele zevki veren, kişinin zaman-mekân sınırlarını aşarak, neden- sonuç zincirini kırabileceği,

oluş ve bozuluş döngüsünden arınabileceği, his ve iman durumudur. İkbâl'e göre aşk ilahi bir yetenektir, insan aşkı yakalayabilirse, felekler onun oyuncağı olacaktır.

ARZU: Benliğin iştahıdır. Bir şeyi yapma isteği, yapmaktan zevk alıştıdır. "İnsanın tüm eylemlerinin itici gücü istektir. İsteğin insana yaptığı hizmet, buharın, makinenin çalışmasındaki katkısına benzer."²⁹ İnsanı ayakta tutan, hayat için kıyasıya savaş vermesidir. İnsan, gerek dış dünyada gerek kendi içinde sürekli olarak kötülüklerle savaşmalı, iyiyi, güzeli, hak ve adaleti tesis etmek için çalışmalıdır. Eğer insanda bu istek olmazsa insan et ve kemik yığımından farksız hale gelecektir.

PEYGAMBER: Benlik felsefesinde peygamber, ideal şahsiyeti temsil eder. Peygamber, şahsiyetteki pusula hükmündedir. İnsan fitratı daima yaparak, yaşayarak öğrenme eğilimindedir. Teorik kurallar insana pekte sıcak gelmemektedir. Fakat bu kuralları usta bir öğretici pratiğe dönüştürürse, hayatta yaşanan ve güven duyulan hakikatler halini alırsa, kalıcı olabilir. Peygamber, cesareti, cömertliği, iyi niyetliliği, tevazuu, sevgi ve adaleti, haksızlıkla mücadele, kötülüğü yasaklaması, iyiliği övmesi ve yayması gibi daha yüzlercesini sayabileceğimiz ideal değerleri bünyesinde barındıran bir merkezdir. Benlik, hayat şiarlarını bu merkeze göre belirlemelidir.

KÂBE: Eşitliğin sembolüdür. İnsanlık tarihi boyunca, insanların eşitliği sürekli olarak tartışılmış, yüzlerce ütopya üretilmiş, hatta anayasalara dahi yazılmış ama eşitlik bir türlü sağlanamamıştır. Çünkü zihinlerde ve gönüllerde işlerlik kazanamayan bir kavram toplumda da bir karşılık bulamayacaktır. Benlik felsefesine göre Kâbe; ruhların uğrak yeridir. Günde beş defa Müslümanlar yönünü bu merkeze dönerek, Allah'ın huzurunda kul olduklarını, muhtaç olduklarını, aralarında hiçbir farkın olmadığını haykırırlar.

ÇAMUR: Muhammed ikbal genel olarak insan bedeni manasında kullanmaktadır. Çünkü insan su ve toprak karışımından yaratılmıştır. İkbâl, bu sözcüğü benliğinin bilincinde olmayan insan için de kullanmaktadır.

KELLİM: Musa peygamber kastedilmektedir.

ÇEMEN: Muhammed İkbâl'in şiirlerinde sık kullandığı semboldür. Bu sembol ile Muhammed ümmeti kastedilmektedir.

²⁹Çelik, İsa, *Muhammed İkbâl'in Tasavvufi Düşüncesi*, Kaknüs Yay. İstanbul, 2004, s.262.

ŞARAP: Hz. Âdem'den son peygamber Hz. Muhammed'e kadar bütün peygamberlerin insanlara ulaştırmaya çalıştıkları risalet veya ilahi hikmet.

PİR-İ RUM: Hz. Mevlana kastedilmektedir. Muhammed İkbâl daima kendisini Hz. Mevlana'nın talebesi olarak görmüş, felsefesini ve edebi kişiliğini bu doğrultuda geliştirmeye çalışmıştır.

MİLLET: Hz. İbrahim'den beri gelen "Tevhid-i Topluluk" manasındadır. Muhammed İkbâl, bu kavram ile dünya müslümanlarının tamamını ifade etmektedir. Kur'an-ı Kerim'de "müminler kardeştir"³⁰ şeklindeki beyanla millet kavramı daha da kuvvetlenmiştir.

AZER: Kur'an-ı Kerim'de³¹ Hz. İbrahim'in babası olarak geçmektedir. Meslek olarak put yapıp satmaktadır. Muhammed İkbâl, Azer veya Azerlik sözcüğüyle İslam'ın ruhuna uymayan fikir ve uygulamaları dile getirmektedir. Özellikle 20. yüzyıldan beri İslam dünya görüşüne uymayan birçok Batı menşeli fikirler İslam toplumlarında revaç görmeye başlamış, Müslümanlar bu kavramlarla düşünür olmuşlardır. Bu durumun doğal sonucu olarak da İslam bilim ve medeniyeti değer üretmez hale gelmiştir.

MOLLA: İslam'ın özüne vakıf olamayan ama âlim geçinen kimse demektir.

³⁰Hucurat, 49/10.

³¹Elmalılı Hamdi Yazır, *Kur'an-ı Kerim ve Meali*, Huzur Yay. İstanbul, 2012, Bu araştırma dâhilinde geçen tüm Ayet mealleri adı geçen kitap kaynak gösterilerek verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İKBAL VE BENLİK İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

2.1. Bir Aşk Filozofu Olarak İktbal

Muhammed İktbal, düşüncelerindeki metafiziksel yoğunluk ve derin kavrayış gücü sayesinde, felsefenin en çetrefilli konularından birisi olan insana eğilir ve hakikat zemininden beslenen bir ideal insan modeli oluşturmaya çalışır. Onun düşüncesi hem bir arayış, hem de bir buluştur. Hakiki insanı arar ve keşfeder.”Hacı Bayram-ı Veli’nin ‘Sen seni bil sen seni’ ve Yunus Emre’nin ‘Bir ben vardır ben de benden içerü’ mısralarıyla ifade ettikleri düşüncüyü İktbal, felsefi ve mistik bir sistem haline getirmiştir.”³² İktbal, mükemmeli arayış ideali ile sürekli değişen ve gelişen bir kişiliğe sahiptir. Bu değişim, kendisinin zihni gelişiminde de görülmektedir. Bu zihni gelişim sürecine baktığımızda, felsefenin şüpheciğinden gönlün aşk deryasına ulaştığını söyleyebiliriz.

Muhammed İktbal, giriştiği hamlesiyle Müslümanların ve bütün insanlığın İslam ile itibara kavuşmasını sağlamaya çalışır. Bu hamle, İslam’ın değerini tekrar gündeme getireceği gibi çağdaş Batılı insanın gözünde de bu değeri tecrübi açıdan ortaya koyacaktır. O, bir milletin çöküş ve yıkılış güçlerine karşı, benliğin derinliklerine nüfuz etmiş bireyler yetiştirmek ister. Ancak bu kişiler, hayatın derinlerine dalıp onun özünü bulabilirler. “Bunlar, gözümüzün önüne yeni standartlar getirirler ki bunların ışığında çevremizin her zaman değişebileceğini ve yeniden organize edilip düzenlenmesi gerektiği gerçeğini anlamaya başlarız. İktbal’in arzuladığı insan, çağının insan-ı kâmil’idir.”³³ Bu insan, çevresindekilere yol gösterecek ve onlara liderlik yapacaktır. İktbal, insanlığın kurtuluşunu, insan şahsiyetine hürmet temeli üzerine kurulmuş bir medeniyet tekâmülünde bulur.

İktbal düşüncesinin temel hedefi, insanın yeteneklerini çok sıkı bir eğitimden geçirerek örnek ve ideal insanı ortaya koymaktır. Bu düşünce yönteminin yönü içten dışı doğrudur. Onun amacı, kişilikleri ve dolayısıyla da dünyayı değiştirmektir.

³²Albayrak, Ahmet, “Düşünür, Şair ve Bir Aydın Olarak Muhammed İktbal Portresi”, *Hece Yay. Özel Sayı*, No:193, Ankara, 2012 s. 12-25.

³³Albayrak, *a.g.m.* s.16.

Dinamikleri büyük ölçüde hakikatten ve dini duygulardan beslenen son derece değerli bu insan görüşü, insanlık tarihine bir büyüklük mesajı getirmektedir. “Nietzsche’nin dini alaya alan ve salt aristokratik kökene bağlı, halkı hesaba katmayan “Üstün İnsan”ına karşılık, İktbal’in “İnsan-ı Kamil”i Allah’ın vasıflarıyla tezyin edilmektedir. Onun olağanüstü cömertlikteki meleksi ruhu, bütün varlıkları en güzel dualarla hayırlara boğar. Ham ruhlara şekil verir, onlara yeni zevklerin özlemine tattırır. Onu gören herkes ruhunu zenginleştirip güçlendirerek ayrılır. Kamil insan, insanlardaki gizli güçleri harekete geçirip insanlığın hizmetine sunmaktadır.”³⁴

İktbal’de insan bir bütündür. İnsanın bu bütünlüğü içerisinde, varlığını oluşturan öğelerin birlikteliği vardır. Ayrıca, insan varlığının öncesi ve sonrası da bu bütünlüğe dâhildir. İktbal, insan psikolojisini ilgilendiren kavramlarla uğraştığı kadar, insanın evren bütünlüğü veya varlık hiyerarşisi içindeki yerini de belirtmeye çalışmıştır. Bu yaklaşımı Kur’an’ın insana yaklaşımı ile paraleldir. “İktbal, insanın yüceliğini, evrenin yaratılmasında amaçlananın insan olduğunu coşkun bir anlatımla son bir kez daha eserlerinde ilan eder. İnsan Hakk’ın temsilcisi olması yönüyle varoluşun merkezinde yer alır. Bu özelliği ile insan, yaratılmışlar hiyerarşisi içinde ontolojik bir üstünlüğe sahiptir.”³⁵

İktbal, kendisinde değer bulduğu her yıldızdan ışık almağa çalışmıştır. Başka bir deyişle, bal yapabilmek için arı gibi en güzel çiçek tozlarına talip olmuştur. Bu arayış serüveninde takdir edilecek husus, Batılı da olsa hikmeti gördüğü yerde almasıdır. O dikkatle bileşimci bir yöntem izlemekte ve her türden düşünce ve görüşü değerlendirmekte ve bu tür görüşlerden kendi temel ilkeleriyle uzlaşanları dikkate almaktadır. Bu nedenle onun düşünce sisteminde selefî anlayıştan sufi telakkilere, rasyonalist değerlendirmelerden idealist yorumlara kadar, varolanı olduğu gibi yorumlamaya yarayan farklı düşünce sistemlerinin izlerini bulmak mümkündür. Ancak bu izler, artık, geldikleri düşünce sistemlerinin izlerini taşısa da onların bir parçası değil, kurmaya çalıştığı yeni düşünce sisteminin bir unsurudur. İşte İktbal’i değerlendirebilmek için çerçevesini çizdiği bu özgün düşünceyi bir bütün olarak kavramamız gerekir.

³⁴Albayrak, *a.g.m.*, s.16.

³⁵Albayrak, *a.g.m.*, s. 17.

İkbal şiiriyle varlığı ateşlemek ister. O, şiiriyle insanları uyarmak, toprağı altına, taşı lal'a çevirmek ister. Bu itibarla İkbal gecesini ruhundaki ateşle, sinesindeki suzişle aydınlatan şairdir. İnsanın gözlerini kendi Şahsiyetinin sonsuzluğuna açmak ister. Cavidname'de İblis insanın uysallığından ve aşırı itaatinden şikâyet eder. İblis yaratıcı insanı arar, merd-i mümin'i, yani insan-ı kâmil'i arar ve onun kendisini kurtarmasını bekler. Cavidname ile İkbal, insanın şahsiyetini, Benliğini sürekli güçlendirdiği zaman ölümün şokunu bile atlatabilecek bir ruh yüceliğine ulaşabileceğini savunur. İkbal, İslam tasavvufunu onun özüne musallat olan Hint fakirizminin etkilerinden, atalet ve sefaletin tortularından temizlemeğe çalışmıştır. O bütün şiirlerinde ve felsefesinde ihtirasla bıkmadan, usanmadan insanın Allah'ın verdiği yaratıcı gücü hür olarak açığa çıkarmasını savunmuştur. Onun için dünya insanın iradesini bileyeceği bir bileği taşından başka bir şey değildir. İkbal için mesele “dinamizmdir, faaliyettir”. Sukut veya mola ölüme eşittir. İkbal “hayat kalbin sabırsızlığıdır” diyor.

“İkbal, kendini Allah'a adanmış bir dindardır; lakin onun imanı çocuksu bir iman değildir; tam aksine mertçe, erkekçe, cengâverce, yanıp tutuşan bir imandır. Onun mücadelesi de sadece Allah'ı bulma cehdinden ibaret değildir; o aynı zamanda dünyayı fethetme savaşı vermektedir. Zira İkbal'in inancı mutlaka alem-i şumul bir anlayış iddiasındadır. Allah için ve O'na kullukta birleşen bir insanlıktır İkbal'in rüyası.”³⁶ İkbal, bedeni ölümle insanın, ferdi gelişmesinin sona ermeyeceğini haber verir; onu her zaman bir faaliyete (aktif olmaya) çağırır ve İslam'da her şeye şamil bir birlik düsturunun olduğunu vurgular. Şüphesiz onun İslam'ı dinamik olarak yorumlaması ve kısmen Helen tesirleri altında şekillenen bir mistizme karşı, ulûhiyetin zatılık karakterini savunması, kendine bir takım düşmanlar kazandırmıştır.

“İkbal, yeniden bir daha problem düşünmeğe teşvik etmek için, iddialarını bilerek ve kasten çok sivri ifade etmiştir. Onun düşüncelerinde çelişkiler de bulunmuştur; ancak insan, İkbal'i hiçbir zaman, nesnelere düzenli bir sisteme sokmak isteyen saf bir filozof olarak telakki etmemelidir.”³⁷ Muhammed İkbal, fikirlerini bir tek noktada yoğunlaştırdı: İslam toplumu ve insanlık içinde şahsiyetin

³⁶Schimmel, Annemarie, *Muhammed İkbal*, Ötüken Yay. Çev. Senail Özkan, İstanbul, 2012 s.13.

³⁷Schimmel, *a.g.e.* s.18.

güçlendirilmesi. Şahsiyetin güçlendirilmesi ise ancak ilahi olanla daimi bir bağlantının kurulabilmesiyle mümkün olacaktır. Bu inançla İkbâl, bütün eserlerinde tekrarlar ve ısrarla Şahsiyet/Benlik konusunu işler. Bunun nedenini ise İkbâl “Yansımalar” adlı eserinde açıklar. “Bu dünyanın gürültüsünde duyulmak istiyorsan, o zaman bırak da ruhuna bir tek fikir hâkim olsun. Adam bir tek fikirle siyasal ve sosyal ihtilaller yapar, krallıklar kurar ve dünyaya kanunlar koyar.”³⁸ Muhammed İkbâl, düşüncesini en temel noktaya, âlemin merkezi ve Allah’ın halifesi olan insana ve onun özüne çevirdi. Çünkü o öz sağlam bir şahsiyete sahip olursa, dünyadaki diğer her şey kendiliğinden değişecektir. İnsanoğlunun erişebileceği en büyük saadet şahsiyet sahibi olmaktır.

Aşkın filozofu İkbâl, ruhi derununu ve iç yanışlarını meteforik bir üslupla dile getirir. İkbâl, hakikatin ağırlığı altında inleyen bir filozof, yüreği yaralı bir âşık, hakikati ham gönüllere satmaktan korkan bir sarraf, gönlü yüce bir kalender, zikir ehli bir derviştir. İkbâl şöyle der: “ Ben bir zerreyim, lakin güneş benim malımdır. Yakamda yüzlerce seher vardır. Benim toprağım Cem’in kadehinden daha parlaktır. Âlemdede yalnız mevcut olanları değil, henüz vücuda gelmeyen şeyleri dahi görür. Şarktan benim sabahım doğdu ve geceyi mahvetti. Âlemin gülü üzerine yeni bir şebnem kondu. Şimdi sabah erken kalkanları bekliyorum. Benim ateşimin Zerdüşterleri ne güzeldir! Bir nağmeyim. Mızrapla alakam yok. Ben yarımın şairinin terennümüyüm. Benim asrım, sırları bilen bir asır değildir. Benim Yusuf’um, bu Pazar için değildir. Fikrim, henüz yokluktan varlık âlemine sıçramamış olan ahuyu, avlayıp atının terkisine asmıştır. Çemen, daha yerden yükselip yetişmeden benim gülşenimi süsler. Dalında henüz gizli (belirmemiş) gül, benim eteğimdedir. Musikişinaslar meclisini birbirine kattım. Âlemin damarının teline mızrabımı vurdum”.³⁹“Cihana yeni doğmuş bir güneşim. Feleğın usul ve adabını görmemişim. Henüz benim ışığımdan yıldızlar ürkmemiştir. Henüz civam harekete geçmemiştir. Benim ışıklarım henüz denize aksedip raksa başlamamıştır. Daha benim kınamın renginden nasip almamıştır. Hal ve mazinin gözü henüz beni görmeğe alışmamıştır. Görünürüm korkusuyla vücutları tir tir titretirim.”⁴⁰

³⁸İkbâl, *Yansımalar*, s. 68.

³⁹İkbâl, *Esrar*, s.27.

⁴⁰İkbâl, *a.g.e*, s.28.

Açıkladığım sırrı anlamadılar. Benim dalımdan hurma yemediler. Ey seyyid-i kâinat (Hz. Muhammed), sana sığınıyorum. Dostlarım beni, gazeller yazan bir şair yerine koydular. Gönül bağlayarak vücuda getirdiğim bu eserler şiir değildir. Ben bunlarla mana ipindeki düğümleri çözdüm (ince meseleleri hallettim). Aşk bunlara bir iksir çalıp altın haline getirir, ümidiyle bu müflis insanların bakırını parlattım.⁴¹ Sen bana, ebedî hayattan bahset, ölünün kulağına candan haber ver, dedin. Bu hakikati anlamayan insanlar bana, şunun bunun ölüm tarihini yaz, diyorlar. Frenk putlarına gönül verdim ben. Putperestlerin ateşinde eridim ben. Kendime öyle yabancı idim ki, kendimi görünce tanımadım ben.⁴² Gönülümü kimseye teslim etmedim. Müşküllerimi ben hallettim. Bir kere Allah'tan başkasına güvendim. İki yüz kere eriştiğim makamdan düştüm.⁴³

“İkbal, yazılarına Marx’ın felsefeye biçtiği “ siyasi ve sosyal ihtilaller yapma” görevini vermişti; ona göre gerçek şiirin amacı “insanlara şekil vermek ve geliştirmek olmalıydı.”⁴⁴ İkbal, kendinden önce yaşamış şair ve filozofların sözlerini söyleyip gittiklerini, ne kendinin ne de yeni kuşakların eski sözlere rağbetinin olmadığını, yeni bir şey söylemek gerektiğini belirtir. “ Eski dostlardan ümidim yok. Benim Tur’um, Kelim(Musa) geliyor, diye yanıyor. Dostların denizi çiğ danesi gibi; coşmuyor. Hâlbuki benim çiğ danem, deniz gibi tufanı sırtında taşıyor. Benim nağmem, başka bir cihanın nağmesidir. Bu çanın başka bir kervanı vardır. Birçok şair vardır ki öldükten sonra doğdu. Kendi gözünü yumduktan sonra bizim gözümüzü açtı. Nazlı nazlı yokluktan varlığa çıktı ve gül gibi kendi mezarının toprağı üzerinde yetişti. Bu sahradan kervanlar geçmedi değil; fakat hepside deve adımı gibi sessiz, gürültüsüz. Ben aşıkım: feryat benim imamımdır. Mahşer benim kopardığım kıyametlerden bir tanesidir. Nağmem telin ölçüsünü aşmıştır. Udumun kırılmasından korkmam. Katre benim selime yabancı kalsın; daha iyidir. Deniz, onun hengâmesinden deli divane olmalıdır.”⁴⁵

İkbal’in aradığı insan kâmil insandır; ham insanlarla işi yoktur. Şahsiyetinin ve uluhi öneminin farkında olan insan lazımdır. Filozofun aradığı insan, sinesinde

⁴¹İkbal, Muhammed, *Kulluk Kitabı*, çev. Ali Nihat Tarlan, Sufi Kitap, İstanbul, 2005, s. 46.

⁴²İkbal, *a.g.e.*, s. 47.

⁴³İkbal, *a.g.e.*, s. 48.

⁴⁴Schimmel, *a.g.e.*, s.19.

⁴⁵İkbal, *Esrar*, s.28.

taşıdığı hakikatleri ondan alacak ve hayatına uygulayacak dava eridir. İkbâl, “Benim ummanım fezalara sığmaz. Benim tufanımı denizler takip etmelidir. Yetişip serpilip bir gülüstan olmayan gonca, benim baharıma layık değildir. Canımdan gizlenen(uykuya dalan) şimşekler vardır. Benim cevlangahım dağlar ve sahralardır.”Eğer ova isen denizimle pençeleş; eğer Tur-ı Sina isen benim şimşeğime kafa tut. Bana ab-ı hayatın beratını vermişler; onu hayatımın sırrına mahrem etmişler. Zerre, terennümünün ateşi ile dirildi. Kanat açıp ateş böceği oldu. Benim söylediğim sırrı kimse söylemedi. Benim fikrim gibi kimse mana incisini delmedi. Ebedi hayatın sırrını istiyorsan gel; hem yeri hem de göğü istiyorsan gel. Dünya ihtiyarı, bana bu sırlar söyledi. Dostlardan sır gizlenmez. Saki, kalk, kadehe şarap koy. Günlerin gönlümde çizdiği ıstırap izlerini mahvet”⁴⁶ der.

İkbâl, filozof, siyasetçi, mücahid, araştırmacı, arif, İslam bilimci ve şairdir. “İkbâl, din ve dünya, irfan ve siyaset, Allah ile halk, ibadet ve cihat, inanç ve kültür adamıydı. Gecenin muttakisi, gündüzün aslanıydı; o tam bir Müslüman'dı.”⁴⁷ Zülfikar Ali Han'ın İkbâl'i anlattığı, “A Voice from The East” (Doğudan Bir Ses) isimli eserine önsöz yazan Umrao Singh Sher Gil şöyle demektedir: “Bir dehanın derinliklerine inmeye çalışmak yararlı bir uğraştır. Ancak bu, tabiatı anlayabilmek kadar güç bir iştir. Deha, alelade insanın sıradan sözleri gibi şeyler söylemez. İnsanlığın gelişimiyle anlaşılabilir yeni görüşler sunar. Şair, ne geçmiş için yazar, ne de bugün için. Onun sanatı yarına hitap eder. Başarısını da bu kıstas belirler”⁴⁸ diyerek Aşkın filozofu İkbâl'in derinliğini ve düşüncesindeki genişliği dile getirir. İkbâl'e göre İslami benlik, Allah'ın gören gözü, işiten kulağı, tutan elidir. İkbâl, insanları bu hakikat cevherini almaya çağırır. Şöyle der: “O mayi halindeki alevin aslı zemzemdir. Onu içen dilenci olsa dahi hizmetkârı Cemşit'tir. O, tefekkürü daha idrakli hale getirir; uyanık gözü daha fazla uyandırır. Bir samana dağ değeri kazandırır; tilkiye aslan kudreti verir. Toprağı süreyya'nın (Ülker yıldızının) en yüksek yerine eriştirir. Katreye deniz vüs'ati verir. Sükûta mahşer hengâmesi verir. Kekliğin ayağını şahin kanı ile kıpkırmızı yapar”⁴⁹.

⁴⁶İkbâl, *Esrar*, s.29.

⁴⁷Şeriati, Ali, *Biz ve İkbâl*, Fecr Yayınları, İstanbul 2007, s.14.

⁴⁸Çelik, İsa, *Muhammed İkbâl'in Tasavvufî Düşüncesi*, Kaknüs Yay. İstanbul, 2004, s.34.

⁴⁹İkbâl, *a.g.e.*, s.29.

İkbal, her adımını Hazreti Mevlana ile atar. Mevlana nasıl ki geçmiş asırlardan günümüze kadar ışık saçmışsa, İkbal de kılavuzunun eşliğinde aynı hakikatleri tüm âleme ulaştırma amacı güder. Mevlana'nın unutulmuş şarkısını aynı üslup ve imanla dile getirir Muhammed İkbal. "Kalk, kadehime saf şarap dök. Tefekkür geceme mehtap nurları saç. Ta ki, bu avareyi menzile doğru yürüteyim. Bakışa dermansızlık zevkini vereyim. Yeni bir arayış yolunda hızla yürüyeyim. Yeni bir arzu ile meşhur olayım. Zevk sahiplerinin göz bebeği olayım. Ses gibi âlemin kulağında çınlayayım. Söz (şiir)ün değerini yükselteyim. Gözyaşımı feryadıma sığdırayım. Pir-i Rum'un (Hazret-i Mevlana) feyzi ile ilim sırlarının meçhul defterini okuyayım. Onun canı alevler saçar. Ben onun yanında kıvılcım gibi bir lahza yanıp sönen bir parıltıyım. Yanan bir mumum, pervaneme hücum etti. Kadehime şarap, baskın verdi. Pir-i Rumi toprağı iksir yaptı. Benim tozumdaki tecelliler gösterdi. Çöl toprağından bir zerre, güneş ışığını zapt etmek için yola çıktı. Bir dalgayım ki, parlak bir inci vücuda getirmek için onun denizinde yerleşiyorum. Onun şarabından sarhoş olan ben, onun nefesleriyle yaşıyorum. Gece, gönlüm feryat ediyor; sessizlik 'ya Rab, ya Rab'larımla çınlıyordu. Dünya gamından şikâyet ediyor; kadehim boş olduğu için inleyip duruyordum. Gözlerim (bakışım) o derece yoruldu ki, kanatları kırılan bir kuş gibi yerlere serildi; uyuyup kalmışım."⁵⁰ "Yaradılışı Hak ile yoğrulmuş Pir (Mevlana), bana göründü. O Pir ki Fars dili ile Kur'an yazmıştı. "Ey âşıkların divanesi" dedi, "saf aşk şarabından bir yudum iç. "Bağırlarda kıyametler kopar. Başa şişe, göze neşter vur. Gülüşünden binlerce feryat fişkırsın. Ciğerin kanlı gözyaşı ile dolsun. Ne zamana kadar gonca gibi susacaksın. Kokunu gül gibi ucuz dağıt. Üzerklik gibi kıvrımında hengâmeler gizlidir (bunu izhar için) ateş yanına yerleş. Çan gibi bedeninin her cüz'ünde şimdi ses vermeyen, susan fakat mevcut olan nale ve feryadı izhar et. Sen ateşsindir; âlem meclisini aydınlat; başkalarını da kendi ateşinle yak. Şarap satan ihtiyarın sırlarını ifşa et. Şarap dalgası olup camdan elbise ile örtün. Tefekkür aynasına taş ol, pazarbaşında kır.(Mevlana gibi)"⁵¹

İkbal, insanın ve millet olarak Müslümanların dinamizminden yanadır. Bu noktada kullandığı ana tema aşktır. Ona göre aşk varlığın ruhudur. Aşk, dinamizmin ve değişimin temel prensibidir. İkbal, aşkı Mevlana'dan almıştır. Mevlana'nın

⁵⁰İkbal, *Esrar*, s.30.

⁵¹İkbal, *a.g.e.*, s.30.

aşkının sonsuzluğu içinde bir yerde durup kalması, gayeye ulaştım demesi, manen varlığı bir makamda hiç durmaması, daima ileri, hep ileri gitmesi, İkbal'i çok etkilemiştir. Mevlana Hak yolunda yürüyenlere, hakikate varmak isteyenlere şunu tavsiye ediyordu: “Bu Hak kapısı, ucu bucağı olmayan bir kapıdır. Sonu yoktur. Bu yolda, herhangi bir yere varırsan, sakın yeter diye durma. İleri!”⁵² İkbal'de rehberinden şu talimatı alır: “Ney gibi neyistandan haber ver. Kays'a (Mecnun'a) Hay kavminden haber ver. Yeni bir feryat icat et; meclisi hay u huy ile şenlendir. Kalk, her diriye yeni bir can ver. Kendi zuhurunla diriye daha ziyade canlandır. Kalk, başka bir yola ayak bas. Eski sevdanın coşkunu terk et. Söz (şir) lezzetine aşına ol. Ey kervanın çanı, uyan!”⁵³

İkbal, üstadı Mevlana'dan aldığı bu talimatla harekete geçer. Fakat ruhi ve imani bakımdan çok etkilenmiş ve değişmiştir. İkbal, sadece ilim ve felsefenin verdiği aydınlığın yetmediğini, Mevlana'nın aşkının onu değiştirdiğini şöyle dile getirir: “Bu ses, canıma bir ateş düşürdü. Ney gibi içime bin bir feryat doldu. Nağme gibi telimden koştum; kulak için süslü bir cennet vücuda getirdim. (Benlik sırrı)'nın üzerinden perdeyi çekip aldım. Benlik mucizesinin sırrını meydana koydum. Varlığımın nakışı, henüz tamam olmamıştı. Kimsenin beğenmeyeceği, adama benzemez, bir işe yaramaz varlıktım. Aşk beni yonttu, adam oldum. Âlemin keyfiyet ve kemiyetini idrak ettim. Dünyanın sinirlerinin oynayışını, kıpırdanışını gördüm. Ayın damarında nasıl kan dolaşıyor, gördüm. Gecelerde insan için gözyaşı döktüm. Ve neticede hayat sırlarının perdesini yırttım. Mümkinatın (bütün âlemdeki mahlûkat) hareket ve faaliyeti içinden hayat düzeninin sırlarını çekip çıkardım. Bu geceyi ay gibi aydınlatan ben, millet-i beyzanın (Müslümanların) ayağının tozuyum.”⁵⁴

İkbal, artık İslam milletinin şairi olmuştur. Gönlünü iman ve ihlas nuruyla doldurmuş, Muhammed bahçesinin avaze bir bülbülü, sönmüş gönülleri diriltiren Mesihi bir el, dağılmış İslam birliğini yeniden toparlayacak İsrail-i bir sur'udur. İkbal, “Bir millet ki, bağda, bahçede onun avazesidir. Onun taze nağmeleri, gönüllere ateş vurur. O millet, zerre olduğu halde güneşi utandırdı. Güneşten anbar

⁵²Şahin, Ahmet Metin, *İkbal ve Mevlana*, Hece Yay. Özel sayı, No: 193, Ankara, 2012 s. 418.

⁵³İkbal, *Esrar*, s.31.

⁵⁴İkbal, *a.g.e.*, s.31.

yapıp yüz tane Rumi ve Attar'ı harman etti.”⁵⁵“Ben hararetli bir ahım. Göklere yükselirim. Her ne kadar dumansam da aslım ateştir. Kalemim yüksek tefekkürümün himmeti ile dokuz perdenin sırrını dünyaya açtı. Ebedi hayatın sırrını istiyorsan gel; hem yeri, hem göğü istiyorsan gel. Ta ki katre derya kadar değerli olsun. Ta ki zerre genişleyip sahra olsun. Bu mevsimden maksat, şairlik değildir. Putperestlik, put yapıcılık değildir. Benim fikrimi onun cilvesi büyüledi. Bu sihirle kalemim Tur dağındaki ağacın dalı haline geldi. Ey akıllı insan, şişeye kusur bulma, içindeki şarabın zevkine gönül bağla.”⁵⁶

Her büyük adam gibi İkbâl'de yalnızdır. Keşfettiği sırlarını paylaşacak diri bir gönül arar İkbâl ama bulamaz. “Bu mecliste benden daha yalnız kimse yok. Cihanı bir başka gözle görüyorum.”⁵⁷“ Saki, bu meyhanede bana mahrem kimse yok. Öteki âlemlerden bu dünyaya göç eden ilk insan gibiyim ben.”⁵⁸ İkbâl, bir taraftan yalnızlık çekerken, diğer taraftan da Allah'a ulaşmak, hasretini vuslatla taçlandırmak ister. Şair filozof, Allah'tan varoluşa dair tüm sırları kendine açmasını ve bu sırları tüm âleme yayacak bir güç vermesini ister. Ruhi derinliğin bu merhalesine erişmiş, insan hakikatine bu derece yaklaşmış, büyük filozof İkbâl duygularını şöyle dile getirir:“Yaşadığım sürece ayrılıkla yaşadım. Göster mavi revakın, o yönüne bakayım! Kapalı kapıları ardına kadar aç bana. Kutsîlerin sırrını ver bu topraktan olana! Benim göğsümün içinde bir ateş yak. Öd ağacını kenara bırakıp odun yak! Sonra ateş üstüne koy öd ağacımı. Tüm âleme iyice yay benim dumanımı! Gönül kadehimdeki ateşimi körükle. Umursamaz tavırla bana bir kez bak hele! Seni arıyoruz biz ve sen bizden ıraksın. Yok, yok biz körüz aslında sen yanımızdasın. Ya bu esrar perdesini kaldır önümüzden. Ya da bu kör gönüllü canı al bedenimizden! Fikir, hurma ağacım; meyveden kesti ümidini. Ya balta gönder kesmeye, ya da seher yelini. Akıl verdin, cünûnu da ver bana. İçsel cezbe yolunu göster bana!”⁵⁹

⁵⁵İkbâl, *Esrar*, s.31.

⁵⁶İkbâl, *Esrar*, s.31.

⁵⁷İkbâl, Muhammed, *Peyam-ı Meşrik*, çev. Ahmet Metin Şahin, İkbâl Külliyyatı içinde, Yağmur Yay., İstanbul, 2010, s. 171.

⁵⁸İkbâl, *Zebur-u Acem*, Ahmet Metin Şahin, İkbâl Külliyyatı içinde, Yağmur Yay., İstanbul, 2010, s.48.

⁵⁹İkbâl, *Cavidname*, s. 41.

2.2. Benlik

2.2.1. Benlik Kavramı

Kişinin kendi kimliği, değeri, yetenekleri, sınırları, değer yargıları, amaçları, vb. gibi kendisi hakkında algılayabildiği görüşlerinin, duygularının ve tutumlarının tamamı; bireyin kendi benliğine ilişkin tanımı; kendine ilişkin zihinsel tablosudur. “Bireyin farkında olduğu, yani algılayabildiği tarafı veya parçası olarak nitelendirilen benlik, aynı zamanda kişinin bilinçli bir şekilde kendi varoluşu olarak adlandırabildiklerinin de toplamıdır. Kişinin “ben” veya “benim olarak ifade ettikleridir. Başlangıçtaki benlik kavramı sözel ifade öncesi bile olsa, büyük ölçüde benlik yaşantılarından oluşmaktadır. Bu benlik yaşantıları da bireyin “ben”, “benim” veya “kendim” olarak ayırt ettiği fenomenolojik alandaki olaylardan oluşur.”⁶⁰ Benliğimiz, zaman içinde herhangi bir anda farkındalığımız hakkında sahip olduğumuz fikir ve tutumlardan oluşur. Dolayısıyla, kendimizle ilgili farkındalığımızdan, kendimizi bir varlık olarak nasıl değerlendirdiğimize ilişkin fikirler ortaya çıkmaktadır. İşte, bu benlik durumu, bilinçlilik halidir ve zihinsel bir içeriktir. Benlik, Kohut’un da belirttiği gibi, egoyu da içine alan bir kavramdır. Kişinin atıf merkezidir, deneyimleri ve geçmişi yaşayan yönüdür. Her birimizi, bir diğerinden ayıran özelliktir.⁶¹ “Organizma içinde, bireyde bütünü oluşturan parçaların, hem birbirlerine, hem de çevreye karşı geliştirdikleri ilişkidir. İnsanın herhangi bir şey olmasından öte, bir nitelik olmasıdır. Gelişme ve olgunlaşma ile ortaya çıkan kişisel bilinçlilik.”⁶²

Benlik kavramı; kişinin kendi kimliği, değeri, yetenekleri, sınırları, değer yargıları, amaçları, vb. gibi kendisi hakkında algılayabildiği görüşlerinin, duygularının ve tutumlarının tamamı; bireyin kendi benliğine ilişkin tanımı; kendine

⁶⁰Yıldız, Murat, *Benlik-Kavramı ve Benliğin Gelişiminde Dinin Rolü*, Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı, 23, İzmir 2006, ss. 87-127.

⁶¹Kohut, H., *Kendiliğin Çözümlemesi*, çev., C. Atbaşoğlu, B Büyükkal, C. İşcan. Metis Yay., İstanbul, 1998, s.27.

⁶²Yıldız, a.g.m. s.87.

ilişkin zihinsel tablosudur.⁶³ “Benlik kavramı, bireyin karşılaştığı yeni roller, durumlar ve hayat geçişleri gibi değişimlerden kolay etkilenen, bundan dolayı hem sürekli ve değişmez, hem de dinamik özellik taşıyan karmaşık bir yapı ve süreçtir. Yani, benlik kavramının, kişiliğin diğer boyutlarındaki gibi, hayat boyunca biyolojik, gelişimsel ve sosyal süreçlerle karşılıklı etkileşim içinde olan bir görevi vardır.”⁶⁴

Westen⁶⁵’de, benlik kavramının, sosyal bilinci, sosyal güdülenmeyi, duygu ve psikopatolojiyi içeren geniş bir psikolojik fenomen olduğunu teyit etmektedir. “Benlik kavramı konusunda bir tarafta kalıcı özellikler, arzular, amaçlar, dürtüler, güdüler ve hatta libido gibi içsel süreçlere yükleme yapan psikanalitik, davranışçı, deneyci ve insancı psikolojik yaklaşımlar varken, diğer tarafta, kişilerarası ilişkileri içeren ve kültürel faktörleri dikkate alan daha geniş bir benlik anlayışı sunan bilişsel-sosyal yaklaşımlar yer almaktadır”⁶⁶

Benlik Kavramını Açıklamaya Yönelik Bazı Yaklaşımlar

William James: İşlevsel psikolojinin öncüsü olan W. James (1842-1910), benliğin, “bilen benlik (self as knower)” ve “bilinen benlik (self as known)” olmak üzere iki boyuttan oluştuğunu ve bilimin konusu olabilecek benlik boyutunun ise, ‘bilinen benlik’ olması gerektiğini ileri sürer. O, ilk defa benliği, fiziksel, sosyal, duygusal ve zihinsel nitelendirmelerle tanımlanan “benim (me)” ile algılama, düşünme, hatırlama işlevlerini içeren “ben (I)”i eş zamanlı bir gelişim olarak betimler. Bu yapı içinde ‘bilen benlik’ özne (I), ‘bilinen benlik’ ise nesnedir (me). Bilimin konusunun nesne niteliğinde olması gerektiği için, o zaman psikolojinin konusu olabilecek benlik, bilinen benlik alanıdır. James’e göre, maddesel, ruhsal ve sosyal olmak üzere benliğin üç yönü vardır. Maddesel benlik kişinin, diğer kişiler ve maddesel şeylerle özdeşleşmiş olmasıdır. Ruhsal benlik, çok subjektif olup, kendimizi nasıl algıladığımızı, nasıl değerlendirdiğimizi içerir. Sosyal benlik hakkında ise, James şöyle demektedir: İnsanın onu tanıyan ve zihninde imajını taşıyan bireyler kadar sosyal benliği vardır. Ama imajları taşıyan bireyler tabii olarak gruplara ayrıldığı için, pratik açıdan, o kişinin, düşüncelerine önem verdiği

⁶³Köknel, Özcan, *Kaygıdan Muthuluğa Kişilik*, Altın Kitaplar Yay., İstanbul, 1982, s. 75-77.

⁶⁴Kohut, H., *Kendiliğin Çözümlemesi*, çev., C. Atbaşoğlu, B. Büyükkal, C. İşcan. Metis Yay., İstanbul, 1998, s.34.

⁶⁵Köknel, Özcan, *Kaygıdan Muthuluğa Kişilik*, Altın Kitaplar Yay., İstanbul, 1982, s. 164- 171

⁶⁶Polat, Ülker Uzun, *Tam Benlik*, Goa Yay. İkinci baskı, İstanbul, 2011, s.200-218.

birbirinden farklı kişiler veya gruplar kadar çeşitli sosyal benliğe sahip olduğunu söyleyebiliriz.⁶⁷

Sigmund Freud⁶⁸: Kişiliğin oluşumuna ilişkin psikodinamik yapının önemli üç sacayağından biri olan ego, psikanalitik çalışmalarda benlik (self) yerine kullanılmaktadır. İd: İçgüdüsel olarak ortaya çıkan bilinçsiz davranışların kaynağıdır. Kişiliğin doğuştan gelen yönüdür ve bitmez tükenmez istekleri vardır. İd ilkel dürtülerin (cinsellik ve saldırganlık dürtülerinin) kaynağıdır ve davranışı büyük ölçüde etkilemektedir. Mantıksızdır. Sonuçları düşünmeden hareket eder. Süperego: İd'in karşıtıdır. Toplumsal ve kültürel etkilerin içinde kişinin ne yapması gerektiğini belirler, sansür koyar. Zaman içerisinde kazanılan değer yargılarının benimsenmesidir. Süperego ile id devamlı bir çekişme içerisindedir. Bu çekişme ego tarafından dengelenir. Süperego kişinin vicdan yönüdür ve kişiyi ayıp, günah gibi yasaklarla sürekli engellemeye çalışır. Ego: İd'in koruyucusu, yöneticisi durumunda olan süperego ile id arasında denge kurulmasına yardım eder. Ego'nun başarısız olduğu durumlarda davranış bozukluğu ortaya çıkar. İd'in sonsuz istekleriyle süperegonun baskıları arasında denge kurmaya çalışılır.⁶⁹

Hartmann⁷⁰: Ego'nun özerkliği kavramı ve uyum yetenekleri konusundaki çalışmaları sayesinde güçlü bir ego psikolojisinin geliştirilmesine katkı sağlamıştır. Hartmann, egonun dış dünyayla ilişki içindeki etkin rolünün anlaşılmasına yol açmış, bu kavrama getirdiği en önemli katkı, dürtüler ve çatışmalardan bağımsız olarak gelişen özerk ego işlevlerinin varlığını ispatlamaya çalışmıştır. Uyumsal işlev gören ego, doğuştan olup, dış çevrenin ve id'in beklentileri arasındaki dengeyi sağlamaktadır. Ego araştırmaları, egonun bilişsel işlevlerine özel bir önem vermiş ve psikanalitik kuramın, psikanaliz dışı, örneğin, psikoloji, sosyoloji, kültürel

⁶⁷Yıldız, Murat, *Benlik Kavramı ve Benliğin Gelişiminde Dinin Rolü*, Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı, 23, İzmir 2006, ss. 87-127.

⁶⁸Sigmund Freud, 1856-1939, Psikanaliz'in kurucusu, Avusturyalı nörolog. Kişiliğin beş farklı dönemden geçerek geliştiğini ileri sürer. *Psikanaliz Üzerine, Bir Paranoya Vakası, Özyaşam Öyküsü Üzerine Psikanalitik Gözlemler: Başkan Screber, Totem ve Tabu, Narsizmin İncelenmesine Giriş, Yas ve Melankoli adlı eserleri yayımladı.* (Geçtan, E. *Psikanaliz ve Sonrası*. Remzi Kitabevi, İstanbul, s.11-55).

⁶⁹Geçtan, Engin, *Psikanaliz ve Sonrası*. Remzi Kitabevi, İstanbul, s.87.

⁷⁰Henz Hartmann, 1894-1970, Benlik Psikolojisinin kurucularındandır. Avusturya asıllı Amerikan Psikoloğudur. (Hartmann, Henz, *Ben Psikolojisi ve Uyum Sorunu*, çev. Banu Büyükkal, Metis Yay., İstanbul, 2000, s.8).

antropoloji gibi alanlarda uygulanabilmesi için pek çok varsayımın oluşmasına ilham kaynağı olmuştur.

Fairbairn⁷¹: Nesne-İlişkileri Kuramcılarında (Object-Relation Theory), kendi ego kuramını biyolojik içgüdü kuramından ayırmıştı. İçgüdülerin enerjisi ya da gerilimi azaltma yerine, nesne arama eğiliminde olduğunu ileri sürmüştür. Ruhsal aygıtın yaşamın başlangıcından itibaren dinamik yapılardan oluştuğunu bu yapılarla bir bütün oluşturan ego'nun nesnelere ilişkili olduğunu varsaymıştır.

Kohut⁷²: Kuramını ilk ortaya koyduğunda benliği (self), ego içinde yer alan bir benlik kavramı yani 'kişinin kendini algılayış biçimi ve kendisiyle ilgili imgeler bütünü' şeklinde düşünmüştür. İkinci kuramında ise o, benliği, bir üst örgütlenme, "kişiliğin çekirdeği, algıların ve girişimlerin merkezi" şeklinde nitelendirmiş ve tüm psikopatoloji alanına açıklama getirmeyi hedeflemiştir. Ona göre, benlik-kavramının, nedensellikten ve işlevsellikten bağımsız temel bir fenomeni içermesi gerekmektedir.

Jung⁷³: Benliğin, insanda fitri bir yapı olduğunu ve kendisini gerçekleştirilmeye, kusursuzluğa ulaşma yönünde insanı güdülediğine, inandığı bir benlik tanımı yapar. Ona göre benlik, egonun şablonudur, kolektif bilinçaltında bulunan merkezî, örgütleyici, yönetici arketiptir ve diğer bütün arketipleri kapsar. Buna göre benlik, ruhun çekirdeğidir, gelişimin arketipidir. O, 'benlik'i bütünlüğün merkezi olarak değerlendirmekte ve bütünlüğe ulaşabilmek için, kendimizi her yönüyle tanımamız ve kabul etmemiz gerektiğini belirtmektedir. Bu aşamaya büyük çaba harcamaksızın, olgunlaşmadan ulaşılamaz. Ayrıca, benlik, sadece merkez değil, aynı zamanda bilinç ve bilinçaltını çevreler. İşte, bilinç ve bilinçaltı öğelerini birleştiren orta noktayı Jung "benlik" olarak adlandırmış ve onu, bireyleşmenin son noktası olarak nitelendirmiştir. Jung'a göre bireyleşme süreci, doğal bir süreç olup, fiziksel gelişim ve yaşlanmaya bağlı olarak psişede ortaya çıkar. Çoğu insan bunun

⁷¹William Ronald Dodds Fairbairn, 1889 – 1964 yılları arasında yaşamış İskoç asıllı psikologdur. Nesne ilişkili Psikoanalitik kuramcılardandır. (İnanç, Yazgan, Eşef Ercüment Yerlikaya, *Kişilik Kuramları*, Pagem Akademi, Dördüncü baskı, Ankara, 2011, s. 245).

⁷²Henz Kohut, 1913-1981, Avusturya asıllı Amerikan psikoloğudur. Gelişimsel Psikolojinin öncüsüdür.(Kohut, H. *Kendiliğin Çözümlemesi*, çev., C. Atbaşoğlu, B Büyükkal, C. İşcan. Metis Yay., İstanbul,1998).

⁷³Carl Gustav Jung, 1875- 1961, Analitik psikolojinin kurucusudur. Kompleks, içedönük, dışadönük, gölge, arketip, kolektif bilinçdışı gibi önemli kavramlar geliştirmiştir. *Psikoloji ve Din, Dört Arketip, Anılar, Düşler, Düşünceler, İnsan Ruhuna Yöneliş, İnsan ve Sembolleri* en çok bilinen eserleridir.(İnanç, Yazgan, Eşef Ercüment Yerlikaya, s.61).

farkında olmasa da insanoğlunda potansiyel olarak bu süreç vardır. Yani, insan bedeni biyolojik olarak yaşlanmaya programlandığı gibi, onun kişiliği de bireyleşmeye programlanmıştır. İnsan psişesindeki bu süreç, kendiliğinden doğal bir şekilde ortaya çıkmasına rağmen, kalıtım, aile, çevre gibi çok çeşitli etkenler nedeniyle kolaylıkla engellenebilmektedir. Benlik, sadece bireyleşmenin amacı değil, bu süreci ortaya çıkaran bir dürtü olarak da görülmelidir, böylelikle benlik, hem neden hem de sonuç olmaktadır.

Alfred Adler⁷⁴: “Hayat biçimi ve yaratıcı benlik en önemli kavramlarındandır. Öncelikle yaratıcı benlik kavramını Adler şöyle açıklamaktadır: Yaratıcı benlik, bölünmez, tutarlı ve yaratıcı olan bir benliktir ve kişilik yapısına hâkim olur, yani, ‘kalıtımın ve edindiğimiz tecrübelerin sağladığı kaba malzemeden’ kişiliğimizi oluşturur.”⁷⁵ Başka bir deyişle insanoğlu, kendi kişiliğini kendine özgü bir şekilde yine kendi yaratıcı benliği sayesinde şekillendirmektedir. Bu bakımdan yaratılan bir kişilik, subjektiftir, dinamiktir, bütündür, şahsidir ve kendine özgü bir tarzda şekil almıştır. O, hayata anlamını veren şeydir, ulaşmak istenen gayeleri ortaya koyduğu gibi, bu gayelere ulaşmanın yollarını da telkin eden veya gösteren şeydir. Hayat biçimi ise, bireyin çocukluk dönemlerindeki etkileşimleri sonucu kendine özgü geliştirdiği bir davranış örüntüsüdür. Bir anlamda bu kavram, kişinin geliştirmiş olduğu hayat tasarısıdır. Bireyin amaçlarını, kendisine ve dünyasına ilişkin görüşlerini ve hedeflerine erişebilmek için edindiği sıradan davranışları ihtiva eder. Yazılarında çok net açıklanmamakla birlikte, bu tanımlamalar, benlik ya da ego’nun, ‘kişilik’, ‘genel tutum’ gibi kavramlarla eşanlamlı olduğunu gösterir. Adler, “Bireyin üstün bir konuma varabilme yolunda verdiği savaş tüm kişiliğinin anahtarı olduğundan ruhsal gelişiminin her noktasında bununla karşılaşırız”⁷⁶ der.

⁷⁴ Alfred Adler, 1870- 1937, bireysel psikolojinin kurucusudur. Psikoloji biliminin köşetaşlarındandır. Yaşamın Anlamı, İnsanı Tanımak, Nevrozlar, Yaşamı Tanımak, Psikoterapi ve Eğitim I. II. ve III, en çok tanınan eserleridir.(Adler, Alfred, *İnsanı Tanıma Sanatı*, çev. Ayda Yörükan, Türkiye İş Bankası Yay.,3. Baskı, İstanbul, 1997).

⁷⁵ Adler, Alfred, *İnsanı Tanıma Sanatı*, çev. Ayda Yörükan, Türkiye İş Bankası Yay.,3. Baskı, İstanbul, 1997, s.297.

⁷⁶ Adler, Alfred, *Yaşamın Anlamı*, çev. Hasan İlhan, Alter Yay., Ankara, 2010, s.73.

Horney⁷⁷: Ego, nevrotik kişilerde gözlemlenen ‘kişilik işlevlerinin bölümleşmesi’ olgusunun kısımlarından birini oluşturur. O, ‘ego ülküsü’ (ego ideal) kavramını tanımlarken, ‘ego ülküsü’nün kişide ana-baba imgesinin bir kalıntısı olduğunu ve kusursuzluğa karşı geliştirilen bir hayranlığın anlatımı, dolayısıyla kendisini kabul etmeyen bir benliğin ulaşmak istediği ütopyik bir amaç olduğunu ifade eder. Horney, ‘benlik-sönmesi (self-extinction)’ kavramını, kendini sadece başkalarının bir yansıması olarak görür ve onların hayatı aracılığıyla yaşamaya çalışan nevrotik kişileri tanımlamak için kullanır.

Harry S. Sullivan⁷⁸: Geliştirdiği ilişkiler kuramı çerçevesinde benlik-sistemi (self-system) adını verdiği bu kavramın, insan ilişkilerinin ürünü olan anksiyetinin azaltılması ya da kaçınılması için kişinin aldığı bir dizi koruyucu önlemleri ve denetlediği davranışlarını içerdiğini belirtir. Bunlar, bir kısım davranış biçimlerini onaylayan ‘iyi-ben’ ile bir kısım davranış şekillerini yasaklayan ‘kötü-ben’ nin oluşturduğu bir yapıdır.

Gordon W. Allport⁷⁹: Kişilik kuramını geliştirirken normal insanı, yani hasta olmayan bireyi ölçüt olarak almıştır. Onun kişilik gelişim kuramında, ego kavramıyla karışmaması, alana yeni bir terim kazandırma ve bireyin bilen oluşunu vurgulamak amacıyla, benlik (self) kavramını kullanmayı tercih etmemiş, onun yerine ‘proprium’ terimini kullanmayı önermiştir. Ona göre bu terim, kişiliğin bebeklikten başlayarak ve giderek örgütlenen, aslında bireyin benliğine olan duygularını kapsayan yedi boyuttan oluşmaktadır. Bu boyutların her biri, kişiliğin özel ve gizli yönlerini içerir ve bireyin kendini nasıl bildiğini, duyduğunu ve tanıdığını belirler. Tümü yaşanan ve hissedilen, bilinen beni tanımlar. Proprium, özetle, kişiliğin bedensel biliş, benlik-imesi, benlik-saygısı, benlik-özdeşimi, benlik-algısı, mantıksal düşünme, benlik-kimliği, amaçlı çaba ve bilen işlevlerini kapsayan çok yönlü bir kavramdır. Ayrıca Allport’un olgun kişiliğin (mature personality) özelliklerine ilişkin açıklamalarını başlıklar halinde şöyle özetleyebiliriz:

⁷⁷Karen Horney, 1885-1952, Alman psikoloğdur ve Psikoanalitik kuramcıdır. Feminist bakış açısını Freud’çu bir yaklaşımla ele aldı. Bu yüzden Yeni Freudçu olarak tanındı.(İnanç, Yazgan, Eşef Ercüment Yerlikaya, *a.g.e* s.87).

⁷⁸Harry Stack Sullivan, 1892-1949, Yeni Freud’çu veya Psikoanalitiçi bir teorisyendir.(İnanç, Yazgan, Eşef Ercüment Yerlikaya, *a.g.e* s.131).

⁷⁹Gordon Willard Allport, 1897-1967,Amerikalı Psikolog.(İnanç, Yazgan, Eşef Ercüment Yerlikaya, *a.g.e.*,s. 245-254).

1) Benlik duygusunun yayılımı, benliğin başkalarıyla sıcak ilişkileri, duygusal rahatlık ve benliği kabul, akılcı algılama,

2) Beceriler ve düzen, benliğin nesnelleştirilmesi, anlayış ve şaka, bütüncül hayat felsefesi, kuramcı insan, ekonomik insan, estetik insan, sosyal insan, politik insan.

Jean Paul Sartre: Benliğe fenomenolojik bakış açısıyla yaklaşır. İnsanın bilinen kişiliğinin ötesinde bir benliği vardır. İnsan ancak bu bütünlük içinde değerlendirilince anlaşılabilir. Sartre'ye benlik, ne ruhbilimcilerin iddia ettikleri gibi sadece biyolojik, ne de bazı filozofların iddia ettiği gibi sadece ruhi bir şeydir. Benlik aşkın bir varlıktır ve diğer şeyler gibi o da vardır ve gerçektir. "Ben bir varlıktır. Onun matematik gerçeklerden, anlamlardan ya da uzamsal- zamansal varlıklardan şüphesiz farklı, ama onlar kadar gerçek bir varlığı vardır. Kendisi ortaya aşkın olarak çıkmaktadır. Kendini; dönüşümlü bilincin arkasında, her zaman uygun olmayan bir tarzda kavrayan, özel türde bir sezgiye vermektedir."⁸⁰ "Filozofların çoğu için, Ben, bilinçte ikamet etmekte. Bazıları onun biçimsel varlığının, boş bir birleşme ilkesi olarak, erlebnisse'lerin ortasında olduğunu ileri sürüyor. Bazıları da, çoğunlukla ruhbilimciler, onun maddesel varlığını, psikik yaşamımızın her anında, arzuların ve edimlerin merkezi olarak bilincin içinde bulunduğunu göstermek istiyoruz; o dışardadır, dünyanın içindedir. O, dünyaya ait bir varlıktır."⁸¹

D. Snygg⁸²: Benliğe 'fenomenolojik yaklaşım'ı teklif eder. Snygg, psikolojinin bireyin fenomenal ve algı dünyasını, incelenme konusu olarak kabul etmesi gerektiğini ileri sürer.

Carl R. Rogers⁸³: Kişi çevresiyle bir bütündür. İnsan bir organizma olarak tek başına ele alınamaz. İnsanın benliğini etkileyen binlerce etken vardır. Bu etkenlere bir bütün olarak yaklaşılmalıdır. Rogers, insanın özünün iyi olduğunu iddia eder. Rogers'in benlik kuramında, ideal-benlik, bireyin ulaşmak istediği ve sahip

⁸⁰Sartre, Jean Paul, *Ego'nun Aşknlığı*, çev. Serdar Rifat Kırkoğlu, Alkım Yay. İstanbul, 2003, s.67

⁸¹Sartre, *a.g.e.*, s.51.

⁸²Yıldız, *a.g.m.*, s. 87-127.

⁸³Carl Ransom Rogers, 1902-1978, Hümanistik Psikolojinin temsilcilerindendir. İnsan merkezli yaklaşımı savunur. İnsanın özünde iyi olduğunu iddia etmiştir.(İnanç, Yazgan, Eşef Ercüment Yerlikaya, *a.g.e.*, s.295).

olduğu takdirde kendisini çok değerli bulacağı benlik kavramını ifade eder. Bu durumda kişide ortaya çıkan uyumsuzluk, benlik ile tecrübe edilen benlik, -yani gerçek-benlik- arasındaki farkın büyüklüğünden kaynaklanmaktadır. Farktaki artış benlik yapısını bozmakta ve anksiyeteye yol açmaktadır. Gerçek-benlik ile ideal benlik arasındaki fark arttıkça, uyumsuzluk düzeyinde de bir artış gözlenmektedir.

Abraham H. Maslow⁸⁴: İnsanın doğasının iyi olduğuna inanır. Maslow, kişide benliğin oluşması için ihtiyaçlar hiyerarşisi dediği ihtiyaç basamaklarını kişi bir bir geçmelidir. Bu basamakların birine takılıp kalan insan bir üst basamağa atlayamaz. Bu basamakların en altında fizyolojik ihtiyaçlar(barınma, bürünme, beslenme, cinsellik) bulunmaktadır. Fizyolojik ihtiyaçlar kişinin hayatta kalmasını sağlayan ihtiyaçlardır. İkinci basamak ise güvenlik basamağıdır. Kişi canını, malını, ailesini ve yaşadığı çevre ile birlikte, kendini emin hissedemezse sağlıklı düşünemez. Üçüncü basamak ise ait olma ve sevgi basamağıdır. Kişi kendinin sevildiğini, arandığını, hissetmek ister. Aranılan kişi kendini bir yere ait olarak görür. Bu duyguyu yaşayamazsa ruhi dengesi bozulur ve yaşamdan tat alamaz. Dördüncü basamak ise saygı basamağıdır. Kişiyne çevresindeki insanlar tarafından saygı gösterilmesi onu mutlu eder. Saygı görme ihtiyacı siyasi, ekonomik ve dini amaçların temel nedenidir. Son basamak ise kendini gerçekleştirme basamağıdır. Bu basamakta kişi aradıklarını bulmuş, isteklerine kavuşmuştur.⁸⁵

Rollo R. May: Varoluşçu psikoloji anlayışını benimser. Benlik, Dasein (evrende bulunmak)dir. Kişiyi anlamak için fenomenolojik bir yöntem kullanılmalıdır. Varoluşçu anlayışa göre kişi en iyi kendi bakış açısıyla anlaşılabilir. İnsan, içinde yaşadığı dünya ile bir bütündür. Kişinin dasein'i ne kadar güçlü ise benlik de o denli sağlıklı olacaktır. Ancak insanın dasein'nını geliştirmesi ve doğuştan potansiyellerini yaşama geçirebilmesi sürekli çaba ve cesaret gerektirmektedir. May' a göre benliğin(dasein'in) üç boyutu vardır:

Umwelt: Fizyolojik ve fiziksel çevremizi oluşturan içsel ve dışsal objelerin dünyası(çevremizdeki dünya).

Mitwelt: Diğer insanlardan oluşan sosyal dünya(diğerleri ile ilişkilerimiz).

⁸⁴İnanç, Yazgan vd. , *a.g.e.* s.311.

⁸⁵İnanç, Yazgan, vd., *a.g.e.* s.311-329.

Eigenwelt: Kişinin kendisi ile potansiyelleri ve değerleri arasındaki ilişkinin oluşturduğu psikolojik dünya(kendimizle ilişkimiz).

May'a göre insan, sürekli bir kaygı içindedir. Bu kaygı insanın varoluşsal kaygısıdır. İnsan, sürekli olarak ölüm gerçeğini yadsıyarak yaşamaya çalışır. Benlik sağlıklı olabilmesi için bu gerçekle yüzleşmeli, içindeki kaygıdan kurtulmalıdır.⁸⁶

Hans J. Eysenck: Benliği biyolojik temelde açıklamaya çalışır. Eysenck'in temel benlik boyutları; dışadönüklük (sosyal çevre ve diğer insanlarla etkileşim), nevrozizm (alınanlık, kararsızlık, huzursuzluk, kaygınlık..vb.) ve psikotizm (bencillik, vurdumduymazlık, diğer insanları suçlama eğilim...vb.) olarak ele alır. Eysenck, çok sayıda klinik çalışması yaptığından davranışı psikometrik bulgulara dayandırarak açıklar. İdeal benliğin vasat duygulara sahip kişiler olduğunu savunur.⁸⁷

Raymond Cattell: Kişiliği oluşturan birçok özelliğin olduğunu, bu özelliklerin ne ölçüde kalıtımla, ne ölçüde çevreyle belirlendiğini anlayabilmek için faktör analizi yöntemiyle incelenmesi gerektiğini savunur. Yani tek tek tüm faktörlerin analiz edilmesi gerekir. Cattell, benliğe ayırt edici özellik olarak bakar. Buna göre temel ayırt edici özellikler ve yüzeysel ayırt edici özellikler vardır. Cattell'e göre yüzeysel ayırt edici özellik altında mutlaka temel ayırt edici özellikler vardır. Temel ayırt edici özellikler ise çevresel ve yapısaldir. Yapısal ayırt ediciler: mizaç özellikleri, yetenek özellikleri ve dinamik özelliklerdir.⁸⁸

Sembolik Etkileşim Ekolü⁸⁹: Bu kuramın öncüleri arasında, C.H. Cooley, G. Mead ve E. Goffman gibi isimler sayılmaktadır. Cooley, bireyin benlik (self) olarak kabul ettiği duyguların, benlik-olmayan (non-self) türünden kabul ettiği duygulardan daha güçlü olduğunu ileri sürer. Bununla birlikte, onun konuya en önemli katkısı, ayna-benlik (looking-glass self) kavramıyla olmuştur. "Bu kavram, 'bireyin kendini, başkalarının algıladığı gibi algılaması olarak' tanımlanmıştır. Daha sonra, ayna-benlik kavramından hareket eden Mead'a göre benlik-kavramı, 'kişinin başkalarının kendisine nasıl tepkide bulunduğuyla ilgilenmesinin bir sonucu olarak sosyal

⁸⁶Köknel, Özcan, *Kaygıdan Muthuluğa Kişilik*, Altın Kitaplar Yay., İstanbul, 1982, s. 149- 151

⁸⁷Eysenck, H.J., Glenn Wilson, *Kişiliğinizi Tanıyın*, çev. Erol Erduran, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s.65.

⁸⁸İnanç, Yazgan, vd., *a.g.e.*, s.263-266.

⁸⁹Yıldız, *a.g.m.* s.91.

etkileşim içinde ortaya çıkar.”⁹⁰ Yani, sosyal-benlik yoluyla, birey ile diğerleri, karşılıklı etkileşim sonucu, birbirlerinin tepkilerini şekillendirirler. Özetle, sosyal-benlik (social-self), Mead’ın etkileşimci kuramına göre, benlik kavramının da temeli olarak kabul edilmektedir

Goffman’a göre ise, “kişilerarası etkileşim, hatta daha geniş bir perspektif içinde, ‘dünya’ (görünümler dünyası) herkesin kendi rolünü oynadığı bir tiyatro sahnesidir’. Bireyler sosyal etkileşim içinde karşılardaki kişilerde arzu ettikleri izlenimi meydana getirebilmek için çeşitli roller oynamakta ve maskeler kullanmaktadırlar. Bu maskeler kişi için birer benlik haline gelmektedir, çünkü kişiler farklı ortamlarda farklı amaçlarla çeşitli roller oynamak zorunda kalmaktadırlar.”⁹¹ Özetlenmeye çalışılan bu görüşlerden anlaşılacağı üzere, sembolik etkileşimci yaklaşımın W. James’in sosyal benlikle ilgili görüşlerden oldukça etkilendiği söylenebilir. Dolayısıyla bu bağlamda, benlik kavramının, sosyal etkileşimin bir sonucu olarak ortaya çıktığı ve kişinin benlik gelişiminde sosyo-kültürel çevrenin belirleyici bir rolünün olduğu ifade edilebilir.

Bu düşüncenin sonucu olarak, son zamanlarda, sosyal benlik kavramının daha net ortaya koyabilmek amacıyla, benliğin kültürlerarası bakış açısıyla incelenmesine yönelik yürütülen araştırmalarda bir artış gözlenmektedir. Bu artışın altında yatan ana fikir, Kotre’nin, “bir kimsenin sosyal konumu ne olursa olsun, kültürden bağımsız benlik diye bir şey yoktur” sözünde ortaya çıkmaktadır.⁹²

Ahmet Cevizci: Ben ve benlik konusunu şöyle ele almaktadır. “Zihinsel bir arka planda varlığı içsel olarak bilinmeyen, madde ötesi, değişmez bir ruh olan özne, “saf ben” denilirken içsel farkındalığı olan, özneyi diğer varlıklardan ayırt etme imkânını taşıyan tecrübeî bene “deneysel” ya da “empirik ben” adı verilmiştir. Bir bilinç birliğince varsayılan öze “transendental ben”, bilinç halinin duyumsanabilir birliğine ise “içebakış beni” denilmekteyken, bilinç sahibinin farkındalık ve duygulanımları ile tüm duyumsama hallerinin şuurunda olması, bu farkındalıklarını

⁹⁰Yıldız, *a.g.m.* s.92.

⁹¹Yıldız, *a.g.m.* s.93.

⁹²Yıldız, *a.g.m.* s.93.

bir bilgi konusu yapabilmesi, kendi varlık durumunu dış dünyadan algıladığına nesnel olarak değerlendirebilmesi haline de “ben bilinci” denilmektedir.”⁹³

Benlik Kavramının Öğeleri

Benlik Algısı⁹⁴: Kişinin kendi hakkında neye inandığı ve ne bildiğine dayanır. O, kişinin kendi hakkındaki belirli görüşleri, duyguları, arzuları, yetenek ve sınırlılıkları, ilgi ve ilgisizlikleri ile hâkim davranış biçimlerine ilişkin algılaması ve yorumudur. Bu yorum, şu andaki görüşlerin yanında gelecekle ilgili umut ve beklentileri de içerir. “Benlik-algısının dört boyutundan sözedilmektedir: 1) Aracı olarak benliği algılama: Yaptıklarımız için tepkiler hissederim. 2) Devamlılık olarak benliği algılama: Devamlı benlik-algısı, geçmişin yüklerini bugüne ve geleceğe taşıyan yansıtıcı bir benlik-değişimini mümkün kılar. Benliğin devamlılığı benliği bireyle ilgili kalıcı bir obje haline getirir. 3) Öteki insanlarla ilişkide benliği algılama: Kişiliğin oluşumunda, insanlar arası ilişkinin, yani diğer insanlarla sosyal etkileşimde bulunmanın önemli bir etkisi olduğu gibi, bu durum benlik-algısında da önemli bir etkendir. Sağlıklı ruhsal durumumuzu, bizim benlik algımızla öteki insanların bizim hakkımızdaki genel algılamalarıyla örtüşmesine bağlayabiliriz. 4) Değer ve hedeflerin somutlaştırılması olarak benliği algılama: Hırs, kıskançlık, kibir, saygınlık, suçluluk gibi olgular anlamına gelmektedir.”⁹⁵

Benlik Saygısı⁹⁶: Benliğin duygusal boyutu olan benlik-saygısı, bireyin, kendisinin kim olduğu hakkındaki fikirlere sahip olmasının yanı sıra, kim olduğuyla ilgili duygulara da sahip olmasını içerir. Benlik-saygısı, benlik kavramının tasvirine veya kısımlarına ilişkin hoşnutluk düzeyidir. Bizim önemimize, değerimize, özel oluşumuza dayanır. Ruh sağlığının bir göstergesi olan benlik saygısı, bir yeterlilik duygusu ve başarı için gerekli bir koşuldur.⁹⁷ W. James benlik saygısının, kişinin kendisiyle barışık olma derecesiyle, ayrıca elde ettiği başarılarının isteklerine oranıyla belirlendiğini ileri sürer. Buna göre, ancak istekleri ve amaçları gerçekçi bir

⁹³Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yay., İstanbul 2002, s. 142-143.

⁹⁴Yıldız, a.g.m., s.95.

⁹⁵Yıldız, a.g.m. s.96.

⁹⁶Köknel, Özcan, *Kaygıdan Muthuluğa Kişilik*, Altın Kitaplar Yay., İstanbul, 1982, s. 149- 151.

⁹⁷Adler, Alfred, *Yaşamın Anlamı*, çev. Hasan İlhan, Alter Yay., Ankara, 2010, s.76.

kişi, kendini değerli göreceğinden dolayı mutlu olacaktır. Benlik saygısı; kişinin kendini benimsemesi, değer vermesi, kendine güven ve saygı duyması, bireyin psikolojik açıdan etkin olmasını sağlayan temel belirleyicilerden biridir.

Bazı yazarlar benlik-saygısını insanın temel bir ihtiyacı olduğunu ve gelişiminin tüm safhalarında bireyin hayatını etkileyen en önemli değişkenlerden biri olarak ileri sürerler. Benlik-saygısının, kişinin başarı örüntüleri, becerileri, diğer insanlarla olan ilişkileri ve ruh sağlığı gibi faktörlerden etkilendiğini belirtmektedirler.⁹⁸

Benlik-Tasarımı⁹⁹: Birey birden fazla benlik tasarımına sahiptir ve bunların tümü, benlik kavramının içeriğiyle örtüşmez, örtüşmeyebilir. Bazısı olumlu, bazısı olumsuz, bazısı şu andaki tecrübesiyle ilgili, bazıları ise geçmiş veya gelecekle ilgili olabilmektedir.¹⁰⁰ Bundan başka, bazısı benliğin gerçekte ne olduğuna dair tasarımlardır, bu arada başkaları da benliğin olması istenen olabilecek olan, olması gereken veya olmasından korkulduğuna dair tasarımlardır. Bilinçli yansımanın konusu olabilen benlik-tasarımları, genelde gerçek benlik olarak betimlenirler. Benlik tasarımlarının bazılarını bilinçli bir farkındalıkla doğrudan ulaşılabilir, fakat bazılarını ise, sözlü olduğu kadar sinirsel, motor ve duyumsal şekillerde farz edilen otomatik tekrarlar gibi durumlarda ulaşamayabilir. Bazı benlik-tasarımlarının kökeni, insanların kendi davranışlarını seyrederken tutumları ve eğilimleri hakkında yaptıkları çıkarımlarının bir sonucudur. Bunları insan, içsel fizyolojik tepkilerinden elde edebilir. Benlik-tasarımları, bireyin kendini değerlendirmeye doğrudan teşebbüs etmesiyle birlikte, diğer insanlarla olan karşılıklı etkileşimleriyle de oluşur.¹⁰¹

Benlik İmgesi¹⁰²: Benlik imgesi bireylerin hayatlarının her yönde kendileriyle ilgili yaşantılarının, fikirlerinin, duygularının fenomenolojik örgütlenmesi olarak tanımlanmakta ve herhangi bir zamanda, herhangi bir durumda kendimize, ne olduğumuza ilişkin bir imaj olarak betimlenmektedir. Bu imaj, bilinçli

⁹⁸Yıldız, a.g.m., s.97.

⁹⁹İnanç, Yazgan, vd., a.g.e., s.263-266.

¹⁰⁰Folca, Howard, *Ben Kimim?*, çev. Şule Baykal, Arunas Yay. İstanbul, 2012. S.97.

¹⁰¹Folca, a.g.e., s.101.

¹⁰²Yıldız, a.g.m., s.98.

veya bilinç dışı olabilir, gerçekçi olabileceği gibi fantastik ya da idealleştirilmiş de olabilir.

Benlik Farkındalığı¹⁰³: Benlik-farkındalığı ‘dikkatin bireyin kendi üzerinde yoğunlaşarak, başka insanlardan ve şeylerden ayrı bir varoluşa sahip olduğu bilincinde olması’ olarak tanımlanmaktadır. İnsanlar, kameraya alındıklarında, ayna karşısında kendilerini izlediklerinde, ruh halleri sorulduğunda, vb. durumlarda dikkatlerini kendilerine yöneltmekte ve kendilerinin farkına varabilmektedirler. İşte bu aşamada birey, kendisinin başka insanlardan ya da nesnelere ayrı bir varlık olduğunun bilincine varır. Benlik-farkındalığı iki boyutta gerçekleşmektedir. Kişi dikkatini, ruh hali, biyolojik gereksinimleri, duyuları, güdülerini, kişisel standartları gibi özel benlik yönlerine yönelttiğinde özel benlik-farkındalığı (private self-awareness); sesi, görünüşü, sosyal standartları gibi benlik yönlerine yönelttiğinde ise genel benlik-farkındalığı (public self-awareness) söz konusu olur.

Benlik Bilinci¹⁰⁴: Benlik-farkındalığı hemen herkes için geçerli bir süreçtir. Bununla birlikte bazı insanlar benlik-farkındalığına daha fazla, bazıları ise daha az zaman ayırmaktadırlar. Burada benlik-bilinci kavramını ortaya atmışlardır. Benlik-bilinci, benlik-farkındalığıyla meşgul olma eğilimidir. Yani, benlik-bilinci, bireyin kendinin, başkalarından ayrı bir insan olarak sosyal kimliğinin farkında olması demektir. Benlik-bilinci dediğimiz bu nitelik, yani bireyin kendini sanki dışarıdan izliyormuşçasına ayrı bir varlık olarak değerlendirme yetisi, insana özgü bir özelliktir. “Ben” ile dış dünya arasında ilişki kurabilme yeteneğidir. Ancak bu şekilde zamanı doğru biçimde algılayabiliriz, geçmişe dönebilir ve geleceği tasarlayabiliriz. Böylece geçmişimizden bir şeyler öğrenir ve geleceği planlarız. Benlik-bilincimiz sayesinde kendimizi başkalarının bizi gördüğü gibi görebilir ve diğer insanlara karşı diğer gamlık türünden davranışlarda bulunabiliriz. Kendimizi başkasının yerine koyup, yani empati (=sempati) kurarak, onun yerinde olmamız durumunda neler yapacağımızı düşünebiliriz.

Benlik Kurgusu¹⁰⁵: Benliğe ilişkin bilginin yorumlanmasında ve kurulmasında rol oynayan en önemli faktörlerden birinin kültür olduğu ileri

¹⁰³Yıldız, *a.g.m.*, s.99.

¹⁰⁴Yıldız, *a.g.m.*, s.101.

¹⁰⁵Yıldız, *a.g.m.*, s102.

sürülmektedir. Benlik-kavramının içerdiği sosyo-kültürel işlevler ve değerler, “benlik-kurgusu” (self-construal) terimiyle ifade edilmektedir. Örneğin, kadın ve erkekler aynı kültürel hayata farklı biçimlerde katılmaktadırlar. Kültürel normları yansıtan cinsiyete özgü sosyal roller farklı yeteneklerin ve becerilerin kazanılmasında etkin olmaktadır.

Benlik Yeterliği¹⁰⁶: Bandura, hayatla mücadele ederken hissedilen yeterlik ve beceri duygusunu ifade eden benlik-saygısı veya benlik-değeri duygumuz olan benlik-yeterliği kavramını ele almıştır. Bu içsel durum bizim davranışlarımızı birçok bakımdan etkileyebilir. Onun çalışmaları, benlik-yeterliği duygusu yüksek insanların, hayatlarındaki çok çeşitli olaylarla daha iyi başa çıkabildiklerini göstermiştir. Bu insanlar güçlüklerin üstesinden gelebilmeyi ümit ederler. Görevlerinde sebat ederler ve başarılı olacaklarına ilişkin, kendine güven seviyelerini daima yüksek tutarlar.

Benlik Sunumu¹⁰⁷: Kişinin kendini toplumsal veya kültürel açıdan kabul edilen eylem ve davranış normlarına uygun yollardan ve arzu edilen imajı bırakacak şekilde sunmasıdır. Goffman, benlik sunumu kavramını, ‘tiyatro gibi hayat’ benzetmesiyle, bireyin gündelik hayatlarında kendini diğer insanlara sunuş biçimi, diğer insanların da onun hakkında tasavvur ettikleri izlenimleri ve onların karşısında yapabileceği ve yapamayacağı şeyleri düzenleyiş ve kontrol ediş şekli olarak açıklamaktadır. Bireyler, benlik-sunumunu gerçekleştirebilmek için bir takım roller oynamakta ve sosyal maskeler kullanmaktadırlar.

Benlik Ayarlaması¹⁰⁸: Bu kavram, bireyin farklı ortamlarda duruma uyum sağlayabilmek, sosyal beklentileri karşılayabilmek gibi etkenlerden dolayı farklı benlikler sergilemek suretiyle kendini bu farklı durumlara ayarlaması anlamına gelmektedir. Hem sosyal psikolog hem de kişilik psikoloğu olan Snyder, bu kavramla, değişen toplum şartlarına bireylerin niçin farklı tepkiler verdiklerini açıklayabilmeyi amaçlamıştır.

Kendini Gerçekleştirme¹⁰⁹: Modern psikoloji tarihinde kendini gerçekleştirme kavramını yazılarında kullanan ilk psikologun C.G. Jung olduğu ileri sürülmektedir. Jung’a göre, biyolojik ihtiyaçlar hayatın gençlik yıllarında önemli ise

¹⁰⁶Folca, Howard, *Ben Kimim?*, çev. Şule Baykal, Arunas Yay. İstanbul, 2012. S.97.

¹⁰⁷Folca, *a.g.e.*, s.113.

¹⁰⁸Folca, *a.g.e.*, s.120.

¹⁰⁹Yıldız, *a.g.m.*, s.106.

de, yerlerini zamanla doyum sağlayan, yüksek düzeyde amaçlara bırakırlar. Jung, kişiliğin sürekli gelişme eğiliminde olduğunu, uyumlu, dengeli ve olgun bir benlik oluşturma potansiyeline sahip olduğunu kabul eder. Bu ise başlangıçta farklılaşmış bir bütünü zamanla uyumlu bir şekilde gelişmesi, ayrışması (bireyleşme süreci) ve sonra bu ayrılmış sistemlerin bütünleşmesidir. Bu bütünleştirme sürecinde temel güdü, zıt eğilimleri uzlaştırma ve birliğe erişmektir. Kendini gerçekleştirme kavramı, benlik gelişimi kuramcıları olarak bilinen Rogers ve Maslow tarafından benimsenip, sistematik bir biçimde geliştirilmiş ve kuramlarının en önemli kavramı haline getirilmiştir. Onlara göre, kişiliği en önemli güdüleyici güç, kendini gerçekleştirme dürtüsüdür. Kendini gerçekleştirmeye yönelik bu istek doğustandır, ancak yaşantıları ve öğrenme yoluyla desteklenebilir veya engellenebilir. Dolayısıyla çevresel şartlar ve ortam elverişli olduğu zaman kişi kendini gerçekleştirebilecek, ilerleyebilecek ve kendini aşabilecektir.

Benlik Karmaşıklığı¹¹⁰: Bu kavram Linville tarafından ortaya konmuş ve stresle başa çıkmada bir tampon etkisi olduğu ileri sürülmüştür. Bu modele göre, benlik karmaşıklık düzeyi yüksek olan birey, bilişsel açıdan çok sayıda benlik yönüne sahip olan ve bu benlik yönleri arasında ilişkileri az olan bireydir. Bu kişilerde, olumlu ve olumsuz olayların taşma etkisi ve bu olaylara gösterilen tepkiler, benlik karmaşıklığı düzeyi düşük olanlara oranla daha azdır. Benlik karmaşıklığı yüksek olan bireylerin stresle daha kolay başa çıkabildikleri, kendilerini daha olumlu değerlendirdikleri belirlenmiştir.

Algılanan Benlik¹¹¹: Bireyin kendisini nasıl gördüğü, onun benlik kavramının çok önemli bir boyutunu oluşturur. Algılanan benliğin de üç bileşeni vardır: A) Kişilik özellikleri: Birey benzer durumlarda benzer şekilde davrandığı zaman, hem dışardan bakanlar, hem de kişinin kendisi o davranışla kişilik özellikleri arasında bağ kurar. B) Yetkinlikler: Herkes sahip olduğu yetenek, beceri, yeti ve bilgi düzeyi hakkında bir algıya sahiptir. C) Değerler: Birey kararlarını ve eylemlerini değerlerinin yönlendirdiğine inanır ve kendisini bu çerçevede algılar.

¹¹⁰Yıldız, *a.g.m.*, s.110.

¹¹¹Yıldız, *a.g.m.*,s.112.

İdeal Benlik: Her bireyin sahip olmak istediği özellikler, yetkinlikler ve değerler vardır. Kişi bu özelliklere gerçekten sahip olduğuna inanmak ve başkalarını da inandırmak ister.

Özdeğer: İdeal benlikle algılanan benlik arasındaki farktır. Algılanan benlik ideal benlikle eşleştiği zaman, özdeğer oldukça yüksektir. Ancak ideal benlikle algılanan benlik arasındaki fark, yapılan işe ve elde edilen sosyal geribildirime bağlı olarak sürekli değişir. Bu nedenle özdeğer, benlik kavramının dinamik bir bileşenidir ve sürekli değişim ve gelişim içindedir.

Sosyal Kimlikler¹¹²: İnsanlar ait oldukları ve değer verdikleri gruplar içinde kurdukları sosyal etkileşimler sonucunda sosyal kimlikler geliştirirler. Kişi, arkadaş grubunda başka, spor yaptığı kulüpte farklı, çalıştığı dernekte farklı, iş yerinde farklı roller üstlenir; farklı rollerin gerektirdiği sosyal kimliğe uygun davranışları sergiler.

Benliğin gelişmesi ve olgunlaşması kültürle oluşur. Kültür, benliği oluşturur (aile içinde, toplumda) ve ona göre bir davranış sergiler. Kızlar annesi gibi el işi yapar, oğlanlar babaları gibi tavır alırlar. Benlik, insanın içinde oluşan bir tepkidir. Benliğin en önemli göstergesi “Ben Kimim?” sorusuna verilen cevaptır. Peter Burke ise benliği şöyle ele almaktadır: benliğin algılanması müşahede ve yansıma yoluyla olmaktadır. Kişi kendini diğer insanların gözleriyle görüp, benliğini onların kendisine olan tepki, tutum ve davranışlarından çıkardığı sonuçla algılar ve bunlar, kendini - algılama (self - perception) yoluyla fert tarafından yorumlanarak belli bir kimlik yaratılır. Böylece rol veya kimliği "kişinin bir sosyal durumda veya sosyal rolde obje olarak benliğe yüklediği [şuurlu] anlamlar olarak görebiliriz"¹¹³

2.2.2. Muhammed İkbâl'in Benlik görüşü

İkbâl, benliği tanımlarken Farsça eserlerinde “hodi”, İngilizce eserlerinde “self” veya “ego” kelimelerini kullanmıştır. Aslında bu kavram İslam düşüncesinde filozoflar, “nefs”, “ene”, “can”, “hayat”, “kendi”, şahıs” “şahsiyet”, “özbenlik”, “ruh” gibi manalara gelen şekillerde kullanılmıştır. Benlik, kişinin kendisi için edindiği şuurluluk, kendi beni üstündeki şuurlu bilgisi gibi tanımlarla

¹¹²Yıldız, *a.g.m.*, s.114.

¹¹³Burke, Peter, *Kültürel Melezlik*, Asur Yay., çev. Mstafa Topal, İstanbul, 2011, s.37.

anlatılmaktadır. Benlik kavramıyla İkbâl, insanın kendi varlığını bilmesi, kendisinde varolan potansiyel ve olanakları gerçekleştirilmesi, kâinatın bir parçası ve seçilmiş olduğu şuuruna varmasıdır. Yoksa onun kastı bu kelimenin çağrıştırdığı olumsuz, egoist, benmerkezci bir kavramı tanımlamak değildir. Bunu şöyle açıklamıştır:

“Bu kelime istenerek seçilmiş değildir, kelimenin edebi açıdan birçok zayıf noktası bulunmaktadır. Ahlaki açıdan ise, Farsça ve Urduca’da genellikle menfi anlamda kullanıla gelmiştir. Bildiğim kadarıyla bu iki dilde hodi kelimesinin kötür çağrışımlarını ortadan kaldıran eşanlamlı kelimeler de yoktur. Ben söz konusu kelimeyle insanın kendi varlığını tanımasını, kendi imkân ve kabiliyetini ortaya koymasını, bütün bunların insan için, hayat için son derece önemli olduğunu anlatmak istiyorum. Benim kullandığım anlamda hodi kelimesiyle tezahürü bencillik, gurur, öfke, vs. olan enaniyet duygusuyla hiçbir ilgisi yoktur.”¹¹⁴

Dr. Seyyid Abdullah Sehl ise İkbâl’in benlik kavramını şöyle açıklamaktadır: “Kolay sözcüklerle bunun anlamı kendini, yani kendi zatını, varlığını veya vücudunu hissetme ya da salahiyetini bilme vs.dir. Bundan maksat kişinin Allah’ın kendisine ne gibi kabiliyetler ihsan ettiğini ve bu kabiliyetlerden nasıl yararlanabileceğini ve bunlar yardımıyla kendi ve kendi milleti belki bütün insanlığın gelişimi ve refahı için neler yapabileceğini bilmesidir. Bütün bunlar insanın kendisini tanıması ve kendisine güvenmesiyle gerçekleşebilir. İkbâl, işte buna benlik demektedir.”¹¹⁵ İkbâl, benlik felsefesini şöyle tanımlamaktadır: “İnsani hayal, istek ve arzuların aydınlığa kavuştuğu vicdani birlik veya parlak noktadır. Bu, insan fitratının dağınık ve sayısız gücünü bir araya getiren gizemli şeydir. Bu çabayla ortaya çıkan şuur veya egodur. Ancak bütün müşahedatın yaratıcısı olmakla birlikte hakikati itibariyle saklı kalmıştır.”¹¹⁶

İkbâl’in benlik felsefesi, kişinin kendi zatını bilmesi, hissetmesi ya da salahiyetlerinin farkına varmasıdır. Bundan maksat da, kişinin Allah’ın kendisine ne gibi kabiliyetler ihsan ettiğini ve onlardan nasıl yararlanabileceğini ve bunların yardımıyla kendi milleti ve belki bütün insanlığın gelişimi ve refahı için neler

¹¹⁴ Aydın, S. Mehmet, *İkbâl’in Felsefesinde İnsan*, A.Ü.İ.F.D., c. XXIX, Ankara 1987, s.84.

¹¹⁵ İkbâl, Muhammed, *Şu Masmavi Gökyüzünü Kendi Yurdum Sanmıştım Ben (Seçme Şiirler)*, çev. Halil Toker, Şule Yay., İstanbul, 1999, s.28.

¹¹⁶ İkbâl, Muhammed, *Cavidname*, çev. Annemarie Schimmel, Kırkambar Yay., İstanbul, 2010, s.31.

yapabileceğini bilmesidir.”¹¹⁷“Benlik felsefesi günümüz İslam tefekküründe önemli bir merhale olarak kabul edilmektedir. Temelleri, Kur’an ve klasik İslam kaynaklarının yanı sıra çağdaş felsefe ve bilime dayanmaktadır. İktbal, benliği, sezginin bize bildirdiği temel realite olarak kabul ederken her türlü faaliyetin merkezi olarak görmüştür.”¹¹⁸ Aynı zamanda benliği, “Allah’a doğru yücelmede en önemli merhale olarak görmüş ve onun inşaasına çok önem vermiştir. Bu kavramı açıklarken

Klasik İslam filozofları kozmolojiden başlayarak insan problemine gelmekteydiler. İktbal ise insandan, insani tecrübeden yola çıkarak metafizik problemleri çözmeye çalışmaktadır. Bu manada insan merkezli felsefe Sofistlerden¹¹⁹, Sokrates’e¹²⁰, Rönesans Hümanizmin’dan¹²¹, yirminci yüzyıl Varoluşçuluğuna¹²² kadar felsefe tarihinde pek çok örneğini görmek mümkündür. Varoluşçulardan S. Kierkegaard¹²³(d. 1813, ö.1855), M. Heidegger (d.1886, ö. 1973), C. Jaspers (d.1883, ö.1969), G. Marcel (d.1889, ö. 1973), J.P. Sartre (d.1905, ö.1980), Dostoyevski (1821-1881)gibi edebiyatçı ve filozoflarla İktbal’in benlik felsefesi arasında benzerlikler bulmak mümkündür.

İktbal, benlik kendini ne kadar Allah’a yaklaştırırsa, kendi hürriyetini de o kadar gerçekleştirirler. İktbal’e göre insan sadece su ve balçıktan yaratılmamıştır. İnsan özünde ruhu da barındırır. Ruhun merkezi ise “kalp”tir yani iç kuvvettir. Fakat “İktbal, insanı beden ve ruh diye ayırmaya karşı çıkar. İktbal’e göre, insanının bedeni ve ruhu bir birinden ayrılmayan ve her ikisinde aynı derecede önemli olan bir ve tek varlıktır. İnsan çeşitli unsurlardan meydana gelebilir ama bu unsurların toplamı insanı oluşturmaktadır. İktbal’in İslam’ın esaslarını yorumuna göre, beden ve can,

¹¹⁷Çelik, İsa, *Muhammed İktbal’in Tasavvufu Düşüncesi*, Kaknüs Yay. İstanbul, 2004, s.125.

¹¹⁸Aydın, *a.g.m.*, s.83.

¹¹⁹Sofistler, M.Ö. V- IV. yy’da siyasi ve toplumsal koşulların değişmesinin ve doğa felsefesinin ardından insan üzerine felsefenin başlatıcısı olarak ortaya çıkan gezgin felsefe öğretmenleri grubudur. En önemlileri: Gorgias, Prtagoras, Hippias’dır. Geniş bilgi için bkz. (Hadot, Pierre, *İlkçağ Felsefesi Nedir?* Çev. Muna Cedden, Dost Yay. Ankara 2011, s. 24.

¹²⁰Sokrates, M.Ö. 469- 399, Atina’da doğmuş ve orada ölmüştür. Sofistler gibi insan felsefesiyle ilgilenmiştir. Sofistlerden farklı olarak bilginin imkânını kabul etmiştir. Geniş bilgi için (Cevizci, Ahmet, *Felsefe Tarihi*, Say Yay. 4. Baskı İstanbul 2012, s. 71).

¹²¹Geniş bilgi için bkz. (Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yay., İstanbul 2002, s 891)

¹²²Geniş bilgi için bkz. (Cevizci, *a.g.e.* s. 973).

¹²³Sabir, Gulam, *Kierkegaard And İqbal Startling Resemblances in Life And Thought*, Iqbal Review, Journal of The Iqbal Academy, Volume, 40, Number: 3-4, October 1999, Iqbal Academy Pakistan, Lahore, s. 23- 48.

madde ve ruh düalizmi yoktur; bilakis madde aşılp, baştanbaşa ruh aşılsa bile, bunların her ikisinde lüzumludur.”¹²⁴

“İkbal’in düşüncesinde iki yönlü benlik fikri vardır. Bunlardan biri ontolojik bir alanda felsefi bir mana yüklediği ve atomdan kâinata, varlık mertebelerinin tümünün bir ben olduğunu savunduğu, insanın hür bir ben, Allah’ın da bu mertebelerin üzerinde Mutlak Ben olduğunu savunduğu bir benlik. Diğeri daha çok metafiziksel alanda “nefsini bilen kendini bilir” sözünden hareketle tasavvufi benlik anlayışıdır.”¹²⁵ Bu iki yönlü yaklaşımlardan hareketle, “benlik, insandan ve insani tecrübeden yola çıkarak insanın kendi varlığını tanıması, kendine güvenmesi, kendi kendine saygı duyması, kendi imkân ve kabiliyetlerini ortaya koyması, kendi kendine yetmesi ve kendini geliştirmesi çabasına girmesidir.”¹²⁶ Allah’ın kendi ruhundan üflediği insan gerçi cennetten kovulmuştur ama bu olay Âdem’in ahlaki düşüklüğünden kaynaklanmaz. İnsanın itaatsizliği onun ilk hür tercihinin bir neticesidir. Bu yüzden bu ihlal affedilmiştir. İkbal’e göre insanın cennetten ayrılması, mantık öncesi evreden şuurlu bir hayata geçiş manasına gelir. Bu âlemde insan, Allah’ın bahşettiği kabiliyetleri sürekli geliştirmek için kullanmalıdır. İnsan, şeytan ve onun temsilcisi nefis ile verdiği mücadele sayesinde ıslah olur ve pozitif bir gelişme kaydeder. Bu, Hz. Muhammed’in ifade ettiği “büyük cihattır.” İkbal’e göre düşman, insan için bir şanstır. Çünkü insanın şahsiyetinin ve kabiliyetinin gelişmesini sağlar. Sürekli güçlenen, nefsini dizgin altına alan şahsiyet Allah’a yaklaşır, “nasıl” ve “ne” dünyasını kayıt altına alır. Müminin gayesi dünyayı terk etmek değil, dünya ile ilişki kurmaktır. Şahsiyet sahibi insan kendisini çevreye uydurmaz, çevreyi kendine uydurur. İkbal, Yansımalar adlı kitabında: “ Güçlü insan ortam yaratır. Zayıf insan bu ortama uymak zorunda kalır der.”¹²⁷ Benliğini kemale erdirmiş bir şahsiyet için zaman, mekân, gök ve yeryüzü sadece kendini gösterme cihetleridir. Hepsi benliğin elinde esirdir. Zaman ve mekân yalnız bir varsayımdan ibarettir. İkbal’e göre, benlik kendini Allah’ın sıfatlarıyla sıfatlandırır, sonlu olan insan benliği sonsuz olan mutlak’ı kavrayabilir. Hadis-i Kutsi’de “Ben yerlere ve

¹²⁴Şahinoğlu, *a.g.m.*, s. 36.

¹²⁵Kılıç, *a.g.m.*, s.49.

¹²⁶Kılıç, *a.g.m.*, s.50.

¹²⁷İkbal, *Yansımalar*, s. 50

göklere sığmam, ancak mümin kulumun kalbine sığarım”¹²⁸denmiştir. Esas olan, Allah ile birlikte ve Allah’ın aracılığıyla yaşamaktır. Çünkü “âşıklar arasında utanma yoktur”¹²⁹ der Hz. Mevlana. Kul Rabbi ile ve Rabbi’nin yardımıyla var olur. Allah’ın halifesi olarak hareket edecek insan, mücadeleye atılmalı ve mutlaka bir şeyler başarmalıdır. İkbal, zayıf, iradesiz, kendinden haberi olmayan insandan nefret eder. “Zira zayıfların ibadetine bakan mihrap bile surat asar.”¹³⁰ der. İnsan bu dünyada faal olarak, Allah’a yaklaşması için yaratıcı kabiliyetini kullanması gerekir. İkbal, Yansımalar adlı eserinde “İnsanın en pahalı malı şahsiyet olduğu için, onu en büyük servet olarak ifade etmek lazım gelir”¹³¹der. Şahsiyeti kuvvetlendirmek gayesiyle bir hayat formunu kabul etmek suretiyle, aslında ölüme karşı mücadele etmiş oluyoruz, yani şahsiyet olarak isimlendirdiğimiz kuvvetler düzenlemesini çözebilecek bir şoka karşı mücadele etmiş oluruz. Bu, şahsi ölümsüzlüğümüzün kendi ellerimizde olduğu anlamına gelir. Şahsiyetin ölümsüzlüğünü garanti altına almak ise, büyük bir gayret gerektirir. Benlik bir şurdur ve İkbal bu şuru şöyle dile getirir: “Mademki âlemin hayatı, benlik kudretindedir; o halde o ne kadar metin ve muhkem olursa hayat o derece metin olur. Şarabın kadehi, her ne kadar bir şekli haiz ise de dönmesini bize borçludur. Dağ, benlikten geçti mi sahra olur. Denizin coşkunluğundan şikâyet eder. Denizin kucağında dalga, dalga oldukça denizin omzuna biner. Nur, bir halka haline gelince göz oldu. Göz tecellileri görebilmek için harekete geçti. Çemen, kendisinde yetiştirme kudreti bulunca, himmet ve gayreti ile gülistanın göğsünü yarıp yükseldi. Benlik, hayat kudretini bir araya topladı mı hayat ırmağından muazzam bir deniz vücuda getirir.”¹³² “Kimi arıyorsan, niye ıstırap içinde sin? Zira o bütün zuhuruyla meydanda; sen örtü altında gizlisin. Onu ararsan kendinden başkasını göremezsin. Kendini ararsan ondan başkasını bulamazsın. Yeni bir cihan taze fikirlerle meydana gelir; taş ve tuğla ile değil.”¹³³ Benlik, kendi Rahmani gücünün farkına varmıyorsa ölmüş demektir. Kur’an, insanın ferdiyet ve eşsizliğinin önemin belirtir. Ayrıca bir

¹²⁸Gazali, *İhya-u Ulumi'd Din*, Hikmet Neşriyat, 4. Cilt, s. 215.

¹²⁹Mevlana, *Mesnevi*, Yeni Şafak Yay. 1. Cilt, s.49.

¹³⁰İkbal, *Musa Vuruşu*, çev. Ali Nihat Tarlan, *Kulluk Kitabı* içinde, Sufi Kitap, İstanbul, 2005, s.84, Ayrıca *İkbal Külliyyatı*, Ahmet Metin Şahin, Yağmur Yay., İstanbul, 2010, bakılabilir.

¹³¹İkbal, *Yansımalar*, s. 52.

¹³²İkbal, *Esrar*, s. 34.

¹³³İkbal, *Esrar*, s. 34.

kişinin diğerinin yükünü taşımayacağını ve sorumlu olmayacağı dile getirir.”¹³⁴ Dolayısıyla Kur’an keffaret fikrini reddetmektedir. Kur’an’ı Kerimde insanın üç önemli özelliği zikredilmektedir.

1) İnsan, Allah’ın seçtiği en iyi ve en şerefli varlıktır.¹³⁵

2) İnsan bütün kusurlarına rağmen Allah’ın yeryüzündeki naibi ve temsilcisidir.¹³⁶

3) İnsan kendisini tehlikeye atarak kabul etmiş olduğu hür şahsiyetin emanetçisidir.¹³⁷

“İnsan, Allah’ın yaratmış olduğu eşsiz bir yaratıktır. Onu kâinattaki diğer yaratıklardan herhangi birisi gibi ele alarak yapılacak herhangi bir araştırma yanlış olacaktır. İster insan, mekanik ekol gibi bütün hayat fenomenleri otomatik bir alete benzeterek incelensin, ister organik bir yapı olarak biyolojik ve fiziki yapısı incelensin, eksik olacaktır. İnsanın hayat devresinde benliğinin önemli rolü vardır.”¹³⁸ İkbâl, “Gelişen ve genişleyen benlikleri içine dalanların azim vehimmeti, ancak bu ırmaktan sonsuz bir deniz vücuda getirmiştir. Her nefesinden ebedî bir ömür vücuda getiren insan... Yalnız o insan, dünyanın dönüşüne dahi hâkim ve galip olur. Benliğin yokluğundandır ki, Şark’ta “Allahlık” sırrını bilen bir kimse yetişmemiştir. Ben, çöl havasında dostun kokusunu duyuyorum. Benim yol arkadaşlarım elbette yetişeceklerdir. Bu, şaşılacak bir şey değildir.”¹³⁹“Eski kalıp içinde yeni bir ruh yaratmalıdır. Yahut da eski taklit bağından kurtarmalıdır. Bir Müslüman senin kudret, büyüklük ve vakarını görürde nasıl utancından yere girmez. Esaretin tesiri altında (bu taş bina) sırça haline gelmiş. Senin şanına ancak tekbiri ile kevn ü mekânı cûşu huruşa getiren bir Müslüma’nın namazı lâyıktır.Şimdi benim nefesimde o hararet, o yanıp yakılma yok. Namaz ve duamda o hummalı feveran yok”¹⁴⁰der.

¹³⁴Kılıç, Cevdet, *Muhammed İkbâl’in Hayatı, Şahsiyeti ve Fikirleri*, Muradiye Yay. Ankara, 1994, s.127 (Necm, 53/38).

¹³⁵Tin, 95/4, Taha 20/122.

¹³⁶Bakara, 2/30, Enam, 6/165.

¹³⁷Ahzab, 33/72.

¹³⁸Kılıç, *a.g.e.*, s.127.

¹³⁹İkbâl, *Kulluk Kitabı*, s,161.

¹⁴⁰İkbâl, *a.g.e.*, s,162.

Allah, kendisine halife olarak yarattığı insanın coşkunculuk ve heyecan içinde olmasını ister. İbadetlerinde içi yanan, diri, sadece bedeniyle değil tüm hücreleriyle Rabbine secde etmeli, ibadet esnasında ruhu raks etmelidir. Kalbinde ve ruhunda başka varlıklara yer vermemeli, aşkla ibadet etmelidir. Eğer böyle değilse belki küfür diyemeyiz ama ondan da aşağı değildir der İkbâl. “Ezanımda ne yükseklik var, ne azamet ve celâl, hiçbirisi yok... Böyle bir Müslümanın secdesi hoşuna gider mi? Senin varlığının işini aydın bir halde tutan benliktir; sevinç, yanış ve benliğin sebatından başka nedir? Onun makamı Ay ve Ülker yıldızından daha yüksektir. Seninzât ve sıfatının aşikâr olması benliğin nurundandır. Allah esirgesin, bir başkasının benliği senin harîmine girmemelidir. Bu Lât ve Menât’ın işidir. Onu ikinci defa diriltmen lâzımdır. Temsilde en büyük muvaffakiyet, senin aradan çıkıp yerine bir başkasının kaim olmasıdır. Sen aradan çıkınca, benliğin harareti, hayatın âhengi de ortadan kalkar. Hakk’ın kulunun masivaya esir olması, belki küfür değildir ama ondan da aşağı değildir.”¹⁴¹

Benliğini keşfetmiş insanlar, ne şeytanda ne de diğer aldatıcı şeylerden korkarlar. Onlara göre şeytan, benliği bileyen, imanı keskinleştiren bir bileği taşıdır. İnsanın ahlakı bir diğeri ile karşılaşınca ortaya çıkar. Benzer şekilde insan şeytan ve nefsiyle karşılaşp onlarla mücadele ettikçe benliğinin yüceldiğini fark eder. “Benliğinden haberi olan kullar. Zarardan bile kazanç çıkarırlar. Şeytan ile bir mecliste bulunmak vebal insana. Cemali görmeyi sağlar şeytan ile kavga. Benliği Ehrimen’e çalmalı. Sen bir kılıçsın o ise bileyi taşı! Keskinleş de vuruşun kuvvetli olsun. Yoksa iki cihanda da kara bahtlı olursun!”¹⁴² Fakat benliğinden habersiz olunca insan kölelikten kurtulamaz. Ne yapsa, nereye gitse köledir. Çünkü köleliğe başkaldırı önce gönülde başlamalı, ondan sonra dışarıya karşı olmalıdır. Kendi değerini unutan insan, ya servete, ya kadına, ya çocuğa, ya mevkiye ama mutlaka bir şeye gönül bağlayacak, kendini unutacaktır. “Benliğinden nasibini almadığından Kendi diyarında garip kaldı her zaman! Kazancı yabancının eline akar. Nehrinin balığını başkası ağa takar! Kervanları adım adım gider menzile. Uygunsuz, düzensiz ve ham işlerinde. Kölelikten içinde coşkuları olmuş. Şahdamarındaki ateş sönmüş! Eskiden de böyle olduklarını sanma. Sürekli faydaları dokunmuştu

¹⁴¹İkbâl, *Kulluk Kitabı*, s.163.

¹⁴²İkbâl, *Cavidname*, s. 212.

savaşta! Yiğit, fedakâr, cesur kahramanlar! Düşman saflarını parçalardı bir zamanlar!”¹⁴³

Benlik, madenlerdeki eleme işine benzer; binlerce tonluk ham ervahın elenerek içindeki çok az olan cevherin ortaya çıkarılması gibidir. İnsan kendisini cüruflarından arındırmalıdır ki benlik cevheri ortaya çıksın. İkbâl, bu eleme faaliyetine cilve diyor. “İnce bir sır anlatacağım ey oğul sana! Vücut toprak, ruh cevher tamamıyla/Vücudu ruh için eritip akıtmalı. Temiz olanı topraktan ayırmalı!/Vücudundan bir parçayı kesersen eğer. Vücudunun bir parçası elinden gider! Ancak cilveye kapılmış ruhunu. Kaybetsen de, tekrar bulursun onu! Ruh cevheri hiçbir şeye benzemez. Bağlı ama yine de bağa gelmez! Can verir saklarsan vücudunda. Toplumu aydınlatır açığa vurduğunda! Cilveye kapılmış ruh ne? Ey cesur kişi! Nedir şu canı feda etme işi? Canı feda etmek ne? Allah’a bağlanmak! Dağı canın ateşiyle yakmak! Cilveye kapılmak mı? Benliğini bulmak! Geceleri yıldızlar misali parlamak! Benliğini bulmamak, hiç olmamak/Bulmak, benliği varlığa kavuşturmak!/Sadece benliği görüp, başkasına bakmayan. Çekip çıkardı mallarını benlik zindanından!/Benliğini izleyen cilveye kapılmış kişi. Baldan daha tatlı bilir arının iğnesini! Can rüzgar gibi değersiz nazarında. Tir tir titrer zindan onun karşısında! Sert kayayı parçalar onun kazması/Kolay dünyadan nasibi alması. Canından vazgeçerse, can olur canı. Yoksa bir anlık misafirdir değerli canı!”¹⁴⁴

İkbâl, benliğin aşkınlığına dikkatleri çekmek ister. Uluhi bir öz, sonsuz ve sınırsız bir hareket alanına sahiptir. Burada İkbâl, Yeni Platoncularıdan Plotinos¹⁴⁵’in ruh beden düalizmine benzer bir yaklaşım sergiler. Fakat İkbâl bu düalizmi kabul etmez. Plotinos, “Ruh, insana hayat ve hareket veren bir cevherdir; beden ise ruhun bir aracıdır. Beden, birleşik bir cisimdir. Ruh ise bileşik olamaz, ruh bölünmez bir birliktir. Üstelik kendi kendisiyle özdeştir. Hatırlamaları sayesinde hep kendisiyle bir ve aynı kalır. Oysa beden cisim olduğundan sürekli bir değişim içindedir.”¹⁴⁶

¹⁴³İkbâl, *Cavidname*, s. 213.

¹⁴⁴İkbâl, *Cavidname*, s. 216.

¹⁴⁵Plotinos, M.S. 203-270, felsefesini Platon’a dayandırarak anlatmıştır. Kendi düşüncelerini Platon’a dayandırarak açıklama yoluna gitmiştir. Kendini Platon’un takipçisi olarak görse de eserler daha çok Aristo ve Stoa etkisi taşır. Plotinos, Doğu ve Hint bileliklerine büyük ilgi duymuş, bunları yerinde öğrenmek için sık sık sefere çıkmıştır. Sudur Nazariyesi hususunda İslam ilozoflarından Farabi ve İbn Sina üzerine etkisi vardır. (Cevizci, Ahmet, *Felsefe Tarihi*, Say Yay. 4. Baskı, İstanbul, 2012, s. 160).

¹⁴⁶Cevizci, *a.g.e.*, s. 163.

Diyerek değişimin bedende olduğunu anlatır. Diğer taraftan, şahsiyetin, tanıma ve anlamının oluşabilmesi için sabit bir unsur olması gerekir ki bu sabite ruhtur. İkbalde ruhu özgür, güçlü ve yaratıcı bir varlık olarak görür. Bu güçlü varlık sürekli bir savaş içerisindedir. Bir tarafta rahmani bir özü olan ruh, diğer tarafta topraktan yaratılmış ve özü gereği alçaklık ihtiva eden bir beden vardır. Plotinos, “bir bedeninde olmaktan utanıyorum”¹⁴⁷ diyerek, bedeni, üzerine yakışmayan bir giysi gibi görür. Ölüm, asil bir cevher olan ruhun, aşağılık bir yapısı olan bedenden kurtulmasıdır. İkbal ise Plotinos’un söylediklerini karşı çıkar. İnsan, ruh- beden diye ikiye ayrılmamalı, bedeni ruhun bir parçası olarak görmelidir. İkbal, Gazali’nin öğretisinde olduğu gibi ruhun rahmani ve nefsanî iki yönü olduğunu, irade sayesinde rahmani yönün nefsanî yöne hâkim olacağını iddia eder. İnsanın yaratılışı evren hayatında bir devrimdir ve insan varlık âlemini alt üst etmiştir. “İnsan, her katresi sonsuz derya olan bir denizdir. Denizim ben, dalgalanmamam hata. Derinliğime dalacak yok burada!”¹⁴⁸

İkbal, insanın bir şahsiyet olarak ortaya çıkışını ve meleklerin ona isimleri öğretmesini şöyle dile getirir: “Her nerede benlik, zevk ve arzusu varsa. Yükseldi bir nara: "Ben başkayım, sen başka." "Ay'la yıldızlara salınıp yürümeyi öğrettiler. Gökyüzünü yüzlerce kandille süslediler.”¹⁴⁹ İnsan, bütün bu kıymetine, bütün bu asaletine rağmen kendi değerini idrak edememiş verdiği sözünü unutup çerçöple meşgul olmaya başlamıştır. “Ya güzelliğin usûlünce yaşa. Alçaklığın utancıyla öl veya! Hak huzurunda nursuzluk derdi ile titredi. Ardından göğün öte yanından bir nidâ geldi."Ey emanetten habersiz olan emanetçi. Üzülme, bir gözden geçir hele kalbini! Günler aydınlanır yaşam mücadelesiyle. Aydınlanmaz her yerde görünen o nur ile. Sabah alır nurunu lekeli güneşten. Arınmıştır ruh nuru, zamanın etkisinden. Umut nakşını sildin mi ruh levhasından. Ruhunun nuru meydana çıkar toprağından. İnsan akli dünyaya baskın yapar. Aşkî ise mekânsız yakalar. Düşüncesi iz olmadan yolunu çıkarır. Gözü Cebrâil’inkinden daha uyanıktır. Toprak, ama melek gibi uçmakta/Felek eski bir han sanki yolunda. İğnenin ucu sanki ipek kumaş içinde/ Göğün vücudu içinde süzülmekte! Varlık eteğinin lekelerini yıkar çıkarır. Bakışı

¹⁴⁷Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, 8. Baskı, İstanbul,1996, s. 133.

¹⁴⁸İkbal, *Cavidname*, s. 26.

¹⁴⁹İkbal, *a.g.e.*, s. 27.

olmasa dünya kör ve karanlık kalır! Gerçi az tespih çeker, kan döker o. Felekler için mahmuz gibidir o. Hak zâtını sıfatlarında görsün diye/Aydınların gözü evrenin sayesinde. Hakk'ın cemaline sevdalanan her kişi/Tüm varlıkların olur şüphesiz efendisi!¹⁵⁰

İkbal, diri ve atak bir yapıda olan benliği bir kenara bırakan İslam âleminin ölmek üzere olan bir bünyeye benzettir. Ömrünün sonuna gelmiş bir insanın artık herhangi bir amacı kalmamıştır.“Bir milleti gördüm, amacı kabre varmaktı! Müminler kâfirlerin huyu ve korkusuyla. “Lâ ilâhe” dese de yönelmişti inkâra!“İlâhî esinlenme”¹⁵¹ için dediler ki bu batıl nakış. Çünkü o, su ve topraktan dünyaya bağlanmış. Ben benliğimde hayat ateşini yaktım. Ölüye hayatın sırrını anlattım! Benlik ile cihanın kalıbını döktüler. Cemal ve Celâl sıfatlarını birleştirdiler. Benlik her nerede gizli veya açıktaysa/Bakışımız güç yetiremez ona! Ateşler örtülü onun nurunda. Evrenin tecellisi onun Tûr’unda. Her zaman, her gönül bu eski manastırda. Söz edip durur benlikten perde ardında/Nârından nasibini almayan kişi. Dünyada kendinden habersiz biter işi. Hindu ve İranlı nurunu tanır ama. Ateşini de tanıyan çok az oralarda! Ben onun nur ve ateşinden haber verdim. Mahrem olan kul! Bak günahım bu benim! Benim yaptığımı sen de yaptın, kork! Ölüye mahşer gününü getirdin, kork!”¹⁵²

İkbal, gönlü ölülerin değil, mecnun gibi aşkla çarpan bir kalbin yeni bir dünya kuracağını belirtir. Fakat filozof yeni neslin o öldürücü ruh yapısına sahip ana babaların elinde yok olmasından korkmaktadır. “Mecnun bir kulun günahıyla, yeni bir evren gelir vücuda! Sınırsız coşku, perdeleri yırtar. Köhneliği göz önündün silip atar! Nihayet darağacı olur onun nasibi. Sevgilinin sokağından dönemez diri. Şehir ve çölde bak da onun izlerine. Dünyadan gitti sanma böylelikle! Çağının kalbinde gizlenmiş. Bu inzivaya acaba nasıl çekilmiş?”¹⁵³Bir kuzuya arslanın sırlarını faş etmek, ona büyük bir zulüm olur. Bu isti’mar sırrını kalbimizde saklamalıyız. Bil ki, mahkûm kılıçla mağlup edilemez. Onun benliğini tâlim kezzabına atmalısın. Onun benliği yumuşadı mı, istediğin tarafa çevirirsin. Bu kezzap, tesir hususunda iksirden

¹⁵⁰İkbal, *a.g.e.*, s. 28.

¹⁵¹Bir de, sana ilâhî esinlenme[nin mahiyeti] hakkında soru soruyorlar. De ki: “Bu esinlenmeRabbinin buyruğuyla [cerayan etmekte]dir; ve [ey insanlar, siz bunun mahiyetini anlayamazsınız, [çünkü] bu konuda size pek az bilgi verilmiştir.” El-İsrâ 17/185.

¹⁵²İkbal, *Cavidname*, s. 155.

¹⁵³İkbal, *Cavidname*, s. 156.

de üstündür. Eğer Himalaya dağı baştanbaşa altın olsa, onu bir yığın toprak haline getirebilir.¹⁵⁴

Benlik, sürekli bir arayış içindedir. İkbâl, belîğin sırrını arayış içindeki yanmada bulur. “Hayatın sırrını mı arıyorsun? Onu ancak ıstırapla bulursun. Denizde yan gelip oturmak ırmak suyuna ayıptır. Âşıkların nasibi durmadan yanmaktır. Buna o derece seviniyorum ki! Ne iyi ettin de aramak ıstırapına derman yaratmadın Ya Rabbi!¹⁵⁵ İnsan, benlik sahibi bir varlık olarak Hz. Muhammed’in miraç mucizesi gibi bir mucizeye gerek kalmadan Allah ve kul ayrımına ihtiyaç duymadan, benliğini yani Hakk’ın kendisiyle birleşmiş ruhunu bulabilecektir. “Hak nuruyla tanımam sana has benliğini. Bu nurun önünde eğer dayanabiliyorsan. Tanrı gibi kendini diri ve kalıcı say o an! Benlik makamına ulaşmaktır hayat. Hak zâtını perdesiz görmektir hayat. Mümin takılıp kalmaz sıfatlara. Mustafa razı olmadı Hak’tan gayrısına. Nedir miraç? Şahit olma arzusu. Şahitle yüzyüze bir imtihan olgusu. O kadar güçlü bir şahit ki onayı olmadan. Gül için renk ve koku neyse, bizce öyle boş yaşam! Huzurunda durmaya güç yetiremez kimse. Tamayar altındır ancak kim bunu becerirse. Işıltından bir zerreyi elinden atma. Var olan gücünü sıkıca kavra. Işıltını arttırmak en iyisi/ Güneşle onu sınımanen iyisi. Yont yıpranmış heykeli bir kez daha. Kendini sınıayıp geç “varlık” safhasına. Böyle "varlık "beğenilendir" sadece. Yoksa yaşam ateşi bir dumandır sadece. Sordum yine: Hak huzuruna nasıl gidilir. Ve bu toprakla su kütlesi parça parça edilir? Yaratılıp, emrolunmaktan münezzehtir Yaratan. Bizi aciz bırakıp ağına takmış zaman. Dedi: "Sultan"ı elde edersen eğer. Gücün, felekleri parçalamaya yeter. Kalk, tümüyle olsun bu dünya üryan. Eteklerini temizlesin bu dünyanın tozundan.”¹⁵⁶ İnsan, doğum yoluyla bu âleme gelmiştir. İkinci bir doğumu gerçekleştirebilirse benlik makamına çıkabilecek, tüm bağlarından kurtulabilecektir. Fakat bu ikinci doğuş, bedensel bir doğuş değil, manevi bir doğuştur. Zahiren doğuş aşikârdır, her göz bunu görebilir fakat manevi doğuşu görebilmek aşağıda sayacağımız evrelerden geçmekle mümkündür. Bedeni doğuş esnasında insan ağlarken, manevi doğuş esnasında insan gülecektir; çünkü varlığı tamamen müşahade etme fırsatını yakalayacaktır. İnsan yapısı itibariyle cihetlere tabii iken,

¹⁵⁴İkbâl, *Kulluk Kitabı*, s.181.

¹⁵⁵İkbâl, *Şarktan Haber*, s. 111.

¹⁵⁶İkbâl, *Cavidname*, s. 33.

manevi yükselişte bu cihazlar ortadan kalkacak, gece ve gündüz, aşağı yukarı bağından kurtulacaktır.

Benliğin Gelişim Aşamaları

1.İtaat

“İkbal’e göre insan, Halık (yaratıcı) ve Hayy (canlı) olan Allah’ı idrak etmek ve O’nunla yaratıcı diyalog kurmak için, O’na yaklaşmalı ve kendini O’na benzetmeye çalışmalıdır.”¹⁵⁷”Hizmet etmek, mihnet çekmek; devenin şîârıdır. Sabretmek, serâzad olmak devenin işidir. Adımları yolu yumuşak yumuşak okşar. O, kervan için bir sahra kayığıdır. Her çalılıkta onun ayağının izi vardır. Az yer, az uyur, cefakeştir. Yolcuların yükü altında sarhoş, raks ede ede konak yerine doğru yol alır. Yürüyüşünün verdiği zevk ile sarhoştur. Seferde üstündekilerden daha sabırlıdır. Sen de Hakk’ın sana emrettiği farizelerden yüksünme, böyle yaparsan “Hüsn-ül-meab...” ayetinin nimetlerinden faydalanırsın.”¹⁵⁸

İnsan, Rabbinin buyruklarına itaat etmeli, onun dışına çıkmaya çalışmamalıdır. Allah, kulundan neyi yapmasını istiyorsa onu yapmalı, neyi istemiyorsa ondan kaçınmalıdır. Kur’an: “Gerçek müminler ancak o müminlerdir ki, Allah anıldığı zaman yürekleri ürperir, âyetleri okunduğu zaman imanlarını arttırır. Ve bunlar yalnızca Rablerine tevekkül ederler.”¹⁵⁹”O halde gücünüzün yettiği kadar Allah'tan korkun, dinleyin, itaat edin, kendi iyiliğinize olarak harcayın. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa işte onlar kurtuluşa erenlerdir.”¹⁶⁰“Rablerinin azabından korkarlar.”¹⁶¹“Allah, onların önlerindeki de, arkalarındaki de (yaptıklarını ve yapacaklarını) bilir. Onlar, Allah'ın hoşnut olduğu kimseden başkasına şefaet etmezler. Hepsi de O'nun korkusundan titrerler.”¹⁶²“Ey iman edenler! Allah'tan, O'na yaraşır şekilde korkun ve ancak Müslümanlar olarak can verin.”¹⁶³Ayet-i kerimeleriyle insanları itaat etmeye çağırmaktadır.

¹⁵⁷Schimmel, *a.g.e.*, s.60.

¹⁵⁸İkbal, *Esrar*, s. 51,(Âl-i İmran, 3/14 Bu âyetteki nimetler şunlardır: insanın dünya hayatı metaından istedikleri: Kadınlar, evlâtlar, kantarlarla altın, gümüş, hünerli değerli atlar, deve, öküz, koyun, mahsul...).

¹⁵⁹Enfal, 8/2.

¹⁶⁰Teğabün, 64/16.

¹⁶¹Mearic, 70/27.

¹⁶²Enbiya, 21/28.

¹⁶³Al-İ İmran, 3/102.

İkbal'e göre insan daima nefsinin taarruzu altındadır. Böyle bir insan her an kendini kaybetme, nefsinin isteklerine uyma, gaflet batağına saplanma gibi tehlikelerle karşı karşıyadır. Oysa insanı yaratan, ona ruh üfleyen Allah insana nasıl yaşaması ve ne yapması hususunda peygamberler ve kitaplar göndermiştir. İnsan kendisinin kullanım kılavuzu olan kitaba bağlı kalmalı, sadece peygamberi örnek almalıdır. İslam kaideler sistemi olan şeriate bağlılık, insanı özgürleştirecek, ona rahat ve istikrarlı bir kişilik, anlamlı bir yaşantı sağlayacaktır. "Ey gafil insan itaate çalış; ihtiyar, cebirden vücuda gelir. İnsan vasfını haiz olmayan, eğer emre itaat ederse insan olur. Ateş dahi olsa haddini tecavüz edip isyanetti mi, çerçöp menzilesine düşer. Ayı, Süreyya yıldızını ele geçirmek isteyen insan; kendisini birtakım usûl ve nizam zincirine bağlamalıdır. Bir zindanda mahpus kalmak, rüzgârı güzel kokulu gül haline getirir. Kokuyu göbek miski yapan, kayd içinde kalmasıdır. Yıldız, bir usûl ve nizamın önünde başını eğerek menziline doğru yol alır. Yeşillik, neşv ü nema dinini kabul ederek yerden biter. Onu terk ettiği için ayakaltında ezilir. Lâlenin kanunu mütemadiyen yanmaktır. Bunun için damarındaki kan sıçrar durur. Katreler birleşme, visal kanununa uyarak derya; zerreler yine aynı kanuna uyarak sahra olur. Her şeyin iç yüzü bir usûl ve nizam ile kuvvet kazanmıştır. Sen, niçin bu varlıktan gafilisin. Gel, ey eski kanunun hürriyet verdiği insan, bu gümüş zincirle ayağını süsle. Usûl ve nizamın setliğinden şikâyet etme; Mustafa'nın koyduğu şeriat hududundan dışarı çıkma."¹⁶⁴

1. Nefsin Zaptı

İnsan nefsi deve gibidir. Kendi isteklerini düşünür, isteklerine tapar. Nefis, insanın benliğinin üzerine binmiştir. Onu sürekli kontrol etmekte, onu istediği yöne sevk etmektedir. İnsana düşen nefsinin zapt etmesi, nefsinin değil, iradesinin hayatına hâkim olmasıdır. "Erkek ol, nefsin dizginini eline al; ta ki çakıl taşı dahi olsan inci haline gelesin. Kendi nefsine hükmünü geçiremeyen insan, başkalarına kul olur. Sevgi ile korkuyu birbirine karıştırıp o hamurdan seni meydana getirdiler. Dünya korkusu, ahiret korkusu, can korkusu; yerden, gökten gelen elemelerin korkusu. Mal sevgisi, devlet sevgisi, vatan sevgisi; nefsinin, akrabayı, kadını sevmek./Su ve

¹⁶⁴İkbal, *Esrar*, s.51.

çamurun imtızacı demek olan varlık, daima nefesine düşkündür. Midesini beslemek, onu rahat ettirmek peşindedir. Böyle olduğu için kötü şeylere, Hak tarafından nehy olunan işlere temayül eder ve bunlar onu, helak ederler. Lâkin “Lâ ilâhe illallah” asası elinde buldukça, bütün korku tılsımlarını bozar, parçalarsın.”¹⁶⁵

Kelime-i tevhid: “Kelime-i tevhid, Müslüman'ın elinde kötü şeyleri öldüren bir hançer gibidir.”¹⁶⁶ İmani bütünlüğü sağlamış insan, dünyadaki bütün kayıtlardan kurtulmuştur. O, ne can korkusuna kapılır, ne de mal korkusuna. İkbal'e göre şirk iki türdür: birincisi açıkça Allah'a ortak koşmak, ikincisi ise gizli olarak Allah'a ortak koşmaktır. Birinci tür açık olduğundan kolayca tespit edilebilirken, ikincisini tanımak gayet zordur. Allah ile birlikte makam sevgisi, Allah ile birlikte çocuk sevgisi, Allah ile birlikte mal sevgisi birer şirk türüdür. İnsan yalnız Allah'ı sevdiğinde tevhid ortaya çıkacaktır. “Kimin teninde Hak, can gibi hâkim olursa onun boynu bâtil önünde eğilmez. Onun kalbine korku yol bulup giremez. Onun, kalbini Hak'tan gayrı olan şeyler korkutamaz. Lâ (Haktan başka her şeyden alâkasını kesmek) ikliminde ruhu mamur olan insan; kadın, evlât kaydından azad olarak yaşar. Haktan gayrı her şeyden rabitasını keser.

Namaz: Tevhid'i ruhta kavi kılmanın yolu namazdır. “Lâ ilahe... Bir sedeftir ki onun içindeki inci, namazdır. Namaz, Müslüman kalbine küçük bir hac gibidir.”¹⁶⁷ Allah, Kur'an'da namazı çokça dile getirmekte ve kulundan istemektedir. "Sana vahyedilen kitabı oku ve namazı kıl. Şüphesiz ki namaz hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar. Allah'ı anmak elbette en büyük ibadettir. Allah yaptıklarınızı bilir.”¹⁶⁸ “Ehline(ümmetine)namazı emret ve onda kararlı davran. Biz senden rızık istemiyoruz biz sana rızık veriyoruz. Güzel akıbet takva sahiplerinindir.”¹⁶⁹

Oruç: “Oruç açlığa ve susuzluğa gece baskını yapar. Tenperverlik Hayberini fetheder.”¹⁷⁰ Oruç, insana dayanıklılık ve direnç verir. Nefsin dizginini elde tutmak adına oruç önemli bir ibadettir.

¹⁶⁵Nahl, 16/90.

¹⁶⁶İkbal, *Esrar*, s. 52.

¹⁶⁷İkbal, *Esrar*, s. 53.

¹⁶⁸Ankebut, 29/45.

¹⁶⁹Taha, 20/132.

¹⁷⁰İkbal, *a.g.e.*, s.53.

Hac: Müslümanlara kardeşliği ve eşitliği öğretmektedir. “Hac, müminlerin fitratını nurlandırır. Ona göç etmeyi öğretir. (Orada Müslümanlar birbirlerini bir vatan evlâdı addederler.) O öyle bir ibadettir ki, toplanmayı temin eder. Dinî rabitalarla birbirine bağlanan insanlar kitabının yapraklarını birbirine şirazeler.”¹⁷¹

Zekât: Zekât; devlet, zenginlik sevgisini mahveder. İnsanlara müsavâtı sevdirebilir. Cenab-ı Hak, Kur’an-ı Kerim’inde “Başkalarına iâşe ve infak etmezseniz hayra nail olamazsınız”¹⁷² buyuruyor. Zekât bu İlâhî emre imtisal edenlerin ruhunu ve imanını takviye eder, insanda imanı artırır. Bütün bunlar, seni kuvvetlendirecek sebeplerdir. Eğer Müslümanlığın olgun ve sağlam ise.”¹⁷³

Sevdiklerinden İnfak: “Sevdiğiniz şeylerden başkaları için harcamadıkça iyiye ulaşamazsınız; her ne harcarsanız şüphesiz Allah ondan tamamıyla haberdardır.”¹⁷⁴ Ayeti gereği insan sevdiklerinden infak etmekle nefsinin altına alabilecektir.

Tavizsiz Hakk’a Bağlılık: benlik, nefsini yenebilmesi için daima Hakk’a bağlı kalmalı ipin ucunu asla gevşetmemelidir. “Kavi olan Hakk’a bağlanarak kuvvetli ol ki, toprak devesinin üstüne çıkıp oturasın”¹⁷⁵

2. Allah’a Halife Olmak

İnsan, kâinatta yaratılan en şerefli varlıktır. İnsanın yaratılış öyküsünü Kur’an’ın kılavuzluğunda anlamaya çalışırsak insanın kıymeti daha iyi anlaşılacaktır. “Hani Rabbin, Meleklerle: 'Muhakkak ben, yeryüzünde bir halife var edeceğim' demişti. Onlar da: 'Biz seni şükürle yüceltir ve (sürekli) takdis ederken, orada bozgunculuk çıkaracak ve kan dökcek birini mi var edeceksin?' dediler. (Allah:) 'Şüphesiz sizin bilmediğinizi ben bilirim' dedi.”¹⁷⁶“Yarattığı her şeyi güzel yaratan ve insanı yaratmaya bir çamurdan başlayan O' dur. “Andolsun, insanı kuru bir çamurdan, şekillenmiş bir balçıktan yarattık. Ve Can'ı da daha önce 'nüfuz eden kavurucu' ateşten yaratmıştık. Hani Rabbin meleklere demişti: "Ben, kuru bir çamurdan,

¹⁷¹İkbal, *a.g.e.*, s.53.

¹⁷²Âl-i İmran, 3/92.

¹⁷³İkbal, *a.g.e.*, s. 53.

¹⁷⁴Âl-i İmran, 3/92.

¹⁷⁵İkbal, *Esrar*, s.53.

¹⁷⁶Bakara, 2/30.

şekillenmiş bir balçıktan bir beşer yaratacağım. Ona bir biçim verdiğimde ve ona Ruhum'dan üflediğimde hemen ona secde ederek (yere) kapanın. Böylece meleklerin tümü, topluca secde etti.”¹⁷⁷“Sizi çamurdan yaratan O’dur..”¹⁷⁸“Sonra da onun soyunu süzölmüş bir özden, değersiz bir sudan yaratmıştır. Sonra onu düzenli bir şekle sokup, içine kendi ruhundan üfledi. Ve sizin için kulaklar, gözler ve gönüller var etti. Siz pek az şükrediyorsunuz!”¹⁷⁹ “O, insanı bir alakdan (embriyodan) yarattı.”¹⁸⁰ “Hem yaratmayı ilkin yapan O' dur. Sonra onu çevirip yeniden yapacak olan da O'dur ki, bu O'na çok kolaydır. Göklerde ve yerde en yüksek şan ve şeref O' nundur. O çok güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir”¹⁸¹“Ve göklerde ve yerde olanların hepsini kendinden (bir lütuf olarak) size musahhar (emre amade) kıldı. Muhakkak ki bunda, tefekkür eden bir kavim için mutlaka âyetler (ibretler) vardır.”¹⁸²

Yukardaki ayetlerden de anlaşıldığı gibi Allah insanı, “salsalin, kelfahhar, hamein mesnun”¹⁸³ gibi aşağılık, pis kokan bir “çamur”, “balçık”tan yaratmıştır. İnsan, Ali Şeriatî'nin deyimiyle doğal maddelerin en zelili yani pis kokan aşağılık balçıktan yaratılmıştır. Buna rağmen Allah, insana varlıkların en yücesi olan kendi ruhunu üflemiş, onu kendine akraba yapmıştır. Evrene ulaştırmak istediği mesajını insan aracılığı ile iletmeyi murat etmiştir. Burada büyük bir karşıtlık ve ibret vardır. Evrenin en aşağılık maddesi olan kokmuş çamur, balçıktan yapılmış basit yaratık o kadar değerli ve yüce bir lütfâ mazhar olmakta ki hem ruhunu âlemleri yaratan Allah'tan alıyor, hem de böylesi büyük bir varlığın evrendeki yegâne halifesi oluyor. İnsan, hayatındaki davranışlarıyla ya çamur olan hammaddesine, ya da yüce ve pak olan Allah'ın ruhuna göre davranacaktır. İnsan bu aşamada bir ikilem içindedir. Ya yaratılışına uygun davranacak ve yeryüzünde ona halife olacaktır ya da hayvandan da daha aşağıya düşerek balçık olan ve pis kokan çamur gibi olacaktır. Filozof şair İkbâl, şiirsel bir dille bu hakikati açıklamaya çalışmakta, insana “makamına dön”

¹⁷⁷Hicr, 15/26-30.

¹⁷⁸Enam, 6/2.

¹⁷⁹Secde, 32/7-9.

¹⁸⁰Alak, 96/2.

¹⁸¹Rum, 27/30.

¹⁸²Casiye, 45/13.

¹⁸³Balçık, kokuşmuş pis çamur, sel geçtikten sonra veya bir nehrin aktığı yerlerde, kuruduklarında (topraktan yapılma) çanak gibi olan bir çökelti katmanı bırakırlar. İşte insan bu katmandan yaratılmıştır. (Şeriatî, Ali, *İnsan*, Fecr Yay. İstanbul 2007, s.7).

çağrısı yapmaktadır. Benlik felsefesi insana “sen yeryüzünün halifesisin ona göre davran.” Veya “ sen Allah’ın ilahi mesajına muhattapsın” veya “sen Allah’ın emanetini yüklenen emanetçisin” demektir. İkbâl,“Süleymanlık tacını başına giyebilirsin. Cihan var oldukça cihanı süsleyen insan sen olursun. “Lâyeblâ”¹⁸⁴mülküne tacdâr olursun. Hiçbir şey seni muttazar edemez. Cihanda Hakk’a naip olmak güzel bir şeydir. Anâsıra hükmünü geçirmek güzel bir şeydir. Hakk’a naip olan insan, âlemin canı gibidir. Onun varlığı, İsm-i A’zâmın gölgesidir.¹⁸⁵ Cüz’ ve küllün, her şeyin gizlice ifade ettikleri şeyleri anlar; cihanda Hakk’ın emriyle kâim olur. Onun fitratı mamurdur ve mamur oldukça da yeni bir âlem vücuda getirir. Onun hayalinin tarlasında bu cüz’ ve kül âlemi gibi yüz cihan, çiçekler gibi yetişir ve açar. Her hamın yaradılışını o, olgun ve pişkin hale getirir. Kâbe hareminden putları çıkarıp atar. Gönül teli, onun mızrabından nağmeler yaratır. Onun uykusunda uyanıklığı da Hak uğrındadır. İhtiyarlığa gençliğin şevk ve ahengini öğretir, her şeye gençlik rengi verir. O, insan nev’ine hem ebedî saadet müjdesini verir, hemde onları Hakk’ın azabı ile tehdit eder. O, hem asker, hem kurnandan, hem emîrdir. Hak ona “Alleme’l-esma’¹⁸⁶”bahşettiğini haber vermiştir. O“Sübhane’llezi esra...”¹⁸⁷Sırrına mazhar olmuştur. Onun Yed-i Beyzasını (Musa’nın mucizesi) asası çok kuvvetlendirmiştir. Onun bilgisi tam bir kudret ile ikizdir. O kahraman şehsuvar eline dizgini aldı mı, zaman küheylanını daha süratle seğirtir.Onun heybeti Nil’i kurutur.¹⁸⁸ Mısır’dan İsrail’i çıkarıp götürür. O, bir kalk dedi mi mezardan ölümler dirilip kalkar ve çemen üzerinde fıstık ağaçları gibi yükselir.¹⁸⁹Onun zatı, âlemin zatının iradesinin temerküz ettiği yerdir. Onun azameti âleme necat verir. Onun sayesinde zerre, güneşi anlar ve sever. Onun mayası, tıynetî varlığın değerini yükseltir.”¹⁹⁰ Onun zatının iki beytini vezne getirebilmek için, yaradılışın ince nükteler yaratabilen şair ruhu ne kanlar yutar. Bizim bir avuç toprağımız, elene elene feleğin en yüksek noktasına yükselir ve o büyük kahraman bu tozdan vücuda gelir.

¹⁸⁴Şeytan ona vesvese verip dedi ki: Ey Âdem, sana bir şecere delâlet edeyim ki, ondan yersen ebedî Cennette kalırsın ve zeval ermez devlete nail olursun." (Tâhâ,20/120).

¹⁸⁵İkbâl, *Esrar*, s. 53.

¹⁸⁶Bakara, 2/31.

¹⁸⁷Her ayıptan münezzeh olan Allâhü Azîmüşşan kulu Muhammed (sav)’i gecenin az vaktinde Mescid-i Haramdan Mescid-i Aksa’ya götürdü..." (İsra, 17/1).

¹⁸⁸Hazret-i Musa’nın mucizesi.

¹⁸⁹Hazret-i İsa’nın mucizesi.

¹⁹⁰İkbâl, *Esrar*, s. 54.

Bizim bu günümüzün külü içinde uyuyan o kıvılcım, yarınımızın alemleri yakan bir alevi olur.”¹⁹¹

İkbal’e göre Allah’a halife olan insanı koca bir kâinat beklemektedir. O insan ki yeryüzüne huzur ve barışı getirecek, o insan ki bozulmuş kardeşlik nizamını yeniden tanzim edecektir. Allah’ın halifesi olan insan daima hayır ve şereften yana olacak, kötülüğü ve zulmü ortadan kaldıracaktır. Acıya, haksızlığa, kokuşmuşluğa düşer olmuş bu dünyaya cennet saadetini yaşatacaktır. İkbal, “Bizim goncamızın eteğinde bir gülistan vardır. Ey zamanın alaca atına binip cevelan eden şehsuvar, gel. Eyimkânâleminin göz nuru, gel. Şu yaradılış hengâmesine revnak ver; göz bebeklerinde bir mamure halinde tecelli et. Şu birbirine düşmüş milletlerin feryatlarını sustur. Öyle bir nağme vücuda getir ki, o nağme kulaklara cennet zevkini versin. Kalk, insanlar arasında kardeşlik kanununu tanzim et; insanlara tekrar sevgi şarabından kadehler sun. Âleme tekrar sulh günlerini getir; çarpışanlara sulh haberini ulaştır. İnsan nev’i bir tarladır ki, o tarlanın mahsulü sensin. Hayat kervanının konduğu yer, sensin”¹⁹²der.

Benliğin Sembolleri

Doğan: Doğanlar yuvalarını genellikle, sarp kayalıkların kenarına kurarlar. Keskin bir bakış açısına sahiptirler. Ani dalış ve ataklıkları sayesinde avlarını yakalarlar. İkbal, benlik sahibi bir insanın tıpkı doğanlar gibi atak, gözleri keskin olmalarını ister.“Bilirsin ki, doğanların yaratılışı, cevheri birdir. Bir avuç kanat oldukları halde yürekleri aslandır. İyi hareket et, olgun tedbir kullan. Cesur, gayretli ve tecrübeli ol. Keklik, sülün ve sığırcık kuşu ile düşüp kalkma; meğerki onları avlamak isteyesin. Gagasını toprakla temizleyen bir ulus, ne bayağı, ne korkak bir ulustur. Avının yoluna ve usulüne uyan atmaca, kendi avının avı olur.”¹⁹³ “Birçok koyun ve sığır, tane toplayan böceklerle dost oldukları için ölüp gittiler. Kendini koru, kanatlı yaşa; yiğit haşin ve kudretli yaşa. Çil kuşu gibi yumuşak ve nazik

¹⁹¹İkbal, *Esrar*, s.55.

¹⁹²İkbal, *Esrar*, s.55.

¹⁹³İkbal, *Şarktan Haber*, s. 77.

vücutlu olma. Damarın, ceylan boynuzu gibi sert olsun. Taş yürekli, cefakeş ve dayanıklı olursan cihandan saadet nasibini alırsın.”¹⁹⁴

Kartal: Cavid İkbâl, babası Muhammed İkbâl hakkında 1995 yılında İstanbul’da verdiği konferansta, Muhammed İkbâl’in İslam gençliğini doğan, şahin ve kartal gibi asil kuşlara benzettiğini anlatır: “Onun yükseklerde uçtuğunu, özgür, uyanık ve atak olduğunu, bir yuva örmediğini, başkası tarafından değil, ancak kendisi tarafından avlanan hayvanlarla beslendiğini ve yalnızlığı sevdiğini söyler. İkbâl’in Müslüman gençliğinde görmek istediği özellik bunlardır.”¹⁹⁵ Benlik, alelade insanlarla, ömrünü heba edemez. Sürüye karışıp, hayatın tesadüfleriyle yaşamaya çalışmaz. O, amaçsız insan yığınlarından ayrı durur ve daima üretim, tefekkür, çalışma ve ideali peşindedir. “Kartal, yavrusuna ne güzel söylemiş: Bir damla kan, saf ve halis la’l den daha iyidir. Ceylanlar, koyunlar gibi sürü olup gezme. Dedelerin gibi tek başına yaşa! Onlar bir ağaç dalına yuva yapmadı. Sen de yapma! Bahçelerde, tarlalarda yuva yapmayalım. Bizim dağlarımızda, ovalarımızda ne cennetler var!

Şahin: “Şahin, İkbâl’in şiirlerinde Müslüman gençliğinin sembolüdür.”¹⁹⁶ Şahin, yükseklerde uçan, avını kendi avlayan, diğer hayvanlar tarafından öldürülmüş hayvan leşlerini yemeyen bir kuştur. “Yerden tane toplamak çok yanlış bir şeydir. Allah bize geniş geniş fezalar ihsan etmiş. Ayağımı toprağa sürten bir asil, evde beslenen kuştan daha sefildir. Şahinler kayalıklarda yaşarlar. Kayalar üzerinde pençemiz bilenir. Sen sahraların yırtıcı kuşusun. Yaratılışın bakımından Sîmurg-ı ankâ’dan daha üstünsün. Sen savaş gününde kaplanın göz bebeğini oyup çıkararak asil bir yiğitsin. Sen, melekler gibi satvet ve azametle uçarsın. Senin damarlarında akdoğanları kanı ceylan eder. Bu beli bükülmüş çarhın içinde yumuşak, katı ne bulur sanal, ye.”¹⁹⁷ “Fakat kimsenin elinden rızık bekleme. İyi ol ve iyilerin öğüdünü kabul et. Kendi ruhunu murakabe eden insanın şiarı budur: Artık ne vardan, ne yoktan bahseder. Bir gece, meyhanede ârif bir ihtiyar ne güzel söyledi: 'Her zaman bir Halil ve bir Nemrud ateşi vardır' dedi.”¹⁹⁸ “Senin şu çamurunun sermayesi olan nağmeyi terennüm et. Ey kendini bilip tanımayan insan, başkalarının nağmesini ruhunda

¹⁹⁴İkbâl, *Cavidname*, s. 156.

¹⁹⁵İkbâl, Cavid, *İkbâl Kitabı*, İ.B.B.K.İ.D.B. Yay. İstanbul, 1995, s. 19.

¹⁹⁶İkbâl, Cavid, *a.g.m.*, s. 19.

¹⁹⁷İkbâl, *Şarktan Haber*, s. 78.

¹⁹⁸İkbâl, *a.g.e.*, s. 105.

taşıma! Kendisinden habersiz olan, benim türkülerimin nerelerden aks ettiğini ne bilir? Onun cihanı başka, benim cihanım başka. Lâle gibi bir çemen köşesine düştüm. Yüreğimde bir bakış okunun nişanesi vardır. Gönlü diri olanlar nazarında hayat cefaya talip olmaktır. Yol tehlikesizdir diye ben Kâbe'ye gitmedim.”¹⁹⁹ Mevlana “sözün müşterisi kulaktır” der. İkba’de Hazreti Mevlana’nın sözüne telmihle “Sözün cinsi, müşterinin idrakinin miyarıdır”²⁰⁰ diyor. İbrahim Müteferrika, “Milletlerin Düzeninde İlmi Usüller” adlı risalesinde “Fil, kendi kuvvetini idrak edemezse, güçsüz, kuvvetsiz bakıcısına itaat eder”²⁰¹ der. İkbâl, insanı, kendisine hizmet etmesi için yaratılmış varlıkların oyuncuğu olmamaları konusunda uyarır. “Kimse benim malımı satın almadı, ne kadar bahtiyarım. Karga sana, kanatların güzel değil, diyor. Yarasa sana, körve beceriksiz, diye hitap ediyor. Lâkin ey şahin, bilmelisin ki bunlar ovaların en pespaye kuşlarıdır. Mavi göklerin gizlediği buhranlardan haberleri yoktur. Bunlar uçtuğu zaman, baştan ayağa göz olan bir kuşun halini, mertebesini nereden bilsinler?”²⁰²

Aslan: Tam ve yetkin benliğin sembolüdür. O, asil ruhlu bir varlıktır. Hile, aldatmaca, kolaycılık, esaret, dalkavukluk bilmez. Hür ve mert bir varlıktır. İkbâl, aslan sembolünü şiirlerinde çokça kullanır. Benlik sahibi kişileri aslana benzetir. Aslan, başkalarından rızık dilenmez. Kendi avını kendi avlar ve doyduktan sonra leşi olduğu yerde bırakır ve bir daha ona yaklaşmaz. İşte Müslüman böyle olmalıdır. Büyük işler başarmalı, dünyanın sevk ve idaresini elinde tutmalı, kendinden artan ile diğer toplumlar doymalı ama Müslüman dönüp bakmamalıdır. Daima asaletini korumalı, vakarı ile gönülleri feth etmelidir. İkbâl, aslan sembolünü özellikle kullanır. Çünkü İslam toplumu dilencilik, esaret ve yılgınlık içindedir. Çalışmak yerine tembellik, bilim yerine dedikodu, hürriyet yerine kölelik içinde yaşamaktadır. Oysa ona yakışan muktedir bir şahsiyet olmaktır.

Serçe: Benlik felsefesinde acziyetin, pasifliğin, yeteneksizliğin sembolüdür. Gönlü ölmüş Müslüman için kullanılır. Serçe, kendi avını yapamaz, elden beslenir. Herhangi bir mücadele ve yaşam savaşına katılmaz. Sukün ve risksiz bir hayatı

¹⁹⁹İkbâl, *a.g.e.*, s.79.

²⁰⁰İkbâl, *a.g.e.*, s.79.

²⁰¹İbrahim Müteferrika, *Milletlerin Düzeninde İlmi Usuller*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 2000, s. 83.

²⁰²İkbâl, *Cavidname*, s. 92.

sever. İnsanların lütfunu ve himmetni bekler. İkbâl, Müslümanın böyle bir hayat yaşamaktansa ölmesinin daha iyi olacağı kanaatindedir. Müslüman mücadelecidir ve hiçbir korku, kaygı, kabul etmez. O şahin veya kartaldır; acziyeti kabul etmez.

Akbaba: Dilenci ruhlu kimseleri temsil eder. Çalışmak, alın terletmek istemezler. Bedavacılık bunların şiarıdır. Hazıra konarlar, kendi icatları olmaz. Yenilik ve değişim nedir bilmezler, köhne bir hayattan yanadırlar. Dilemeyi, birilerinin artığı ile geçinmeyi sever, nerede bir rezilet varsa ona talip olurlar. Oysa böyle bir tip Kur'an'da tanıtılan Müslüman tipi değildir. İkbâl, Müslümanlarda gördüğü bu ahlaki düşüklük karşısında derin bir teessüre kapılır. Akbaba zihniyetli insanlar İslam'a en büyük zararı vermektedirler. Aslında düşman değil, meskenet ve dilencilik İslam'ı zayıflatmıştır. Annemarie Schimmel' in İkbâl için kullandığı, "Peygamberane" tabiri ile bu insanlara çağrıda bulunur İkbâl: "Kalk, insanlık binasını kendi toprağınla tamir et. Çabuk ol, ancak bir kıvılcımın tebessümü kadar zamanın vardır."²⁰³

Elmas: Özü parlak ve sert bir madendir. Binlerce ton kömürün yakılmasıyla elde edilir. Bu yanma sonucu tüm cürüflarından sıyrılır ve parlak, ışık yayan bir öze ulaşır. İnsan da böyledir. Benliğine sahip olursa, özü parlar. Diğer insanlar onun ışıltısına ve etraflarına yaydığı ışığa koşarlar. İkbâl: "Kara toprak, pişip olgunlaşınca yüzükleri süsleyen mücevher olur. O kara toprak, etrafı ile mücadele ede ede pişer ve taş kesilir. Benim vücudum, bu pişkinlik sayesinde parıl parıl hale geldi. Sinemde ne tecelliler zuhur etti. Korkma, gam çekme, vesveseli olma. Taş gibi pişkin ol, elmas ol. Ölesiye çalışan, güçlülere saldıran insan, iki âlemi aydınlatır. Hayatın şerefi sert ve mukavim olmaktadır. Acz, değersizlik, pişkin ve olgun olmamaktan ileri gelir."²⁰⁴

Kömür: Kararan ruhun sembolüdür. Dedikodu, çekememezlik, hile, sıradanlık bu ruhun özelliğidir. Kömürün yanına yaklaşıncı nasıl ki pis kokular geliyorsa, özünü arındıramamış insanlarda böyledir. Onların yanlarına yaklaşıncı da kötü davranış, ahlaki düşüklük ve karamsarlık insanın üzerinde nükseder. İçi zift dolu kutuya benzerler. Kapağı açıldığında etrafa baygıllık veren bir koku yayar. Ruhu kararmış insanlarda böyledir. İkbâl, "özü elmas olanın hükümdarların başına taç

²⁰³İkbâl, *Kulluk Kitabı*, s.177.

²⁰⁴İkbâl, *Esrar*, s.63.

olacağını, özü kömür olanın ise yakılıp, gökyüzüne savrulan bir duman halini alacağını”²⁰⁵ söyler.

2.3. Kuran

“Kur’an etimolojik anlamı itibariyle üzerinde farklı görüşlerin bulunduğu bir kavramdır. Karine, karn ve çoğunluğun kanaati olan (kara’e) okumak anlamındaki kıraat filinden türemiş bir kelimedir. Kur’an, ilk emri olan “ikra” yani oku anlamındaki kelimeyle aynı kökten bir ad taşıyarak okumaya ve ilme en büyük değeri verdiğini göstermektedir. O, insanlığa doğruyu ve güzeli gösteren, hayat veren bir kitaptır. Kur’an kelimesi Kur’an-ı Kerim’de yetmiş defa geçmektedir.”²⁰⁶

Muhammed İktbal, İslam dünyasında ruhi, fikri ve içtimai buhranların adeta doruk noktalara ulaştığı bir dönemde yaşadı. Fikri buhran, İktbal’e göre, neredeyse beş asrı bulan bir durgunluğun sonucuydu. İslami bilinçte doğan rasyonellik krizi, genç nesilleri huzursuz etmekte ve bu yüzden onlar inançlarının taze bir yorumunu özlemle beklemektedirler. Bunu yapabilmenin ilk şartı ise, Kur’an’ın dinamik dünya görüşüne, yani onun ilahiyat, âlem, insan ve cemiyet anlayışına dönmek ve oradan alınan dinamik ruhla Müslüman’ın tarihi tecrübesini değerlendirmektir.

Muhammed İktbal sağlıklı bir şahsiyet olmanın yolunun İlahi mesaj ile bağlantı kurmaktan geçtiğini beyan eder. İktbal’e göre Müslümanlar iki önemli dayanağa sahiptirler. Bunlardan birincisi; ezeli ve ebedi hakikat olan Kur’anı Kerim bir diğeri de yaşayan Kur’an olan Hz.Muhammed’tir. Kur’anı Kerim bütün çağlarda insanlara yol gösterecek şaşmaz bir kılavuz, gönülleri iyileştirecek emsalsiz bir ilaçtır. “Yaş ve kuru ne varsa Kur’anda dır”, ayeti ile Allah-u tela dünyada olmuş ve olacak bütün hadiseleri Kur’an da bildirdiğine göre Müslümanlar şahsiyet sahibi olmak istiyorlarsa Kur’an ile irtibatlarını sağlamlaştırmaları gerekmektedir.

İktbal, Kur’an’ı benliğin haritası olarak görür. Benlik kendini tanımak istiyorsa Kur’an’a bakmalıdır. Eksiklik ve kusur benliğini yitirmiş Müslümanlardadır. Kur’an hep taze ve her zaman hakikatin bizzat kendisi olacaktır. Müslümanlar Kur’an’ı değiştirmeye çalışacaklarına kendilerini değiştirmelidirler. İktbal’e göre Kur’an fitratın imar planıdır. Benlik kendini bulmak istiyorsa başka

²⁰⁵İktbal, *Esrar*, s.63.

²⁰⁶Çelik, İsa, *Muhammed İktbal’in Tasavvufu Düşüncesi*, Kaknüs Yay. İstanbul, 2004, s.295.

yollara sapmadan doğruca Kur'an'a yönelmelidir. İkbâl şöyle der: "O, ruhu daima yaşayan Kur'an-ı Hakîm'dir. Ondaki hikmetin evveli olmadığı için zevali olmaz. Hayatı vücuda getiren sırların kitabıdır o; her fâni onunla baki olur. Onun getirdiği ahkâmda şüphe caiz değildir. O, değiştirilemez. Onun ahkâmı tevil edilemez. Tevil edilen ahkâm, esassız ve kusurludur. Böyle ahkâm kendi varlığından hicap duyar. Kur'an-ı Kerim böyle bir hicabdan münezzehtir."²⁰⁷"Onun kudreti, ham bir sevdâyı daha olgun, pişkin hale getirir. Ondan aldığı kudretle cam, taş ile mücadele eder. Esiri ortadan kaldırıp yerine hür insanı kor. İnsanları böyle bağlara düşürenleri felâketler içinde feryad ettirir. İnsan nev'ine o son haberdur. Onu getiren ise Allah'ın âlemlere rahmeti olan Hazret-i Muhammed'dir. Değersiz, onunla değer kazanır. Köleyi Hakk'a secde ettirerek yüksek bir insan yapar."²⁰⁸

Muhammed İkbâl, Kur'an'ı insanın ruhu olarak telakki eder. İnsanı şerefli kılan, onu diğer canlılarda üstün tutan, insanın yüklendiği ilahi emanettir. O Kur'an ki ulaştığı her yere güzellik, ilim, medeniyet ve hürriyet bahşetmiştir. Kur'an soyluluğu, mal gücünü, zorba iktidarı, efendi köle uygulamasını kaldırarak, insanı yani Allah'ın halifesini ortaya koymuştur. Dünya düşünce tarihi şahittir ki hangi dönem ve hangi ideoloji olursa olsun insanı özgürlüğüne kavuşturamamış, özgürlük söylemiyle yeni esaretler icat etmişlerdir. Sınıfsız toplum söylemiyle yola çıkan Marksizm, uygulamada milyonlarca masum insanın katledilmesine neden olmuş, insanlığın şahit olduğu en büyük ceberruta dönüşmüştür. Allame İkbâl, insanlığa Kur'an'dan başka çare olmadığını Mevlevî bir üslupla dile getirmiştir.

İkbâl bir siyasetçidir. O, bir kavramı ele alırken, ele aldığı kavramın dini ıstılahi yönünden ziyade kurmak istediği birlik açısından ele alır. İkbâl, Kur'an'ın usul ve şekle dönüşmesinden şikâyetçidir. Müslümanları, Kur'an'ı şekle boğan hocaların elinden kurtarmak ister. Sadece Müslümanlar değil, bizzat Kur'an'ı da şekilcilerin istilasından kendi dinamik dünyasına döndürmek ister. İkbâl, diğer taraftan Kur'an'ı okuduğu halde yaşayışında ve dünya tasavvurunda değişim olmayan insanlara hayret eder: "O, başına şeyhlik fahrini taç, altına hasırını taht yapmış ve fakrı manevî adı altında tekke ve dergâhları haraca kesmiştir. Yahut masal

²⁰⁷Bu, Hak kelâm olduğunda şüphe caiz olmayan bir kitaptır." (Bakara, 2/2) "Kelâmullah için tebdil yoktur." (Yunus, 10/64).

²⁰⁸İkbâl, *Esrar*, s.115.

söyleyen vaiz, değersiz manaları büyük sözlerle söylemiştir. Meselâ hadis uleması Hatib ve Deylemî'yi dilinden düşürmez. Hadis'in zaif, şaz ve mürsel kısımlarından uzun uzun bahseder. Sen, bunları bırak; Hakk'ın kitabını oku. Onun senin üzerinde hakkı vardır. Her istediğin muradı onda bul. Ya Müslümanlar, ya da Kur'an ölmüş!"²⁰⁹ "Kur'an'ı satan o mollanın hileleriyle. Rûh-i Emîn Cebrail'i gördüm feryad etmekte! Haberi yok onun göğün öte tarafından. Bir masal kitabı onun nazarında Kur'an. Peygamberin dininin hikmetinden nasipsiz/Göğü kapkaranlık sanki yıldızsız! Dar görüşlü, zevki körelmiş ve meşgul herzeyle. Millet paramparça olmuş söyledikleriyle. Mektepli ve molla uzak kitabın sırlarından/Bilmezler bunları onlar analarından kör doğduklarından! Kâfirlerin dini mücadele için önlemini alıyor. Mollanın dini Hak yolunda fesat çıkarıyor! Dört yönlü dünyanın ruhu olan Hak erenine/Benim şu sözlerimi bir ilet hele!"²¹⁰ "Ey fikirleri mümine yaşam veren sen! Millet sebat kazanır senin nefeslerinden. Senin tören Kur'an'ı ezberlemen. Dinin, Hak sözünü açıkça söylemen. Sen Musa'sın, başın eğik gezeceksin ne zamana kadar? Kendi elini yeninden dışarı bir çıkar! İslâm milletinin macerasını anlat. Ceylana sahranın genişliğini anlat. Yaratılışın nuru Mustafa'dan gelir. Anlat yine bizim makamımız nerededir? Mümine sırları yeniden anlat. Kâbe'den başka menzili yok kervanın. Hak gayrısı gönlünde yer almaz kervanın. Ben demiyorum ki onun yolu başka. Ancak kervanı başka istikameti başka!"²¹¹ İkbâl, Müslümanların iki şeye dayanmalarını ister. Birisi insanın kitabı olan ve hayatına yön veren ilahi emanet Kur'an-ı Kerim, diğeri ise kılıçtır. İkbâl'e göre Kur'an'ın yasalarının uygulama bulması kılıç sayesinde olacaktır. Kılıç yani güç demektir. İkbâl'e göre bugün Kur'an ortada olduğu halde Kur'an'ın hükümleri uygulanmıyorsa bunun nedeni Müslümanların güçsüzlüğündendir. Müslümanlar kılıca önem vermelidirler.

İkbâl, Müslümanların kendi kanun ve yaşam biçimleri olan Kur'an'a sırt çevirdiklerini bundan dolayı da emperyalistlerin esiri olduklarını belirtir. İkbâl, Kur'an'ı bir özgürlük beyannamesi olarak görür ve Müslümanlar özgür olmak istiyorlarsa Kur'an'la barışmalıdırlar. İkbâl, Müslümanların dikkatini tarihe çeker ve milletlerin tarih sahnesinden silinmelerini Müslümanlara hatırlatarak, Müslümanın

²⁰⁹İkbâl, *Cavidname*, s. 95.

²¹⁰İkbâl, *Cavidname*, s. 96.

²¹¹İkbâl, *Cavidname*, s. 97.

vücudunda dolaşan kan hükmünde olan Kur'an'a sarılmalarını ister. Eğer İslam milleti yaşamak yani hayatta kalmak istiyorsa Kur'an'a sarılmalıdır. İkbâl, "Birkaç söz benden ilet o millete!"Kur'an'ın maksat ve amacı başka. Müslüman'ın adet ve töresi başka/Onun göğsünde yakıcı ateş yok. Göğsünde Mustafa'nın yeri yok. Mümin kul Kur'an'dan yararlanmadı. Baktım, kadehinde ne şarap ne köpük vardı! Kayser ve Kisra'nın tilsimını önce kırdı kendisi. Sonra emperyalizm tahtına oturdu kendisi! Dini girdi emperyalizmin etkisine. Emperyalizmle değişir görüşler. Değişir akıl, bilinç, adet ve yöntemler! Ey yeni bir yöntem ortaya koyan/Uzaklaştırdın gönlünü eski kanunlardan! Biz Müslümanlar gibi sen de dünyada. İçinde bir ışık yakmak için sen. İbret al bizim geçmişimizden! Ayağını sağlam bas savaşta. Lât ve Hubel etrafında artık dolaşma. Hem müjdecî, hem uyarıcı bir ulusa/İhtiyaç duyuyor bu yaşlı dünya"²¹²

İkbâl, Müslümanların diğer milletlerden değer almaya ihtiyacının olmadığını, asıl değerın Müslümanların kitabı olan Kur'an'da bulunduğunu belirtir. Batı kültürü insana tutarsızlığı, menfaatperestliği, tenperestliği, ırkçılığı, zina ve edepsizliği öğretmektedir. Diğer taraftan Batı siyaset anlayışı Müslümana "tilkiliği" öğretmekte, aslanlığı ise unutturmaktadır. Kur'an hakikatin bizzat kendisidir. İkbâl'e göre Müslüman Kur'an dışında başka bir kaynak aramak yerine bütün zaaflarından sıyrılarak Kur'an'a dönmeli, tabiatın hükümdarlığını eline almalıdır. İkbâl, "Tekrar dön doğu halklarına. Günlerin bağlı doğunun zamanına! Sen ruhlara yeni bir ateş kattın. İçinde yeni gün ve gece yarattın. Eskidi Batı'nın dini ile yasası. O eski mabede çevirme bakışını. Efendilerin işini erdirdin sona. "Lâ"yı bırak yönel "illâ"ya! Arayış içindeysen vazgeç "lâ"dan. Yaşarsın eğer ispat yolunu tutarsan! Dünya düzeni yaratmayı isteyen! Bunun sağlam esasını buldun musen? Ey eski destanın bütün bölümlerini yakan. Düşüncelerine kaynak ara Kur'an'dan! Kara derililere beyaz eli kim verdi? Kisralığın bittiği müjdesini kim verdi? Terket rengârenk cilveleri. Batı'yı terkedip bul benliğini! Farkındaysan eğer Batı'nın hilesinin. Tilkiliği bırak, aslanlığı meslek edin! Tilkilik ne? Geçim derdine düşmek! Hak aslanının aradığı ise özgürce ölmek!"²¹³

²¹²İkbâl, *Cavidname*, s. 99.

²¹³[Size gelince ey müminler] kendiniz için özenle ayırdığınız şeylerden başkaları için harcamadıkça

Kur'an hayata uygulanınca tüm batıl fikir ve güçler ortadan kalkacak, yerini Hakk'ın yasaları alacaktır. İktbal, Müslümanların o eski parlak devirlerine dönebilmelerinin Kur'an'a bağlı olduğunu söyler. Fakat İktbal bir kaygı içindedir. Müslümanlar yüklendikleri emanetin önemini anlayamazlarsa, Allah'ta boş durmayacak emanetine sahip çıkan bir millet yaratacaktır. İktbal, "Kuran nakışı bu dünyada yer aldıka, kâhin ve papanın nakışı mecbur parçalanmaya. Açıkça söyleyeyim gönülde gizli olanı. Sıradan bir kitap değil tamamen farklı! Ruha işleyince o ruh değişir. Ruh değişince dünya da değişir."²¹⁴"Hem açık hem de gizli, aynı Allah gibi. Canlı, kalıcı ve konuşarak verir bilgileri. Batı ve Doğu'nun yazgısı içinde gizli/Düşünce hızını arttırır bir yıldırım misali. "Müslümanlara canını avucuna koy!" dedi. "İhtiyacından fazla ne varsa ver hepsini."²¹⁵"Farklı bir tüzük ve kanun yarattın. Biraz da bak nuruna sen Kur'an'ın. Yaşamın iniş çıkışını öğrenirsin. Yaşamın yazgısını da özümsersin. Bizim meclisimiz şarapsız, sakisiz ama. Ezgiler kalıcıdır Kur'an'ın sazında. Mızrabımız etkisini yitirirse eğer. Yüzlerce mızrap vuracak, gökte beklemekteler. Hakk'ın zikrinin ümmetlere yok ihtiyacı. Zamana ve mekâna yok ihtiyacı! Hakk'ın zikrini her zikreden zikri ayrı/Rum ile Şam'a hiç olur mu ihtiyacı! Hak zikir ihvanını bizden alırsa/Götürür verir onu başka bir ulusa! Taklit ve şüpheyi gördüm Müslümanlarda. Devamlı sarsılır bu yüzden ruhum vücudumda! Bir gün ondan mahrum kalmaktan korkarım. Ateşini başkasının kalbine vermesinden korkarım!"²¹⁶der.

2.4.Kâbe

Muhammed İktbal, Kâbe'yi İslam'ın ve Müslümanların kalbi olarak tasvir eder, çünkü Kâbe hiçbir yönü olmayan bütün yönlerin onda toplandığı merkezdir. Ayrıca Kâbe tevhidi bir sembole sahiptir. Hangi ırk, hangi renk, hangi kavim veya hangi coğrafyadan olursa olsun bütün insanların bir araya geldiği, bir ve eşit olduğu bir merkezdir. Bu merkezde herhangi bir ayırım söz konusu değildir. Kâbe, bir

gerçek erdeme ulaşmış olamazsınız; ve her ne harcaysanız kuşkusuz, Allah ondan tamamıyla haberdardır." Âl-i 'imrân 3/92.

²¹⁴İktbal, *Cavidname*, s. 101.

²¹⁵Başkaları için ne harcayacaklarını sana soruyorlar. De ki: "İyilik/hayır olarak yapacağımız harcama, [önce] ebeveyninize, yakın akrabınıza, yetime, muhtaca ve yolcuya aittir; her ne iyilik yaparsanız mutlaka Allah onu çok iyi bilir. (Bakara, 2/215).

²¹⁶İktbal, *Cavidname*, s. 102.

toplanma yeridir. İnsanların özgür oldukları, kendi oldukları, ya da kendileri ile baş başa kaldıkları bir merkezdir. Bu manada Hacca gitmek ve Kâbe’yi tavaf etmek, Muhammed’i topluluk içinde bir fert olduğunun, eşit ve Allah ile doğrudan muhatap olan, ondan başka herhangi bir güç veya ilah edinmemenin dile getirilmesidir. Kâbe bütün maddi unsurların, bedensel üstünlükleri, mevkisel farkın ortadan kalkıp, herkesin kendi ecrib (ameli) ile baş başa kaldığı, bir nevi ahiretin provasının yapıldığı bir yerdir. Bu bakış açısıyla Muhammed İkbâl, Kâbe’yi İslâmın merkezine yerleştirmiştir. “Milli hayat, gözle görülür bir merkez ister. İslâm milletinin merkezi beytül harem (Kâbe)’dir. O düğümün içinde bir tohumda olduğu gibi yaprak ve meyve vardır. Gözünü kendine açtı mı bir ağaç olur. Su ve çamurdan bir elbiseye bürünür; el, ayak, göz ve gönül edinir. Hayat, ten içinde gizlenir; lâkin cemiyetler vücuda getirir. Milletlerin doğuşunda da bu usûl cereyan eder. Hayat, bir merkezde teessüs ve teşekkül eder. Halkanın merkezi, vücuttaki can gibidir. Onun çizgisi noktasında gizlidir. Farklı kavimleri toparlayıp nizam altına alan, bir merkezdir. Hayatını devam ettiren o merkezdir. Bizim sırrımız ve sırdaşımız Beytülharem (Kâbe)’dir. Bizim derdimiz ve şifamız Kâbe’dir.”²¹⁷

Kâbe, ahiretin provasının yapıldığı bir sahnedir. Beşer olmanın, ölümlü olmanın, çaresiz ve yalnız olmanın bilincine erme yeridir. Ben ve sen’in ortadan kalkıp “biz”in ortaya çıktığı yerdir. Baştan sona eşitliğin sergilendiği bir alandır. Muhammed İkbâl, benlik felsefesinde, Kâbe’yi merkez olarak belirler. Bu sembol İslâm birliği ve Müslümanların kardeşliğini anlatması bakımından oldukça önemlidir. İkbâl, Kâbe sembolüyle, karşı çıktığı kavmiyetçilik anlayışı yerine ileride de değineceğimiz bir konu olan tevhid’i yerleştirmek ister. İkbâl şöyle der:” Nefes gibi onun göğsünde besleniriz. Biz ten gibiyiz; o da tatlı canımızdır. Bizim bahçemize tazelik ve taravet veren, onun çiğ danesidir. Bizim tarlamız onun zenzemi ile sulanır. Onun zerrelerinden güneşler parlar. Onun fezasında güneşler yuvarlanır. Onun davasına delil biziz. Biz İbrahim’in burhanlarındanız. Âlemde bizi yüksek bir şöhrete kavuşturdu. Kıdem âlemi bizim vücuda gelişimizle (hududumuzla) nizama girdi. İslâm milleti, onu tavaf ettiği için aynı nefesi alan bir

²¹⁷İkbâl, *Esrar*, s. 125.

vücut gibidir.”²¹⁸“Onun etrafında toplanmak mevzubahis olunca, senin çokluğun birlik teşkil eder. Senin kendine sahip olman bu birlik bağı sayesinde olgun ve esaslı olur. Sen bu ruhî bağ sayesinde yaşıyorsun. Bunda devam edersen ebediyen yaşarsın. Âlemde ümmetlerin canı topluluktur. Bak, Kâbe’nin sırrı da topluluktur.”²¹⁹ İkbâl, Kâbe’nin önemini, İsrailoğullarının başına gelen dünyanın her tarafına dağılma hadisesi ile anlatır. Müslümanlar da benliklerini bulup, bir merkez etrafında birleşmezlerse akıbetleri Yahudilerin akıbetine dönüşecektir. “Ey aydın kalpli Müslüman, Musa ümmetinin manasından ibretal. O kavim, merkezini kaybettikten sonra milleti birbirine bağlayan bağ koptu. O peygamberlerin kucağında yetişip büyüyen; cüz’ ü küllün esrarına vakıf olan o kavme, Felek, bir tokat attı. Hayat, bir kan haline gelip gözünden akmaya başladı. Onun asmasının köklerinden su çekildi. Toprağında salkım söğüt dahi yetişmez oldu.”²²⁰

İnsan şerefli bir varlıktı, âdemin çocuğuydu, hayat, insanlık dışı toplumsal düzen onu değiştirdi, başkalaştırdı. İnsan kendinden, fitratından uzaklaştı, kendi kendisine yabancılaştı. Allah’ın halifesi, Allah’ın emanetçisi, tabiatın efendisi, Allah’ın ruhunu üflediği varlık, isimleri özel olarak öğrettiği varlık, Allah’ın kalemle yazmasını öğrettiği varlık, melekler senin ayaklarına kapanıp seni takdis ettikleri varlık diyor İkbâl, “kendine gel”. Bir merkez etrafında birleş. Kardeş olduğunu unutma, ümmet olduğunu unutma. “Ey feleğin zulüm kılıcı ile vücudu yaralanan, ey vehim, zan ve tereddüt içinde bocalayan, Gömleğini ihram yap, akşamının zerrelerinden bir sabah vücuda getir. Babaların gibi secdeye kapan, kendinden geç, öyle kendinden geç ki baştan ayağa secde ol. İlk Müslüman bir niyaz yarattı ve dünyayı birbirine katan bir naz mertebesine erişti. Hak yolunda yürüdü, ayağına dikenler battı, yaralandı. Ama sarığının köşesini bir gülistan haline getirdi.”²²¹

2.5. Peygamberlik

Benlik felsefesinde peygamber, şahsiyetin kendisi, bütün güzellikleri bünyesinde toplayan bir güneş, inkârı mümkün olmayan bir hakikat, tevhidin yayıcısı

²¹⁸İkbâl, *Esrar*, s. 125.

²¹⁹İkbâl, *Kulluk Kitabı*, s.146.

²²⁰İkbâl, *Kulluk Kitabı*, s.143.

²²¹İkbâl, *Cavidname*, s. 176.

ve uygulayıcısı, toprak parçasına insan payesi kazandıran bir cevherdir. İkbâl'e göre benlik, ancak peygamber sevgisi ile kaim olabilir. Çünkü peygamber, Allah'tan aldığı haberi insanlara ulaştıran, onlara canlı bir kitap ve eşsiz bir şahsiyet numunesi sunmaktadır. Atomlar nasıl ki çekirdeğin yörüngesinden uzaklaşırsa, yönlerini kaybedip, etkisiz ve kararsız hale geliyorsa, benlikte peygamber sevgisinden uzaklaşırsa, sönüp yok olacaktır. Allah'a ve Onun indirdiklerine iman ancak peygambere iman ile mümkündür. Peygamber imanının anahtarı olduğu gibi aynı zamanda hayatında anahtarıdır. Onun şeriatı (ahlaki ve toplumsal kurallar manzumesi), insana çizilen ilahi sınırlardır ki, insan o sınırlara uyduğunda huzur ve sıhhati elde eder. Onun eteğinden tutan zulüm etmez, aldatmaz, esarete rıza göstermez, kul hakkı yemez, yetimi hor görmez, insanların namussuna göz dikmez, yalan söylemez, kibirli olmaz, ana babayı terk etmez, devletinde ve toplumunda bozgunculuk etmez, fuhuşu yaymaz, kumar oynamaz, faiz ve talana rıza göstermez. Analarından hür ve eşit doğmuş insanları efendi ve köle diye ayırmaz. Zenginleri, soyluları ve güçlülere değil, mazlumları ve güzel ahlak üzere olanları seven bir peygamber vardır. İkbâl, daha yüzlerce özelliği yazılabilecek olan Hz. Muhammed'i, bütün şahsiyetlerin ondan tevarüs ettiği, bir şahsiyet ummanı olarak telakki eder. İnsan onu andıkça ve ona bağlandıkça şeref kazanır. *Esrar*'da: "Gönlünde gizli bir sevgili vardır. İstiyorsan gel, onu sana göstereyim. Onun âşıkları güzellerden daha güzel, daha hoş, daha câzip ve daha sevgilidir. Gönül, onun aşkı ile daha kudretli olur."²²²

Peygamber, varlığın görünen yüzü, âlemin kalbidir. İnsanın varlık sahasına çıkışından itibaren ona kılavuzluk eden, sapkınlıktan hidayete erdiredir. İnsan, ahlakı ve kıymeti peygamberlerden öğrendiği erdemler sayesinde kazanır. Allah, yarattığı kullarını en iyi tanıyan olduğundan, onlara insan olmayı öğretmesi, sevgiyi, merhameti, aşılması ve kötülüklerden sakındırması için, kendi içlerinden elçiler yani uyarılar, öğüt verenler göndermiştir. "Şüphesiz ki Allah, size adaleti, iyilik yapmayı ve yakınlarla bakmayı emreder; hayâsızlıktan, fenalıktan ve azgınlıktan men eder. Düşünüpte tutasınız diye size böyle öğütler veriyor."²²³

²²²İkbâl, *Esrar*, s.37.

²²³Nahl, 16/90.

İslam toplumunun iki temeli, Hz. Muhammed'in peygamberliği ve daha önemlisi Tevhid öğretisidir. İslam Peygamberi, bütün peygamberlerin sonuncusu ya da mührüdür ve insanlara birlik(Tevhid) sağlayacak inancı getirmiştir. O, sadece Allah'ın elçisi değil, bunun yanı sıra İslam ümmetinin model ya da örnek alacağı insandır. Onun sünneti aslında normatif(kanuni ve hukuki) bir nitelik kazanmıştır. Peygamberimizin söz ve davranışları ile ilgili hadisler, İktbal'e göre ilk anlardan itibaren korunmuş ve *Kur-an* ile birlikte İslam hukukunun somut kaynaklarından sayılmıştır. Daha önemlisi, Hz. Muhammed Medine'deki ilk İslam toplumunun hem peygamberi, hem de devlet başkanıdır. Böylece O, din ve devlet birlikteliğini hayatında yansıtmış ve gerçekleştirmiştir. Ayrıca O, insanların dünyaya ve öteki dünyaya ait olanı sömüren zalimlerin baskısına boyun eğdiği bir dünyada, ruhbanlık ve kast gibi ayrıcalıklı sınıflara karşı çıkmış, ırkçılığı yasaklamış; eşitlik, özgürlük, kardeşlik ve dayanışmaya dayalı bir toplum kurmuştur.²²⁴

İktbal'in düşüncesinde Peygamber merkezi bir konuma sahiptir. Hz. Peygamber, İktbal'in şiirlerinde Mustafa, Güzide adlarıyla anılır. "O, dünyanın kapılarını dinin anahtarıyla açmıştır. Onda Allah'ın cemal ve celal sıfatı doğrudan doğruya imtizaç etmiştir. Yoksa saf güzellik sadece sihir olurdu. Şüphesiz Allah insanlar arasında hürriyet, eşitlik ve kardeşliği yaysın diye Muhammed'i göndermiştir."²²⁵ İktbal, peygamberleri, insanlığı kötülükten koruyan bir gizli el, üzerlerine rahmet yağdıran şefkat bulutuna benzetir: "Bir harpte civanmertliği ile meşhur olan Hatem-i Taî'nin kızı, o felekler üzerine tahtını kuran Peygamberin esiri olmuştu. Ayağında zincir, örtüsüz, utancından boynunu bükmüş duruyordu. Peygamber, bu kızcağızı örtüsüz görünce onu kendi ridasıyla örttü. Biz, o Tay kabilesi kadınından daha çıplaktır. Dünya milletleri karşısında çıplak ve örtüsüzüz, Mahşer gününde bizim şeref ve itibarımız odur. Cihanda da bizim çıplaklığımızı örten odur. Onun lütfuda, kahrı da baştan aşağı rahmettir. Lütfü dostlara, kahrı düşmanlara rahmettir. Düşmanlara rahmet kapısını açan o, Mekke halkına "Sizeta'zir ve serzeniş yoktur" dedi."²²⁶

²²⁴Şahinoğlu, Nazif, *Muhammed İktbal Kitabı*, İ.B.B.K.İ.D.B. yayınları, İstanbul 1995,s.30.

²²⁵Schimmel, *a.g.e.* s.92.

²²⁶Yûsuf, 12/92.

İkbal'in on dört ciltlik külliyyatında en çok zikrettiği isim Hz. İbrahim'dir. İkbal'e göre Hz. İbrahim, insanlığa tevhidî ve millet olma şuurunu veren kişidir. Peygamberler insana bilinç aşılayan kişilerdir. İkbal'e göre insanlık peygamberlerin eseridir: "Ufûl eden, zeval bulan şeyleri terk eden İbrahim'in ayak izi peygamberlerin kılavuzudur."²²⁷ Tanrının bir âyeti olan İbrahim, gönlünde bir millet vücuda getirmek arzusunu taşıyordu.²²⁸ "Tahhirâ beytî..." haberini işitince uykusuz gözlerinden yaşlar boşandı.²²⁹

Bir viraneyi bizim için mamure haline koydu. Tavaf edenler için bir ev bina etti."²³⁰ "Tüb aleyna..." fidanı gonca bağlayınca bizim baharımızın şekli taayyün etti."²³¹ "Hak Tealâ bizim kalibimizi yarattı. Tenimize peygamberleri ve satatı ile can üfledi. Biz bu âlemde sessiz harf idik/Peygamberler sayesinde vezinli bir mısra haline geldik. Cihanda bizim varlığımız peygamberler sayesinde. Dinimiz, âyininiz onlar tarafından vaz' edilmiştir. Peygamberler sayesinde yüzbinlercemiz bir tek vücut halindeyiz. Bu vücudun cüz'leri, birbirinden ayrılmaz. Dilediğini doğru yola sevk etmek şanından olan Cenab-ı Haketrafımızı peygamberlerden bir halka ile çevirmiştir."²³²

İkbal'e göre peygamber gelmeden önce tüm dünyada hile ve sömürü başını almış gitmişti. Hangi dine mensup olursa olsun din adamları halkı soyuyor, siyasi iktidarlarda insanları köleleştiriyordu. Din adamları ve siyasi iktidarlar halkın sırtından geçiniyor ve halka efendilik ediyorlardı. Peygamber, bu anlayışı yıktı ve ona halifelik sıfatını tekrar verdi. İkbal'e göre insanlık Hz. Muhammed'in sevgisinden meydana gelmiştir. "Tahta oturan hükümdar, mabedin başına geçen din adamı, onun harap tarlasından baş alıyordu. Kilisede cennet satan papaz, bu âciz av için bir tuzak omuzlamış, harıl harıl kazancına kazanç katıyordu. Ruhen kölelikten de daha aşağı bir menzileye düşmüştü. Neyindeki nağmeler kanlı bir yüreğin iniltisi

²²⁷"Ben ufûl edenleri sevmem." (En'am, 6/76).

²²⁸Ey Rabbimiz, bizi senin için teslim ve ihlâsta sabit kıl. Ve zürriyetimizden bir cemaati dahi senin içinmünkaad ve mutî kıl." (Bakara, 2/128).

²²⁹Biz Kâbe'yi nas yani hacılar için sevap yeri ve emin bir makam kıldık. Ey müminler, siz makamı İbrâhîm'i namazgâh ittihaz edin. Ve benim beytim Kâbe'yi; tavaf edenler, orada ikamet edenler, itikâf edenler, rükû ve secde edenler için temizleyin." (Bakara, 2/125).

²³⁰Ya Rabbî, zürriyetimden bir kısmını senin Beyt-i Muharrem'in yanında ekin bitmez bir vadide iskân ettim." (İbrahim, 14/37).

²³¹Bize ibadet yerlerimizi göster ve kusurumuzu affeyle. Muhakkak sen tövbeleri kabul edici ve müminlere merhamet edicisin." (Bakara, 2/128)

²³²İkbal, *Esrar*, s.100.

halinde idi. Tâki emin bir varlık, meydana çıkıp haklılara hakkını verdi. Köleleri padişahlık mesnedine yükseltti.”²³³

İkbal, peygamber aşkı ile yanmış bir mütefekkindir. İkbal, kendini parlatan cilanın peygamber sevgisi olduğunu dile getirir.“Onun sevgisinden ben nasıl bahsedeyim? Ben, onun ayrılığı ile ağlayan bir kuru çöpten başka biri değilim. Onun aşkı ile çırpındıkça rahatlıyorum. Benim gecem, mahşer sabahından daha hararetlidir. O, bahar bulutudur, ben onun bahçesiyim. Benim asmam onun yağmuru ile ıslanmıştır. Muhabbet tarlasında gözümü ektim. Temaşa mahsulü kaldırdım. Medine toprağı, dünya ve ukbadan daha güzeldir. O ne bahtiyar şehirdir ki sevgili oradadır.” İkbal’e göre en iyi Müslüman peygamberi en iyi örnek alan kimsedir. Benlik felsefesinin merkezinde yer alan ve benliğin mimarı olan peygamberi örnek almak aynı zamanda sağlam bir benlik inşası demektir.

İkbal, peygamberin eşitlikçiliği ve özgürlükçü bir yaşam biçimi ortaya koyduğunu belirtir. Peygamber, insanları kendi çıkarları için kullanmamış, kendi alın teri ile geçinmiştir. Eşitlik, kardeşlik ve özgürlük 1789 Fransız devrimin sloganıydı ama sadece slogan olarak kaldı. İmtiyazları elinde bulunduran soyluların yerine burjuvazi geçti. İşçilerin sömürülmesi ve vahşi kapitalizm bu dönemde doğdu. Soyluluğun yerini zenginlik, teba’nın yerini işçi aldı. Sınıflaşma daha da arttı. İnsan ticareti ve köleleştirme faaliyeti hız kazandı. Önceleri bir soyluya bağlı olarak yaşayanlar Burjuva devriminden sonra fabrikalarda on sekiz saat çalışarak ve günde bir ekmek yiyerek yaşadılar.²³⁴ Aşağıdaki dipnotta isimlerini verdiğim eserlere müracaat edilince meselenin vahameti daha iyi anlaşılacaktır. Eşitlik, özgürlük ve kardeşlik adına yapılan devrim, sömürü, sınıflaşma ve katliam’a dönüşmüştür. İkbal, haklı olarak İslam hariç hiçbir düzen insana adaleti, hürriyeti ve kardeşliği getiremeyeceğini söyler. Çünkü diyor İkbal, eşitlik ve adalet yasada ve sözde olması önem taşımaz, imanda inançta olmalıdır. İnsanlar Allah’a ve ölüme inandıkları gibi eşitliğe ve adalete inanmalıdır. Bu ilkeler inancın bir parçası olmalıdır. Çalışan ve iş

²³³İkbal, *Esrar*, s. 147.

²³⁴Bu konudaki bir çalışma olan “*Robert Owen, Sosyalizmin Öncülerinden*, Rona Aybay, Alfa Yay. İstanbul, 2012, ayrıca “*Karl Marx, Yabancılaşma*, Sol Yay. Ankara 2000, Ali Şeriati, *Kapitalizm*, Dünya Yay. İstanbul 2004, Ayferi Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, Betaş Yay. 9. Baskı, İstanbul, 2000’e bakabilirler.

yapanların itibarını yükselttir. Sadece iş buyurup zengin olanlardan bu servet imtiyazını aldıp, insanı yeni bir düzen altında kendini keşfetmesini sağladı.²³⁵

İkbal, peygamberliğin son bulmasıyla ilgili olarak “ İslam’da peygamberlik kendi kendini ortadan kaldırmanın gerekliliğini keşfetmek suretiyle kemale ulaşmıştır. Bu derin bir anlam ifade eder. Şöyle ki, hayatı ebediyyen idare etmek mümkün değildir. Kendini tam anlamıyla bilebilmesi için insan en son kendi imkânlarıyla baş başa kalmalıdır.”²³⁶İkbal, bu değerlendirmesiyle peygamberliğin sonlanışını insanın artık kendi yolunu çizebilecek bir yeterliliğe ulaştığının ifadesi olduğunu belirtmektedir. İkbal, yaratılıştan bu yana insanlığın belirli bir gelişme çizgisi takip ettiğini, en son da Hz. Muhammed’in Allah’tan alıp kendisine ilettiği vahiy sayesinde kendi ayakları üzerinde durabilecek olgunluğa ulaştığını söylemek istemektedir. Artık insan, en son dinin emir, yasak ve genel ilkeleri sayesinde ve yine Kur’an’ın öğrettiği bilgi elde etme yolları ile hem kendi kaderine hem de içinde yaşadığı âlemin kaderine yön verirken yolunu daha kolay çizebilecek bir duruma geldiğini belirtmiştir.

2.6. Tevhid

Tevhid kelimesi Arapça, birleşmek manasına gelmektedir. Cürcani, Allah’ın zatını, akılla tasavvur olunan, zihni olarak hayal edilebilen her şeyden uzak tutmak, diye tarif eder. Yine ona göre, tevhid üç şeyde olur: 1- Allah’ı rububiyetle tanımak. 2- Vahdaniyetle ikrar etmek, 3-Eş ve benzer olanları ondan nefyetmek.²³⁷ İmam Gazali ise “Tevhid Akidesinin Esasları” adlı eserinin girişinde şöyle bir tarif yapar: “ Allah teala birdir, ortağı yoktur. Tektir, benzeri yoktur. Zıddı yoktur. Rakibi yoktur. Kadimdir, öncesi yoktur. Ezelidir, başlangıcı yoktur. Ebedidir, sonu yoktur. Daimidir, kesintisi yoktur. Kayyum’dur, yıkılması ve zevali yoktur. Hep vardı ve hep var olacaktır. Yüce sıfatlarla vasıflıdır. Sıfatları da zatı gibi, ezeli ve ebedidir.”²³⁸

Allah’ın birliği anlamına gelen Tevhid, İslam’ın tek tanrıcılığının özüdür. Allah tek’tir. O’ndan başka tanrı yoktur ve hiçbir şey de O’nun gibi

²³⁵İkbal, *Esrar*, s. 149.

²³⁶İkbal, *Dini Düş.* s.172.

²³⁷Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 5. Baskı, Ağaç Yayınları, İstanbul, 2009, s.419.

²³⁸Gazali, *Tevhid Akidesinin Esasları*, Hikmet Neşriyat, İstanbul 2004 s.14.

değerlendirilemez, yani eşi de mevcut değil, benzeri de. Tevhidin zıddı, vahdet-i vücuduların ileri sürdüğü gibi kesret değil, şirk'tir. Yaratıcı, tüm yarattıklarını koruyup gözettiği için, İslam'ın Tevhid öğretisi bütün evreni kuşatır. Bu nedenle Allah'ın iradesi, hayatın her alanında gerçekleştirilmelidir. İkbâl'e göre Tevhid, toplumu birleştiren, eşitlik, dayanışma ve özgürlüğün kaynağıdır. Tevhid, toplumun ruhu ve bedenidir. Tevhid, binlerce gözle tek bir hedefe bakmak demektir; Tevhid, bin zerreyi bir güneş haline getirir; Allah'ın birliği, insanların birliğine yansır. İşte bu güçle ümmet- renk, ulus ve coğrafi farklılık gözetmeksizin- eşit olanların kardeşliği niteliğini kazanır, tek bir dil olan gönül dilini konuşur, tek bir ruh ve yüreği taşır. Düşüncedeki bu mutlak birlik, Allah'ın iradesinin mekân ve zamanda yüceltilmesine yol açan eylemim itici gücü olarak işlev görmelidir. Asıl fikir, Tevhidi'in esası ve bu akidenin Müslümanlar arasındaki tezahürü olan eşitlik, kardeşlik, özgürlük ve insanın türünü muhafaza için dayanışmadır; bir de üzerindeki iradesini yerine getirme ameliyesidir.²³⁹“İkbâl için hayatın sırrı “Allah'tan başka bir ilah olmadığına” iman etmektir. İnsanlığın başarı sırrı “la ilahe illeallah” hazinesinde gizlidir. La insanı dünyanın çekiciliğinden kurtarır. La ve illa ise beraber yaratılışın kapısını açarlar. İkbâl, La kelimesini Allah'ın haricindeki her şeyi kesip atan bir kılıca benzetir.”²⁴⁰

“Yegâne tapmaya değer Allah'tır. İnanan insan için, O'nun dışında insanların dikkatini üzerine çeken ne varsa; 20. Yüzyıldaki bütün izimler de buna dâhil- bütün bunlar, ilk monoteist İbrahim'in babasının putlarını kırdığı gibi, kırılması gereken putlardan başka bir şey değildir”²⁴¹ “Senikâr ve ziyan aldattı. Gurur ve tekebbüre düştün. Bilmelisin ki, Allah'tan başka Hûda yoktur. Mal, zenginlik, maddeye bağlanmak; bunlar bizim vehim ve zanlarımızın yarattığı putlardır. Lâkin Allah'tan başka Hûda yoktur. Akıl ve idrak, zaman ve mekân tasavvurlarına saplanmışır. Fakat ne zaman ne de mekânın aslî bir varlığı vardır. Allah'tan başka Hûda yoktur.”²⁴²“Onun Ortağı Yoktur "Lâ Şerîke Leh. Kendini “benliğine” sar ve zamaneden, hâdiselerden ümidini kesme. Zira zaman yarası, gizli bir ihtimam ile şifa

²³⁹Şahinoğlu, Nazif, *Muhammed İkbâl Kitabı*, İ.B.B.K.İ.D.B. yayınları, İstanbul 1995,s.31.

²⁴⁰Şahinoğlu, *a.g.e.*, s.32.

²⁴¹Schimmel, *a.g.e.*, s.55.

²⁴²İkbâl, *Kulluk Kitabı*, s.76.

bulur. Eđer “Lâ Őerike leh” senin kalbine iyice nűfuz etmiŐ ve yerleŐmiŐe, bilmelisin ki, dűnyada parmakla gűsterilen kudretli ve muhterem bir insan olursun.”²⁴³

Tevhid, İslam dininin temeli, Kur’an’ın kendisidir. Allah’a ve âleme ait her Őey bu kavram ile izah bulur. Ali Őeriat, bir dűnya gűrűŐű olarak tevhid’i Őűyle tarif eder: Tevhid, tevhide inanan insanın zihninde dűnyayı anlama tűrűnden ibarettir. Daha sonra, tevhide dayalı bu dűnya gűrűŐűnűn, algılamaya, űteki felsefi konuların yorumuna yansımaları ve aynı Őekilde bu dűnya gűrűŐűnűn davranıŐlara, duygulara, dűŐűnceye, toplumsal iliŐkilere ve topluma egemen olan dűzene yansımasıdır.”²⁴⁴

İkbal, tevhidi benlięi ortaya çıkararak, ona gű ve dirayet veren bir unsur olarak gűrűr. KiŐiyi tűm baęlardan kurtaracak, ona benlik ve vakar kazandıracak olan saęlam ve sarsılmaz imandır. Hiçbir korku ve kaygı duymayan insan benlik sahibi olabilir. İkbale, kalbe tevhidin yerleŐmesini ister. Tevhid bir kalbe yerleŐmiŐe o kul artık yenilmez bir kuvvete ulaŐmıŐtır. Akıl; keyfiyet ve kemmiyet âlemlerinde dűndű, dolaŐtı; gayesine ancak tevhid ile vasil oldu. Bu tevhidin, sende gizlenen sırları sana gűsterebilmesi için dinî amellerle onu iŐlemek lâzımdır. Din, tevhiddendir. Hikmet, âyin, gű, kuvvet, metanet ve sebat hep tevhiddendir. Onun tecellisi, âlemleri hayrete dűŐűrűr. ÂŐıkların dinî amellerine kuvvet verir. Alakta olan onun sayesinde yűkselir. İksir gibi topraęı deęerlendirir. Onun kudreti, kulu seçkin hale getirir. Kulun hilkatini gűlendirir.²⁴⁵

İkbal, insanın yaratılmasındaki gayeden hareketle Allah’ın insana verdięi deęere dikkatleri çeker. İnsan Allah’ın yarattıęı en űzel varlıktır. O, Allah’ın emanet lűtfuna mahzar olmuŐ bir varlıktır. O halde insana dűŐen gűrev Allah’ı tanımak, O’nu hakkıyla bilmek, O’na sűrekli olarak ibadet etmek ve O’nun gűcűnű sűrekli ululamaktır. O’ndan gayrı her Őeyden yűz çevirmek, kalbe vesvese veren, O’nu unutturan ve insanı kendi tahakkűmű altına alan aldaticı nefساني gűdűlerden uzaklaŐmak gerekmektedir.

İkbal inananları gűreve çaęırır ve tevhidi yeryűzűne yaymalarını ister. Birinci aŐamada tevhidin bilincine varmak vardır bu çaęrıda; ikinci aŐamada ise tevhidin hâkimiyeti ve devamlılıęı için sűrekli műcadele. İkbale gűre tevhid ehli kiŐi birlięe

²⁴³İkbal, *Esrar*, s. 93.

²⁴⁴Őeriat, Ali, *İslam Bilim*, Bilge Adam Yay. Van, 2006, s.71.

²⁴⁵İkbal, *Esrar*, s. 93.

sarılmalı, Müslümanları aynı halka etrafında toplamalıdır. Eğer bir Müslüman Allah'ın dinin yaşamasını ve yayılmasını istiyorsa tefrikaya değil, tevhide önem vermelidir. Benlik, Allah'tan gayrısına halini arz etmez, O'ndan başkasına boyun eğmez, görünen görünmeyen her şeyin sebebi olarak Allah'ı bilir.²⁴⁶

Bu kısmı bitirirken şunu belirtmeliyiz ki İkbâl, Müslüman benliğinde samimiyeti görmek istemektedir. Müslümanlar eğer samimi olurlarsa tevhidin gücünün farkına varabileceklerdir. O zaman benliklerini bulabileceklerdir. Tevhid peygamberi olan Hz. İbrahim nasıl ki insanlık tarihinde unutulmaz inkılaplar vücuda getirdiyse inanan insanlarda böyle büyük inkılaplar meydana getirebileceklerdir diyor İkbâl. Doğudan Esintiler adlı eserinde ünlü İslam komutanı Tarık Bin Ziyad'ın başarısını tevhid inancının bir göstergesi olarak görür ve günümüz gençliğine bir numune olarak sunar. Cavidname'de ise, "Lâ ilâhe" sözü ile tevhid arasındaki bağa dikkat çekerek, gönülden bir bağlanma ile tevhidin gerçekleşeceğini ve bu evrende sarsılmaz bir birliğin kurulacağına vurgu yapar.²⁴⁷

2.7. Kader

İslam düşüncesinde kader konusu asırlardan beri tartışıla gelen bir konudur. Biz araştırmamızın sınırları dâhilinde birkaç noktaya değinmeyi yararlı buluyoruz. Cebriyye kaderi, kulları irade hürriyetiden ve fiillerden yoksun bırakan ilahi takdir ve tespit şeklinde anlayarak kula ne fiil, ne ihtiyar ne de kudret vermişlerdir. Onlar, insanları fiillerinde cansız varlıklar gibi mecbur ve belirlenmiş olarak kabul ettikleri için "Cebriyye" ismiyle anılmışlardır. İnsandan irade, istitaat ve fiili nefyeden cebriyye mezhebine göre kader, insanın mahkûmu olduğu ilahi yazgıdır. Netice olarak Cebriyye, kadere aşırı tazimlerinden dolayı teklifi yok sayacak kadar ileri gitmişlerdir.²⁴⁸

Ehl-i Sünnet düşüncesini temsil eden Eş'ari ve Maturidi ekolleri de bazı görüş ayrılıklarına rağmen genel hatlarıyla kaderi, "Allah'ın ezelden ebede kadar olmuş ve olacak şeylerin zaman ve mekânını, sıfatlarını, hususiyetlerini ve her türlü

²⁴⁶İkbâl, *Cavidname*, s.140.

²⁴⁷İkbâl, *Cavidname*, s. 263.

²⁴⁸Kaplan, İbrahim, *Kelam'a Dair Görüşleriyle Muhammed İkbâl*, Üçmart Pres, Kütahya 2008, s.140.

özelliklerini bilip, ezelde takdir etmesidir.” Şeklinde anlamışlardır. Kısaca sünni düşünce, kaderi tayin ve tespit olarak ele almışlar ama insanın sorumlu bir varlık olduğunu göz önünde bulundurarak irade hürriyetini tanımışlardır.²⁴⁹ Mutezile ise, adalet ilkesi gereği, insanın kendi fiillerinin yaratıcısı olduğunu kabul etmiş, dolayısıyla kaderi sınırlama yoluna gitmiştir.

Muhammed İkbâl’in benlik felsefesi aslında yeni bir kader yorumudur denebilir. İkbâl “İslam’da Dini Düşüncenin Yeniden Teşekkülü” adlı eserinde insanın fiilleri ve hürriyeti bağlamında yeni bir ilahiyat kurmaya çalışır. İkbâl, Kur’an’da fatalizm²⁵⁰e yer olmadığına ve insanın önceden belirlenmiş bir kadere teslim olması fikrinin İslam’a yabancı olduğuna inanır. Bu konuda İslam dünyasında yapılan kadercî yorumlar da İslam’a dışarıdan sokulmuştur. İkbâl’e göre insan, kaderi önceden tayin edilmiş bir varlık değildir. İnsan kendi fiilini kendisi belirleyecektir. İnsan Allah’ın yaratıcı faaliyetine katılan, özgür irade sahibi bir varlıktır. Allah, kendi yaratıcı faaliyetine insanı katarak, âlemi oluşturmak istemiştir. Bu anlamda açık bir geleceğe doğru Allah ile insan birlikte yürümektedirler. Olaylar oldukça bilinmektedir. Bu anlamıyla kader, Allah’ın insanla birlikte yaptığı tarihsel bir yürüyüştür. Batı Felsefesine baktığımızda kadercilik, Stoa’cılardan başlayarak, daha sonra “Spinoza ile zirveye ulaşır. Spinoza, mutlak determinizme inanır. Ona göre her şey önceden tayin edilmiştir. İnsanın bu zarurete uymaktan başka çaresi kalmamıştır. Tanrı da zarurî varlık olmakla birlikte zarurete uyarak meydana getirir. Tanrı’nın bu zaruretin şuuruna ermesi O’nun hürriyetidir. Diğer taraftan Hegel ve Comte da sıkı determinizme inanırlar.”²⁵¹ İkbâl, fatalizmin İslam’a Emevi Hanedanlığı döneminde sokulduğunun, bununla da halka yaptıkları zulmü Allah istiyormuş gibi gösterip kendilerini temize çıkarmak istediklerini söyler.

Muhammed İkbâl, kaderi bir zincir olarak hissetmemek gerektiğini savunur. İkbâl’e göre kader öyle yanlış anlaşıldı ki; korkakların ve ikiyüzlülerin sığınağı haline aldı. Bir günah nasıl Allah’ın takdirine bağlanır? Takdir, bitki ve taşları bağlar; fakat

²⁴⁹İkbâl, *a.g.e.*, s.140.

²⁵⁰Bütün hadiselerin, bozulmaz ve değişmez bir şekilde tabiatın ve âlemin üstünde mevcut olan yegâne bir kuvvet tarafından önceden tesbit edilmiş olduğuna inanılan düşünce tarzı. İslam dünyasında, Cebriyye mezhebi bu anlayışa dayanarak ortaya çıkmış ve insanın fiillerinden dolayı mesul olmayacağını iddia etmiştir.(Bolay, Süleyman Hayri, *Felsefî Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Akçağ Yay. 6. Baskı, Ankara, 1996, s. 449).

²⁵¹Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yay. İstanbul 2002, s. 849.

hakiki mümin sadece Allah'ın emrine bağlıdır. Allah sonsuz imkân yaratmıştır, insanın görevi bu imkânlardan yararlanmaktır. Burada asıl olan insanın kendini değiştirmesidir, insan kendini değiştirirse kaderi de değişecektir. Kur'an-ı Kerim'de: " Bir millet kendi özünü değiştirmezse, Allah da onu değiştirmez."²⁵² Buyrulmuştur. İkbal, "İnsan kaderinin yıldızıdır,"²⁵³ "insan başka şekilde hissedip, başka bir şekilde hareket ederse, dünya da başka şekilde olacaktır,"²⁵⁴ "kendi kaderini kendi kaleminle yaz, serbest bırak alanında Allah'ın kalemini"²⁵⁵ diyor. Yine İkbal, "öylesine benliğini yükselt ki, Allah her kararından önce/ bizatihi kuluna sorsun: senin için hangisi daha hoş?"²⁵⁶ Aslında yapılacak olan Allah'a hicret etmektir. Eğer beşeri arzu Allah ile tamamen birleşirse, o zaman kader değişebilir. "Senin duan kaderini değiştiremez, Fakat belki senin kendini değiştirebilir! Eğer benliğinde büyük bir değişim olursa, O zaman dünyaların değişmesine şaşmamalı. Şarap, mest bir çığlık ebedi değişmeyecek, Fakat testi, saki değişecek. Senin duan: istediğin olsun, Benim duam: isteğin değişsin."²⁵⁷

İkbal'e göre benlik ne kadar Allah'a yaklaşırsa, o derece kendi hürriyetini gerçekleştirir. Çünkü gelecek açık bir imkândır. Kim dinamik aşkın imkânları ölçüsünde kendi benliğini kuvvetlendirirse, o kimse kendi kaderini tayin eder. Ancak, benlik bu gücünü aşktan alçaktır. Aşk sadece bütün sınırları tahrip eden, aşan bir sevgi değil, tam tersine benliği kemale erdiren hayati bir iksirdir. Aşk, arayana hasret verir ve bu şekilde hayatın en önemli unsuru halini alır. Benlik aşk ile şekillenince, onun eli Allah'ın eli haline gelir, parmağıyla ay ikiye bölünür. Artık o insan için kader diye bir şey kalmaz, kader bizzathi kendisi olur. İstedliğini istediği şekilde yazar.

Genel olarak İslam âleminde kapalı bir kader anlayışı vardır. Bu anlayışa göre kader; insanoğlu doğmadan önce yazılıp bitmiş, insanın iradesinin, aklının ve çabasının hiçbir rolünün olmadığı, yazılmış ve mutlak bir senaryodur. Kişi ne kadar uğraşursa uğraşsın yazılmış ve sabit hale gelmiş kaderi değişmez. O müdahalenin

²⁵²Ra'd, 13/11.

²⁵³İkbal, *Misafir*, s.12.

²⁵⁴İkbal, *Cavidname*, s. 46.

²⁵⁵İkbal, *Musa Vuruşu*, s.64.

²⁵⁶İkbal, *Cebrail'in Kanadı*, s.13.

²⁵⁷İkbal, *Musa Vuruşu*, s.71.

imkânsız olduğu bir yazgı olarak telakki edilmektedir. İkbâl ise bu hakikat dışı anlayışa şiddetle karşı çıkarak: “Allah’ın kalemi senin alınına bir şey yazmamış. Şimdi sen, kendi kaleminle alınının yazısını kendin yazmalısın. Eğer himmet kanadını açarsan, gök denen mavi boşluk senin önünde de erir, yok olur.”²⁵⁸ “Bugün Kur’an’dan, “dünyayı terk etmek” hakkında emirler istihrac ediyorlar. O Kur’an ki, orada imanlı bir insana Ay ve Pervin yıldızına hâkimiyet ihsan edilmiştir. İradelerinde Allah’ın takdiri gizlenen insanlar, kendilerini cebir ve takdirin emrine terk etmişlerdir.

“İkbâl, kaderin şans ya da kısmet olarak yorumlanmasına da şiddetle karşı çıkmaktadır. Kaderi bu şekilde yorumlamak dünya hayatına adım attıktan sonra dahi insanın fiil hürriyetine hakkının olmayışını ve onun emirle belirlenmiş, dışına çıkamayacağı bir kalıp içerisine yerleştirilmiş bulunmasını gerektirir. Neticede her ne takdir edilmişse onun olması gerektiği sonucuna ulaşılır. Böylece insan, hayat düzenine bütün bütün yabancılaşarak gerek hali hazırdaki vaktini, gerekse istikbalinin iyi ya da kötüye götürmez olur. Bu durum, bir şey yapmamak ve kaçınılmaz sonu beklemek şeklindeki tasvirle daha iyi bir tanıma kavuşmuş olur.”²⁵⁹ İkbâl, kaderi önceden yazılmış olarak düşünülen insanın, önceden yazılmış senaryosunun dışına çıkamayan bir tiyatro oyuncusundan farksız olmadığını, böyle düşünülen insanın da hiç bir amaç ve idealinin olmayacağını söylemektedir. Hâlbuki insan, her zaman belli bir idealin veya amacın gerçekleşmesi için çaba harcamakta, idealleri uğruna canını bile feda edebilmektedir. Dolayısıyla, her zaman belli ideal ve amaçların peşinde koşan insan, bir takım güç ve imkânlarla yaratılmıştır. Onların geliştirilmesi için çaba harcamak veya hiç bir şey yapmamak insanın kendi elindedir. Öyleyse insan, başkaları tarafından yazılmış senaryolarda rol alan bir oyuncu durumunda olmamalıdır.²⁶⁰ İkbâl, “Saf zaman, soyut ve tersine çevrilebilir anlardan müteşekkil bir dizi değildir. İçinde, geçmişin arkada bırakılmadığı, aksine şimdiki zamanla hareket eden ve ilerleyen bir organik bütündür. Geleceği ise sadece önümüzde buluruz. Var olduğunu söylüyorsak da sadece belirsiz bir imkân olduğu için. İşte organik bütün olarak bilinen zamanla ilgili bu kavram, Kur’an-ı Kerim’in

²⁵⁸İkbâl, *Kulluk Kitabı*, s.189.

²⁵⁹Kaplan, *a.g.e.* s.142.

²⁶⁰Kaplan, *a.g.e.* s.143.

diliyle “kader” olarak addolunmuştur. Ne var ki bunu ne İslam dünyası ne de bunun dışındaki dünyalar iyi anlayabilmişlerdir. Aslında kader, imkânları hala belli olmayan zamandan ibarettir. Başka bir deyişle, kader, sebep netice kuralları içinde bulunmayan zamandır. Bu aynı zamanda mantıki anlayışın buna empoze ettiği şema’dan bağımsız bir zamandır. Bir tek kelimeyle kader, bir fikir veya hesap işi değil, hissedilen bir zamandır”²⁶¹der. İktbal’in, dinamik bir âlem ve dinamik bir ulûhiyet anlayışı ile açık gelecek fikrinin, dolayısıyla kader anlayışının da ilişkili olduğunu söyleyebiliriz.

İktbal, kaderi, etkin kişilik olarak niteleyerek, benliğe vurgu yapmaktadır. Benlik, yazılmış bir rolü oymayan değil, kendi dünyasını istediği gibi çizen, fail ve Allah ile birlikte yaratmaya katılan güçlü bir amildir. Benlik, çalışmaya, üretmeye, mücadeleye girişmelidir. Mücadelenin kendisi kaderdir. İktbal, “Hayat mücadelesinden kaçışa bozgun denmezse, o kelime nerede kullanılır bilmem.”²⁶² Gayretli ve cevherli Müslüman, gözünü Hakk’a dikmiştir. Ölüm nedir? Ancak mana âleminde bir seyahattir.²⁶³ Bu sırrı kimse bilmez ki; bir mümin zâhiren Kur’an’ı okur, hakikatte kendisi Kur’an’dır. Tabiatın maksatlarını bildiren, müminin irade ve kararıdır. O, dünyada da ahirette de beşer kudretlerini tartmak için bir terazidir.²⁶⁴

İktbal’e göre kader, insanın kendi yeteneğinin farkına varması, özünde var olan potansiyeli ortaya çıkarmasıdır. İktbal, kader olarak adlandırılan zaman eşyanın özünü teşkil eder. bir şeyin kaderi, bir efendi gibi dışarıdan emreden, talihin acımasız eli değil, her şeyin iç yeteneğidir. Yani, bunun yarattığı imkânlar elde edilebilir ve iç bünyesinde saklı olup herhangi bir dış baskı olmaksızın sırasıyla kuvveden filele çıkabilir²⁶⁵ diyerek insandaki potansiyeli gün yüzüne çıkarmasını ister. Ortaya çıkan şey benliktir. “Sinenden tekbirini yükselt. Toprağına iksirini sal. Benliğine sarıl, muhkem sarıl ve bahtiyar yaşa. Kaderini kimsenin eline verme! Müslümanlar kendilerini hakkıyla görüp tanıdıkları zaman, her denizde inci gibi değerli bir yer aldılar. Eğer benliklerini kaybederlerse, senin canına yemin ederim ki, ölümlerini satın almış olurlar. Baharı solan bir kavim; silik, uçucu kokular içinde ömür sürer.

²⁶¹İktbal, *İslam’da Dini Düşüncenin Yeniden Teşekkülü*, s. 75.

²⁶²İktbal, *Kulluk Kitabı*, s.132.

²⁶³İktbal, *Kulluk Kitabı*, s.140.

²⁶⁴Kur’an-ı Kerim’in 55. Sûresi.

²⁶⁵İktbal, *İslam’da Dini Düşüncenin Yeniden Teşekkülü*, s. 76.

Toprağından lâle yetişir ama harmanisi soluk renklidir. Kaderini kendi eliyle yazan millete Allah ululuk verir. Köylüsü, başkası hesabına ekin eken milletle Allah meşgul olmaz. Bir takdirle ciğer dolarsa eğer kan/Başka bir takdir hükmü iste Hak'tan. Sen yeni bir takdir istersen bu câiz. Çünkü Hakk'ın takdirleri sayısız/ Dünyalılar benlik naktini harcadılar. Takdirin inceliğini anlamadılar. İnceliğinin sırrı bir harfte gizli/Değişir, sen değiştirirsen kendini. Toprak olursan havaya saçarlar seni. Taş ol ki şişeye atınsın seni! Kendi benliğine eğer barışık yaşamazsan. Kurtulamaz düşün dünyan zindan olmaktan. Ey habersiz! Yoksul yoksullaşır daha fazla. Sana uyku getiren dine yazık. Seni derin uykuya daldıran dine yazık! Sihir mi, efsun mu, yoksa din mi bu? Afyon tutkunluğu mu, yoksa din mi bu?"²⁶⁶

İkbal, kaderi reddeden bir filozof değildir. Yapmak istediği şey, Müslümanları Cebriyye'nin kapalı ve değişmez yazgıcılığından kurtarmaya çalışmaktır. Emegün, aklın, eylemin ve mücadelenin önemini İslam âlemine yeniden kazandırmaktır. Allah insanı yaratıp onu kendine halife yapmıştır. İnsana düşünme gücü ve konuşma kabiliyeti vermiştir. Onu âlemin en üstün vasıflarıyla teçhiz etmiştir. O halde insan sahip olduğu bu potansiyel gücü ortaya koymalı kendi geleceğini kendi tayin etmelidir. İkbal, konuyla ilgili olarak: Kim kaderi kendine teçhizat yapmışsa, İblis ve ölüm başlar gücünden korkmaya! Yazgının anlamını az anlamışsın. Ne benliği, ne Tanrının farkına varmışsın. Gerçek müminin Tanrı'dan niyâzı. "Biz uyarız sana, sen de uy bize!" olmalı. Onun azmi Hak yazgısını belirler.²⁶⁷

²⁶⁶İkbal, *Cavidname*, s. 136.

²⁶⁷İkbal, *Cavidname*, s. 153.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞAHSİYETİ KUVVETLENDİREN UNSURLAR

3.1. Aşk

Aşk, Muhammed İkbâl felsefesinin merkezini teşkil eder. Benlik Felsefesi aşk üzerine bina edilmiştir. Aşk, dindirilmeyen bir hasret, bitmeyen ve bitmeyecek olan bir arayış ve söndürülemeyen bir yangındır. Şahsiyet/Benlik böylesi bir ateşte pişebilirse şekillenebilir. Ezeli ve ebedi olan Allah'a ulaşma gayretiyle benlik kendini bulabilir, ortaya koyabilir. Benlik zaman ve mekân engeline takılmaz, zaman ve mekânı kendi kontrolü altına alır. Çünkü aşka tutulmuş benlik arayışına bir nihayet koyamayacaktır; o bu dünyadaki yolu bitirdiğinde, ahiretteki yolculuk başlayacak, sürekli ve dinmeyen bir yanışla arayışına devam edecektir. Bu azalmayan ve daimi olanı temaşa etmektir, yoksa bedenın ölümü, tekâmüle ara vermek manasına gelmez. İkbâl'e göre benliğini kuvvetlendirenler, bedenın ölüm şokunu da üzerlerinden atabilirler, hatta onu, yeni tekâmüllerin kapısı olarak candan arzu ederler.²⁶⁸

İkbâl'e göre şahsiyetin kuvvetlenmesi için her şeyden önce, muhteşem bir güç olan aşk lazımdır. Aşk, her şeyi ihata eden, bütün sınırları tahrip eden ve aşan bir sevgi değil, bilakis daha çok bir sentez gerçekleştiren hayat hamlesidir ki, bu arayana hem hasret verir, hem de müşahade bahşeder ve bu şekilde de gerçek hayatın en önemli bir unsuru haline gelir. Aşk, benliği daima kendinden daha üstün bir benlik haline gelmeye zorlar. Aşk, hem benliğin ilerlemesine sebep olan vasıta ve onu harekete geçiren muharrik kuvvet, hem de benliğin daimi gayesidir. Aşkın yolculuğuna bir nihayet yoktur. Yolculuğun sonu olmayınca, aşka da hudut ve nihayet yoktur.²⁶⁹

İkbâl'e göre Allah'a sonsuz bir iman ve sevgi ile bağlı olan kişi mümindir. Böyle bir kişi, insanı karanlık dehlizlere sevk eden düşüncelere değil, sadece Allah'ın sevgisini kazanmayı amaçlar. Benlik, Allah ile irtibat kurmuş, kendini Allah'ın emir ve yasaklarıyla teçhiz etmiş kişilerde olur. Diğer bir deyişle benlik,

²⁶⁸Schimmel, *a.g.e.*, s.32.

²⁶⁹Çelik, *a.g.e.*, s.126.

Allah'a olan sevginin insanda ortaya çıkan tezahürüdür. İkbâl, "Mümin aşktan, aşk ise müminden zuhur eder. Bizim imkânsız gördüğümüz şeyleri aşk mümkün hale kor. Benlik aşk ve muhabbetle kuvvetlenir. Adı benlik olan bir nur noktası, bizim bir avuç topraktan başka bir şey olmayan varlığımızın altında hayat kıvılcımıdır. Onu daha bâkî, daha diri, daha yakıcı ve daha parlak hale getiren muhabbettir. Onun cevheri muhabbetle alev alır. Kalbinde gizli olan imkânlar, alev alev yükselir. Onun yaradılışı, ateşini aşktan alır. Dünyayı aydınlatmayı aşktan öğrenir. Hak aşkı sonunda baştan aşağı her şey Hak olur."²⁷⁰

İlmin sonuçları dünyanın en tehlikeli silahıdır. Eğer imanlı bir insanın elinde olmazsa, âleme dehşet saçan bir ölüm makinesi haline gelir. Dünya tarihi boyunca, öldürücü silahları, atom bombalarını ve füzeleri çoban veya çiftçi değil, en gözde bilim adamları üretmişlerdir. Öyleyse diyor İkbâl, bilim imanlı bir kalbin elinde olmalıdır. Üstadı Mevlana'nın izinde yürüyen İkbâl, aşkın gücüne hiçbir şeyin denk olmayacağını söyler. İlimde aşk olmazsa, batıl bir ilim olur. Aşk varsa ilimde, ilâhî kimliğe kavuşur. Sevgisiz ilim ve hikmet, birer ölü. Akıl bir ok, kaybetmiş yönünü.²⁷¹ Aşk, potansiyel bir güç olduğundan benlik aşk sayesinde daima diridir. İnsan, içindeki öz sayesinde güçlü bir varlıktır. Yoksa tabiatın en yeteneksiz ve kendi kendini besleyemeyen, bir başka insan olmadan doğduğu andan itibaren yaşamını sürdüremeyen bir varlıktır. Aşk, insana olmazı olur yapan, imkânsızı kolay yapandır. İkbâl, Cavidname'de bu gerçeği şöyle dile getirir: Oysa bilmez aşk, ay ve yıl nedir/Geç mi erken mi ya da yol nice dir! Dağ aşkın önünde saman misali bir hiç/Gönül hızla yol alır balık gibi, çok ilginç!Aşk mekânsızlık âlemine yapılan baskın/Mezarı umursamadan terkidir bu dünyanın!Aşk gücünü rüzgâr, toprak ve sudan almaz/Gücünü sinir sağlamlığına dayandırmaz.²⁷² İkbâl, benlik sahibi olmak isteyen şuurlu insana aşkın gücünü anlatır. Görmek göz için neyse, aşk can için odur. Ev içi ve dışında söz sahibi olan odur. Aşk, hem kıvılcımdır hem de külün kendisi. İlgilendiği onun din ve bilimin ötesi. Aşk, sultan ve hem de apaçık bir delildir. Her iki âlemde aşkın hükmü yürürlüktedir"²⁷³

²⁷⁰İkbâl, *Esrar*, s. 69.

²⁷¹İkbâl, *Cavidname*, s. 94.

²⁷²İkbâl, *Cavidname*, s. 35.

²⁷³İkbâl, *Esrar*, s. 36.

Benlik, kendini bulmuşsa, aşkı gönlüne kılavuz yapmışsa, artık onun için ne zaman vardır, ne de mekân. Tüm âlem ona hizmet etmek için emrine ammededir: Meydana gelir aşkla, dün, yarın, zamansızlık/Ortaya çıkar aşkla, alt, üst, mekânsızlık. Allah'tan Benliğe talip olursa eğer/Cümle âlem binek olur, o sürücülüğe geçer. Gönül makamı onunla anlamını kazanır/Bu eski mabed arzusu tamamen hükümsüz kalır. Aşık mısın? Mekândan mekânsızlığa yürü. Kendine haram kıl şu korktuğun ölümü. Ey mezar içinde ölü gibi yatan sen/Dirilmek mümkün, Sûr borusu ötmeden. İki göz ve kulağını daha da keskinleştir. Gördüğün her şeyi aklına yerleştir.²⁷⁴ Benlik, ölmüş gönüllere de yeşeremez, gönlü Allah aşkıyla yanan insan ancak benlik sahibi olabilir. Yaşamın kanun ve töresi aşk/Din kültürün aslıdır ve dindir aşk! İç yanma ve parlaklığından gelir ilim ve fen. Fenler sahibinin cünunundan ilim ve fen! Din olgunlaşmaz, aşkın erkânı olmadan. Dini öğren, aşk erbabının konuşmasından!²⁷⁵ İktbal, aşk ehlinin yüzeysel ve menfaatperest olmayacağını, sözde din âlimlerinin aşığın gücünü idrak edemeyeceklerini belirtir. Kötüyü ve iyiyi bilen özgür erin. Ruh sığmaz, bahçesine cennetin! Mollanın cenneti şarap, köle ve huri/Özgürlerin cenneti gezmek sürekli! Kabrin açılıp Sûr'un ötmesi, mollanın haşrı. Coşkulu aşk kendi yaratır kıyamet sabahını! İlimin temeli korku ile recâyaya dayanır. Âşıkların ne ümit, ne korkusu vardır! İlim evrenin görkeminden korkar. Aşk ise evrenin görkemine dalar.²⁷⁶ İktbal, benliğin aşk yanışına tutulması halinde mucizeler yaratacağını söyler. Benlik, durup dinlenen, sakin bir liman arayan değil, sürekli bir yanış ve tatminsizlik peşindedir. Aşk, aşığın gönlünü yakar. Allah'a kavuşma arzusundan bitkin düşer benlik. Fakat vazgeçmez ve aşkı daha da alevlenir. İktbal, bu hasret benliği olgunlaştırır der.

3.2.Arzu

İnsanın tüm eylemlerinin itici gücü arzu (istek) dur. İsteğin insana yaptığı hizmet, buharın, makinenin çalışmasındaki katkısına benzer. Harareti sağlayan madde gücünü kaybettiği zaman; insanın yapısında olduğu gibi makinenin çalışması da durur. Aynı şekilde insanın Allah yapısı organizması da istekler öldüğü zaman

²⁷⁴İktbal, *Cavidname*, s. 36.

²⁷⁵İktbal, *Cavidname*, s. 142.

²⁷⁶İktbal, *Esrar*, s. 70.

yaşama zevkini yitirir.²⁷⁷ İnsanı ayakta tutan, hayat için kıyasıya savaş vermesidir. İnsanlar ve toplumlar bu savaşa çok şiddetli ihtiraslarla katılmalıdırlar, aksi takdirde yok olurlar. Yaşam savaşı öylesine güçlüdür ki, insanoğlu bu mücadeleyi devam ettirdiği sürece kendine hizmet veren doğanın en temelli güçlerine karşı başarı sağlayacaktır. Mutluluğu sakın bir hayatta arayanlar bilmedikleri yolların ve güçlerin korkusu, ürpertisi içindedirler. Ancak arzu ateşinizi canlı tuttuğunuz takdirde, akli enerjiniz ve moral gücünüz sizi her şeye egemen kılar. Doğanın tembel ve tükenmiş insanlara çok tehlikeli gelen temel güçlerini mat edip eritirsiniz. İkbâl, kadim bir hakikati yani insan türünün devamını sağlayan en temel dürtüyü ele alır. Benliğini yeniden oluşturacak insanın, özellikle tembelliği ve geriliği kaderi sayan, dünyaya hâkim olmak ve dünyayı istediği şekilde yönlendirme emelinden vazgeçmiş Müslüman kitlede yeniden bu isteği uyandırmak ister. Benliğin hayatı, arzular yaratmak ve doğurmaktan gelir. Hayatın bekası, bir maksat ve dâvânın varlığına bağlıdır. Hayat, arayıp tarama içinde saklanmış (örtünmüştür); onun aslı arzu içine gizlenmiştir. Kalbinde arzuyu yaşat ki, bir avuç toprak olan bu varlığın bir mezar haline gelmesin. Arzu, renk ve koku cihanının canıdır, her şeyin yaradılışında arzu mevcuttur. Göğüslerde gönüllerin raksı, arzudandır. Göğüsler onun aydınlığı ile aynalar gibi pırıl pırıldır.”²⁷⁸

Spinoza, *Etica* adlı eserinde insanın en temel hedefinin yaşamını sürdürmesi olduğunu söyler. Spinoza’ya göre insan dediğimiz canlının en temeldeki güdüsü varlığını sürdürme güdüsüdür. Spinoza bu güdüye “Conatus” der. Latince bir kelime olan Conatus: Varlığını sürdürme çabası, varoluş çabası ya da yaşama savaşı; bireyin, var olduğu sürece (kendisinde olduğu sürece, yani onun yok olmasına neden olacak dışsal bir nesne olmadıkça) ne ise o olma ve varlığını sürdürme çabasıdır. Her şey varlığını sürdürme eğilimindedir. Spinoza’ya göre hayatta kalma çabası eğer akli ise bu Voluntas’tır. İrade, karar verme gücü gibi anlamlara gelmektedir. Hayatta kalma çabası eğer bedeni ise buna Appetitus der. İştah, arzu, istek, ihtiras gibi anlamlara gelir. Spinoza’ya göre appetitus, yalın anlamıyla insanın özüdür ve insanın kendi kendini var etmeye yönelik bütün çabası bu özden kaynaklanır. İştah bir şeyin ilk ya da temel nedenidir. Spinoza’ya göre insanın hayatta kalma çabası ya irade

²⁷⁷ Çelik, *a.g.e.*, s.262.

²⁷⁸ İkbâl, *Esrar*, s. 34.

(voluntas) olarak tecelli eder ya da iştah/arzu (appetitus) olarak. Spinoza'ya göre kendi bilincinde olan iştah'a arzu denir. Arzu, deneyimlenmiş bir hazzı tekrar talep etmektir. Spinoza "Arzu hayatın özüdür" der.²⁷⁹ Gazali, İhya'nın muhabbet faslında, "Sevginin oluşması için bir seven, birde sevilen olması gerekir" der. Gazali'ye göre insan ilk olarak kendini, varlığının devamını sever. Çünkü insan varlığının devamını ister. İnsana yaşama gücünü arzu/şehvet verir."²⁸⁰ Şeklinde arzunun gücünü anlatmaya çalışır.

Muhammed İkbâl, sönmüş gönülleri diriltmeye, yaşam şuurunu yitirmiş insanlara kendi özlerinin sesini dinlemeye çağırır. İkbâl, var olma, kendi olma iddiası kalmamış bir toplumun bağımsızlık, hâkimiyet, tevhid gibi kavramları anlaması, istemesi ve böyle bir dava gütmesini beklemez. İnsanlara bir dünya görüşünü anlatmazdan önce, onları hazırlamak gerekir. İkbâl, bunu sağlamaya çalışır. İnsanın en temel dürtüsünü ele alır. İkbâl'e göre arzu: O, toprağı kanatlandırıp uçurur; bu kudreti ona verir. İdrak Musa'sının Hızır'ı olur. Gönül, arzunun harareti ile hayat kazanır. O, yaşamaya başlayınca Haktan gayrı ne varsa ölür. Gönül, arzu yaratmaktan âciz kalınca, kanadı kırılmış demektir; artık uçamaz. Arzu, maksatları avlayan kementtir. Bütün hareketlerimizin defterinin şirazesini o bağlar. Arzunun yokluğu, diriye öldürür. Yanışın eksilmesi alevi söndürür. Uyanık gözümüzün aslı nedir? Bizdeki dâdar lezzeti onu vücuda getirmiştir. Nadir şeyleri ele geçirmeye çalışan ve bu uğurda felekleriaşan akıl, nedir? Hiç biliyor musun bu mucize nedir? Hayatın sermayesi arzudur. Akıl ise ondan doğmuştur.²⁸¹

Bilimi, teknolojiyi ve sanatı geliştiren arzudur. Taşı işleyip, mimarı bir yapıya büründüren arzudur. İnsanların düzeni, usûl ve âdetler nedir; bilgilerin mütemadiyen değişip tazelenmelerinin sırrı nedir? Bunlar kendi kudreti ile kırılıp, parçalanıp gönülden zuhureden arzudan başka bir şey değildir. El, diş, dimağ, göz, kulak, fikir, hayal, şuur, hafıza, akıl, bunlar muharebe meydanında atını kaybeden hayatın, kendini korumak için vücuda getirdiği âletlerdir. İlim, hayatı korumak için elde edilen

²⁷⁹Baruch Spinoza 1632-1677, Hollandalı Yahudi bir ailede dünyaya geldi. Panteist bir filozoftur. Spinoza'nın ahlak kitabı olan Ethica'nın üçüncü kısmını yukarıda özetlemeye çalıştım. Fakat her özet yapının anlatmak istediğini hiçbir zaman yeterli düzeyde veremez. Kitap baştan sona okunması çok önemlidir. (*Ethica*, çev. Çiğdem Dürüşken, Kabalcı Yay. İstanbul, 2012 s. 149-236).

²⁸⁰Gazali, *İhya*, 4.cilt, s.311.

²⁸¹İkbâl, *Esrar*, s.35.

bir servettir. İlim, benliği tesis etmek ve kuvvetlendirmek için kullanılan âletlerden biridir.”²⁸²

İbkal’e göre dünyada var olan her şeyin varlık nedeni insandır. İnsan âlemin merkezidir; gerek yaratılış amacı bakımından, gerek diğer varlıklarla ilişkisi bakımından. “Görmüyor musun ki, Allah bütün yerdekileri ve emri uyarınca denizde akıp gitmekte olan gemileri sizin hizmetinize vermiştir. İzni olmaksızın yerin üzerine düşmesin diye göğü O tutuyor. Şüphesiz ki Allah, insanlara karşı çok esirgeyici, çok merhametlidir.”²⁸³ Ayetinde de buyrulduğu gibi var olan her şey insan içindir. İbkal, bu kadar değerli olan varlığa kendi değerini anlatmaya, insanları uyarmaya çalışır. Asıl olan insan ve onun maksatlarıdır. Çünkü insanı insan yapan arzu yani maksattır. İlim ve fen, hayatın hizmetkârlarıdır. İlim ve fen, hayat evinde doğup meydana gelmişlerdir. Ey hayatın sırrına yabancı olan insan, kalk, bir maksat şarabından sarhoş olarak kalk. Seherler gibi parlayan bir maksat ve arzu ile yerinden sıçra; o maksat masivayı yakan bir ateş olsun. Göklerden daha yüksek, gönül alan, insanı büyüleyen, güzel olan bir maksat olsun. Biz, maksatlar yarattığımız için yaşıyoruz. Biz, arzunun ışığı ile aydınlanıyoruz, parlıyoruz. Arzu yarasından insanların kanı kaynar. Bu topraktan olan insan, arzu meşgalesiyle ateş haline gelir. Hayat, her şeye hâkim olmanın ifadesidir. Arzu, bu hâkim olmayı gerçekleştirmenin büyüünden başka bir şey değildir.²⁸⁴

İbkal, Müslüman topluluğun geçmişte yaşadığı o parlak dönemi tekrar yaşayabileceğini, eskisinden daha yüksek bir medeniyet kurabileceklerini, şimdi hayal bile edemedikleri o dünyayı çok çabuk ele geçireceklerini belirtir. Ama bunun için Müslümanlarda arzu yani maksat olmalıdır. Hayat, arzu tuzağı ile avını ele geçirir. Aştan Hüsne gelen haber, arzudur. Gönlümüzde her an bir arzunun vücuda gelmesi nedendir? Bu, hayat nağmesini vücuda getirmek için mızrabın, sazın üst vealt tellerini ihtizaza getirmesidir. Güzel, zarif ve alımlı olan her şey istek çölünde bize kılavuz olur. O gönlüne kuvvetle nakşolur ve orada arzular yaratır. Güzellik, arzu baharının hallâkıdır. Hüsün o tecellisi, arzunun Rabbidir. Şairin sinesi,

²⁸²İbkal, *Esrar*, s.36.

²⁸³Hacc, 22/65.

²⁸⁴İbkal, *Esrar*, s.44.

güzelliğin tecelli ettiği yerdir. Onun Sina'sından hüsün nurları doğar. Güzel, onun bakışından daha da güzelleşir.²⁸⁵

İkbal, arzu ile hemhal olmuş bir insanın hiçbir zorluk karşısında yılmayacağını, her türlü sıkıntıya göğüs gereceğini, hayattan şikâyet etmeyeceğini söyler. Arzu sahibi insan hedefini o kadar büyütür ki, dünya bile bu büyük hedef yanında küçük kalır. Arzu sahibi insan kötü, çirkin ve eksik ne varsa hepsini yıkıp yeniden kendine göre biçim verir. O, ayı ve yıldızları emri altına almak ister. Onun fikri ay ve yıldızlarla arkadaşır. O, çirkin nedir, tanımaz; güzeli yaratır. O, Hızır'dır; zulumâtında âb-ı hayat vardır. Kâinatın hayatı onun gözyaşından feyz alır ve artar. Maksudı da bizi hayat cennetine çekip götürmektir.²⁸⁶

İkbal, arzuyu öldürmeyi salık veren tasavvufi fikirlere şiddetle karşıdır. İkbal'e göre arzu, bir avuç bedeviyi medeniyet kuran bir topluluk haline getirmiştir. Bu sebeple İkbal, ne dini konular anlatılırken, ne de sanatsal bir üreti yapılırken yaşamı küçümseyici, ölümü ve zilleti övücü ifadeleri insanlığın ölüm fermanı olarak niteler. İkbal, dünyayı boş ve anlamsız gösteren, insanın mücadele şevkini kıran, fukaralığı gayet süslü ve sanatkârane gösteren tasavvuf şairlerine savaş ilan eder. İkbal, Vay o kavme ki, ecelden berat alır; şâiri hayat zevkinden yüz çevirir. Aynası, çirkinini güzel gösterir. Onun tatlısından ciğere yüzlerce neşter saplanır. Onun busesi gülleri soldurur. Bülbülün gönlündeki uçma zevkini mahveder. Sinirlerinin gevşekliği onun afyonundandır. Hayat kadar kıymetli bir şeyi ona feda etmişindir. Servden, serazad güzellik zevkini kapar. Varlık gemisini denizin dibine batırır. Faideyi ziyan şeklinde sana gösterir. Her beğenilen şeyi mezmum hale getirir. Seni tefekkürden uzaklaştırır; iş yapamayan, ameli olmayan bir insan haline getirir.²⁸⁷

İkbal, Hind ve İran düşüncesinin bir karışımı olan yaşamı küçümseyici tasavvuf anlayışının Müslümanların kulaklarına asırlardır söylendiğini, bunun da Müslümanların üzerine ölü toprağı serptiğini söyler. Bu olumsuz telkinler o kadar etkili olmuştur ki, artık Müslümanlarda yaşam arzusu kalmamıştır. İkbal'e göre Müslümanların durumu, yaşam umudu kalmamış, ölümü bekleyen yatalak bir ihtiyar misalidir. İkbal, ey ölçüsü inhitat delili olan insan! Sazının teli, artık terennüm

²⁸⁵İkbal, *Esrar*, s.45.

²⁸⁶İkbal, *a.g.e.*, s.47.

²⁸⁷İkbal, *a.g.e.*, s.48.

edemez. Tembellikten o derece zaafa düştün ki, âlemde Müslümanlığın yüz karası oldun.²⁸⁸

İkbal'e göre arzu benliğin kendini yenilemesidir. Arzu olmazsa benlik donuklaşır ve gücünü yitirir. Oysa hayat dinamiktir. Bu dinamizme ancak, sürekli bir arzu ayak uydurabilir. Allah, daima yaratma ve uğraş halindedir. Çünkü tabiatta hiç bir şey aynı kalmıyor. Sürekli bir oluş ve bozuluş halinde akıp gidiyor. Bu değişimi benlik arzu ile sağlayacaktır. Allah'a teslim olup, Onun yaratma fiiline katılacaktır. Hak kalemi kötü ile iyinin nakışlarından. Bizce uygun olanı yazdı her an! Varlık nedir bilir misin ey soylu kişi! Hak zâtının cemalinden almak nasibi! Yaratmak mı? Güzelliğin arayışı! Başkasına göstermek kendi varlığını! Tüm bu varlığın saklambaç oyunları. Cemalimiz olmasa ortaya çıkmazdı! Yaşamın hem geçici, hem de kalıcı yönü var. Hem yaratma, hem de arzu sonucu bütün bunlar! Diri misin? Arzulayarak yaratıcı ol! Bizim gibi tüm göklere hâkim ol! Yık sana uygun olmayan o âlemi. Kendi yüreğinden yarat farklı birini! Özgür kul başkalarının dünyasında yaşamı/Yük altında kalmak gibi algılar aynı.²⁸⁹

3.3. Fakr

Arapça, fakirlik, yoksulluk, ihtiyaçlılık gibi mana ifade eder. Varlıktan kurtulup, Allah'ta fani olmaktır. Fakr, şerefli bir makamdır. Mutasavvuflara fukara adı verilir. Zira onlar, kendilerini mülklerden boşaltmışlar; yani içlerinde mal- mülk sevdası bırakmamışlardır. Fakr'ın hakikati, kulun Allah'tan başka hiçbir şeye ihtiyaç duymamasıdır.²⁹⁰ Fakr'ın şekli, bütün sebeplerden uzaklaşmaktır. Fakr, bizim bildiğimiz yoksulluk değildir. Bu manevi ihtiyaçlılık halidir. Gazali ise fakr'ı şöyle tarif eder: fakirlik demek olan fakr, iki manya gelir. Birincisi, başkasına muhtaç olmaktır. Bu manada bütün varlıklar eşit bir şekilde fakirdirler. Çünkü hepsi hem var olmak, hem de varlıklarını sürdürmek için Allah-u teala'ya muhtaçtırlar. Allah ise ne bir kimseye ne de bir şeye muhtaç değildir. 'Allah zengindir, sizler fakirsiniz'.²⁹¹

²⁸⁸İkbal, *Esrar*, s. 49.

²⁸⁹İkbal, *Cavidname*, s. 253.

²⁹⁰Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 5. Basım, Ağaç Yay. İstanbul, 2009, s.204.

²⁹¹Muhammed, 47/38.

İkincisi ise mal yokluğu manasındadır.²⁹² Gazali birinci tür fakr'ı uluhi manada, ikinci tür fakr'ı dünyevi servet manasında kullanıyor. Allah'ın zenginliği ve kudreti yanında kendi muhtaçlığının farkına varmış bir kişi, kendisi gibi Allah'a muhtaç olan kullarına el açmaz, onlardan yardım dilenmez veya elindeki mal- mülk ile insanlar üzerinde tasallut kurmak istemez. Muhammed ikbal'in fakr anlayışı, insanı sefilleştiren bir yoksulluk değil, tam tersine kendini ebedi zengin olan Allah'a teslim ederek, bütün hükümdarlardan daha zengin ve güçlü olmak manasındaki fakirliktir. Bu fakr hiçbir şekilde dilencilikle karıştırılmamalıdır. Çünkü dilenmek ve yalvarmak şahsiyeti zayıflatır.

Muhammed İkbal, fakr'ı genellikle Peygamberin arkadaşı Selman Farisi ve Peygamberin damadı Hz. Ali ile sembolize eder. Eğer insanın bu dünyada güvenebileceği kendine ait hiçbir şeyi yoksa işte o zaman o, büsbütün ebedi zenginliğin bitmez tükenmez hazinelerinde yaşar. İkbal'in övdüğü fakr, insanları küçülten ve aciz hale getiren bir sefalet değildir. Onun övdüğü fakr, hiçbir şeye sahip olmamakla birlikte her şeye sahip olanların halidir. Yani gönül yüceliğidir. Ey sâlik, dervişlik ilmi güç delildir. Bu hakikati, aydınlanmış bir kalp ispat eder. Fakr, eğer kendini koruyamazsa o bir kahır-ı İlâhî'dir. Eğer gayret sahibi olursa, şah ve emir olur. Frenk seni o hale getirmiş ki kendini bilmiyorsun. Yoksa ey Müslüman, Beşîr (Hakk'ın afv ve lûtfunu müjdeleyen) de sensin, Nezârde.²⁹³ Bizim cihanımızda altın, her ihtiyacımızı karşılayan bir cevherdir; lâkin "fakr"ın bize verdiği şeyi zenginlikle elde edemeyiz. Müslümanların sönüp gitmesi başka sebeptendir. Ve sende arılıyorsun ki, onların inhitatına sebep parasızlık değildir.²⁹⁴ Fakirin gemisi tufanlarla çarpışır. Fakr, hem ruh, hem beden kuvvetlerini kullanır. Müminin kemalinin sonu, benliği örtüsüz olarak ortaya çıkarmaktır. Fakirin varlığı, kâinatın değerini tayin eder. O bilir ki, kâinat fani, kendisi bâkîdir. Ona sorunuz: Gözün gördüğü bu şey cihan mıdır, yoksa sadece bir renk ve kokunun kabarıp coşması mıdır? Müslüman bu fakr'ı elden çıkardığından beri, onun Süleymanlık devleti (maddî-manevî saltanatı) de mahvolup gitmiştir.²⁹⁵ Aşkî cesur ve fakrı gayretli olan millet, dünyada kat'iyyen

²⁹² Gazali, *İhya'u Ulumid'Din*, 4.cilt, s. 215.

²⁹³ İkbal, *Zebur-u Acem*, s.87.

²⁹⁴ İkbal, *Kulluk Kitabı*, s.123.

²⁹⁵ İkbal, *Kulluk Kitabı*, s.138.

alçalmaz ve mağlûp olmaz.²⁹⁶ Eğer dünya lezzetlerinin fevkine çıkacak derecede himmet sahibi isen, aslı Hicazlı (İslâmî) olan fakrı elde etmeye çalış. Kibriya makamından sükût edip alçakların huzurunda yüzünü yerlere sürüyorsun. Sen bir şahinsin. Lâkin kendi tuzağına tutulmadan (benliğine sahip olmadan) kendini elde edemezsin. Kendine sahip olduğun o gün ne güzel bir gündür! İnsanı emirliğe yükselten ancak bu fakrdır. Ebedî hayat, tam ve şüpheden azade bir imana sahip olmaktadır. Kendini tekrar elde ettiğin zaman, ne bahtiyar olacaksın.²⁹⁷ Eğer gönlü bilgili, saf ise bir fakir, bütün yoksulluğuna rağmen bir emirdir.

3.4. Kalenderlik

Kalender, kişisel menfaatlerini bir kenara bırakıp, toplumsal ahlak kurallarına ve insani değerlere önem veren kimselere denir.²⁹⁸ Kalender, çalışmayı, üretmeyi önemseydiği halde para ve serveti yaşam aracı olarak gören kimsedir. Kalendere göre servet, ahlakı ve sevgiyi yaymaya yarayan bir araç olmalıdır. Kalenderler, çömerliğe önem verirler ve her şeyi hoşgörüyü karşılırlar. Herkesle anlaşabilen ve geçinebilen kimselerdir. Muhammed İkbâl'e göre gerçek dindarlık kalenderliktir. İkbâl, kalender'i şöyle tarif eder: Günlerin kendisine hâkim olduğu değil, bilakis kendisinin günlere hâkim olduğu birisidir.²⁹⁹

Allah, Hz. Muhammed'e şöyle hitap etmiştir: "Sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım". Bu sebepten dolayı Hz. Muhammed'e hakkıyla bağlanan kişi cihanı fethedebilir"³⁰⁰. Hz. Ali gibi Allah'ın aslanı olabilir. Kalender, güçlü ve emin bir kişiliktir. Zayıf kişiler, şahsiyet oluşturamazlar, insanlara karşı hoşgörülü davranamaz, onların kusurlarını affedemezler. Hoşgörü, diğer insanların şahsiyetine duyulan saygıdır. Kalender, diğer insanları da Allah'ın yarattığını, onları yeryüzünde halifeleri kıldığını, tüm insanların eşit birer eşrefi mahlûkat olduklarını bilen ve bu ilkeleri hayatının şiarı haline getiren kişidir.

Muhammed İkbâl, mal, mevki, şöhret peşinde koşan insanlarda erdem olmayacağını, ideal benliğin ise zengin bir insan olsa dahi kendi varlığını şahsiyetiyle ortaya koymaya çalışacağını belirtir. İkbâl, zenginliğe karşı değildir,

²⁹⁶İkbâl, *Kulluk Kitabı*, s.139.

²⁹⁷İkbâl, *Kulluk Kitabı*, s.66.

²⁹⁸Cebecioğlu, *a.g.e.*, s.343.

²⁹⁹İkbâl, *Musa Vuruşu*, s.64.

³⁰⁰İkbâl, *Şarktan Haber*, s.123.

hatta Müslümanın güçlü ve hâkim olmasını ister. Fakat ikbal'in istediği mal varlığını şahsiyeti sanan insan değil, şahsiyetini en büyük zenginlik sayan insandır. Padişahlık elbisesi içinde fakir hayatı yaşa. Daima uyanık, daima hakkı düşünerek yaşa.³⁰¹ Kalenderin sevgisi derin olduğu gibi, ahlakı da derindir. Büyük adam, taklit içinde yetişmiş dahi olsa, tabiat onu yaratmaya sevk eder. O, bir topluluk içinde dahi yalnızlık mazhariyetine sahiptir. Meclisin umumu gibi, herkesin arkadaşı olduğu halde herkesten ayrıdır. Fikri güneş gibi parlaktır. Sözü çok sade fakat mana bakımından çok incedir.³⁰²

Ciğer kanı ile yazılmayan bir felsefe ya ölüdür, ya ölmek üzeredir. Hür kul, mertçe vuruşu ile neticeyi elde edendir. Bütün mücadelesinde hîle, hurda yolu ile kazanan değil. Ezelden beri, hür ve asil insanların hamurunda kalenderlik vardır. Kalender, güce sahiptir ama gücün emrinde olan değil, servet ve taca sahiptir ama önceliğini insanın yüceltilmesine verir.³⁰³ İkbâl'e göre Müslümanlığı diğer yaşam şekillerinden ayıran temel özellik, benliğini yaşamın gürültüsü içinde kaybetmeyen ahlakından ve ilkelerinden taviz vermeyen insan tipi oluşturmasıdır. Mümin insan, dostlarına karşı ipek gibi yumuşak ve mülayim; haksızlık karşısında ise çelik gibi sert ve haşindir. Mümin topraktan yaratılmıştır ama toprağın fevkindedir³⁰⁴ Mert insanların haremine girmedikçe, gönüllerin onların nefesi ile dirilebileceğini anlayamazsın. Kalender, hayattan yakınmaz, kötülüklerden şikâyet etmez. Zira mert olanların gamı da onlar gibi kendine hâkimdir.³⁰⁵

3.5. Cesaret

Cesaret, benliğin gücünü ortaya koyma kabiliyetidir. Cesur olmayan bir benlik yetkin bir benlik değildir. Cesaret, hikmet geleneği içinde en çok üzerinde durulan erdemlerden birisi olmuştur. Kadim Yunan felsefesi cesareti temel erdemler arasında ele almıştır.

³⁰¹İkbâl, *Esrar*, s.48.

³⁰²İkbâl, *Musa Vuruşu*, s.69.

³⁰³İkbâl, *Kulluk Kitabı*, s.134.

³⁰⁴İkbâl, *a.g.e.*, s.135.

³⁰⁵İkbâl, *a.g.e.*, s.75.

Platon,³⁰⁶ devletini dört erdem (doğruluk, cesaret, bilgelik ve adalet) üzerine inşa etmiştir. Benzer şekilde Aristoteles, “Nikomakhos’a Etik”³⁰⁷ adlı kitabında cesareti için özel bir bölüm ayırmıştır. Farabi, “İdeal Devlet”³⁰⁸te, erdemli kentin insanların en baş özellikleri arasında cesareti saymaktadır.

Kur’an’da “Onlar, Allah’ın gönderdiklerini tebliğ ederler ve O’ndan korkarlar, Allah’tan başka kimseden korkmazlardı.”³⁰⁹, “İnsanlar onlara: Düşmanlarınız size karşı toplandı, onlardan korkun dediklerinde, bu(söz) onların imanlarını (cesaretlerini) artırdı ve şöyle dediler: Allah bize yeter. O ne güzel vekildir,”³¹⁰ “İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülükten men eden bir topluluk bulunsun. İşte bunlar kurtuluşa erenlerdir.”³¹¹ Şeklinde ifade buyrulurken, Hz. Muhammed cesareti: “En efdal cihad, zalim yöneticinin yüzüne hakk’ı haykırmaktır.”³¹² Şeklinde ifade etmişlerdir.

Gazali ise İhya’da şecaat başlığı altında konuyu etraflıca ele almaktadır. Gazali, “Gazap gücünün, ‘din tarafından eğitilmiş olan akla bağlı olmasından ve hikmete uygun şekilde’ işletilmesinden doğan bir fazilet”³¹³ olduğunu söyler. “Cesaret, Allah’ın kitabında yerilmiş olan korku ve hırstan nefsin kurtulmasıdır.”³¹⁴ Gazali cesaretin, iki hatalı davranışın ortası olduğunu belirtir. Bunlardan biri saldırganlıktır. Saldırganlık: cesaretin itidal noktasından ziyade olmasıyla ortaya çıkar. Bu kötü huy insanı, aklın sakınmayı gerekli kıldığı fiilleri işlemeye sevk eder. İkincisi ise korkaklıktır. Korkaklık, insanın gerekeni yapmasına engel olur.”³¹⁵ Gazali “İnsanda bu üç huydan (cesaret, saldırganlık ve korkaklık) hangisi baskın

³⁰⁶Platon, M.Ö. 427’ de Atina’da doğdu. 347 yılında 80 yaşında iken Atina’da öldü. Felsefi öğretisini diyaloglar adı verilen karşılıklı konuşma şeklinde dile getirmiştir. Başlıca eserleri: *Sokrates’in savunması, Kriton, Euthyphron, Lakhes, İon, Protagoras, Kharmidas, Gorgias, Devlet, Şölen, Parmenides, Theaetetos, Sofist, Devlet Adamı, Timaios, Kritias, Philebos ve Yasalar’dır.*(Cevizci, Ahmet, *Felsefe Tarihi*, Say Yay. 4. Baskı, İstanbul, 2012).

³⁰⁷Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik*, çev. Saffet Babür, Bilgesu Yay. 3. Baskı, Ankara 2011 (Bu kitabın üçüncü bölümünde cesaretin önemi hakkında tafsilatlı açıklamalar yapılmaktadır).

³⁰⁸Farabi, *İdeal Devlet(El- Medinetü’l-Fazıla)*, açıklamalı çev. Ahmet Arslan, Vadi Yay. Ankara 1997.

³⁰⁹Ahzab, 33/39.

³¹⁰Al-i İmran, 3/173.

³¹¹Al-i İmran, 3/104.

³¹²Gazali, *Kimya-yı Saadet*, çev. Ali Aslan, Hikmet Neşriyat, İstanbul 2004, s. 462(Bu hadis, değişik hadis kitaplarında bazı kelime değişikliği olsa da genel olarak bu anlamdadır).

³¹³Gazali, *İhya*, 3. Cilt, s.127.

³¹⁴Çağrı, Mustafa, *Gazali’ye Göre İslam Ahlakı*, Ensar Yay. İstanbul 2013, s.207

³¹⁵Çağrı, a.g.e., s.206.

olursa, fiilleri o huya uygun olarak ortaya çıkar. Buna göre, cesaret huyuna sahip olan kimse, gerektiğinde ve gerektiği gibi cesur davranır. İşte güzel ve övülen ahlak budur ve Allah “Muhammed’in yanındakiler kâfirlere karşı güçlü, kendi aralarında merhametlidirler.”³¹⁶ “Cesarettin maksat aklın ve dinin ölçüsüne göre davranmaktır”³¹⁷ Benlik, cesaret sayesinde haksızlığa karşı koyar, zulme başkaldırır. Muhammed İktbal, Müslümanı cesarete çağırır. Sen, kendi dünyanın kaderini yarat!³¹⁸

Muhammed İktbal’in benlik felsefesini ele alırken cesaret özel bir yer teşkil eder. Çünkü İktbal’in büyük İslam birliği düşüncesi ancak cesur ve mücadeleci fertler sayesinde kurulabilir. Yılmış, bezgin ve korkak bireyler bu büyük davanın mümessilleri olamazlar. Aranacak kişi sert, şahin fitratlı, yerinde duramayan, sürekli bir arayış, sürekli bir faaliyet içinde olan, savaşçı, kalender kişilerdir. “Benliğin derinliğine inenlerin iradesi ve cesareti, küçük çeşmeden denizler yarattı. Doğru söylemek ve korkusuzluktur mert kişinin düsturu. Allah’ın aslanısın, tilkilige yanaşmaz aslan! Hayatın yumuşak ve tehlikesiz olduğu sahilde kurulup oturma. Denize dal, dalgalarla pençeleş; ebedi hayat, mücadeledir.”³¹⁹

Benlik cesur olmalıdır. Yarını düşünen benlik, kölelikten kurtulamaz. İslam’ın özü tevhitir. Tevhidi sağlayacak Müslüman ise Hz. Hüseyin gibi kazanamayacağını bilse bile, hak ve hakikat uğruna ölmeyi göze alabilmedir. “Kâfir kılıca dayanıyorsa, ona güven duymaktır işleri. İslam askeri kılıcsız, kalkansız da olsa savaşan erdir. Tevhidin kudreti, kulu seçkin hale getirir. Kulun hilkatini tamamen değiştirir. Onu hak yolunda daha süratli yürütür. Damarındaki kanını şimşekten daha cevval ve hareketli hale getirir. Korku, şüphe tamamen ölür; dini ameller hayat bulur.”³²⁰

Benlik, Kur’an’ın betimlediği bir benlik olduğundan daima yaratıcısıyla bir ve beraberdir. Kişi mademki Allah gibi yüce ve gücü sonsuz olan bir varlığa kendini bırakmışsa neden korkar ki? Hür insan “latehaf”! (korkma) ayetini vird edindiği için daima kuvvetlidir ve sarsılmaz. Musa, Firavun’un huzuruna çıktığı zaman onun

³¹⁶Fetih, 48/29.

³¹⁷Gazali, *İhya*, 3. Cilt, s.127.

³¹⁸Albayrak, Ahmet, *İktbal Sözlüğü (Şiir derlemesi)*, Lamure Yay. İstanbul, 2005, s.54.

³¹⁹Albayrak, a.g.e., s.55.

³²⁰İktbal, *Esrar*, s.96.

kalbine kuvvet ve cesaret veren “latehaf!” ayeti olmuştur. Taş, kendini şişe sandı mı şişe olur ve kırılmayı adet edinir. Yolcu, kendini aciz sandı mı canının parasını eşkıyaya vermiş demektir³²¹

İkbal, sözle hiçbir şeyin hallolmayacağını farkındadır. Müslüman toplumdan acil harekete geçmesini ister. İkbal’in bağırtısı bir nevi siren sesidir. Kendi memleketinde yabancı gibi dolaşma. Kendinden habersiz olan kişi, biraz korkusuz ol! Ben’i düşün ve çölden korkarak geçme! Çünkü sen varsın ve iki âlemin varlığı, hiç bir şey değildir. Korkusuzluk, mertliktir bu cezbe sahibinin işaretleri. Dilin kalbindekini söylesin bin bir tehlike karşısında bile! Eskiden beri kalenderlerin meşrebidir bu böyle.³²²

3.6. Basiret

Basiret, idrak gücü, duyular üstü bakış, yakın, marifet, feraset, önceden görüş, sezgi, zekâ ve benzeri anlamlara gelmektedir. Çoğulu basair’dir. Baş gözüyle görmeye basar; kalp gözüyle görmeye ise basiret denir. Bir diğer deyişle basiret, kudsiyet nurlarıyla aydınlanmış kalbin maddi ve manevi âlemdeki hakikatleri görme yeteneği anlamına gelmektedir.³²³ Bir başka tarif ise şöyledir: Arapça, idrak, feraset, kalb gözü ile görüş demektir. Tasavvufta, kudsiyet nuru ile nurlanmış kalbin kuvveti olan basiret, Hakk’ın doğruya erdirmesi ile perdeyi açar; bu şekilde eşyanın hakikatleri ve içleri görülür. Buna kudsi kuvvet denir. Bu, nefse nisbetle göz mesabesindedir. Nefis, o göz ile eşyanın zahirini ve dış şekillerini görür. Göze nisbetle basar ne ise, kalbe nisbetle basiret de odur. Gözlerin görmesine sebep olan ve görme kuvveti denilen rü’yet nurununa basar dendiği gibi, kalbin görmesine sebep olan ve lisanımızda kalb gözü denilen idrak edici kuvvete basiret denir. Özellikle bunun zekâ, fetanet ve feraset adı verilen ve bir emr-i zahir ve batına dikkat ve nüfuz ile gereği gibi idrak eder bir derecede açık ve parlak olması haline basiret denir. Bu ilahi bir nurdur. Aynı şekilde maddi göz ile meydana gelen ve görmek denilen tam ve

³²¹İkbal, *Şarktan Haber*, s.61.

³²²Albayrak, *İkbal Sözlüğü*, s.56.

³²³Çelik, *a.g.e.*, s. 273.

kâmil idrake basar denildiği gibi, kalb gözü ile hâsıl olan tam ve kâmil idrake, marifet-i mütehakkıka ve yakiniyye de basiret denir.³²⁴

İkbal ise konuya şöyle yaklaşır: Haddi zatında tabiat âlemini ilmi bir şekilde müşahade eden kimse, tabiat üzerindeki hâkimiyetini artırır. Ama sadece ahlaki bir yaklaşımla basiret ele alınınca toplum körelir. Kuvvet ve hâkimiyetten mahrum basiret sebebiyle ahlak ve davranışlarında bir yükselme olacaktır, ama bu, yaşayan bir uygarlığın temelini atamayacaktır. Aynı şekilde kuvvet ve iktidar basiretten yoksun olursa insanlık için sadece felaket getirecektir. Bizce her ikisi arasında bir uyum sağlanması şarttır. Çünkü ancak bu şekilde manevi yönden gelişme ve büyüme sağlanabilir.”³²⁵

Muhammed İkbal, tasavvufi bir ıstılah olan basiret sözcüğünü daha çok benliğin sezış ve muhayyilesini artırmak, benliğin manevi yönü kadar dünyevi yönüne de işaret etmektedir. İkbal, İslam dünyasını batını düşüncelerin ve batını kaynaklardan beslenen tasavvufun çökerttiğinin farkındadır. İkbal, basiret kavramıyla benliğin manevi sezış ve yükselişleriyle birlikte maddi dünyanın araştırılmasını, doğa bilimlerine, beşeri bilimlere, matematik ve mantık gibi formel bilimlere, benliğin eğilerek, teknolojisini geliştirmeyi ve hakim, değer üreten bir İslam medeniyeti teşekkül ettirilmesini ister. Yoksa dünyadan ve hayatın hakikatlerinden kopuk, bir mabet köşesine çekilmiş, basiretini artırmaya çalışan bir mistik değildir aranan.

İkbal'in basireti, Kur'an'da sıkça dile getirilen bakmaz mısınız?, düşünmez misiniz?, görmez misiniz?, akletmez misiniz?, ibret almaz mısınız? Şeklindeki insanı Büyük Yaratıcının ortaya koyduğu âlem hakkında tefekkürü sevk eden basirettir. İkbal, Platon'un ortaya attığı “idealar âlemi- görünüşler âlemi” fikrine şiddetle karşı çıkar. Bu fikir Müslümanları uyutan bir afyondur. Allah, insanı ve âlemi yaratmıştır ki; insan yaratıcısının bu büyük eserini incelesin, onun kanunlarını keşfetsin. Bilim üretsın, teknoloji üretsın, aklını sonuna kadar kullansın. İslam düşünce dünyasında etkili olmuş bir isim olan Platon, İkbal'e göre batını yorumlarıyla İslam dünyasına gizemciliği ve yaşamı küçümsemeyi salık vermiştir.

³²⁴Cebecioğlu, *a.g.e.*, s.85.

³²⁵İkbal, *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden Teşekkülü*, s. 128.

İkbal, İslam âlemine yayılan ve Kur'an hakikatleriyle uyuşmayan, yaşanan dünyayı yok sayıcı fikirleri Müslümanların kalbinden söküp atmak ister. Gerek Platon'un fikirleri olsun, gerekse batını fikirlerden kaynaklanan yanlış tasavvufi fikirler olsun, Müslümanları yaşadıkları dünyanın gerçeklerinden koparmışlardır. Basiret, kâinatta olup biten her şeyi bir iç sezgi ile kavrayabilmek, insanlık tarihine ilim, ahlak ve medeniyet sahasında yenilikler sunmaktır. İslam nasıl kararan ve köhneleşen dünyaya yeni ve üstün bir medeniyet tasavvuru getirmişse, İslam'ın öğretileriyle hemhal olmuş basiret sahibi bir benlikte bu eskimiş ve kokuşmuş dünyaya yeni bir hayat iksiri verecektir. "Öyle gazel söyle ki yaratılış sazında nağmeye uysun diye perdeyi değiştirsin. Ne bu âlem perdedir ne öbür âlem ona; görmek kudretin varsa bakıp görebilirsin. Sabahı, yıldızları, şafağı, ay ve güneşi derinleşen görüşle satın almak mümkündür. Gizli de olsa bu toprak vücutta tecelli zevki vardır. Gafil! Görmeyişin görüş melekesine sahip olmayışındandır! İnsan gözdür, bakiyesi deridir. Göz demek, görmek demektir. Bütün vücudunu bakışta erit!"³²⁶

3.7. Arayış

Benlik sürekli bir arayış içindedir. Yeni bir oluşum, yeni bir dünya kurma peşindedir. Bilinen yolları terk edip yeni bir yol ve usul keşfetmenin heyecanı içindedir. Sabit, belirlenmiş olandan nefret eder, hep yeni ve denenmemiş olanı yaşamak ister. İslam dünyası üzerine çökmüş karanlık bulutları dağıtmak, özgür ve güçlü bir birlik kurmak ister. Şahsiyeti öldüren, insanı kör bir çıkmaza sokan kadercilik anlayışından kurtulmak, kendi elleriyle kader kitabını yazmak ister. İkbal'e göre Müslüman benliği civa misalidir; sürekli olarak hareket eder. O, durup dinlenmek bilmez. Arayış, benliğin damarında dolaşan kandır. Arayış durursa kalbi duran insan misali benlikte ölecektir.

Benlik felsefesinde arayış çok boyutlu bir kavramdır. Arayış Allah'ın hakikatini bilmek olduğu gibi, eşyanın hakikatini ve insanın hakikatini de bilmeyi gerektirir. Arayış, hem ilimsel olmalıdır, hem de toplumsal olmalıdır. İnsanlığa daha iyi ve daha güzel bir yaşamı, daha sağlam ve daha mutlu bir toplumu var

³²⁶Albayrak, *İkbal Sözlüğü*, s. 40-41.

edebilmelidir Müslüman benliği. Hayatın sırlarını arayıp tarayan insan, demek ki yer ve gök senin büyüne esir!³²⁷ Önemli olan arayış ıstırabına benliğin kendini hasretmesidir. Hayatın sırrını mı arıyorsun? Onu ıstırap içinde kıvranmaktan başka bir yerde bulamazsın. Denizde yan gelip oturmak ırmak suyuna ayıptır. Âşıkların nasibi durmadan yanmaktır. Buna o derece seviniyorum ki! Ne iyi ettinde aramak ıstırabına derman yaratmadın Yarabbi!³²⁸

Arayış benliğin özünde vardır. Hayatı anlamlı kılan, sürekli bir arayıştır. Hayat nerede olursa olsun arayıştır.³²⁹ Hayatın bir yanışı, bir yakılışı vardır ve bu çok lezzetlidir. Çünkü Seni aramak, Seni bulmak içindir. Eğer sana koşmazsam, geçtiğim yol bir yılan gibi beni ısırır. Ben ne mebdei (başlangıç) ne de meadı (ahiret) arıyorum. Baştanbaşa bir sırrım ve sır cihanını arıyorum eğer hakikatin yüzünden sır perdesini çekip kaldırsalar, ben bu sefer ihtimal ve şüpheyi ararım. Ayrılık, ateşimizi artırıyor; ayrılık canımıza uygundur. Lakin cevherimiz Hakk'ı aramak zevkidir. Allah'ın kudret ve ceberrutunu sana verseler kulluktan vazgeçme! Diyelim ki bu âlem topraktır; biz toprağın sade bir köpüğüyüz, lakin her zerremizde bir arama derdi var. Bu dinmeyen arama acaba neredendir?³³⁰ Aşk ve cezbe dünyasında ayrılık, vuslattan daha önemlidir. Kavuşmada, aşkın ölümü; ayrılıkta, arzu lezzeti vardır. Aşkın ateşi, ayrılıktır, ah ile vah feryatları ayrılıktandır. Baksana dalgaların dağılışı ayrılık, damlaların yüzsuyu ayrılıktır. Kendi toprağında kendisini arayıp bulmuş olan kulun köylülüğüne sultanlık dahi kurban olur. Hakk'ı durmadan ara! Ümidin eteğini hiç bırakma! Ansızın bakarsın ki, yol üstünde bir devlet çıkıverir karşına Kimi arıyorsun, niye ıstırap içindesin? Zira O, bütün zuhuriyle meydanda; sen örtü altında gizlisin. O'nu ararsan kendinden başkasını göremezsın. Kendini ararsan O'ndan başkasını bulamazsın.³³¹

³²⁷ Albayrak, *a.g.e.*, s. 25.

³²⁸ Albayrak, *İkbal Sözlüğü*, s. 27.

³²⁹ Albayrak, *a.g.e.*, s. 25.

³³⁰ Albayrak, *a.g.e.*, s. 26.

³³¹ Albayrak, *a.g.e.*, s. 27.

3.8. Faaliyet

Çalışmak, üretmek, ortaya bir eser koymak Müslüman benliğinin olmazsa olmaz şartıdır. Benlik, elde olanla yetinmez ve sürekli daha fazlasını ister. Gayret onun diğer adıdır. Durmak, dinlenmek bilmez, sürekli çalışır. Çünkü Müslüman benliğinin Allah hariç hiç kimseye boyun eğmeye, bir yerden yardım dilemeye, birinin elindeki bir nimetten istifade etmeye tahammülü yoktur. Müslüman benliği, büyük davalara taliptir. “Müslüman! Büyük davaların adamısın, dünya ilk basamağıdır! Bu kurt kuş dünyasını Allah, mücadele için yaratmıştır”³³²

İnsan azmeder ve durmadan çalışırsa üstesinden gelemeyeceği bir zorluk yoktur. Yeter ki gerekli gayreti gösterebilir. Müslüman, kendi benliğinin fevkinde olursa yeni bir dünya kurabilecektir. “Gece gündüz çalışmak, çabalamak ve yeni, bugünkünden çok farklı bir asır yaratmak kabildir.”³³³ Benlik karşılaştığı zorluklardan yılmamalıdır ve tekrar tekrar mücadele etmelidir. “Kafilenin beyisin; çok çalış hiç durmadan! Zira kabilemizde Haydar olabilmenin sırrı kerrarlıktadır. Yani kılıcı tekrar tekrar vurmaktır.”³³⁴ İktbal, gayretkeş olmayan insanın Müslümanlığından şüphelidir. “Senin denizinde neden fırtına yoktur? Müslüman, senin benliğine ne oldu?”³³⁵ Çünkü bir insan hem İslamı tanımış, Kur’an gibi bir hakikatle müşerref olmuşsa tembel, sömük, aciz olamaz. İslam benliği, baştan sona iştir, arayıştır, faaliyettir. İslam benliği insana, ilim, ahlak, vakar, cömertlik ve cesaret veren, asırların gürültüsü içinde kaybolmuş şerefini ve insanlığını tekrar yetkin ve yüce mevkiine oturtmaya, onun, evrenin öznesi olduğunu hatırlatmaya çalışır.

Çalışmak, bütün dini ve ahlaki öğretilerde dile getirilmiş olmakla beraber İslam çalışmaya özel bir önem vermiştir. Kur’an’da “ Namazı kıldıktan sonra yeryüzüne dağılın ve rızkınızı arayın,”³³⁶ “ Biz size yerde çalışma alanları açtık.”³³⁷ “Biz gündüzü çalışma zamanı yaptık”³³⁸ gibi daha nice ayetlerle işaret ederken, diğer taraftan Hz. Muhammed ise çalışma konusunda yüzlerce nasihatle bulunmuş,

³³² Albayrak, *İktbal Sözlüğü*, s.75.

³³³ İktbal, *Misafir*, s.14.

³³⁴ Albayrak, *a.g.e.*, s.76.

³³⁵ Albayrak, *a.g.e.*, s.77.

³³⁶ Cuma, 62/10.

³³⁷ Hicr, 15/20.

³³⁸ Nebe, 78/11.

ümmetinin çalışkan olmasını istemiştir. “Dünyayı helal ile beslemek, dilenmekten kurtulmak, ev halkını geçindirmek ve çevresine yardımcı olmak için çalışan bir kimse, parlayan bir yüzle Allah-u teala'nın huzuruna çıkar.”³³⁹ “Allah, çalışanı sever”³⁴⁰ demiştir. Bir İslam filozofu olan Muhammed İkbâl'i ele alırken İslam'ın çizdiği insan portresi içinde ele almak gerekir. Yeryüzündeki nesnelere yeri ve sureti değişse de insanın fitratı sabittir. Tarihin hangi dönemi olursa olsun, çalışkan fert ve toplumlar daima tarihin öznesi, tembel fert ve toplumlar ise tarihin nesnesi olmuşlardır.

İkbâl, bu evrensel hakikatin farkındadır. Kurduğu benlik felsefesinde şahsiyetli bir insandan çokça laf üretmesini değil, iş, amel ortaya koymasını ister. “Cebrail veya huri, dizginine yapışıp seni durdurmak ister, sakın bu yolda durma! Nazlı dilberler gibi onlara bir cilve yap! Hepsini atlat ve geç, yürü! Yürü daima!”³⁴¹ Dünyaya hak ve hakikati ulaştıracak, gönüllerde inkılaplar yapacak, ilim, hak, adalet, sevgi ve kardeşlik yayacak, cehaleti ve zulmü kovacak bir benlik durup tembel tembel bekleyemez. “Bize uykusuz göz, bitkin bir gönül ver. Gene bize civa yaratılışı ver.”³⁴² “Benliğinden ilham alarak düşün; iş, hareket adamı ol, Hak adamı ol, Hakk'ın esrarını taşı.”³⁴³

Batı, bilim, teknoloji, sanat ve ekonomide dünya hâkimiyetini elinde tutmakta, İslam dünyası ise Batı'nın sömürsü olmaya devam etmektedir. Onlar, gece gündüz “Müslümanların üzerindeki hâkimiyetimizi nasıl sürdürelim” diye çalışırken, Müslümanlar atalet batağında debelenmektedirler. Bunun sonucu olarakta iki asırdan beri İslam âlemi esaret altında yaşamaktadır. Nehcül Belaga adlı eserde Hz. Ali'ye ait olduğu belirtilen şu ifade de: “Düşman size tuzak ve hile hazırlıyor, sizinle oynuyor, siz bir tedbir bile düşünmüyorsunuz. Düşman sizden grup grup zorla elde etmekte ve siz öfkeyle dolup taşmaktasınız. Onlar bir dakika bile sizi unutmazken, siz, habersiz başınızı alıp gitmektesiniz. Allah'a yemin ederim ki, birbirinin yardımına koşmayan ve işi hep birbirlerine havale eden topluluk mağlup

³³⁹Gazali, *İhya*, 2. Cilt, s.79.

³⁴⁰Gazali, *a.g.e.*, s.79.

³⁴¹İkbâl, *Zebur-u Acem*, s.205.

³⁴²İkbâl, *Esrar*, s.78.

³⁴³İkbâl, *Esrar*, s.113.

olur, yenilgiyi tadar.”³⁴⁴ İktbal, bu dramın canlı şahididir ve bu sebeple çalışkan, sert tabiatlı, gününe ve gecesine sahip çıkan, kartal mizaçlı Müslüman benliği istemektedir.

Benlik, boş hayallere, efsane kurtarıcılara, eski zaman masallarına kapı aralamaz. “Güç simgesi olan sen! Mehdi’yi beklemeyi bırak, git ve kendi mehdi’ni yarat”³⁴⁵ İktbal’e göre; şahsiyet olmanın yolu; alan değil, veren olmaktan, dilenen değil, dağıtan olmaktan, yardım isteyen değil, yardıma koşan olmaktan geçmektedir. Şunu belirtmeliyiz ki Muhammed İktbal zayıflıkla İslami yan yana koyamayan bir filozoftur. İktbal’e göre şahsiyet olmak her yönüyle güçlü olmak demektir. Azimli olmak, üretken olmak, sabırlı olmak, ibadete ve ilme devam etmek, elinde olanları Allah yolunda sarf etmek, insanlara karşı hoşgörüyü ve nezaketi elden bırakmamak gerekir. “Hayat; çalışmaktır, hak istemek değildir. Bu ise ancak enfüs ve âfâkı bilmekle olur.”³⁴⁶“Hayatın bekası, bir maksat ve davanın varlığına bağlıdır. Onu kervanının çanı, maksat ve davadır.”³⁴⁷“Eski ümmetlerin mahv ve inkırazı, taşı ödağacı sanmalarından ileri gelmiştir. Bizim dinimizde ululuk, hizmet etmekle kabildir. Hazreti Ömer’in adaletini, Hazret-i Ali’nin fakrını şiar edinmekle olur.”³⁴⁸“İşittim ki, bir ateş böceği: ‘Ben insanları iğnesiyle sokup rahatsız eden o karınca değilim. Yabancılara minnet etmeden de yanmak mümkün. Zannetmek, ben pervaneye benzerim!’Gece, ceylan gözünden daha karanlık olsa, ben kendim onu aydınlatırım. Ben kendi yolumun ışığıym’ demiş.³⁴⁹“Çalış, kendini kendinden geçmekte bul. Haydi, çabuk ol, doğrusunu Allah bilir”³⁵⁰“Putun önünde secde eden gönlü uyanık kâfir. Haremde uyuyan dindardan iyidir!”³⁵¹“Sen bir aysın, haremimden bir kere geç. Bir süre ruhumun ışıksızlığına bakmayı seç”³⁵²“Neden korksun ki yalaz çer ile çöpten? Yıldırım niye korksun düşmekten? “Biz işlerimizi zan ve tahminle yürütürüz. O (hür insan) sadece iş yapar, çok az konuşur. Bu daimi mücadele onu tasfiye eder, onu daha muhkem, daha seyyar ve daha hareketli

³⁴⁴Seyyid Razi, *Nehcül Belaga*, 34. Hutbe, Çev. Kadir Çelik, Kevser Yay, İstanbul 2012, s. 83.

³⁴⁵İktbal, *Yansımalar*, s. 51.

³⁴⁶İktbal, *Şarktan Haber*, s. 36.

³⁴⁷İktbal, *Esrar*, s. 98.

³⁴⁸İktbal, *Şarktan Haber*, s. 37.

³⁴⁹İktbal, *Şarktan Haber*, s. 90.

³⁵⁰İktbal, *Esrar*, s. 79.

³⁵¹İktbal, *Cavidname*, s. 54.

³⁵²İktbal, *Cavidname*, s. 24.

kılar.Çabalayıp didinmek, sonra da erişememek... Bunun büyük zevki var. Bir kervanın peşinde yürüyüp duran insan ne bahtiyardır. Mollanın cenneti şarap, huri ve gılmandır; hürlerin cenneti ise daima yürüyüştür. Ölesiye çalışan, güçlülere saldıran insan, iki âlemi aydınlatır. Toprağız, lakin yıldız gibi hızla koşuyoruz. Bir lacivert denizde sahil arayıp duruyoruz. İş ve hareket ile sinirlerini demir haline getirirsen, cihan da sana güzel bir mevki bahşeder. Zayıf ve hasta isen seni kuvvetli ve metin hale getirir. Seni dağ gibi kuvvetli ve olgun yapar. Hareket etmede, yol almada her şey bu dünyada. Ay ve yıldızlar dönmede, balıklar akmada. Hayat mütemadiyen yürümektir. Dalganın bütün varlığı seğirtip koşuşmasından ileri gelir. Dalgalar gibi şahlan, denizde ebedi kal! Sahil istiyorsan sen, gafil, sahil nerede? Ey yolcu! Can, makamda durmaktan ölüyor; daimi uçuşla daha canlı oluyor. Yerden göğe kadar ne varsa durmadan yol alıyor. Adımlarını aç, kervan pek hızlı gidiyor. Yolcuların hayatı, koşmak, çırpınmak ve atılmakla anlaşılır. Dalga kervanının yolu ve menzili nerededir? Sahilde rahat rahat oturan insan, davran! Girdaplar, timsahlarla daha savaş bitmedi. Kazmayı elden atmak, akıl işi değildir. Taşın içinde daha lal cevheri var.³⁵³

3.9. Sürekli Mücadele

Muhammed İkbâl, on dört ciltten oluşan külliyatında sıklıkla faal bir benlik tasavvuru üzerinde durur. İkbâl, İslam dünyasının emperyalizm batağına saplanmasına ataletin sebep olduğunu görür. Eğer Müslümanlar gayreti elde ederlerse kaderleri değişecektir. Esaret altındaki hayat, hâkimiyet baharında gark olacaktır. “Hayatın yumuşak ve tehlikesiz olduğu sahilde kurulup oturma. Denize dal, dalgalarla pençeleş; ebedi hayat mücadeledir. Dünya işi esassız, temelsizdir, deme. Bizim her anımız ebediyete perde çekiyor. Bu günü sıkı tut: zira yarın, daha zamanın kalbi içindedir. Izdırap hayatı devamlı bir sükûndan daha iyidir. Tuzağın altında çırpınan üveyik kuşu şahin kesilir. Sen sade yalvarıyorsun, secde ediyorsun; elinden başka birşey gelmiyor. Ey tembel, uzun boylu servi gibi ayağa kalk; doğrul.

³⁵³ Albayrak, *İkbâl Sözlüğü*, s.76.

Hayat ve hareket zevki, neşvesi, senden cennetteki Kevser ve Tesnîm ırmakları arzusunu silip süpürüyor. Asma şişesinden ayna gibi parlak şarap elde et.”³⁵⁴

Çalışan, üreten fert hayattan zevk alır. İkbâl, hayatın sırrı mücadelededir diyor, mücadele bitmişse ölüm gelmiş demektir. “Kötü, iyi senin efendinin evhamından doğmuştur. İşten lezzet al, çalış, muradını elde et! Kalk, sana bir âlem göstereyim; cihanı gören gözünü aç, onu seyretmek için yürü. Kıymetsiz bir katresin, parlak inci ol; feleğin başından (buluttan) düş; denizde yerleş! Parlak bir kılıçsın; cihanın canını al. Cevherini göster, kınından çık. Şahin pençesini sal, sülünlerin kanını dök; doğan kuşuna yuvasında yaşamak ölümdür. Sen henüz bilmiyorsun; visal, sevgiyi öldürür. Devamlı hayat nedir, bilmiyor musun? Tamam yanmama. Çırpınıştır hayatı daha canlı yapan; çırpınıştır hayatı kanatlandırır.”³⁵⁵

İkbâl’in felsefesi hayat felsefesidir. O, kuru akli doktrinlere ve yavan teorilere itimat etmez. O, yaşayan insana, hayata dair söyler söylemek istediklerini. İkbâl’e göre hayata dokunmayan, insanı merkeze almayan felsefe ya ölmüştür, ya da can çekişmektedir. O, mücadele adamıdır ve mücadeleyi sever. Aradığı insan tipi de mücadele dolu, yaratıcı kişiliktir. “O meşakkatli bir çalışmaya göğüs veren nedir ki, taştan su alır; İskender gibi Hızır’a muhtaç olmaz. Afif, yaşlı bir gözün bakışı gibi ırmak içinde olduğu halde eteği ıslanmaz. Onun gizli manası berceste bir mısra ile tamam olur. Diğer bir mısraya muhtaç minnettar olmaz. Tuzak kurmadan nice avlar avlayıp terkimize asmıştık. Şimdi ise okumuz ve yayımız koltuğumuzda avlarımız bizi öldürdü. Atın nereye kadar giderse oraya atıl, düşünme. Biz bu meydanda nice kereler tedbir yüzünden mat olduk.”³⁵⁶

İkbâl, insanlardan mücadelenin önündeki tüm engelleri kaldırmalarını ister. Aklını kullanan insan diğer gezegenlere seyahate başlamıştır. İkbâl, kâinatı avuçlarının içine alacak insanların neden bu zevki yaşamadıklarını ve hala toprakta süründüklerini gayretsizliklerine bağlar. “Gördüğün bu dünya Tanrı’nın eseri değil. Çıkrık da senden, çıkrıkta eğri ip desenden!”“Amel karşılığı mükafât” töresi önünde et secdeni. Çünkü cehennem, araf ve cennet çıkar amelden!”³⁵⁷ “Akıl, su ve çamurdan Cebrail yarattı. Okılavuz, yeryüzünü göklere ulaştırıyor. Hayatın sırlarını

³⁵⁴İkbâl, *Şarktan Haber*, s. 66.

³⁵⁵İkbâl, *Şarktan Haber*, s. 79.

³⁵⁶İkbâl, *Şarktan Haber*, s. 101.

³⁵⁷İkbâl, *Cavidname*, s. 226.

arayıp tarayan insan, demek ki yer ve gök büyüne esir!³⁵⁸“Eğer bir taş parçasına baksan o senin isteğinin feyzi ile inci olur. Gel! Göğün kaidesini devirelim. Takdiri, büyük kadeh gibi döndürelim. Zabitayla kapışsak düşünmeyelim. Şahtan armağan gelirse geri çevirelim. Musa sohbet arkadaşı olsa konuşmayalım. Halil İbrahim misafir gelse reddedelim. Savaşla çalılıktan haraç almaya uğraşanları. Boş sepetle bahçenin kapısından çevirelim. Barışla sabah vakti kanat açanları. Çalılıktan yuvaya doğru yöneltelim. Haydar Ali soyundanız, garip olmaz, haydi. Güneşin doğuşunu batıya doğru çevirelim!”³⁵⁹

Mücadeleci insan kaderciliğe kapı aralamaz. Bir işe girdiği zaman aşk ve heyecanla sarılır. O, benliğinin tüm zerreleriyle faal haldedir. Bugünü yarına bırakmaz, işini, uğraşını şartlara teslim etmez. Kaderin elinden istediğini çeker alır ve kader onun istediği olur. Mücadeleci benlik, içinden pis kokular gelen sığ bir gölenti değil, uğultusu ve dalgalanması hiç durmayan bir denizdir. Mücadeleci benlik, yeis çölünde kendini kaybetmez; o daima yeni bir umut ve yenir arzu peşindedir. “Arzu meş’alesini elden bırakma, mücadele ve heyecan makamını ele geçir. Bu cihanın dört köşesinde (çarşısında) kaybolma, kendine dön ve dört köşeyi de parça parça et. Deniz dibi sakın gönül seni tanımıyor. Hâlbuki içindeki çok değerli inci sendedir. Ey dalga, çırpınmaktan vazgeçme; zira deniz, evinde ne varsa senin yüzünden kazanmıştır. İnsan iki dünyayı kendi içine almalı, kendinden kaçmamalıdır. Gamdan kurtul, içindeki nefesi, hamleyi muhafaza et. Hamle ile dolu sinede gam olmaz. Kendi benliğine gönül bağlayan bir kahraman, oltaya düşmekten emin olarak denizlerde gezer, dolaşır. Bakışla yapılan sarhoş cilveler helâldir. Lâkin gönlünü ve elini sıkı tut.Bana Rabbim böyle takdir etti, kim eteğindeki tozu gidermeye mukadderdir, deme. Namerdin mert olandan daha üstün istifadeler ettiği bir dünyayı alt üst et.”³⁶⁰

³⁵⁸İkbal, *Şarktan Haber*, s. 102.

³⁵⁹İkbal, *Cavidname*, s. 148.

³⁶⁰İkbal, *Cavidname*, s. 149.

3.10. Şahsiyeti Yıkıcı Unsurlar

3.10.1. Yeis (Ümitsizlik)

Benlik, ümitsizliğe kapıldığında yıkılır. Yeis benliği kurutan, yemyeşil vadiyi çöle çeviren öldürücü bir zehirdir. Kur'an'da “ Ey oğullarım, gidin, Yusuf'u ve kardeşini araştırın. Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin; zira kâfirlerden başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez.”³⁶¹, “İnsanlar ümitlerini kestikten sonra yağmuru indiren ve rahmetini her tarafa yayan O'dur. Övülmeye layık olan gerçek dost O'dur.”³⁶², “De ki: ey haddi aşarak nefislerine zulmetmiş kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü Allah, bütün günahları bağışlar. Şüphesiz ki O, çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.”³⁶³, “Melekler, seni gerçekte müjdeliyoruz. Sakın Allah'ın rahmetinden ümidini kesenlerden olma, dediler.”³⁶⁴ “Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin”³⁶⁵ hadisi ile de ümidin önemi belirtilmiştir.

İkbal, ümit dolu, zorluklara meydan okuyan, canlı, coşkun insanı arar. Yılmış, sinmiş ve sönmüş insan İkbal'in hedefini gerçekleştiremez. İkbal, “Ümit, birbirini takip eden arzuların mahsulü olunca, ümitsizliğin hayat için bir zehir olduğunu kabul etmek zaruridir. Ümitsizlik, seni mezar gibi sıkar. Elvent dağı dahi olsan seni temelinden yıkar. Âcz, onun ihsanının kölesidir. Hayattan nasip alamamak onu daima takip eden bir felâkettir. Yeis, hayatı uyutur. Bu, bizi vücuda getiren unsurların gevşekliğine delâlet eder.”³⁶⁶ “Onun sürmesi can gözünü kör eder. Aydınlık günü uzun, karanlık bir gece haline getirir. Bizi öldürmek isteyen ölümün elinde bir silâh vardır. O da bizde arzuları mahvetmektir. Hayat, Cenab-ı Hakk'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyiniz, mealinde olan âyet ile tahkim edilmiştir.”³⁶⁷ Onun nefesi, hayat kuvvetlerini öldürür. Hayat pınarlarını kurutur.”³⁶⁸

Benlik yeise kapıldığında, tüm istidatlarını yitirir. Oysa Müslüman, daima onu koruyan ve gözeyen bir Rabbi'nin olduğunu bilmeli, kararsızlığa düşmemelidir.

³⁶¹Yusuf, 12/87.

³⁶²Şura, 42/28.

³⁶³Zümer, 39/53.

³⁶⁴Hicr, 15/55.

³⁶⁵*Sahih-i Müslüm*, çev. Hanifi Akın, Polen Yay. İstanbul 2005, hadis numarası 174, s. 197.

³⁶⁶İkbal, *Esrar*, s. 95.

³⁶⁷Zümer, 39/53.

³⁶⁸İkbal, *Esrar*, s. 96.

Yeis, gam ile beraber aynı çadırın köşesinde uykuya varmıştır. Gam, can damarı için neşter gibidir. Ey gam zindanında esir olan, Peygambere nazil olan şu âyeti hatırla ve ona göre hareket et. Kederlenme, Allah bizimle beraberdir.³⁶⁹Sıddık (Hz. Ebu Bekir) Peygamberden bu dersi aldığı ve bu âyetin emri dâhilinde hareket ettiği için Sıddık mertebesine yükseldi ve tahkik kadehinden sarhoş oldu. Müslim, Hakk'ın emrine razı olduğu için yıldız gibi onun dudağından tebessüm eksik olmaz. Eğer Hakk'ı tanıyorsan gamdan kurtul. Şu az, bu çok endişesinden kurtul. İman kuvveti, senin hayatını artırır.³⁷⁰

Müslüman şahsiyeti, tevhidi düstur edinmiş bir şahsiyettir. Tevhid akidesi gereği Allah'tan başkasında korkmak, Allah'ın gücünden şüphe etmek anlamına gelir ki bu imani bir tehlikedir. Müslüman, hayatını elinde tutan bir Yaratıcı'sının olduğunu bilen kişidir. Sonsuz ve sınırsız bir güce sahip, ezeli ve ebedi, uyku ve uyuklamanın tutmadığı, tüm varlığa "ol"³⁷¹ demesiyle olduran bir Allah'a kul olma bilincine ermiş şahsiyet kalbinde yeise yer vermez. İktbal'e göre benlik zorluklardan kaçıp rahatı seçen değil, rahattan kaçıp zorluğu seçen kişidir. Haktan gayri bir şeyden korkmak, bir düşmandır ki insanda hayat ve faaliyet kudretine saldırır. Hayat kervanının yolunu kesip onu yağma eden bir eşkıyadır. Kavi bir irade, onun yüzünden tereddüde ve gevşekliğe düşer. Yüksek himmet sahibi, onun yüzünden her işinde uzun uzun düşünen mütereddit, kararsız bir şahsiyet haline gelir.

3.10.2. Korku

Şahsiyeti yıkan bir diğer unsurda korkudur. Korku benliğe verilmiş olan kabiliyetleri kullanmaya engel olur. Korku insanın içinde yer ettiği takdirde hayat çekilmez bir hal alır. İktbal, Allah'tan başkasından korkmayı şirk olarak addeder. İktbal'e göre korkaklıkla birlikte insan benliğinde bazı kötü huylar ortaya çıkar ki bunlar insan benliğini kökünden yıkan gayri ahlaki davranışlardır. İktbal, Korku, bütün kötülüklerin anasıdır. Hayatı mahveder. Tevhid bu kötü hastalıktan izale eder.

³⁶⁹Mahzun olma Allah bizimledir." (Tevbe, 9/40) Mekke'den Medine'ye hicret esnasında Hazret-i Ebu Bekir ile bir mağarada gizlenen Hazret-i Peygamber, Ebu Bekir'e böyle söylemişti.(Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan, Beyan Yay. İstanbul, 2011, s. 147).

³⁷⁰Benim hidayetime tâbi olanlar için korku yoktur. İstediklerim elimden gitti diye mahzun olmazlar. (Bakara, 2/38).

³⁷¹Yasin, 36/82.

Korku, bizim ayağımızı nasıl bağlar? Hâlbuki bizim denizimizde yüzlerce sel vardır³⁷²der.

İkbal, İslam âleminin korku içinde yaşadığını, kendi kaderini düşmanlarının ellerine bıraktığını, bunun sonucu olarak bir avuç azınlık olan emperyalistlerin ellerinde oyuncak olduklarını söyler. İkbal, korkunun şuuru körelttiğini, arzuyu öldürdüğünü, insanı ruhsuz bir kadavraya çevirdiğini, ikiyüzlü ve pısrık kıldığını, Tüm İslam âleminin hor ve hakir hale gelmesine sebep olduğunu belirtir. İkbal, korkak bir kişinin dini, ilmi ve ahlaki konularda ne söylerse söylesin hiçbir tesirinin olmayacağını, kimseyi etkilemeyeceğini, bunun sadece laf kalabalığı olacağını söyler. İkbal, Telleri korku yüzünden gevşemiş; onun için çaldığın cenkten senin, istediğin ahenk çıkmıyor. Onun bir kulağını bük (mandallarını sıkıştır, akort et), bak nasıl nağmeler yükselir. Onun feryadı feleklerde kıyametler koparır. Korku, ölüm memleketinden gelen bir casustur. Ölümün (merg) başındaki (Mim) harfi gibi içi kapkaranlıktır. Onun gözü hayat düzenini birbirine katar. Ölüm kulağı senin hayat haberlerini çalar. Eğer dikkat edersen kalbinde gizlenen her şerrin korkudan tevellüt ettiğini görürsün. Reça, hilekârlık, yalan, hepsi korkudan kuvvet alan kötülüklerdir. Onun gömleği yalan ve riya perdesindedir. Fitnenin ana kucağı onun eteğidir. Himmet, gayret ile kendini kuvvetlendirmeyen insan, kendine uymayan şeye dahi razı olur.”³⁷³

İkbal’i en fazla üzen şey, Müslümanların uygarlık seviyelerinin düşüklüğü, geri kalmışlıkları, hatta zillet içinde olmaları değil, bu durumu kabullenmiş olmaları, mevcut duruma rıza göstermeleri ve değiştirmek için harekete geçmemeleridir. İkbal’e göre bunun sebebi bugün Müslümanların imanını kaybetme noktasına gelmeleri ve tevhid akidesinin tahrif edilmesidir. İkbal “Ah ki Müslüman gaflet içindedir. Bildiği sırrı unutmuştur. O sır ki Allah’la beraber başka ilah kabul etmez.”³⁷⁴

İkbal, emperyalistlerin her türlü kötülüklerine boyun eğerek tevhidi yıkan, maddeye köle olarak ruhunu alçaltan, nefsanî ve hayvanî isteklerin tutkusundan varlık âleminin en alt seviyesine düşen Müslümanlara hayret eder. İkbal’e göre

³⁷²İkbal, *Esrar*, s.98.

³⁷³İkbal, *Esrar*, s.99.

³⁷⁴İkbal, *Hicaz Armağanı*, s.44.

çağımız Müslümanları Allahu Ekber, ben Allah'tan başkasına boyun eğmem diyebilirlerse, gerçek hürriyetine kavuşur, onur ve haysiyetini yeniden kazanır.

İkbal, İslam âlemini düşmanlarının gücü değil, Müslümanların tembelliği, riyakârlığı, ikiyüzlülüğü, bedavaya ve kolaya olan meyilleri, maddeye bağlılıkları, çalışma ve üretmeden kaçarak ataletе düşmeleri ve bununla beraber korkaklaşmaları yıkmıştır der. “Müslümanın gözyaşı soğumuştur. Çünkü Allah'ın ateşi de soğumuştur artık (yani tevhid gönülden silinmiştir artık).”³⁷⁵ Allah'a yönelmeyen kimse “La İlahe İllallah” ve “Allahu Ekber” in manasını idrak edemez.”³⁷⁶ Böylece her karşılaştığı gücün önünde eğilir, onlara kulluğu kabullenir, başkaldırmayı düşünemez bile.

Müslümanlar artık Allah'ı bırakmışlar, geçim derdine, mevki makam derdine, ün şöhret derdine dalmışlar, can korkusu, eldeki malı kaybetme korkusuna düşmüşler. Böyle insanlar hiçbir şeylerini feda edemezler. İkbal bu durum için “Dolaştım bütün alemleri, lakin ölümün kendisinden korktuğu hiçbir Müslüman görmedim. Bir Müslüman gördüm ki ölüm anına kadar ölüm korkusuyla tir tir titriyordu. Allah bu ümmete yardım etsin, çünkü ölümün sebebi varlığı olmayan bir ruh haline gelmesidir.”³⁷⁷ Korkunun bu denli yerleştiği kalp, doğal olarak kölece yaşamaya, hak ve hürriyetlerinden taviz vermeye, istediği gibi değil, istenilen gibi olamaya müstahaktır.

İkbal'e göre, Allah'ın halifesi olmaya layık olmak için Allah'a yönelmiş olmak gerekir. Kalpteki korku putunu Hz. İbrahim'in kırdığı gibi kırmalıdır. Bir kalpte korku varsa şirk'te vardır. İkbal “Mustafa kelimesindeki gizli manayı anlayan insan, korkunun altında şirkin gizlendiğini görür. Senin sermayen Allah'ın kahrı ateşidir. Firdevs cenneti, senin gölgendedir kaya gibi durur. Tefekkürünü aşk ile tutuştur. Yalnız Hak korkusu imanın unvanıdır. Haktan gayri olan varlıktan korkmak gizli bir şirkten başka bir şey değildir.”³⁷⁸

İkbal, ölünden korkan bir insan yerine, ölümün ondan korktuğu bir benlik aramaktadır. Ölümün, karşısında tir tir titrediği Müslüman var ya; bütün dünyayı

³⁷⁵İkbal, *Hicaz Armağanı*, s.242.

³⁷⁶İkbal, *Hicaz Armağanı*, s.243.

³⁷⁷İkbal, *Şarktan Haber*, s.292.

³⁷⁸İkbal, *a.g.e.* s. 99.

dolaştım; öyle bir Müslüman görmedim.³⁷⁹ Böylesi bir kişilik ise gönlüde tevhid ateşi yakabilen insana has bir özelliktir. Lâ ilâhe illallah'ı benliğine katan insan, ölünün toprağından görüş ve nazar yetiştirir. Böyle insanın eteğini bırakma. Zira güneşi ve ayı onun kemendi içinde gördüm.³⁸⁰

Korku, ruha yerleşen ve bir daha atılması hemen hemen imkânsızlaşan bir hastalıktır. O senin tıynetine bir kere tohumunu ekti mi, hayat artık boy atıp kendini gösteremez. Onun yaradılışı kuvvetsizdir; mücadele edemez, her şeye boyun eğer. Gönlü ve eli korkudan tir tir titrer. Ayaktan yürüme kudretini çalar; dimağdan tefekkür hissesini alır.³⁸¹ Benlik, korku hastalığını ruhuna asla bulaştırmamalıdır. İkbâl'e göre bu hastalık bir kez yerleşirse artık benlikten söz edilemez. Çünkü düşmanı ona yaşam hakkı tanımayacaktır. "Düşmanın seni korkak gördü mü, bir bahçeden gül toplar gibi kolaylıkla seni ele geçirir. Düşman kılıcı başına daha kuvvetle iner. Onun bir bakışı sana hançer gibi korkunç görünür".³⁸² İkbâl, esaret altındaki Müslümanlara ölümün kölelikten daha yüce olduğunu hatırlatır. "Gönlü şafak gibi kana bulamalı. Hakk'ın kayışını sıkıca tutmalı! Ruh umut etmek sayesinde bir akar ırmak. Ebedî bir ölümdür umudu elden bırakmak!"³⁸³ "Temiz erlerin imtihanı bela yoluyla. Susayanı daha susuz bırakmak revâ. Nil'den geç aynı Kelimullah Musa gibi. Ateşe gir korkmadan Halilullah misali. Dostun kokusunu taşıyan adamın ezgisi/ Götürür dostun sokağına kadar milleti!"³⁸⁴

3.10.3. Dilencilik

Başkalarına el açmak, insan onurunun yerle bir olduğu, insanın kendisi gibi bir kul karşısında boyun eğdiği, vakar ve haysiyetini yitirdiği bir durumdur. Dilencilik, Allah'ın seçtiği ve yeryüzüne halife yaptığı insanı, kula kul yapar. Burada şu belirtilmelidir ki; bu gün cadde ve sokaklarda yardım toplayan insanlar sadece dilenci olarak nitelendirilmemelidir. Kendi emeğini ortaya koymadan, alın terletmeden, bir savaş ve arayış çabası vermeden, üretim içinde olmadan, diğer

³⁷⁹İkbâl, *Kulluk Kitabı*, s.45.

³⁸⁰İkbâl, *Kulluk Kitabı*, s.54.

³⁸¹İkbâl, *Esrar*, s. 98.

³⁸²İkbâl, *Cebrail'in Kanadı*, s.63.

³⁸³İkbâl, *Cavidname*, s. 276.

³⁸⁴İkbâl, *Cavidname*, s. 103.

insanların ihsan ve temiz niyetlerinden istifade ederek yaşamaktır dilencilik. Bir kul karşısında boyun eğen bir insanda şahsiyet kalmayacağı için İkbâl, dilencilığe şiddetle karşı çıkar. Aslında dilencilik Kur'an ilkelerine tamamen terstir. Kur'an tevhid öğretisiyle insana Allah'tan başkasına el açmamasını, ister maddi, ister siyasi iktidar olsun hiçbir güç karşısında boyun eğmemesini ister." Ancak sana kulluk eder, ancak senden yardım dileriz"³⁸⁵ ayetinde de belirtildiği gibi, Allah kendisinden başkasının kapısına varılmasına rıza göstermez. Yine Kur'an'da "İnsan için kendi emeği vardır"³⁸⁶ şeklindeki ayette de aktarıldığı gibi Allah'ın sevdiği insan kendi emeği, alım teri ile geçinen insandır. Peygamberler tarihini incelediğimizde her peygamberin maişetini kazanmak için gece gündüz çalıştığını, kazandıklarını insanlara infak ettiğini, hiçbir kula boyun eğmediklerini görürüz. Hatta Hz. İbrahim-ki o tevhidin sembolüdür- mancınıkla ateşe atılırken yanına Hz. Cebrail gelmiş, Allah'tan bir isteğinin olup olmadığını sormuş, Hz. İbrahim ise meleklerle bile dert yanmanın tevhide aykırı olduğu gerekçesiyle Hz. Cebrail'i reddetmiştir. Hz. İbrahim "Mümin rabbinden başkasına derdini açmaz"³⁸⁷ diyerek Müslümanlara dilencilığın nasıl iman ve insanı yıktığını anlatmak istemiştir.

Türk Sultanı II. Abulhamid Borç almak, emir almaktır³⁸⁸ diyerek, başkasından yardım isteyen kişi veya milletleri, bu yardımlara karşılık olarak haysiyetlerini vermek zorunda kalacaklarını anlatmak istemiştir. İkbâl, bir şahsiyet filozofudur. İnsan şahsiyetini bu denli ayaklar altına alan dilencilik meselesiyle şiddetle savaşmıştır. İkbâl'in hemen her eserinde bu konuya değindiği görülür. İkbâl, yaratıcı, yırtıcı, mücadeleci, zorluklarla savaşmaktan zevk duyan insanlar istemektedir. Şiirlerindeki şahin, kartal, aslan gibi figürler kafiye olsun diye değil, kendi geçimini temin eden, üreten, paylaşımcı, başı dik, sözü mertçe söyleyen, yalakalığa tevessül etmeyen, insanın sembolüdür. Cami güvercinlerini değil, avını kendi avlayan şahini sever İkbâl. Kamçısını düşürdüğünde, bineğinden inip kendisi alan Hz.Ömer'i, aç kaldığında karnına taş bağlayan Hz. Ali'yi görmek ister, "Veren el, alan elden üstündür."³⁸⁹ Hadisi gereğince lütuf dağıtan mümin görmek ister

³⁸⁵Fatiha, 1/4.

³⁸⁶Necm, 53/39.

³⁸⁷Kazancı, Ahmet Lütüf, *Peygamberler Tarihi*, İpek Yay, İstanbul 2001, s. 191.

³⁸⁸Osmanoğlu, Ayşe, *Babam Sultan Abdulhamid*, Selis Yay. İstanbul 2007, s.102.

³⁸⁹Çalık, Ethem, *Unutulmaz Sözlür*, Ekev Yay. Erzurum, 1999 s. 12.

İkbal:“Ey arslanlardan haraç olan, ihtiyaçtan dolayı tilki mizaçlı olmuşsun. Senin yaraların fakirliktendir. Derdinin aslı, yalnız bu hastalıktır. O ihtiyaç, yüksek fikirden yüksekliği izale eder. Değerli hayal mumunu söndürür. Varlık küpünden gül renkli şarabı al; paranı günlerin kesesinden al. Ömer gibi deveden kendin in. Sakın başkasına minnettar olma, sakın.”³⁹⁰ İnsan çok yüce bir varlıktır. Bu yüceliğe zarar vermekten, bu yüceliği ayaklar altına almaktan korumak ister İkbal.“Ne zamana kadar rütbe ve mansıp dileneceksin; çocuklar gibi sopadan ata bineceksin? Yükselere gözünü diken bir yaradılışı, başkasının lûtf u ihsanı alçaltır. İflâs, dilencilikten daha hakirdir. Bir dilenci bir fakirden daha fakir ve daha müflistir. Birisine ihtiyaç arz edip bir şey istemekten benliğin cüz’leri dağılır. Benlik Tur-ı Sina/sının ağacında tecelli nuru görünmez. Kendi bir avuç toprağını dağıtıp saçma. Ay gibi rızkını kendi vücudundan yontup çıkar. Dara düşersin, bedbaht olursun, belâ selinin yolu üzerinde ev bark yapmış vaziyette bulunursun. (Bütün bunlara rağmen),Rızkını başkasının nimetinden arama, Maşrık çeşmesinden (güneşten) dalga arama. Ta ki, mahşer günü Peygamberin nazarında mahcup mevkiyedüşmeyesin. Aya, güneş sofrasından rızık erişir. Güneşin bu ihsanından dolayı ayın gönlünde yara (dağ) vardır. Haktan himmet iste, felekle mücadele et. İslamiyet’in şerefini ayaklar altına alma.”³⁹¹ Vakar insani bir sıfattır ve Allah bu sıfatı kendi halifesi olan insana bağışlamıştır. İkbal, vakarı olmayan insanın benliğinin de olmayacağını söyler. Bütün kâinatı yoktan var eden ve her şeye sahip olan bir yaratıcı varken, basit bir yaratılmışa el açmak hiçte karlı bir alışveriş değildir. Filozofumuz, “Putların süprütüsünü Kâbe’den çıkarıp atan (Hazret-i Muhammed) “Kazanan insan, Allah’ın sevgilisidir" dedi. Yazık, başkasının sofrasından rızık alıp onun minnetini yüklenene, başkasının ihsanı karşısında boyun bükene. O, kendini başkasının lütfunun şimşeği ile yakmıştır. Şeref vehaysiyet sermayesini bir silik paraya satmıştır. Ne bahtiyardır o susamış ki, yakan güneş altında Hızır'dan bir kadeh su dahi istemez.”³⁹² İslam dini çalışma ve gayreti öven, dağıtma ve cömertliği temel ahlak ilkesi haline getiren bir dindir. İkbal, bu prensipleri bildiği halde başkalarına muhtaç olmayı ümmeti Muhammed’e yakıştıramaz. Çünkü diyor İkbal, karnına taş bağladığı halde kimseye

³⁹⁰İkbal, *Esrar*, s.39.

³⁹¹İkbal, *Esrar*, s.40.

³⁹²İkbal, *Esrar*, s.40.

minnet etmeyen bir peygamber bizim rehberimizdir. Ona yakışır davranmalı, onun gibi vakur olmalıyız.“O, dilencilik hicabı ile ter dökmedi; insan şeklini muhafaza etti. Bir avuç çamura dönmedi. O değerli genç, dünyada sanuber ağacı gibi başı yukarda, şanlı ve şerefli yürüyüp gezer. Yok, zamanında daha ziyade iradesine sahip olur. Bahtı uyuyunca, daha uyanık olur. Dilencilikle deryalar kadar mala sahip olsan, o mal bir ateşselidir. Eğer kendin kazanırsan bir çiğ danesi, güzeldir.Şu üzerindeki hayâ kabarcıkları gibi mertliği elden bırakma; o, deniz içinde dahi kadehini baş aşağı tutar.”³⁹³ İslam Kur’an’da hayrı yaymayı, infakta bulunmayı ve Allah’tan başkasına kul olmamayı öğütler. İslam varoluşçusu olarak niteleyebileceğimiz Muhammed İkbâl, tevhid kalıbı içinde bir kişilik modeli geliştirmek arzusundadır. Bu kişilik yetkin ve atak olmalıdır. Hür ve güçlü olmalıdır. Bu sebeple İkbâl, benliği zayıflatacak her davranışın karşısındadır. O, hiçbir şartta teslim olmayı istemez. Onun benliği sonuna kadar savaşımalıdır. “Müslüman’san Hak’tan gayrıya muhtaç olma, dünya insanları için baştan aşağı hayır ol. Zengin huzurunda felekten şikâyet etme. Elini yeninden dışarı çıkarma. Ali gibi arpa ekmeği ile kifaf-ı nefis et. Merhabın boynunu koparır, Hayber’i fethedersin. Kerem ehline minnettar olmaya sebep ne? Onlardan evet veya hayır neşterini niçin yiyorsun? Alçakların elinden rızık alma. Sen Yusuf sun; kendini ucuz telakki etme. Karınca, hem de kanatsız karınca dahi olsan Süleyman’a ihtiyaç arz etme. Yol güçtür; servet peşinde koşma. Cihanda hür yaşa ve hür olarak öl. Dünya malından az şey ile iktifa et, sözünü tesbih gibi dilinden düşürme, tâ ki “hür yaşarsın” sermayesini elde edesin.”³⁹⁴Elinden geliyorsa kimya ol; çamur olma. Cihanda zengin ol, dilenci olma. Keykâvus tahtına bir tekme vur, başını ver, namusunu verme.”Kadehi boş olduğu halde kimseye minnet etmeyen insanlara meyhane kapısı, kendi kendine açılır.³⁹⁵

3.10.4. Vatan Kavramı

Vatan sevgisi, insanın fitri yapısında yer alan, insana aidiyet duygusu kazandıran, kimliğini ve düşüncelerini önemli ölçüde etkileyen bir kavramdır. Fitri bir özellik taşıdığından hemen hemen tüm insanlığın ortak bir özelliğidir. İslam

³⁹³İkbâl, *Esrar*, s.41.

³⁹⁴İkbâl, *Esrar*,(Aklil mine'd-dünya, taiş hürra. Hazret-i Ömer’e ait bir söz.),s. 42.

³⁹⁵İkbâl, *a.g.e.* s.141.

düşünce geleneğinde vatan koruması ve savunması milli ve dini bir ilke halini almış, vatanına hizmet etmiş insanlar çeşitli yollarla ödüllendirilmiştir. Mesela, şehir, köy isimleri, çocuklara verilen isimler, kahramanlık göstermiş insanlar adına yapılan anıt, üniversite, kütüphane, cami, hastane gibi yerlere vatanına hizmet etmiş kişilerin adlarının verilmesi konuyu örneklemesi açısından kayda değerdir.

Muhammed İkbâl, Esrar ve Rumuz adlı eserinde Bengal'in İngilizler tarafından işgal edilmesi sırasında kendi ülkesine ihanet eden vezir Cafer ve komutan Sadık'ı değerlendirirken; onları cehennem bile kabul etmez diyerek vatan sevgisini dile getirmiştir. Fakat İslam dünyasının tek tek emperyalistler tarafından işgal edildiği bir zamanda Müslümanlar benim toprağıma ve ırkıma dokunmamışsa beni ilgilendirmez diyerek sessiz kalmışlardır. Bu sessizlik bir süre sonra tüm Müslümanların esaret altına girmesine neden olmuştur. Muhammed İkbâl, tüm Müslümanları tevhid çatısı altında toplamaya çalışırken, Müslümanların yukarıdakine benzer bir ayrılığa bir daha düşmemesi için şu iki ilkeyi benimsetmek ister. Birincisi: İslam coğrafyası bir kavmin değil, tüm Müslümanlarıdır. Yani Müslümanlar için dünyanın her yeri vatandır. Nerede işgal, sömürü ve yıkım varsa benlik yönünü o tarafa dönmeli, orayı vatanı olarak görmelidir. Böylece İkbâl Müslümanlar arasındaki coğrafi ayrılığı ortadan kaldırarak bir vücudun organları gibi Müslümanları tevhid etrafında birleştirmek ister. İkinci ilke ise ileride ele alacağımız bir konu olan ırki yani soy sop bağıdır.

Muhammed İkbâl'e göre vatan, bir avuç topraktan ibarettir. Müslüman için kurtuluş yolu bu bir avuç toprağına bağlanıp kalmak yerine, ümmetin bütünlüğüne sahip çıkmasıdır. Müslüman ancak İslama sadık kalarak, onun emirlerini uygulayarak var olabilir, yoksa Batı menşeli, kendi yaşadığı toprak parçasını kutsayarak, ırkı kutsayarak veya bir ideolojiyi (Marksizm gibi) kutsayarak değil. İkbâl "İslam milleti tevhid ve peygamberlik üzerine kurulduğu için mekân bakımından ona son yoktur. Bizim cevherimiz mekândan münezzehtir. Benlik kendini bir parça toprak ile sınırlamaz. Toprağı kutsayarak onun kulu kölesi olmaz. Benlik kendini zaman ve mekân bağıyla bağlamaz. Coğrafyanın zincirine takılıp tevhidi gözden kaçırmaz. Çünkü şurası, burası değil, tüm âlem benliğin mülküdür. Benliğe yakışan dünyanın bir köşesini değil hepsini emir altına almaktır. Müslüman şahsiyet bunu sadece Allah'a kulluk, Hz. Muhammed'e ümmet bilinciyle hayata

geçirebilir. Ancak tevhid insanı bütün bağlardan kurtarabilir, ona yetkinlik ve güç verebilir, onu toprağın bağından kurtararak Allah'ın yeryüzündeki temsilcisi yapabilir. İkbâl “Müslüman isen gönlünü bir iklime bağlama. Bu keyfiyet ve kemmiyet âleminde kaybolup gitme. Müslüman, memleket mefhumuna sığmaz. Onun gönlünde Şam ve Rûm manasız sözlerdir. Öyle bir gönüle sahip ol ki, o gönlün sonsuz genişliğinde busu ve çamur sarayı silinip gitsin”³⁹⁶ der.

İkbâl, coğrafi bağlılık, soy, mevki gibi hastalıklara yakalanmamanın yolu olarak Hz. Muhammed'in hayatına ve uygulamalarına dikkatleri çeker. İkbâl, insanları toprak birliği yerine ülkü birliğine çağırır. Eğer bize rehber olarak gönderilen peygamber bizden tevhid birliği istiyorsa ve toprağa bağlılığı kendi hayatında reddetmiş ise benliğe sahip olmak isteyen insan Onun izinden gitmeli ve toprak zincirini kırmalıdır. Müslüman hicret mevhumunu daima aklında tutmalı, bir yeri değil, tüm yeryüzünün sevk ve idaresini düşünmelidir. “O hicret hikâyesini anlatanlar, hakikati bizden gizlemişlerdir. Onlar, hicretin manasının usûl ve an'anesidir. Bu, Müslüman'ın bekası sebeplerinden biridir.”³⁹⁷

Müslüman kendini tefrika bağından kurtarmalı, tevhid ummanına gark olmalıdır. Eğer dünyada bütün Müslümanları bir bayrak altında toplayan İslam birliği kurulacaksa, bu Müslümanların ırk ve toprak bağlarından kurtulmasıyla mümkün olacaktır. Benlik kendini ayrıştırıcı bu engelleri yıkarak ümmet denizinde var olmalıdır. Esrar'da “Bunun manası suyun kıt bulunduğu yerlerden kaçmaktır. Denizde balık gibi yaşa; yani makam kaydından kurtul. Cihet kaydından kurtulan her insan, felek gibi altı cihette de dört başı mamur yaşar. Bu yeni asrın sana telkin ve kabul ettirmek istediği aldaticı prensiplere karşı uyanık bulun.”³⁹⁸ Benlik, hayat yolculuğunda çok dikkatli olmalıdır. Çünkü insanın önünde sayısız tuzaklar vardır. Bu tuzaklara yakalanan insan kolay kolay kurtulamaz. İkbâl, benliğin yolundaki ayrıştırıcı tuzaklara karşı uyarısını yineler “Ey yolcu, aklını başına al; yoksa sonra eşkiya yolunu vurur. Biz ki vatan ile mukayyet değiliz, fakat biriz. Hicâzlı, Çinli, İranlıyız. Mekke sakisinin (Peygamber) gözünden sarhoşuz. O, nesepten, aileden

³⁹⁶İkbâl, *Esrar*, s. 109.

³⁹⁷İkbâl, *Esrar*, s. 110.

³⁹⁸İkbâl, *Esrar*, s. 111.

gelen imtiyazları tamamen yakıp mahvetmiştir. Onun ateşi bu çerçöpü kül etmiştir.”³⁹⁹

3.10.5. Irkçılık

İkal’e göre ırkçılık, soyu kutsamaktır. Su ve çamurdan meydana gelen bedeni kutsamak, ruhu ise tanımamaktır. Beden, belli bir insan ırkının devamı olduğu halde, ruh doğrudan Allah tarafından insana üflenmiştir. İkal:“Su ve çamur kaydından kurtulmadığın için, diyorsun ki: “Ben Yunanlıyım, Afganlıyım!”Ben önce insanım, tamamen renksiz ve kokusuz/Ancak ondan sonra Hintli ya da Turanlıyım”⁴⁰⁰Bir milletten yüz millet çıkardın. Kendi kalene kendin gece baskını yaptın.

İkal’e göre Müslümanlar Hz. İbrahim’in dini ve şanı sayesinde millet olmuşlardır. Bu sayede bir ve beraberdirler. Yoksa ne toprak parçası (vatan), ne ten parçası (ırk) sayesinde. “Eskiden iblis ateşten yaratılmıştı, şimdinin iblisleri ise topraktan yaratılmışlardır, bu yüzden bugünün iblisleri insanı toprağa bağlıyorlar.”⁴⁰¹ Muhammed İkal, 1930 ‘lu yıllardaki Alman, İtalyan ve İspanyol ırkçı yönetimlerinin uygulamalarından haberdar olan, dünyada olup bitenleri yakından takip eden birisidir. İkal, insanları Allah’ın hür ve eşit kulları olarak görür, onları ırk zincirinden kurtarıp şerefli mevkilerine tekrar yükseltmek ister.“Ey koltuğunda onun kitabını taşıyan insan, derhal onun emrettiği işleri yapmaya başla. İnsan fikri puta tapar, put yapar; her zaman bir put arar. Gene ortaya bir Azerlik (put yapıcılık) usûlü atıldı. Yeni bir Allah heykeli yontuldu. Bu put, kan dökmekten zevk u safa bulur. Bu putun adı renk, mülk ve neseptir. İnsanlık bu değersiz putun ayağı dibinde koyun gibi boğazlandı. Ey sen ki, İbrahim Halilullâhın şişesinden şarap içmişsin; sanki Halilullâhın şarabı ile kanına hararet vermişsin. Bu hak libasına bürünmüş bâtılın başına “Lâ mevcûde illâHû (Hak’tan başka mevcut yoktur)” kılıcını vur.Bu günlerin, zamanın karanlığı içinde bir görün, sana tam ve kâmil olarak gelen şeyi bütün âleme yay.”⁴⁰²“Dünyanın fahr ü şerefi olan Hazret-i Muhammed kıyamet gününde sana,Hak sözünü bizden aldın; o halde niçin diğerlerine bu hakikatleri

³⁹⁹İkal, *Kulluk Kitabı*, s.125.

⁴⁰⁰İkal, *Şarktan Haber*, s. 77.

⁴⁰¹İkal, *Musa Vuruşu*, s.76.

⁴⁰² "Bugün sizin dininizi kemale erdirdik ve size olan nimetimizi tamamladık." (Maide, 5/3).

ulaştırmadın, dediği zaman senin halini göz önüne getirip utancımın tır tır titriyorum.”⁴⁰³“Kabilelere ayrılmak, Afganlıları hor ve hakir bir hale düşürmüştür.”⁴⁰⁴

Muhammed İkbâl'e göre milliyetçilik İslam milletini sömürgeleştirmek için ve sömürgeleştirdikleri halkları ellerinde tutmak için emperyalistlerin kurduğu bir tuzaktır. Sömürü devletleri “böl” ve “yönet” politikası gereği, temeli bir ve kardeş olan İbrahim milletini parça parça etmişlerdir. Batı kendi birliğini kurarken İslam toplumuna ayrışmayı, bir biriyle çatışmayı, milliyet davası gütmeyi, İslam âleminin dertlerini değil, kendi ırkını düşünmeyi pazarlamakta, öte yandan, Filistin, Afrika ve Arap yarımadasından el çekmemizi ve unutmamızı istemektedir. Cavidname'de İkbâl: “Batı lordu baştan ayağa hile, aldatmaca Vatanseverliği değil, ayrımcılığı öğretti dindara. O birleşme peşinde, sen ayrımcılıkta, Şam, Filistin ve Irak'ı umursamamakta”⁴⁰⁵

İslam inancına mensup bir insan, kendini milliyet gibi ayrıştırıcı bir hastalıktan uzak tutmalıdır. Çünkü İslam, Yahudilik gibi soy temeline değil, insanların birliği ve eşitliği temeline kurulan bir dindir. Yani tevhid dinidir. Öyleyse diyor İkbâl, bu ırkçılık da neyin nesi? “Kanber'in abdest suyundan bir katresin. Lâkin Kayser'in kanından daha değerlisin. Baba, ana, amca gibi şeyleri düşünme. Selman-ı Farisî gibi İslâm evlâdı ol.”⁴⁰⁶ Müslümanlar, Hz. İbrahim'in çocuklarıdır. Onlar arasında fark yoktur. İslam, ilkelliğin bir alameti olan asabiyet bağını kırarak, medeniyetin özelliği olan inanç kardeşliğini getirmiştir. İkbâl, bu aşamadan sonra geri dönmek ve eski ilkelik putuna sarılmak tevhid ehline haram kılınmıştır der. ”Ey akıllı dostum, balı petek yuvalarında gör de bundaki ince manayı anla. O bal, kırmızı lâleden alınmış bir katre; şehlâ nergisten bir katre dir. Fakat bu demiyor ki ben nergisten alındım, o demiyor ki ben nilüferden toplandım. Bizim milletimiz İbrahim'in peteğidir. Balımız, İbrahim'in iman ıdır. Eğer soy sopu millet mefhumunun bir cüz'ü sayarsan, kardeşlik işini rahnedar edersin. Bizim toprağımızda sen kök tutamazsın. Zira düşüncen, henüz Müslüman

⁴⁰³İkbâl, *Esrar*, s. 129.

⁴⁰⁴İkbâl, *Kulluk Kitabı*, s.190.

⁴⁰⁵İkbâl, *Cavidname*, s.176.

⁴⁰⁶İkbâl, *Cavidname*, (Selman-ı Farisî'ye nesebini sordukları zaman, İslâm oğlu Selman, derdi.) s.176.

olmamıştır.”⁴⁰⁷”Biz, Hicazlı Sevgiliye gönül vermişiz. Bizi birleştiren budur. Yalnız onun sevgisi bizi birbirimize bağlamaya kâfidir. Gözümüze onun şarabının keyfi kâfidir. O şarabın sarhoşluğu kanımıza kadar işlemiştir. O, eskiyi yakıp mahvetmiş ve yeniye yaratmıştır. Onun aşkı topluluk sermayesidir. Kan gibi milletin damarlarındadır.”⁴⁰⁸

İkbal, kurmak istediği İslam Birliği'nin önündeki en büyük engelin ırkçılık olduğunu düşünür. İkbal'e göre dünyada tek bir bağımsız İslam toplumu kalmamıştır. Emperyalistler, hiçbir mahrem bırakmadan ya kendileri ya da görevlendirdikleri işbirlikçiler aracılığıyla Müslümanları kontrolleri altında tutmaktadırlar. Böylesi vahim bir durumda ne vatan perestlik ne de milliyetçilik Müslümanların özgülleşmesine yardım edebilir. Olsa olsa onları daha da böler ki: bu da emperyalistlerin işine yarayacaktır.

3.10.6. Kölelik

Muhammed İkbal, benlik felsefesini hür ve yetkin fertler temeli üzerine inşa eder. Hür bir ben kendinin farkına varabilir, kendi şahsiyetini ortaya koyabilir. Baskı veya tesir altında kalmış fert veya uluslar ise ancak efendilerinin müsaade ettiği kadar düşünebilir, yaşayabilir, görgü ve ahlak sahibi olabilir. Kölelik, bedendeki ruhu öldürür. Ruh, beden üzerinde bir yük halini alır. Kölelik, genç bir adamı ihtiyar ve zayıf bir insan haline koyar. Kölelik, ormandaki aslanın dişini söker. Kölelik bir milletin fertlerini birbirine düşürür, düşman eder. Fertler bir birleriyle uğraşır, her birinin ayrı bir derdi vardır. Kölelik, Allah adamına zünnar bağlatır. Kölelik, onun cevherini değersiz hale getirir. Daha sonbahar filan ortada yokken onun dalı çırılçıplaktır. Canına da ölüm korkusundan başka bir şey bulamazsın. Zevki yolunu şaşırılmıştır. Akrep iğnesini panzehir sanır. Daha ölmeden, cesedini sırtında taşıyan bir ölüdür. Hayatın zevk ve şerefini kaybetmiştir. Bak, ne mümkün şeyler; onun için muhaldir. Bak, ayları, seneleri nasıl geçip gidiyor.”⁴⁰⁹

İkbal, kölece yaşamaktansa yok olmayı daha üstün görür. Çünkü ölmenin de bir şerefi vardır fakat köleliğin hiçbir çeşidinde şeref ve onur yoktur. Köle, nasıl ve

⁴⁰⁷İkbal, *Kulluk Kitabı*, s.190.

⁴⁰⁸İkbal, *Esrar*, s. 99.

⁴⁰⁹İkbal, *Kulluk Kitabı*, s.104.

niçin yaşadığını bilmez: “Günleri birbirinin matemini tutmakla geçiyor. Hareketleri kum saatindeki kumdan daha ağırdır. İkbal, köleliğin fert ve toplum hayatının her sahasına sirayet edeceğini, musikiden resmime, mimariden felsefeye, dinden günlük yaşantıya, eğitimden medeniyet algısına kadar yaşamın tüm dinamiklerini çökerteceğini söyler. Özgür ülke ve fertler dünyaya nasıl biçim vereyim diye çalışırken, köle toplum ve fertler efendime nasıl hizmet edeyim diye düşünür. “Köle ruhu, güzel sanatlarda ölümle de tecelli eder. Kölelik, ne diyeyim, insanı büyüleyen bir şeydir. O ruh, hayat duvarına bir sel gibi çöker. Kölenin yüzü gönlü gibi karadır. Kölenin nağmeleri, tabiatı gibi alçaktır. Onun donmuş gönlünden hararet uçup gitmiştir. Yarım zevki, bugün lezzeti nedir bilmez. Zaten ney’ini dinlersen sırrını öğrenirsin. Onun sazında bir şehrin ölümünü dinlersin. Sende takat bırakmaz, seni cihanda bizar eder. Durmadan akan gözyaşı, sanki o gözün sürmesidir. O nağmeleri dinleme sakın. O nağme, ölümden başka bir şey değildir. O, ses elbisesine bürünmüş bir âdemdir. Susamış olsan dahi orada su bulamazsın. Onun mızrabı, insanın ölümünü terennüm eder. Gönüldeki ateşi, harareti mahveder; gam verir. Cem kadehi içinde zehir sunar.”⁴¹⁰

İkbal’e göre benlik, sınır tanımaz. O, ilahi bir vergidir ki, onu yaratan Rabbi bağımsız yaratmış ve insanı bağımsızlığa müptela kılmıştır. Allah, yarattığı kullarının kendinden başkasının önünde eğilmesini istemez. Bu manada tevhid, insanın yeryüzünde hür yaşaması demektir. O halde tevhide gönül bağlayan bir fert veya topluluk asla boyunduruk altında yaşayamaz. İkbal’e göre İslam özgürlük beyannamesidir. “Cansız tenten ne hayır gelir ki. Gönül, bir şey vücuda getirmek, kendini göstermek zevkinden mahrumdur. İnsan, kendini tanımadan ölüp gider. Bir Cebrail’i kendine kul köle edersen o, ayna renkli gökten iner ve hizmetine girer. Kölelerin mezhebi taklit, işi Azerliktir. Görülmemiş bir şey iddia etmek onun mezhebinde küfürdür. Yenilikler onun vehmini, şüphesini artırır. O, eski ve yıpranmıştan zevk alır. Gözü mazidedir, istikbali görmez. Kâbe mücaviri gibi, mezar toprağından rızık alır.”⁴¹¹

İkbal, Müslümanların tek bir ferdinin dahi başka bir milletin bayrağı altında bulunmasına tahammül göstermez. Müslüman benliği, bugün yaşadığı emperyalizm

⁴¹⁰İkbal, *Kulluk kitabı*, s.106.

⁴¹¹İkbal, *Kulluk kitabı*, s.108.

tutsaklığını yıkmalı, bilimini, teknolojisini, sanatını, hukukunu geliştirmeli ve bir daha yaşadığı bu acı tutsaklık zulmünü yaşamamalıdır. Bu yüzden İkbâl bulabildiği en acı ve yürek yakan kelimelerle köleliği tasvir etmeye, İslam toplumunu şuurlandırmaya çalışmaktadır. “Kölelikte ne aşk ne de mezhep vardır. Hayatın bal gibi lezzeti onlara tatsız gelir. Âşıklık nedir? Tevhidi gönle sindirmek, sonra da her müşküle pervasızca atılmak.. Kölelikte aşk sadece sözden ibarettir. Köle, ilim ve dinini ucuza satar. Tek bedeni sağ kalsın; canını bile verir. Her ne kadar Allah ismi dilinden düşmesede, onun kıblesi, efendisinin kudretidir. Onun da ismi kudrettir, yoksa kendisi şatafatlı bir yalandır. Onun iç yüzünde yalandan başka bir şey yoktur bu put, ona secde ettikçe Allah’tır. Bir de ona karşı isyan et, göreceksin ki derhal fena bulacaktır. Onun zaten mahiyeti faniliktir. Hakiki Allah, ekmek verir, can verir. Bu Allah can alır, ekmek verir.”⁴¹²

İkbâl, kölelerin kendi rahatlarına ve kendi kölelik dünya görüşüne göre bir din icat ettiklerini, hak din olan İslam’ı köleliğe uydurmaya çalıştıklarını söyler. “İslam fakihleri o kadar miskin ve sönük bir hale gelmişler ki, kendi huzur ve rahatları bozulmasın diye Kur’an’dan taviz veriyorlar. Bu kölelerin inancına göre Kur’an eksiktir, çünkü Müslümanlara köleliğin usul ve adabını öğretmiyor.”⁴¹³ İkbâl, Kur’an’a uymayan bir Allah anlayışının gelişmesinden ve Müslümanların hâkim ve muktedir bir yaratıcı tasavvuru yerine daha çok İslam öncesi köle toplumların tasarladığı bir tanrı anlayışının gönüllerde yer tutmasından yakınır. ” O Allah tektir; bu, yüz parçadır. O, herkese çaresiz olur. Bunun ise mahiyeti biçareliktir. O Allah, ayrılıktan çekilen ıstırabın dermanıdır, bu Allah’ın sözü, emri sadece nifaktır. Köleyi kendine alıştıtır; onun gözünü, kulağını, idrakini kâfir eder. O, kulunun canın bir bindi mi, can, zahiren tende görünür, lakin hakikatte hem diri, hem cansız. Kölelikte didar zevki arama, uyanık bir can arama. Onun gözü, görmenin mihnetine tahammül edemez. O, dünyada sadece, yemiş, içmiş, uyumuş ve göçmüştür. Başına geçip ona hükmeden, eğer onun bir bağını çözerse canına bir başka bağ vurur. Onu düğüm düğüm içinde bir nizam bağına bağlar ve ‘ Sen bu nizamı kendine bir zerre yap ve örtün’der. Onu kahr ve kin altında ezer, her an ölüm tehlikesi içinde yaşatır. Bazen ona güzel bir elbise verir; onu güya iş başına getirir. Yani, satranç oyuncusu,

⁴¹²İkbâl, *Kulluk Kitabı*, s.110.

⁴¹³İkbâl, *Kulluk Kitabı*, s.125.

taşını sürüp piyadesini pürs mertebesine yükseltiyor. Onu bugünün nimetinin cazibesine meftun edip hakikat-i yarını inkâr ettirir. Ten, padişahların muhabbetiyle şişmanlar, gelişir; mukaddes can zaaftan iğne ipliğe döner. Bir mukaddes can zar ve zebun olacağına, bir ten şehri baştanbaşa helak olsun, daha iyidir.”⁴¹⁴

Filozofumuz, İslam veya Müslümanlığın esaratle yan yana yürüyemeyeceğini, köleliğin hayvanlar arasında bile olmadığını, ümmetin liderlerinin en çok önem vermeleri gereken konunun bağımsızlık olduğunu, köleliği hoş görenin peygamber dahi olsa lanetlenmesi gerektiğini savunur. “Ben, bir köpeğin diğer bir köpeğin önünde eğildiğini görmedim. Kölelerin liderleri arslan dininde dahi ancak tilki felsefesi görürler.”⁴¹⁵“Ben inanıyorum ki, gizlice Firavun’un peşinden giden bir Musa dahi olsa, milletin lanetine müstahaktır. “Şairler, âlimler, hâkimler yetişirler. Milletlerin esaret zamanlarında da bunlar vardır. Manaları şerh ve izah etmekte bunlar birleşirler. Amaçları birdir ve şudur: Arslanlara ceylân ürkekliği aşarlar. Arslanın kahramanlık destanı ortadan kalkar. Onlar, meseleleri kotu bir tefsire tabi tutarak köleleri, köleliğe razı bir hale sokarlar.”⁴¹⁶İkbal, ancak kendi kıymetini unutan insanın bir başka insana boyun eğeceğini, boyun eğmenin ise tabiatta görülmeyen bir davranış olduğunu, hayvanların bile bu davranışı yapmaktan uzak durduğu halde insanın kula kul olmayı nasıl içine sindirebildiğini dile getirir. Ey insan diyor İkbal, hayvandan değil, meleklerden bile üstün yaratıldın, kıymetini bil ve özgür ol. “Âdem; idraksizliğinden Âdem’e kul oldu. Bir cehveri vardı, onu Kubad ve cemşid’e feda etti. Bu köleliğin itiyadı onu köpekten daha zelil bir hale düşürdü. Çünkü hiçbir köpek görmedim ki başka bir köpeğin karşısında baş eğsin!”⁴¹⁷“Kötü” olan her şey yavaş yavaş “güzel” göründü. Zira beşerin vicdanı ve kalbi kölelikte değişir.”⁴¹⁸İkbal, uzun süreden beri esaret altında yaşamış insanların artık özgürlük diye bir dertlerinin kalmayacağını, onlara özgürlüğü anlatmanın zor olduğunu bilmektedir. “Şahinin hayatını ve mertebesini serçelere bildirmek doğru olmaz. Hür insanın bir anlık hayatı, mahkûm için bir senelik ömre bedeldir. Eyvah, bir mahkûm için zamanın geçişi ne kadar ağır ve fecidir. Hür hayatın her ânı ebedîlik

⁴¹⁴İkbal, *Kulluk Kitabı*, s. 112.

⁴¹⁵İkbal, *Kulluk Kitabı*, s.182.

⁴¹⁶İkbal, *Kulluk Kitabı*, s. 111.

⁴¹⁷İkbal, *Esrar*, s.127.

⁴¹⁸İkbal, *Kulluk Kitabı*, s.121.

değeri taşır. Mahkûmun her anı ise bir ölümdür. Bir hür insanın fikri hakikat nuru ile münevverdir. Mahkûmun düşüncesi, hurafelerin pençesinde esirdir. Mahkûm, daima bir pirin kerametleri peşindedir. Hür insanın kendisi, yaşayan bir keramettir. Mahkûmun okuyacağı ilimler ancak mûsikî, resim ve nebatat olabilir.”⁴¹⁹ İktbal, İslam’ın ve Müslümanların durumu karşısında tavır almayan sözde din bilginlerine savaş açmıştır. İktbal’e göre milletin sırtından bir kene gibi geçinen din bilginleri kendi rahatları ve çıkarları için yapıkları tevillerle özgürlük beyannamesi olan Kur’an’ı köleliğin el kitabı şekline çevirmişlerdir. “İslâm fakihleri o kadar miskin ve sönük bir hâle gelmişler ki, kendi huzur ve rahatları bozulmasın diye Kur’an’dan taviz veriyorlar. Bu kölelerin inancına göre Kur’an eksiktir. Çünkü Müslümanlara köleliğin usûl ve adabını öğretmiyor. Yalnız beni, insanları köleliğe razı olan ve buna boyun eğen memlekette dünyaya getirdiğin için şikâyetçiyim.”⁴²⁰ Aklını kullanmak, çaba ve alın teri ortaya koymak dururken Müslümanlar yatırlara ve tekkelere koşmuş, emek ve azmi bir kenara bırakmışlardır. İşgalcilerle cihad’a girişeceklerine, tahtadan taştan veya bir mezardan medet ummuşlardır. “Frenk efendilerinden ürktün; lâkin mezara, türbeye secdeleredip duruyorsun. Köleliğe öyle alışmışsın ki, yoldaki taştan kendine bir efendi (heykeli) yapıyorsun.”⁴²¹

İki yüzyıldır İslam âlemi sömürü altındadır. Dünyanın en kıymetli yeraltı madenleri Müslümanların elindedir. Petrol, doğalgaz, kömür, bor gibi kıymetli madenlerin yanı sıra büyük çoğunluğu tarım faaliyetlerine ve sanayi kurmaya elverişli bir coğrafyada yer almasına rağmen, İslam âlemi bu zenginliklerini kullanamamış ve sömürü altında yaşamaya devam etmiştir. İktbal, bu acı tabloyu şöyle dile getirir. “Ne zaman hayat libasını yırtacaksın? Ne vakte kadar karıncalar gibi toprak içinde yuva yapacaksın? Kanatlan, şahinlik öğren; ne zamana kadar çör çöp içindeki dane peşinde koşacaksın? Bir mezar toprağından kulağıma geldi ki: ‘Yerin altında da yaşamak mümkündür. Başkalarının istediği gibi yaşayan insan nefes alır, lakin canı yoktur.’”⁴²²

⁴¹⁹İktbal, *Kulluk Kitabı*, s. 151.

⁴²⁰İktbal, *Kulluk Kitabı*, s. 125.

⁴²¹İktbal, *Şarktan Kaber*, s. 60.

⁴²²İktbal, *Şarktan Haber*, s. 61.

3.10.7. Taklitçilik

Taklitçilik, Müslüman dünyaya yayılan en tehlikeli ve en öldürücü hastalıktır. Batı taklitçiliği, Müslümanların kendi kimliklerine yabancılaşmasına, kendi değerlerini yok saymasına, benliklerini kaybetmesine yol açmıştır. Kendi temelleri sarsılan Müslümanların birlikleri bozulmuş, her biri ayrı baş çekmiş, emperyalistlerin avı olmuşlardır. İkbâl, bu acı tabloyu hemen her eserinde dile getirir. “Sen içini boşaltmış bir kamış olduğun için başkasının nağmesini çalıyorsun. Başkalarının artığını yiyor ve kendi malını yabancıların dükkânında satıyorsun. Bunun için İslam ışığını başkası yaktı ve puthanenin alevi camiye sardı. Ey kendinden ürken, dön, kendine dön!”⁴²³ Müslümanlar taklitçilikleri nedeniyle kendi benliklerini kaybedip “Milletimizin birlik bağı kopunca işlerimize binlerce düğüm vuruldu. Bir bağı kopmuş, dağınık yıldızlara döndük, yabancılara yakın, kendimizden uzağız.”⁴²⁴ “Avrupalılaştırmış o Müslümanlar var ya kevseri ararlar seraplar arasında.”⁴²⁵ “Gençler kişiliksiz, kendini inkar eder bir hale gelmişler, imanlarını kaybetmişler.”⁴²⁶ “Müslüman kendi benliğini yitirdi ey Hızır! Boğuluyoruz, uzat elini! Güneşin ülkesi Asya, kendini kaybetmiş, bağlanmış başkasına!”⁴²⁷

Taklitçilik nedeniyle kendi benliğini yitirmiş, bağımlı ve köle ruhlu bir hal kazanmış Müslümanlara çağrısı nettir İkbâl’in “Düşüncelerine kaynak ara Kur’an’dan! Batıyı terkedip bul benliğini! Farkındaysan eğer Batının hilesinin, tilkililiği bırak, aslanlığı meslek edin! Tilkilik ne? Geçim derdine düşmek! Hak aslanının aradığı ise özgürce ölmek/Kur’an olmadan aslanlık, tilkilik!”⁴²⁸ Öyleyse “Ey onun esiri olan! Özgür davran, Kur’an’ın eteğine yapış, özgürlüğünü kazan!”⁴²⁹ Bunun için “Kendine iyice bak ve tanı. Sen bir güneşsin, başka yıldızların ışığıyla aydınlanma. Ne zamana kadar yabancıların ışığıyla parlayacaksın? Başkalarının şarabıyla sarhoş olmuşsun, ayıl artık! Ne zamana kadar bir meclisin mumu etrafında

⁴²³İkbâl, *İslami Benliğin İç Yüzü*, s.84.

⁴²⁴İkbâl, *İslami Benliğin İç Yüzü*, s.94.

⁴²⁵İkbâl, *Cavidname*, s.236.

⁴²⁶İkbâl, *Cavidname*, s.266.

⁴²⁷İkbâl, *Cavidname*, s.264.

⁴²⁸İkbâl, *Şarktan Haber*, 144.

⁴²⁹İkbâl, *Kulluk Kitabı*, s.131.

dönüp duracaksın? Eğer gönül sahibiysen, onu kendi ateşinle yak, ey akıllı insan, dünyada su kabarcığı gibi ol. Kendi içine yabancıları sokma!”⁴³⁰

İkbal’in güçlü benlik ve böyle benliklerden müteşekkül bir toplum hedefinin önündeki en büyük engel Batı taklitçiliğidir. Taklit ile benlik kurulamaz. Kurulabileceği düşüncesi bir yanılmadan ibarettir. Sahte bir benliktir. Özellikle Batıyı taklit Doğulu insanda özü yitirmiş, özgürlüğü, yaratıcılığı bastırılmış, doğru insani gelişmeyi çarpıtmıştır. İkbal, “Ayna gibi başkalarının güzelliğinde kendini yok etme. Gönlünden ve gözünden başkalarının hayalini sil, çıkar. Âlemde kendi kanatlarınla uçmayı öğren, Başkalarının kanadı ile uçman mümkün değildir,”⁴³¹ “Hak ereni kimseden koku ve renk almaz. Hak dışında kimsenin çekiciliğine kapılmaz. Her zaman vücudunda başka bir canı vardır. Hak gibi her zaman başka bir şanı vardır.”⁴³² “Yolunu kendi kazmanla kaz düzelt, Başkalarının yolundan gitmek azaptır. Eğer sen, muhteşem bir eser yaratırsan, O yaptığın iş günah dahi olsa sevaptır.”⁴³³ “Eğer taklit iyi bir şey olsaydı, Peygamberler hep dedelerinin yolundan giderdi.”⁴³⁴

Müslüman benliği taklitçiliği hemen terk etmeli, kendi aslına yani İslam’a dönmelidir. Dünya tarihinde bir medeniyet diğer bir medeniyeti taklit ederek kendi varlığını devam ettirememiştir. Çünkü bu taklit zamanla benimsemeye ve sonunda da asimilasyonla nihayet bulmuştur. İspanyolların Güney Amerika’yı ele geçirmesiyle beraber din ve dil yayılması başlamış, sonunda tüm alt kıta Hristiyanlaşmış ve İspanyolca konuşur hale gelmiştir. İslam dünyası kendi olmak için savaşmalı, kendi değerlerini cari kılmalıdır. Yanlış ve eksikte olsa kendi ilmini, kendi bilimini, kendi teknolojisini, kendi sanat ve mimarisini tekrar canlandırmalıdır. İkbal, eğer Müslümanlar böyle bir çaba sarf ederlerse kısa zamanda netice alacaklarını ve muvaffak olacaklarını belirterek: “Bu varlık âleminde, yaratıcı kudrete sahip bir insan zuhur ederse, zaman her asırda böyle bir insanın etrafında tavaf eder. Benliğini körü körüne taklit ile harap etme. Bu dünyada tek bulunan inciye korumalısın. Bu yenileşmeyi, fikirlerinin hududu ancak bir gecelik bir meclisi süslemekten ileri

⁴³⁰İkbal, *Şarktan Haber*, s. 191.

⁴³¹İkbal, *Şarktan Haber*, s. 82.

⁴³²İkbal, *Cavidname*, s. 192.

⁴³³İkbal, *Tur Lalesi*, s. 65.

⁴³⁴İkbal, *Şarktan Haber*, s.71.

gidemeyen Frenk mukallitlerine bırakınız. Fakat ben korkuyorum ki, yenileşme namına koparılan bu gürültü, Şark'ı Frengi taklide sürüklemek için bir bahane olmasın!”⁴³⁵

Bir tarafta tevhid, diğer tarafta teslis vardır. Bir tarafta vakıf medeniyeti, diğer tarafta sömürü ve talan vardır. İslam medeniyeti paylaşımı esas alırken, Batı medeniyeti faiz ve köleliği esas almakta, İslam medeniyeti insanı kâinatın merkezi sayarken, Batı medeniyeti parayı merkeze almaktadır. Osmanlı Devleti siyah Afrika'ya hiçbir karşılık gözetmeden hastane, okul, çeşme, acizler evi, kütüphane, aşevleri yaparken, Batılılar ise sağlıklı insanları köleleştirdiler ve koca kıtada ne varsa alıp götürdüler. Bugün milyonlarca Afrika insanı açlık ve susuzluktan ölmektedir. Kime benzemeye çalıştığımızı bir kez daha düşünmeli, düşmanın bizi gönderdiği yoldan geri dönmeliyiz. Kendimizi, hakikatimizi, kaybettiğimiz onurumuzu bulmak için!

İkbal, Batı'yı taklit ederek aynı giysileri giymenin, aynı ahlak ve davranış içinde olmanın İslam toplumunu bilim ve teknoloji toplumu yapmayacağını söyler. Bilimin yolu emek ve sürekli araştırmaktan geçmektedir. İkbal, insana tecessüs ve çaba zekini Kur'an vermektedir, Müslüman Batıya değil, Kur'an'a dönmelidir der. “Altın ve gümüş sevgisinden gözlerinde yaş kalmamış. Evlat annenin omuzlarında yük halini almış. Yazıklar olsun! Meyve verecek korkusu ile. Ağaçtan suyunu çıkartan o kavmin hâline! Telinden güzel ezgi çıkacak diye. Doğmamışı öldürür vücut içinde! Türlü türlü cilveleri varsa da. İbret gözüyle bakarım Avrupa'ya! Ey onun taklidinin esiri olan! Özgür davran. Kur'an'ın eteğine yapış, özgürlüğünü kazan!”⁴³⁶ İkbal, öze dönüşü sağlamayan, daha beter batı değerleri ile genç nesillerin ruhunu körelten eğitim anlayışından şikâyetçidir. “Bu mektepler, bu oyunlar, bu hummalı gidiş gelişler, derde çare olamaz. Bu sade görünüşte olan zevkler içinde yeni dertler vardır. Yalnız hayatı kazanmak için edinilen ilim, ilim değil belki hür öldüren bir zehirdir. Ey cahil, edebiyat ve felsefenin hiçbir değeri yoktur. Sanatı elde etmek için çok koşmak, çok yorulmak lazımdır. Sanatkâr, kanunlara hâkim olur. Bir sanatkârın gecesi, seher gibi nur içindedir.”⁴³⁷

⁴³⁵İkbal, *Kulluk Kitabı*, s.185.

⁴³⁶İkbal, *Cavidname*, s. 90.

⁴³⁷İkbal, *Cavidname*, s. 91.

İkbal, sanat ile bilim ve teknolojiyi kasetmektedir. Bir millet kendi bilim ve teknolojisini kurmaya gayret göstermelidir. Eğer kendi medeniyetini kuramazsa başka medeniyetlerin diliyle konuşmaya mahkûmdur. İslam dünyası kendi medeniyet dilini konuşmadığından eğitimden sağlığa, hukuktan ticarete bilimden teknolojiye bir başka medeniyetin dilini konuşmakta, kendi eliyle kendini zehirlemektedir. “Eğer o sanatkâr isterse, sanatı ile güneşin nurunu bedeninden ayırıp çiy danesi gibi yere damlatır.Yaradılıştta aşk, heves gibi pespaye değildir. Şahin kanadından sinek uçuşu beklenmez. Usûl ve muhit, gül bahçesini öylesine değiştirir ki, bülbüllere yuvaları işkence kafesi haline gelir.Yolculuğa karar veren, göç çanının sesini beklemez. Hava dalgası kafilesi, çan sesi bekler mi? Mektep talebesi görünüşte diri gibidir ama hakikatte ölüdür.Benliğini Frenkten eğreti almıştır.”⁴³⁸

İkbal, Avrupalı insanların yaşam şeklinin bir önem taşımadığını, önemli olanın iman ve azim olduğunu, eğer bir insanda çaba ve haysiyet varsa ilimsel ve teknolojik yenilik ve gelişmeleri yapabileceğine inanır. “Eğer kalbini terbiye etmek istiyorsan bil ki, onu yetiştirecek şey imanlı bir Müslüman nazarıdır. Vücudu eğip bükmeyi Avrupa’ya bırak. Musa’nın vuruşu varsa, bu ruhun raksındadır. Bedenin raksı insanın damağını, ağzını susatır. Ruhun raksına erişmek, dervişlik ve şehin şahlıktır.Ey Müslüman, sen Kur’an yoluna gitmelisin ki, Allah sana çalışma kudreti ve ibdâ hassası ihsan etsin.”⁴³⁹ Emperyalist Avrupa hem insanlara zulmetmiş, hem de kendini medeni diye tarif etmiştir. Toplumları yüzyıllardan beri sömürmüş, sonra da gerilikle suçlamıştır. Okullarını yıkmış, sonra da cehaletle suçlamıştır. Her nereye girdilerse içki, kumar, fuhuş gibi toplumları mahveden ahlak zaafların oraya götürmüşler ve buna medeniyet demişlerdir.“Garbın puthaneleri, kilise ve medreseleri; dolandırıcı akılları ile heves ve ihtiraslarının döktükleri kanları gizlemeye çalışıyorlar. Bu asırda terbiye ve medenîleştirmek meleşinin inmesine muhtaç olan yerleri tâyin etmek güç değildir. Bir yerde ki kumar yoktur ve kadınlar yarı çıplak değildir; bir yerde ki şarabı haram sayarlar. Yahut orada sabırsız, cevval ve derin bir ruh vardır; fakat babalarının, dedelerinin yollarında severek ilerlerler. Bir yerde ki köy çocukları cesur, zeki ve kanlı canlıdır; fakat orada henüz mektep

⁴³⁸İkbal, *Kulluk Kitabı*, s.186.

⁴³⁹İkbal, *Kulluk Kitabı*, s.173.

açılmamıştır. Frenk mütefekkirleri derhal, “oranın henüz medeniyete, tâlim ve terbiyeye yabancı” olduğuna fetva verirler.”⁴⁴⁰

İkbal, ilmin hakikatini anlatır Müslüman genliğe. Mesele gayrettir, terlemektir, uykusuz geceler boyunca aramaktır hakikati. Allah, çalışan insana vermiştir ilimi. Her kim ki emek göstermişse, gösterdiği emek kadar açmıştır hikmetin kapısını. Kendi benliğini yitirmek ve bir başkası olmakla ilim sahibi olunamaz, ancak kendin olarak ve çalışarak ilim sahibi olabilirsin der Allame Muhammed İkbal. “Doğu’ya kendini kaybettirir Batı taklidi. Bu kavimlere lazım aslında Batı’nın tenkidi. Batı, gücü ilim ve fenninden alır. Bu ateşle kandili aydınlanır! Hikmet, elbisenin kesiminden gelmez. İlim ve sanat sarılla engellenemez! Ey şuh ve zarif genç ilim ile fenne. Beyin lazım, ne gerek Batı elbisesine! Bu yolda başka bir amaç yok, ileri görüşten başka. Amaç değil ki bu o külâh başka, bu başka! Keskin bir zekân varsa, bu yeter sana. İdrak kuvvetin varsa, bu yeter sana! Geceleri kandilin dumanını içine çekerse biri/İlim, fen ve hikmette sağlamlaştırır bilgisini! Kimsenin sınır koymadığı mana ülkesini/Sürekli çabalamadan kimse elde etmedi! Batı’ya mest olmuş, geçmiş kendinden. Tatlı bir zehir içmiş Batı’nın elinden!”⁴⁴¹

İkbal, bilim ve teknolojinin kimsenin malı olmadığını, onu ancak can hıraş çaba gösteren fert veya milletlerin sahip olabileceğini söyler. Bu cümleden olarak aslında bilim ve teknoloji Batılılaşmakla değil, Batılı gibi emek sarf etmekle elde edilecektir. Müslüman dünyası gözünü kabuğa dikmiş özü görememekte. İlimi şekilde aramaktadır. “Dans ve şarkı öğrenir Batılının kendinden! Kendi ruhunun naktini kaybeder oyunda. İlim zordur, kazanır o oyunda! Rahat arayışından kolayı seçer. Yaratılışı kolayı benimser! Kolayı aramak bu eski manastırda. Canın vücuttan gittiğini kanıtlamakta!”⁴⁴² “Bilir misin nedir Batı uygarlığı? Aldatıcı cennetleri barındırır dünyası! İşveleri aile ve ocakları yıktı. Dal, yaprak ve yuvaları yaktı! Dış görünüşü parlak, çekicidir. Gönül ise zayıf, bakışın kölesidir! Gözgörür, gönül titrer

⁴⁴⁰İkbal, *Kulluk Kitabı*, s.180.

⁴⁴¹İkbal, *Cavidname*, s. 234.

⁴⁴²İkbal, *Cavidname*, s. 235.

içerde. Baş eğer bu puthanenin önünde! Doğu'nun yazgısı ne? Bilmez kimse! Gönlünü dış görünüşe bağlayanın çaresi ne?"⁴⁴³

3.10.8. Tembellik

Benlik, daha önce de belirttiğimiz gibi sürekli bir arayışta, arzuda, faaliyettedir. Benliğe dur, durak yoktur. İslam çalışma, üretme, alın terletme, emek ortaya koyma, helal kazanç elde etme, kazancından bir kısmını yoksullara infak etme dinidir. Allah adil sıfatıyla çalışan, emek sarf eden kuluna emeğinin karşılığını verecektir. Önemli olan halisane bir kalp ve candan bir çaba ortaya koymaktır. Benlik bu inançla azmederse dünyanın kaderini değiştirecektir. İkbal, “ Kalk, yeni bir âlemin hallâkı ol, alevi bağrına basıp İbrahim Halilullah gibi şöhret kazan.Hayatın kemalini istiyor musun? Gözünü açmayı ve ancak kendini tetkik etmeyi öğren... Cihanı bir yudum su gibi içmeyi; aşağı, yukarı mefhumlarının bizi saran büyüsunü bozmayı öğren..."⁴⁴⁴der.

İkbal'e göre medeniyet namına ne varsa hepsi İslam'ın ortaya koyduğu ürünlerdir. Müslümanlar tembellik uykusuna daldıktan beri, gayret soğumuş, arzu tükenmiştir. İlim, Müslümanların kayıtsızlıkları yüzünden İslam coğrafyasını terk etmiştir. Cehalet ve atalet batağındaki Müslümanlar belalara ve zulümlere düşer olmuşlardır. İslam âleminin her köşesinden ölüm inilteleri duyulmaktadır. “Ne zamana kadar bu feryat, bu matem sürüp gidecek. Ne zamana kadar matemle göğsünü yumruklayıp duracaksın. Hayatın sırrı, iş ve faaliyetin altında gizlenmiştir. Hayatın kanunu yaratma lezzetidir. Yolunu kendi kazmanla aç ve düzelt: başkalarının açtığı yoldan gitmek azaptır. Eğer sen, başkalarının yapmadığı bir işi yapabilirsen, o yaptığın iş; günah dahi olsa sevaptır. Tembellik ne kötü şey! Yolun meşakkatini, seferin servet ve saadeti addeden kimse göremiyorum.”⁴⁴⁵

İkbal, Müslümanların kabuğuna çekilmeleriyle hayatta kalamayacaklarını, bunun sadece bir aldanmadan ibaret olduğunu “Eğer beceriksiz olup ne bir duvar, ne bir kapı vücuda getirmezsen bir başkası gelir; senin toprağından kerpiç yapar”⁴⁴⁶der.

⁴⁴³İkbal, *Cavidname*, s. 236.

⁴⁴⁴İkbal, *Şarktan Haber*, s.52.

⁴⁴⁵İkbal, *Kulluk Kitabı*, s.87.

⁴⁴⁶İkbal, *Musa Vuruşu*, s.81.

Müslüman, milletler yarışında en önde koşmalı, çabasıyla, mücadelesiyle destan yazmalıdır. Çünkü âlemi biçimlendirecek sır Müslümanların elindedir. Bu sır Kur'an'dır. İktbal, Müslümanları bir hayat kitabı olan Kur'an'a kulak vermeye, Kur'an'da ki canlılığı ve insana verdiği önemi idrak etmeye, insanın yeni bir âlem vücuda getirmeye muktedir bir varlık olduğuna işaret ederek: "Ey gül gibi nazik bedenli, taş ol ki çemenin duvarını bina edesin. Kendi çamurunla insanlığı imar et. İnsanlık için de bir âlem bina et. Ey bu uygunsuz feleğin çerinden mustarip olan insan, senin kadehin taşın zulmünden feryat içindedir. Gönül yolcusu, konaktan hoşlanmaz. Su, ateş ve çamurla uyuşmaz. Vücut içinde rahattır zannetme. Bu deniz, sahil ile uyuşmaz. Su ile çamur arasına çekildim. Eflatun ve Fârâbî'den ayrıldım. Kimseden göz dilenmedim. Cihanı ancak kendi gözümle gördüm."⁴⁴⁷

İktbal, Müslümanların ideallerini kaybettiğini, görevlerini yerine getirmediklerini, vurdumduymaz ve düşüncesizce davrandıklarını belirtir. Cevabı Şikva'da, Allah Müslümanların bu halinden oldukça rahatsızdır. Allah'ın ağzından şöyle söyler İktbal: "Bizim rahmet kapımız açıktır, isteyen yok, Menzil gösteren var ama yolcu yok. Terbiye umumidir yetiştirebilecek âdem yok. Âdem yaratmaya layık toprak yok. İsteyen olursa onlara Kisralar gibi şan veririz. Arayanlara, yenedünya bile veririz. Hiçbir marifeti olmayan millet sizsiniz. Kendi ümmetini düşünmeyen de sizsiniz. Üzerinize şimşekleri çeken de sizsiniz. Kabir ticaretiyle meşhur olan da sizsiniz. Müslüman doğru söylemekten çekinmezdi, Onun adaleti her baskının üstündeydi, hayâ, Müslümanların fitratında idi, onun cesareti fevkin üstündeydi. Hak için hayatını bile feda etmekten çekinmezdi"⁴⁴⁸

İktbal, Müslümanların izzet ve şeref yerine, kolaycılığı, ataları gibi güçlü bir ruha sahip olmak yerine zavallılığı tercih ettiklerini, birlik yerine nifak peşinde koştuklarını belirterek: "Rahat ve kolaylık peşindediniz, Müslümanların bu tavrı İslami midir? Ecdatla sizin ne nisbet-i ruhanidir? Onlar Müslümanlar olarak izzet sahibi idiler, siz, Kur'an'ı terk eden zillet içindekilersiniz. Siz, zavallıolarsınız, atalarınız ise mağrur idiler, sizin aranızda nifak var, atalarınızın arasında uhuvvet vardı. Siz sadece laf üretiyorsunuz, atalarınız ise ahlak misali kişilerdi. Siz bir goncaya muhtaçsınız, atalarınız ise gülistan sahibi idiler. Resul-u Muhtar'ın şeriatine

⁴⁴⁷İktbal, *Şarktan Haber*, s. 54.

⁴⁴⁸Kayani, Muhammed Han, *Felsefe, Siyaset ve Şiir Dünyasıyla İktbal*, İz Yay. İstanbul 2002, s.108.

kim sırtını döndü, Dine rağmen menfaatlerine göre kim hareket etti, Yabancıların hayat tarzını kim tatbik etti, Kim ecdadının mirasından nefret etti ve o mirası inkar etti, sizin kalpleriniz ölü ve ruhlarınızda his yok. Sizin Muhammed'in şeriatıyla hiç ilginiz yok.”⁴⁴⁹

Tembelliğin çamuruna saplanıp kalmış bir fert veya millet benlikten söz edemez. İkbâl, kutsal emaneti göğüslemiş bu milletin artık bu yükü taşıyamayacağını, izzet ve şerefi ayaklar altında kalmış topluluğun kendini Müslüman olarak tarif edemeyeceğini söyler. “Bu çamurdan, başka bir Âdem yaratmalıdır. Sefil menfaatler peşinde koşan bu cihanda, bir kıyamet kopmalıdır. Yeni bir millet doğmalıdır. Bu millet, ıstıraptan en büyük zevki almalıdır.”⁴⁵⁰ İkbâl'in arzuladığı millet bir kıvılcım olmalıdır. Dünyanın bağına azim ve emek ateşini düşüren bir kıvılcım/Çabası ile ulaşılmazı kolay kılmalıdır. “Bu millet “La ilâhe illallah”ın (tevhidin) ruh ve heyecanı ile felâketinin gecesinden (o gecenin içinden) saadet sabahını çıkarmasını bilmelidir. Müslüman, fakr ve zarurettten sarhoş; pılı pırtı içinde. Zira bu millet, cihanın sırtında bir yük haline geldi. Bir başka millet ki, bir işe sarılır. Bir başka millet ki, iğneden bal elde eder, (ıstıraptan zevk alır). Bir âleme razı olmaz; iki âlemi sırtına yüklenir. Bir başka millet ki, tevhid (lâ ilâhe illallah) zikrine başladı mı gecenin ciğerinden sabahını çekip çıkarır! Yolunun üzerindeki Kehkeşan (Samanyolu) kumunu silip süpüren güneş, nereye varacağını bilir.”⁴⁵¹

Benlik, ortaya konulan emek kadar kendini gösterebilecektir. İkbâl, Müslümanların mucize beklemelerinin boşuna olduğunu, asıl mucizenin hayatta gösterilen çaba ve yalçın bir irade ile işe koyularak, bağırlarda kıyametler koparmaktır der. Fertler, gayretleri kadar dünyada varlık gösterdikleri gibi, gayretleri kadar da ahiretten pay alacaklardır. İkbâl, ölüm olayına farklı yaklaşır. Kişi muazzam bir donanımla yaratılmıştır. O, bu donanımını faal hale getirirse ebedi bir ölümsüzlük yakalayabilecektir. Hayat ruhlar âleminden beri devam etmektedir. Öldükten sonra da başka bir şekilde devam edecektir. “Her millet kendi hazırladığı ölümle ölür.”⁴⁵² “Hayatın namus ve kıymetini bilmediği için ölümün zilletinden utanmıyor.

⁴⁴⁹Kayani, Muhammed Han, *Felsefe, Siyaset ve Şiir Dünyasıyla İkbâl*, İz Yay. İstanbul 2002, s.109.

⁴⁵⁰İkbâl, *Kulluk Kitabı*, s.12.

⁴⁵¹İkbâl, *Cavidname*, s. 270.

⁴⁵²İkbâl, *Kulluk Kitabı*, s.70.

Gönlümüz öldü. O ölünce dinimiz de öldü. Bir alışverişle iki ölüm satın aldık.”⁴⁵³ Azmi ve gayreti karşısında Bizans ve Sasani devletleri yıkılmış, Çin’den Fas’a kadar hâkimiyetleri altına girmiş, kahraman bir geçmişe sahip Müslümanlar, sonraları tembellikleri yüzünden kendi yurtlarında köle hayatı yaşamaktadırlar. Hâlbuki diyor İkbâl, inanmış bir millet âlemi istediği gibi yönlendirir, eğer yönlenmiyorsa o âlemi yıkar, yenisini icat eder. “Dinin hakikatini bilen Müslüman Allah’tan başkasına secde etmez. Eğer felek onun muradı üzere dönmüyorsa, o feleği kendi muradı üzere döndürür.”⁴⁵⁴“Kendini Frenk putlarının eline bıraktın da, puthanede mertlere yakışmayacak şekilde öldün. Akıl gönle yabancı, sinede aşk ateşinden eser yok... Zira sen, dedelerinin asmasından şarap içmedin. Ne herkes kendine inandığı halde kendini eritir, ne de herkes niyaz içinde naz sarhoşudur. “Lâ ilâhe” kaftanı kanlı bir libastır ki, mert olmayanların boyuna uzun gelir.”⁴⁵⁵ İkbâl, var olmanın bir bedel istediğini, hürriyetin birilerinin lütfu olmayacağını, Müslümanların bunu emekle, mücadeleyle hatta ölümüne bir direnişle elde edebileceklerini söyler. “Bir Hz. Hüseyin kanı ile sulanmayan harap tarladan mahsul alınmaz.”⁴⁵⁶“Evvelâ kendinde olan âlemi ele geçir. Eğer aşağı tabakadan bir insan isen, kendindeki âlemi ele geçirdin mi yükselirsin. Allah’ı mı istiyorsun? Kendine daha yaklaş. Eğer kendini teshire muvaffak olursan ufukları daha kolay ele geçirirsin. Bu cihanı elde ettiğin gün, ne mesut bir gündür. Bunu yapabilirsen, dokuz göğün göğsünü yararsın. Ay senin önünde secdeye varır.”⁴⁵⁷

3.10. 9. Vurdumduymazlık

İkbâl, İslam âleminin yaşadığı esaret, fakirlik, cehalet, sömürü gibi kötü durumların Müslümanların vurdumduymazlığından geldiği inancındadır. Kaybettiği özgürlüğünü ve haysiyetini aramayan Müslüman tipi oluşmuştur. Hak sahibi susunca, haksız kendini hak mertebesine koymuştur. Müminim diyen haksızın önünde susunca. Müminlik gaddarlığa, fakr benzedi nifaka! Din ile milleti yok

⁴⁵³İkbâl, *Kulluk Kitabı*, s.76.

⁴⁵⁴İkbâl, *Cavidname*, s. 265.

⁴⁵⁵İkbâl, *Cavidname*, s. 265.

⁴⁵⁶İkbâl, *Kulluk Kitabı*, s.78.

⁴⁵⁷İkbâl, *Kulluk Kitabı*, s.84.

değere sattı. Hem evi, hem eşyasını yaktı! Namazında Lâ ilâhe vardı. Artık yok! Namazında naz, niyaz vardı. Artık yok! Oruç ile namazında nur kalmadı. Evreninde tecelliden eser kalmadı! Bir zamanlar Allah onun her şeyiydi. Mal sevgisi, ölüm korkusu fitnesi şimdi! Mestliğini, zevkini ve huzurunu kaybetti. Dini kitapta kaldı, kendi mezara girdi! Sohbetinde çağımızdan bahsetmeye başladı. Konuştukları iki peygamberden kaynaklandı. Bunlardan biri İran'dan öteki Hindistan'dan/Biri hacca yabancı, diğeri uzak cihattan!⁴⁵⁸

İslam âlemi şekileciliğin ve gösterişin esiri olmuştur. İhlas, Müslümanların şiarı olmaktan çıkmıştır. İktal, Müslümanların kendi dinlerine ve değerlerine yabancılaşmış olmalarından şikâyetçidir. İktal'e göre samimiyetsizliğin kalplerde kök salması sebebiyle artık ne namaz ne oruç insanlarda bir değişim ve dönüşün meydana getirmiyor, kaybettikleri benliklerini bulamalarına yardımcı olmuyor. Vaciplerden hac ve cihat ortada kalmadı. Namaz ve oruç vücudundan ruh ayrıldı! Ruh namaz ve oruçtan ne zaman ki ayrıldı. Millet düzenini kaybetti, fert uyumsuzlaştı! Sineler Kur'an'ın sıcaklığını kaybetti. Böylelerinden iyilik hiç ümededilir mi? Müslüman kendi benliğini yitirdi. Ey Hızır! Boğuluyoruz, uzat elini!⁴⁵⁹ Secdesiyle sarsardı o zemini. Muradıyla güneş ve ay dönerdi! O secdenin izi taş üstüne düşseydi. Havada duman gibi taş avare gezerdi! Artık baş eğme dışında yok bir anlamı. Yaşlılığın zayıflığı dışında içeriği kalmadı! Nerede kaldı o Yüce Rabb'in şan, şevketi. Bu günahın sorumluluğu onda mı, bizde mi?⁴⁶⁰

Milletler kendi menfaat ve idealleri uğrunda ilerlerken benliğini kaybetmiş Müslüman toplum ise "Herkes ilerler hızla kendi caddesinde. Devemiz yularsız, dolaşır avare avare! Garip, hem de çok garip gerçekten!"⁴⁶¹ Samimiyet olmayınca değerler çürümeye başlar. Bir toplumu toplum yapan tüm dinamikler bir bir yıkılır. Yaşamın değil, kitapların konusu olur. "Kur'an elinde, ancak uzak talep zevkenden. Tanrı sana görme gücü verirse. Yaşadığımız çağa bir bak hele! Akıllar korkusuz, gönüller ateşini kaybetmiş. Bakışlar utanmaz, gerçek dışına dikilmiş! İlim, fen, din, siyaset, akıl ve gönül birlikte. Döner su ve topraktan bu dünya çevresinde! Güneşin ülkesi olan o Asya. Kendini kaybetmiş, bağlanmış başkasına! Yepyeni tecelliler

⁴⁵⁸İktal, *Cavidname*, s. 264-265.

⁴⁵⁹İktal, *Cavidname*, s. 264.

⁴⁶⁰İktal, *Peyam-ı Meşrik*, s. 71.

⁴⁶¹İktal, *Cavidname*, s. 265.

olmaz gönlünde. Almaz kimse meyvesini bir iki meteliğe! Bu eski mabette onun günleri. Durağan, donuk, kaybetmiş seyir zevkini! Mollalarla, hükümdarların av hayvanı. Topal ve aksak düşüncelerinin ceylanı! Akıl, din, ilim, namus ve ar. Avrupa lortlarının zincirine bağlanmışlar!”⁴⁶²

Ali Şeriatî, değerler yozlaşınca, din ve ahlak hayattan çekilerek birer ritüel halini alır der. İktbal, Müslümanların vudum duymazlıklarını ve sinmişliklerini “O zevk ile coşkuyu Müslümanda arama. O bilgi, o renk, koku, o zevk ve şevk yok onda! Âlimler Kur’an ilminden uzaklaşmış. Sufiler sakal uzatıp kurt gibi yırtıcılaşmış! Hayhuy doluysa da dergâhlarında gerçi/Nerde içlerinde şarap dağıtacak cömert kişi?”⁴⁶³ Diyerek dile getirir. Diğer tarafta gönlünü Batılı değerlere kaptırmış insan tipleri vardır. Bunlar tam bir umursamazlık içindedir İktbal’e göre. Bir tarafta şekile boğulmuş gelenekçiler diğer tarafta ise değerlerine yabancılaşmış Avrupalı bir Müslüman tipi vardır. İktbal, her iki kesimden de şikâyetçidir. “Avrupalılaşmış o Müslümanlar var ya. Kevseri ararlar seraplar arasında!”⁴⁶⁴“Tüm bunlar din sırrından habersizler. Birbirine düşman olmuş ilerlemekteler!”⁴⁶⁵Yüzünü kendi benliğinden çevirmiş, İslam kültüründen nasipsiz, başka milletlerin dilini konuşan ve onların değerlerini içselleştirmiş sözde elitlerden umudunu keser filozof, “Hayır ve iyiliği arama seçkin sayılan kimselerde”⁴⁶⁶der.

⁴⁶²İktbal, *Cavidname*, s. 265.

⁴⁶³İktbal, *a.g.e.*, s.270.

⁴⁶⁴İktbal, *a.g.e.*,s.270.

⁴⁶⁵İktbal, *a.g.e.*,s.270.

⁴⁶⁶İktbal, *a.g.e.*, s.271.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BENLİĞİN TOPLUMSAL BOYUTU

4.1. İslam Birliği

Muhammed İkbâl'in benlik felsefesi aslında bir "İslam Birliği" idealidir. İkbâl bu ideale ulaşmanın ilk basamağı olarak Kur'an merkezli ve Tevhid akidesini esas alan bir benlik tasavvuruyla işe başlar. Amaç, toplumun en küçük parçası olan fertten başlayarak, cemaat, cemiyet ve devlet oluşturabilmek, nihayetinde ise tüm Müslümanların aynı sancak altında toplandığı bir İslam Birliği hedefine ulaşmaktır. Şöyle der İkbâl: "Kesinlikle, İslam evrensel bir devlet için sabırsızlıkla beklemektedir. Bu devlet etnik farklılıkların üzerinde, kişisel, otokratik, güce dayanan ve kapitalist politikalarından tamamen bağımsız olacaktır. İnsanoğlu kendi evrensel tecrübeleri doğrultusunda böyle bir devleti kurma gücüne sahiptir. Müslüman olmayanlar için belki bir rüya gibi görünebilir. Fakat Müslümanlar için âdete teslim olunması gereken imani bir şarttır."⁴⁶⁷ "Bana öyle geliyor ki, Allah bize yavaşça İslam'ın ne milliyetçilik ne de emperyalizm olduğunu, suni sınırları ve ırki ayrımları mensuplarının sosyal ufuklarını tahdit etmek için değil, sadece bahsetme kolaylığı için kabul eden bir milletler birliği olduğu hakikatini göstermektedir."⁴⁶⁸ Hüsrevşahi'nin de belirttiği gibi; "Esası itibariyle İkbâl, Müslüman bir siyaset ideoloğudur. O, Müslümanları uyandıran bir mübelliğ ve İslami hareketin bir davetçisi idi."⁴⁶⁹ İkbâl hemen her eserinde bu ideali dile getirmiştir. "İslam birliğinin üstündeki perde kalkıverince sağlam din de, zafer kapısı da görünür."⁴⁷⁰

İslam birliğinin temel taşı, her Müslümanı diğer bir Müslümanın kardeşi yapan Kur'an-ı Kerim'in "Kuşkusuz müminler kardeştir"⁴⁷¹ buyruğuyla temellendirilmiştir. Diğer bir ayet ise bu vahdeti ortaya çıkarma ve yürürlükte tutmanın yolunu göstermekte; vahdeti korumak için Allah'ın ipine sarılıp birbirinden

⁴⁶⁷ Haşimi, Rafiuddin A., *Muhammed İkbâl Kitabı*, İ.B.B.K.İ.D.B. yayınları, İstanbul 1995, s.83.

⁴⁶⁸ Kayani, Muhammed Han, *Muhammed İkbâl Kitabı*, İ.B.B.K.İ.D.B. yayınları, İstanbul 1995, s.95.

⁴⁶⁹ Hüsrevşahi, Seyyid Hadi, *Muhammed İkbâl Kitabı*, İ.B.B.K.İ.D.B. yayınları, İstanbul 1995, s.125.

⁴⁷⁰ Bal-i Cibril, s. 43.

⁴⁷¹ Kuşkusuz müminler birbiri ile kardeşlerdir; öyle ise dargın olan kardeşlerinizin arasını düzeltin; Allah'tan sakının ki (Allah) size acısın (Hucurat, 49/10).

ayrılmamasını emretmektedir: “Allah’ın ipine sımsıkı sarılın ve ayrılığa düşmeyin”⁴⁷² Hz. Muhammed veda hutbesinde: “Sözümü iyi dinleyiniz ve iyi belleyniz! Müslüman Müslümanın kardeşidir ve böylece bütün Müslümanlar kardeşirler... "Rabbiniz birdir. Babanız da birdir. Hepiniz Âdem’in çocuklarıdır, Âdem ise topraktır. Arap’ın Arap olmayana, Arap olmayanın da Arap üzerine üstünlüğü olmadığı gibi; kırmızı tenlinin siyah üzerine, siyahın da kırmızı tenli üzerinde bir üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takvada, Allah’tan korkmaktır. Allah’ın yanında en kıymetli olanınız O’ndan en çok korkanınızdır.”⁴⁷³ İfadesiyle Müslümanların ırk, renk, vatan, zenginlik- fakirlik gibi ayrıştırıcı unsurlardan arınarak birlik olmaya çağırıştır.

İkbal, 19. yüzyıldan başlayarak İslam coğrafyasını oluşturan ülkelerin bir bir emperyalistlerin ellerine düşüklerine şahit oldu. Hindistan ile başlayan işgal, İslam Toplumlarının koruyucusu ve merkezi olan Osmanlı Devleti’nin yıkılmasıyla son buldu. Bu son ve en büyük kalenin düşüşüyle birlikte bir tek bağımsız İslam ülkesi kalmamıştı. İkbal’in amacı, oluşturmaya çalıştığı Müslüman şahsiyetiyle hem bu emperyalist zinciri kırmak, Müslümanların bağımsızlığını yeniden kazanmasını sağlamak, hem de bağımsızlaşan bu ülkeleri tevhid sancağı altında toplayarak birlik oluşturmaktı. İkbal, “Biraz Kur’an ve hadis içinde kendini kaybet, sonra dön bir kendine bak! Sen bu cihanda avare ve biçaresin. Birliğini kaybedip yüzlerce parçaya bölünmüşsün.”⁴⁷⁴ İslam Milletinin vatani sınırsız; bütün dünya onun; ufku gediksizdir. Denizin dalgaları Dicle, Nil ve Dinyeper nehirleridir”⁴⁷⁵ der.

Kendi varlığının bilincinde olan benlik daima yapıcı olmalıdır. Bütünleştirici ve kuşatıcı olmalıdır. Benlik kazandığı Kur’an’i hikmet ve Muhammed’i ahlakla Müslümanların vahdetine zarar veren tüm gayri İslami telakkilerden uzak durmalıdır. İkbal, “İklime, dedeye bağlı olan insanın, lem yelid ve lem yuled’den haberi

⁴⁷²Ve hepiniz Allah Teâlâ’nın ipine sımsıkı sarılınız ve ayrılığa düşmeyin. Ve Allah Teâlâ’nın üzerinizde olan nîmetini de yâdediniz ki, siz birbirinize düşmanlar iken sonra Allah Teâlâ kalplerinizi birleştirdi de O’nun nîmeti sebebiyle kardeşler oluverdiniz de sizler ateşten bir çukur kenarında iken sizi ondan çekip kurtardı. İşte Allah Teâlâ âyetlerini sizlere açıklar, tâ ki hidâyete erebilesiniz. (Âl-i İmrân, 3/103).

⁴⁷³Kazancı, Ahmet Lütî, *Saadet Devri*, 6. Cilt, Semerkant Yay. 3. Baskı, İstanbul, 2003, s.240.

⁴⁷⁴İkbal, *Misafir*, s.41.

⁴⁷⁵İkbal, *Bal-i Cibril*, s.73.

yoktur”⁴⁷⁶ “Ey Kur’an’ın hikmeti kendisine emanet edilen insan! Kaybettiğin birliğini tekrar ele geçir”⁴⁷⁷ der. Müslümanlar, ne zaman birlik olmuşlarsa dünyaya hükmeden, dünya tarihini kendi elleriyle yazan bir millet olmuşlardır. Ne zaman ki tefrikaya düşmüşler; işte o zaman zillet içinde inlemişlerdir. İkbâl, bu bilinen ama unutulmuş hakikati bir kez daha hatırlatır ve “Emperyalizmin takdirleri nedir? Bölme! Aldatış tedbiri sayesinde muhkemlik aramak!”⁴⁷⁸ “Bizim cevherimiz mekândan münezzehtir. Onun sert şarabı, bir kadehe bağlı değildir. Hintli, Çinli bizim kadehimizin çamurudur. Rum ve Şam diyarı sakinleri ise uzviyetimizin hamurudur. Kalbimiz, ne Hind, ne Rum ne de Şamlıdır. Onun vatani İslâm vatanıdır”⁴⁷⁹ der.

İkbâl, İslâm Birliğini sağlayabilmek için mezhep ayrılıklarını izale eder. Merkeze her bir Müslümanın üzerinde fikir birliğine vardığı Kur’an ve Peygamber sevgisini koyar. “Biz çemen evladımız; aynı ormanda yetişmişiz. Renk ve koku ayırmak bize haramdır. Zira bizi aynı ilkbahar yetiştirmiştir.”⁴⁸⁰ “Bakış gibi iki gözün nuruyuz; fakat biriz. Hicazlı, Çinli, İranlıyız. Fakat aynı neşeli sabahın çiğ danesiyiz. Mekke sakisinin (Hz. Peygamberin) gözünden sarhoşuz. Cihanda şarap ve şişe gibiyiz”⁴⁸¹ der. Benlik felsefesinde önemli olan kendini tanımaktır. Kendini tanımayan bir insan için hiçbir şeyin etkisi olmaz. “Kendini bilmeyen, yani ne cevherlere malik olduğunun farkında olmayan bir kavim için Cenab-ı Hak’tan kudretli bir hayat temenni ettim. Derin uykunun üzerine bir mahşer boşaltıyorum.”⁴⁸²

İkbâl’e göre hiçbir şey din kadar güçlü bir bağ kuramaz. Çok geniş coğrafyalara yayılmış insanları ancak din bir araya getirebilir. İslâm, tevhid dinidir ve birliği emreder; öyleyse yapılacak şey İslâm’a koşulsuz teslimiyettir. “Kendi ulusunu Batılı uluslarla kıyaslama! Hatemi Resul’ün ümmeti özel bir kıvamla yapılmıştır. Onların topluluğu ülkeye ve ırka dayanır oysa senin topluluğun, din

⁴⁷⁶İkbâl, *Esrar*, s.88.

⁴⁷⁷İkbâl, *Esrar*, s.78.

⁴⁷⁸İkbâl, *Cavidname*, s.172.

⁴⁷⁹İkbâl, *Esrar*, s.103.

⁴⁸⁰İkbâl, *Peyam-ı Meşrik*, s.71.

⁴⁸¹İkbâl, *Esrar*, s.76.

⁴⁸²İkbâl, *Esrar*, s.91.

gücüyle sağlamdır. Din elden giderse topluluk nerede kalır? Ve topluluk giderse millet de gider.”⁴⁸³

“İkbal’in amacı, dine üstelik onun özel bir şekiline yani İslam’a dayanarak, onu bireysel bir inanç, ruhsal bir itici güç ve bireyle Allah arasındaki içsel bir bağdan ibaret olan ahlaki bir sisten olmaktan çıkarıp insanın, toplumun, maddi ve manevi hayatın bütün varlıksal boyutlarını kapsayan bir ideolojiye dönüştürmektir.⁴⁸⁴ Ali Şeriatî’nin de belirttiği gibi İkbal, İslam’ı bir dünya görüşü, benliği ise tevhidi dünya görüşünün kişi üzerindeki hâkimiyeti olarak görmektedir.

Teorik ifadeler hiçbir zaman toplumların dikkatini cezp etmez. İkbal, bu hakikatin farkındadır. Bu yüzden sadece felsefi ve sosyolojik izahlarla değil, canlı bir Kur’an olan Hz. Muhammed figürünü birliğin kalbine yerleştirir. Hz. Peygamber, bir ırkın, belli bir coğrafyanın, belli bir zaman diliminin rehberi değil, bütün mekân ve zamanların, bütün insanlığın rehberidir. Eğer Müslümanlar güçlü olmak istiyorlarsa, Peygamberin eteğine yapışmalı ve tüm farklılıkları terk etmelidirler. İkbal, “Hz. Peygamberin ateşi bu çer çöpü kül etmiştir. Sadberk (yüz yapraklı) gülü gibi tek kokumuz vardır. Bu nizamın canı odur; o ise birdir.”⁴⁸⁵ “Altı cihet senin (Hz. Muhammed) didarının nuru ile aydınlanmıştır. Türk, Tacik, Arap senin kölendir.”⁴⁸⁶ “Daha su ve çamur kaydından kurtulmadığın için ben Rumiyim, Afganlıyım diyorsun. Ben her şeyden önce her türlü renkten sıyrılmış bir insanım. Ondan sonra Hintli veya Turanlı’yım.”⁴⁸⁷ “Ben Hint’te doğdum ama gözümdeki nur, Buhara, Kabil ve Tebriz’in pak toprağındadır.”⁴⁸⁸ “Allah: Cihanı ben aynı su ve çamurdan yarattım. Sen ise ortaya İran, Tatar, Zenci çıkardın”⁴⁸⁹ der.

İkbal, İslam’ın özünün tevhid olması nedeniyle, Müslümanların birlik olmalarını zorunlu görür. İkbal’e göre ayrılığa düşen Müslüman imanından şüphe etmelidir. Büyük bir İslam birliği içinde hür yaşamak dururken, kavmiyetçiliğe saplanıp kölece yaşamayı kabuğa bağlanıp, özü elden bırakmak olarak görür İkbal. “Sana Müslüman adını veren, seni ikilikten birliğe götürmüştür. Kendine Türk,

⁴⁸³ İkbal, *Beng-i Dara*, s.117.

⁴⁸⁴ Şeriatî, Ali, *Biz ve İkbal*, Fecr Yay. Çev. Derya Örs, İstanbul 2007, s.135.

⁴⁸⁵ İkbal, *Esrar*, s.61.

⁴⁸⁶ İkbal, *Esrar*, s.70.

⁴⁸⁷ İkbal, *Peyam-ı Meşrik*, s.54.

⁴⁸⁸ İkbal, *Peyam-ı Meşrik*, s. 59.

⁴⁸⁹ İkbal, *Peyam-ı Meşrik*, s. 91.

Afgan adını vermişsin. Yazık sana ki olduğun yerde kalmışsın; bir adım ileri gidememişsin. Müsemmayı isimden kurtar. Kadehlerden geç, küp ile meşgul ol. Ey sen ki, bir ad yüzünden rezil rüsva olmuşsun; aynı şeye ayrı ayrı ad vererek, onları birbirinden tefrik ederek ham bir fikre kapılmışsın. İkilikten geç; biri bul ve onunla me'lûf ol. Birliğini parça parça etme. Ey bire tapan, ona hizmet eden, ne zamana kadar ikilikten ders alıp duracaksın? Sen, kendi kapını kendi üzerine kapamışsın. Dudağında daima tekrar ettiğin şeyi ruhunla ve gönlünle hisset.”⁴⁹⁰

İkbal, Müslümanların emperyalizmin elinden kurtulmaları için benliğini geliştirmeleri gerektiğine inanır. Hz. Muhammed, insanlara özgürlüğü ve kardeşliği öğretmişti, daha sonraları onun şarkısı unutuldu ve milleti köleliğe alıştırdı diyor İkbal. Müslümanlar kurtuluşu kendi özlerinde aramalıdır, bir ve diri olmalıdırlar. “Ne güzeldir o kervan ki, onun kabile başı melekût âlemini tahayyül eder ve yüksek gayelerin cazibesine tutulmuştur. Biliyorum ki, zamanenin faydalandığı ateşin yanışı senin varlığında da mevcuttur. Senin derdinin ilacı ne Cenevre’de ne de Londra’dadır.”⁴⁹¹

4.2. Millet Teşekkülü

İkbal’e göre İslam toplulukları tek millettir. Kavimlerin farklılığı sadece tanımak içindir. İkbal, Batı toplumlarının ulus bilinciyle hareket ettiklerini, milli kimliklerini önde tuttuklarını, menfaat birliği etrafında toplandıklarını, bunun ise sağlıklı bir yol olmadığını belirtir. İkbal, daha genel ve daha kapsayıcı olan “din birliğini” esas alır. Ülkelerin adı ne olursa olsun Müslüman halk vahdet içinde kendini kaybetmelidir. İkbal, “Fert, bir avuç çamurdan vücuda gelir. Millet ise bir gönül sahibinin gönlünden doğar.”⁴⁹² “Bizim milletimiz İbrahim’in peteğidir. Balımız İbrahim’in imanıdır.”⁴⁹³ der.

Müslümanlar bir vücudun organları gibidir. Hepsinin görevi farklı ama hepsinin amacı aynıdır. Müslümanlar hangi kavimden, hangi renkten olurlarsa olsunlar, hangi görevi yapıyorlarsa yapsınlar İslam milletinin bir ferdidirler. İkbal, parça parça edilmiş İbrahimi topluluğu bir araya getirerek bir millet şuuru

⁴⁹⁰İkbal, *İkbal Külliyyatı*, s.78.

⁴⁹¹İkbal, *Kulluk Kitabı*, s.177.

⁴⁹²İkbal, *Esrar*, s.74.

⁴⁹³İkbal, *Esrar*, s.74.

oluşturmak ister. O, büyük bir felsefecidir fakat felsefi dilin yetersizliğini bilir. Bu yüzden kalabalıklara din diliyle seslenir. Kurmak istediği birliği şiirsel bir hitapla dile getirir. Çünkü kalabalık akıl yürütmelere, teori ve doktrinlere yabancısıdır. Bir düşüncede dolayım arttıkça onu anlayan insan sayısı azalır. İktbal, Cemil Meriç'in ifadesiyle nara atmaktadır. Nara atmak, büyük adamın kaderidir. Sesini duyurmak isteyen, kaçınılmaz olarak "nara atmak", "feryad etmek", "sesini sayhalaştırmak" zorundadır. Şöyle der Cemil Meriç: "Bu tiyatronun dinleyicileri sağır. Sesini duyurmak isteyen nara atacak. Kalabalık senfoniden anlamaz. Tarih de kadın gibidir, çığığa koşar. Kulakları ağır işitir tarihin, bağıracaksın ki duysun. Önce çığılık atacaksın, sonra üç beş meraklı, anlatacağın hakikati dinlemeye koşacak. Çığılık herkese hitap eder; sürüye ve tarihe."⁴⁹⁴ Muhammed İktbal'de çığılık atar doğal olarak. Sesini duyurmak ister şiirleriyle, yazılarıyla, konuşmalarıyla. Ekseriyette şiir yazar İktbal. Çünkü geniş halk kitlelerine çabuk ve kolay ulaşmanın aracıdır şiir. İktbal, dertli bir yürek, feryada boğulmuş bir iman, hazana uğramış İslam bahçesinin avaze bülbülü, sırrını vermek için diri bir gönül arayan Hakk eri, Aliyy'ul Murtaza dergahını yetiştirdiği bir derviştir.

Benlik tek başına var olamaz. Onu koruyacak, şekillendirecek, bir cemiyet içinde bulunması gerekir. Eğitim literatüründe "örtük program"⁴⁹⁵ olarak nitelenen bu kavramla, kişinin sosyal hayatta öğrendiği her şey kastedilir. Benlik ancak cemiyet kalıbı içinde şekil bulur. "Biz cemiyet içinde ferdi görüyor, onu bir bahçeden gül koparır gibi ele alıyoruz. O, tek başına yaşayacak bir yaradılıştadır değildir. O, cemiyet içinde varlığını korur. Hayatın geniş yolunda, yaşama savaşının ateşi onu yakar. İnsanlar, beraber yaşamak isterler. Bir ipe dizilmiş inci gibidirler. Hayat mücadelesinde birbirlerine yardım ederler. Dokumacılar gibi birbirlerine bağlı ve muhtaçtırlar. Yıldızlar, cazibe kanunu sayesinde bir arada yaşıyorlar. Bir yıldız diğer bir yıldız destekler ve kuvvetlendirir."⁴⁹⁶

İktbal, din birliğinden yoksun bir toplumu şöyle betimler. "Kafasında, düşüncesinde devler, periler kaynaşüyor; kendi vahimesinin yarattığı şeylerden kendisi ürüyor. Onun ham varlığının meydana henüz dar; tefekkürü, altında barındığı

⁴⁹⁴ Cündioğlu, Düçane, *Bir Mabet Savaşçısı "Cemil Meriç"*, Etkileşim Yay. İstanbul, 2007, s.31.

⁴⁹⁵ Gürol, Mehmet, *Öğretimde Planlama*, Üniversite Kitabevi, Elazığ, 2004, s.41.

⁴⁹⁶ İktbal, *Esrar*, s.88.

damın kenarını aşmıyor. Tıynetinin bütün sermayesi can kaygısı; kalbi fırtınadan dahi tir tir titriyor. Zahmetli işlerden kaçıyor; tabiatın eteğine henüz pençesini uzatıp onu kendisine ram etmeyi düşünmüyor. Yerden kendi kendine yetişen, gökten yere inen şeylerle iktifa ediyor.”⁴⁹⁷

İşte böylesi sergüzeşt içinde olan topluluğa peygamber denilen bir rehber geliyor ve bu keşmekeşi ortadan kaldırıyor. İnsanları birleştirip bir cemiyet haline getiriyor. Cemiyetler birleşip millet oluyorlar. İkbâl, “Bu hal, bir gönül sahibi zuhur edinceye kadar devam ediyor. O gönül sahibi bir sözden bir kitap vücuda getirecektir. O gönül sahibi öyle bir saz çalıyor ki, bir avaze ile nağmeleri toprağa taze bir hayat veriyor. İnsanın din ve dünyasını mamur ediyor. Bakışa yeni bir kıymet ölçüsü veriyor. Çölde, evde bir gülistan yaratıyor”⁴⁹⁸

Müslüman fert kendini, Müslüman fertlerden teşekkül etmiş bir cemiyet içinde var edebilir. Bir Müslüman için cemiyet ekmek su kadar hayatıdır. Çünkü benlik bir topluluğa aidiyet duymazsa yaşayamaz. Bir Müslüman için ırk, renk, coğrafya yoktur; sadece tevhid vardır. Müslümanlar birbirinin kardeşidir ve bu kardeşliği ancak din birliği sağlar. Kardeşliği öğreten ve yayan peygamberlerdir. O halde peygamberlerin izinde gitmeli, onların çağrısına uyulmalıdır. İkbâl’e göre gerçek millet ırk esasına göre belirlenmiş topluluk değil, tevhid esasına göre şekillenen İbrahimi topluluktur. “Muhammed ümmetinin ideali tevhidi muhafaza ve onu neşretmektir. Sana kâinatın dilini öğreteyim. Hayat işleri harf ve lafızlardır. Müşterek bir dava rabitasıyla bağlanınca hayat berceste bir matla olur.”⁴⁹⁹

İkbâl, bütün âleme, dünya ve ahirete, fizik ve fizik ötesine, madde ve manaya, ruh ve cisme ayrılarak değil, tek bir vahdet olarak algılar tevhidi. Yani tüm varlığın, tek bir küll, tek bir irade, akıl, duygu ve hedef taşıyan, diri ve şuurlu bir gövde olarak algılanmasıdır. Tevhid ehli kişi bu bütünlüğün bir parçasıdır ve şuurlu bir mensubudur. “Siyah, tevhide erince kırmızı olur. Faruk ile Ebuzer’in akrabası olur. Akrabalık ve yabancılığın yeri gönüldür. Aşk, aynı kadehten içilirse sarhoş eder. Gönüller bir renkte olursa o cemiyete millet denir. Bu Tur-ı Sina Bir’in tecellisi ile aydınlanır. Bir kavmin düşünceleri bir, gönüllerindeki dava bir olmalıdır. Onun

⁴⁹⁷İkbâl, *Esrar*, s. 89.

⁴⁹⁸İkbâl, *Esrar*, s. 89.

⁴⁹⁹İkbâl, *Esrar*, s. 126.

tıynetinde cezbe aynı olmalı; güzel veya çirkin telâkkisi, ölçüsü aynı olmalı. Tefekkürünün sazında Hak yanışı olmazsa böyle bir tefekkür ölçüsünü elde etmek mümkün değildir. Biz Müslümanız ve Halilullah evlâdınız. Eğer delil istiyorsanız işte; “Babanız İbrahim aleyhisselâm milletine verdiği gibi dininize vüs’at verdi” âyet-i kerimesi”⁵⁰⁰ diyerek birliğe çağırır.

Tüm dünya Müslümanları millet şuuruyla hareket etmeli, Müslümanların birliği için çaba göstermelidir. Kendini ayrı görenler yok olmaya mahkûmdur. Hayatın dinamizmi, insanlığın sürekli ilerlemesi karşısında, ayrılığa düşenler geride kalmaya ve benliklerini kaybetmeye mahkûm olurlar. “Damarlarımızda dolaşan kan, davamızı elde etmek için çalıştığımızdan dolayı daha süratli cereyan eder. Hayat, onun harareti ile kendini yakar, lâle gibi içinde ateş toplar. Dava, himmet ve gayret sazının mızrabıdır. “Yolcu, ayağından dikenini çekinceye kadar, mahmil gözden kaybolur.” Bir an gaflete düşersen, konak yerinden yüz fersah uzak kalırsın.⁵⁰¹ Âlem adındaki bu köhne kalıbın uzuvları, anasırın imtizacından vücuda gelmiştir. Bir feryat yetiştirmek için yüzlerce kamışlık ekti. Bir lâle yetiştirmek için yüz çemenin kanına girdi. Bir milleti diri ve ayakta tutan, aralarındaki fikir birliğidir. Bu birliği bozan şey, -isterse ilham adını alsın- hakikatte dinsizlik ve küfürdür.”⁵⁰²

İkbal, Herakleitos⁵⁰³ un sürekli akış nazariyesi bağlamında evrenin amansız bir döngü içinde olduğunu, bu döngüde durmaya, dinlenmeye zaman olmadığını, hiçbir şeyin tekrar etmediğini, geride kalanların yok olacağını ve yerini yenilerin dolduracağı söyler. Bir kez hayat ipini elinden kaçırarak bir milletin tekrar kendini bulması tarihte görülmemiş bir olaydır İkbal için. “Akıp gitmiş suyun geri dönmemesi dışında. Renk ile koku âleminin geleneği ne aslında? Tekrarlamak yaşamın âdeti değil. Yaratılışı tekrara alışık değil! Geri dönüş uygun değil göğün

⁵⁰⁰Babanız İbrahim aleyhisselâm milletine verdiği gibi dininize vüs'at verdi." (Hacc, 22/78).

⁵⁰¹İkbal, *Esrar*, s. 127.

⁵⁰²İkbal, a.g.e., s. 127.

⁵⁰³Herakleitos, M.Ö.540- 480 yılları arasında yaşamıştır. Bugünkü Efeste doğmuştur. “panta rei-herşey akar” sloganı ile meşhurdur. Ona göre evrende devam eden sürekli bir savaş vardır. Tüm varlık alemi bu savaşın içindedir. Bu sebeple sabit hiç bir şey yoktur. Herşey bir oluş ve bozuluş içindedir. Varlık alemi bir akışın içinde devam etmektedir. Filozofa göre hiç birşeyde tekrar yoktur. O, “bir nehirde iki kez yıkanamazsınız” der. (Geniş bilgi için bkz. Cevizci, Ahmet, *Felsefe Tarihi*, Say Yay. 4. Baskı, İstanbul 2012, s.47).

altında. Bir ulus kalkamaz düştükten sonra! Bir millet ölünce kabirden zor kalkar Kabirde sabırdan başka onun ne çaresi var?”⁵⁰⁴

Allah, insanları kardeş yapmak için toprak veya kan paydaşlığını değil, ülkü paydaşlığını emretmiştir. İktbal, aynı ruh iklimi içinde olan insanların insicamlı bir orkestra gibi muazzam bir melodi meydana getireceklerini söyler. “Hakk’a inananların delil ve davası birliktir. Çadırlarımız ayrı ancak gönüllerimiz birdir! Zerreler güneş olur, aynı görüşler çünkü. Hak hicabı kaldırır, paylaşırsan tek görüşü! Aynı görüşe sahip olmayı hiç küçümseme. Kazanılır bu haslet birlik tecellileriyle! Bir millet birlik düşüncesiyle mest olursa eğer. Kuvvet ile azamet onun eline geçer! Milletın ruhu kazanır birlikle varlığını. Milletın ruhunun bedene yoktur ihtiyacı! Düşünce ve amel birliğini yarat da. Tüm bu dünya girsin hükmün altına!”⁵⁰⁵

4.3. Devlet Teşekkülü

Muhammed İktbal’e göre olgun fert ancak olgun toplumlarda yetişebilir. İnsan kendini ancak toplum içinde gerçekleştirebilir. “İktbal’in öğretisinde *Kur’an-ı Kerim*’in beyanına göre, mutlak gerçek ruh’tur; hayat ise, cismani faaliyetten ibarettir. Ruh, “tabii”, “maddi” ve” dünyevi” sahayı kendini ortaya koyma vesilesi edinir. Bu itibarla dünyevi olan her şey, aslında ve kökünde ruhanidir. İslam’da “gayr-ı kudsî dünya” diye bir şey yoktur. Bütün bu sınırsız madde, ruhun kendini idrak etmesi için saha teşkil etmektedir. Yalnız Kâbe, mescid ve camiler kutsal değil, her yer mukaddestir. Bu, Hz. Peygamber’in şu güzel sözleriyle ifade buyrulmuştur: Bütün bu zemin mesciddir. Ancak bu manadadır ki, istila ve teğallüp esasına istinat etmeyen ve İslami prensiplerin gerçekleşmesini amaç edinen her devlet teokratiktir yani ilahî bir hükümettir. Tevhid ilkesini yansıtan İslam anayasası, iki temel esasa dayanır: İlahî hukukun (şeriatin) üstünlüğü ve yurttaşların (müminlerin) mutlak eşitliği.”⁵⁰⁶

İktbal’e göre Müslümanlar sadece tevhide iman etmekle sosyal ve siyasi fikirlerini hayata geçirebileceklerdir. Birlik bir güç meydana getireceğinden, bütün Müslümanlar bundan faydalanacaklardır. Çünkü Müslümanların Peygamberleri,

⁵⁰⁴İktbal, *Cavidname*, s. 254.

⁵⁰⁵İktbal, *Cavidname*, s. 256.

⁵⁰⁶Şahinoğlu, Nazif, *Muhammed İktbal Kitabı*, İ.B.B.K.İ.D.B. yayımları, İstanbul 1995, s.32.

imanı ve Kur'an'ı, Kabesi ve ülkeleri birdir. Ayrılık ise bölünmüşlük olduğundan Müslümanlar güç kaybedecekler, siyasi ve iktisadi bakımdan bağımlı hale geleceklerdir. İktbal'in ideali İslam esaslarına göre kurulmuş bir devlettir. İktbal, “Devletten maksat; İslamın ideal prensiplerini zaman- mekân kuvvetlerine tahvile gayret ve muayyen bir beşeri teşkilat içinde bunları tahakkuk ettirme emelidir. İslam'da devlet ancak ve ancak bu anlamda bir teokrasi, yani doğrudan doğruya Allah'ın hâkim olduğu bir hükümet sistemidir”⁵⁰⁷ der. Kalp nasıl ki vücudun canlılığını sağlıyorsa, Kâbe de, İslam'ı birliğin sembolüdür. Kâbe'nin merkez olduğu, bütün Müslümanları bayrağı altına toplayan, İslam esaslarına dayalı bir devlet kurulmalıdır.

İktbal, din ile devletin birbirinden ayrılmayacağını söyler. Çünkü devlet ayrı bir aygıt değil, Müslümanların kendi aralarında yaptıkları görev dağılımıdır. Devleti ise, dört halife döneminde olduğu gibi en ehliyetli ve takvalı kişiler yönetmelidir. İslam sınıfsal yapıyı reddettiğinden, yöneticilik sınıfsal üstünlüğe göre değil, liyakat esasına göre olmalıdır. Renk, milliyet ve asaletine bakılmaksızın layık olan herkes yönetici olabilmelidir. İktbal'e göre eşitlik tevhidin temel şartıdır. Namaz bunun en bariz örneğidir. İnsanların ırkı, rengi, asaleti ne olursa olsun, namazda aynı safa durur, aynı Rabbe kul olduklarını ifade ederler. İslamda Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu adlı eserinde İktbal: “İslami ibadette, muayyen bir tek cihet seçilmiş olması, cemaatte bir duygu birliği temini içindir. Umumiyetle ibadet şekli ise, hem içtimai müsavata yaratır ve besler, hem de aynı zamanda, abidler arasındaki makam, mertebe veya ırk üstünlüğünü ortadan kaldırmağa matuftur. Her “ene”yi yaratan ve besleyen muhiti kül Zat-ın vahdetinden, bütün nev'i beşerin esas vahdeti husule gelir. Kur'an'ı Kerim'in beyanına göre, nev-i beşerin, ırk, millet ve kabilelere ayrılmış olmaları, ancak onların hüviyetlerinin tesbiti içindir. Hâsılı kelam, İslami ibadette, cemaatle namaz kılınması şekli, bilgi bakımından değeri bir yana, insanla insan arasında duran bütün engelleri yıkmak, beşer nev'inin bu esas vahdetini, bir hayat gerçeği olarak tahakkuk ettirmek emelini ifade eder.”⁵⁰⁸

İslam, kâinat hakkında eski statik görüşü reddeder ve dinamik bir bakış açısını sahiplenir. İnsanı manevi bir varlık olarak kabul eder ve insanların birliğinin

⁵⁰⁷İktbal, *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden Teşekkülü*, s.239.

⁵⁰⁸Schimmel, Annemarie, *Muhammed İktbal*, Ötüken Yay. Çev. Senail Özkan, İstanbul, 2012, s. 118.

temelinin kan bağı olduğunu reddederek, manevi temel üzerinde kardeşliği öngörür. İslam, kan bağıının yerine inanç birliği temeline dayanır. Kan bağı dünyevi kökenlidir. İslam'da siyaset, manevi kardeşlik kurmanın pratik bir vasıtasıdır. “İslam ümmeti, ortak inanca dayalı bir topluluktur. Ancak bu, somut biçimde bir devleti de kapsadığından, Yahudi ve Hristiyan geleneğindeki dini cemaat anlayışını aşar. Onu oluşturan İslam'da, dünyevi ve uhrevi ayrışması yoktur. Bir başka deyişle ruhani ve cismani, birbirinden ayrı iki saha değildir. Din ile devlet, birbirinden ayrılması mümkün olmayan ve yekdiğerini tamamlayan bir bütündür.”⁵⁰⁹

İkbal, İslam, hükümdara değil, Allah'a bağlılığı öğütler ve ister. Bütün hayatların nihai manevi temeli Allah olduğu için, Zat-ı İlahiye bağlılık zımnen, insanın, kendi ideal tabiat ve karakterine bağlılık demektir.⁵¹⁰der. İkbal'e göre İslam gibi ebedi bir hakikate dayanan toplum süreklilik ve değişime açıktır. Toplum kendini var eden ebedi ilkelere sahip olmalıdır ve bu ilkelerle geleceğini tayin etmelidir. Ancak toplumdaki dinamizm unutulmamalıdır. Tabiat sürekli bir oluş içindedir ve değişim kaçınılmazdır. İkbal'e göre Müslümanlar ebedi ilkeleri muhafazaya çalışırken değişimi göz ardı ettiler. Böylece Kur'an gibi hareketli bir kitabı hareketsiz hale getirdiler ve İslam dünyasının duraksamasına neden oldular. “O halde, İslam'ın bünyesinde hareket prensibi nedir? Diye sorar ve “İçtihad”⁵¹¹dır diye cevaplar.İkbal, Kur'an'ın anlaşılması için bulduğu içtihad formülünü toplumsal değişime uygularken bunu icma ile yapar.İkbal, İslam toplumları dini esaslar ile yönetilmelidir⁵¹²der. Dini esaslar ise icma ile süreklilik ve değişimi başarabilir.

İcma, dört halife devrinde çok önemli kararlar almış, İslam toplumunun önünü açmıştır. Özellikle yeni fetihler sonucu farklı kültürel arka plana sahip topluluklarla ilk defa karşılaşan İslam toplumu, aradaki uyumsuzlukların üstesinden icma ile gelmiştir. Fakat daha sonraları bu kurum, hanedanlık taraftarı Emevi ve Abbasi devletleri tarafından etkisiz hale getirilmiştir. İkbal, “ Belki de bunun sürekli ve bağımsız bir yasama meclisine dönüştürülmemesi, dördüncü halifeden hemen

⁵⁰⁹Şahinoğlu, *a.g.e.*, s.31.

⁵¹⁰İkbal, *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden Teşekkülü*, s.201.

⁵¹¹İkbal, *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden Teşekkülü*, s.202.

⁵¹²İkbal, *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden Teşekkülü*, s. 211.

sonra kurulan mutlak monarşik (krallık rejimi) sistemin siyasi çıkarlarına zıt idi.”⁵¹³ der.

İkbal, dünyanın yaşadığı siyasal evrim sonucu toplumlarda cumhuriyet bilincinin geliştiğini, halkın yönetimi belirlediğini, bunun ise İslam âlemi için bir şans olduğunu belirtir. Meclis ve seçim İslam dini için önemli iki kavramdır. Bu sayede din eski haline dönebilecektir. Cumhuriyet rejimi ile idare olunan İslam toplumu, İslam Yasama Meclisi adı altında bir meclis oluşturmalı ve bu meclisin büyük çoğunluğu Ulemadan oluşmalıdır. “İkbal’e göre içtihad yetkisi bireysel müçtehitlerden alınıp İslam yasama meclisine verilmelidir.”⁵¹⁴ Böyle bir sistemin işleyebilmesi için de ülkenin hukuk sisteminin İslami anlayışa göre düzenlenmesi gerekir. İkbal’e göre, İslam hukukunun diğer önemli bir kaynağı olan kıyasın da işlevsel hale getirilerek, İslam hukunun yenilenmesi ve değer üretir hale gelmesi gerekir. İslami diriliş bu yolla gerçekleşecektir. Hilafet meselesini ele alan İkbal, “Hilafetin tek bir kişi yerine bir kurul aracılığıyla yürütülmesini”⁵¹⁵ ister. Yukarda da değindiğimiz gibi bu kurulu ümmet kendisi seçecektir.

İslam hukuku Kur’an, Peygamberimizin sünneti, kıyas ve icma’dan oluşmaktadır. Ama asıl kaynak Kur’andır. “Ancak Kur’an bir hukuk kanunnamesi değildir. Aynı zamanda o ne Tevrat gibi sadece dünyevi yönü ağır basan bir kitap, ne de İncil gibi dünyayı, devlet ve siyasetini ihmal edip yalnız uhrevi yönü ağır basan bir kitaptır. Başka bir deyişle o, her şeyin, özellikle fert ile toplum için gerekli olan her şeyin esasını bazen ana hatlarıyla, bazen detaylarına inerek anlatır. İşte ana vasıfları bu olan Kur’an-ı Kerim, ruh ile bedeni, din ile devleti, ahlak ile siyaseti, madde ile manayı ayırmamayı esas kabul edip zorunlu görür ve bunu tek vahiy içinde beyan eder.”⁵¹⁶ İslam, en son ve en şümüllü din olması hasebiyle her dönemde ve yeryüzünün her coğrafyasında insanların önünü açacak, onların terakki ve tekâmüllerini dikkate alacaktır. Müslümanlar, oluşturacakları şura meclisleriyle hukuk ve devlet yönetimini yeniden düzenleyecektir.

⁵¹³ İkbal, *İslam’da Dini Düşüncenin Yeniden Teşekkülü*, s.233.

⁵¹⁴ Erkilet, Alev, *Muhammed İkbal’de İslamcılık Düşüncesi*, Hece Dergisi içinde, s. 81.

⁵¹⁵ İkbal, *İslam’da Dini Düşüncenin Yeniden Teşekkülü*, s.234.

⁵¹⁶ Şahinoğlu, *a.g.e.*, s.32.

4.4. Fert Ve Toplum Kaynaşması

Muhammed İkbâl'e göre, bir kişi şahsiyetini ne kadar mükemmelleştirirse mükemmelleştirsin onu korumanın yolu toplumdan geçmektedir. Toplum ile ferdin birliği sağlandığında ideal cemiyet ortaya çıkmış demektir. İkbâl'e göre esas olan: fert ile milletin rabitasıdır. "Cemiyete bağlanmak, fert için bir rahmettir. Ferdin cevheri millet ile kemalini bulur. Fert ve millet birbirinin aynasıdır. Fert inci, cemiyet onun dizildiği iptir. Fert, yıldız; cemiyet onun içine katıldığı samanyolu'dur. Fert, millet yüzünden ihtiram görür. Millet, fertler ile nizamını bulur. Cemiyet içinde kendini yok eden fert, deryalar kadar genişlemek isteyen bir damlaya benzer. Bu fert, eski an'anelerle köklü olarak yetişmiştir. Mazi ve istikbalin aynasıdır. Onun zatı mazi ve istikbalin kavuşmasıdır."⁵¹⁷

İkbâl, benliğin kendini ancak cemiyet içinde ortaya çıkarabileceğine inanır. Benlik diğer benlerden teşekkül etmiş benlerle, damlalar birleşerek nasıl ki okyanusları meydana getiriyorsa benlikler de birleşip milleti meydana getireceklerdir. İkbâl, "Onun zamanının ebediyet gibi sonu yoktur. Gönlünde yetişme, büyüme zevki millettendir. Onun işini millet murakabe eder. Bedeni de millettendir, canı da. Aşikâr, gizli nesi varsa millettendir"⁵¹⁸der. "Ferdin birliği çokluk ile kâimdir. Millet zemzeminden su içmeyen insanın udunda nağme alevleri donup kalmıştır. Fert, tek başına hakikî gayeleri bilemez. Onun kuvveti dağılır; avare ve şuarsuz olur. O kuvveti zapt u rabt altına alan millettir. Onu bahar rüzgârı gibi tatlı ve güzel bir hale getirir. Millet dilinde o konuşur; atalarının yolunda yürür. Cemiyet içinde yuvarlana yuvarlana daha olgun hale gelir. Ohale gelir ki hakikatte fert bir millet olur. Milli an'ane ve âyin halkası içine girince, ürkek huylu ahusu, misk kokulu olur."⁵¹⁹

Modernite sonrası toplumlar kaçınılmaz olarak rasyonelleşmektedirler. Akıl, işleyiş yapısı gereği bölmek, parçalara ayırmak ister. Rasyonelleşen toplumlar doğal olarak bölünür. Önce kabile kavramını, arkasından cemaat, daha sonra geniş aile yapısını parçalar. En son aşamada ise çekirdek aileyi de parçalayarak bireyi yapayalnız bırakır. Günümüz dünyasına bir göz attığımızda Batı toplumlarında

⁵¹⁷İkbâl, *Peyam-ı Meşrûk*, s. 92.

⁵¹⁸İkbâl, *Esrar*, s.87.

⁵¹⁹İkbâl, *Esrar*, s.88.

rasyonelleşme erken başlamış ve toplum sürekli parçalanmıştır. İslam toplumları ise rasyonelleşme sürecine geç girdiğinden ve modernleşme süreci hızlı gerçekleşmediğinden bu parçalanma tedrici ve yavaş ilerlemiştir. Modernitenin getirdiği bireysellik, İslam ümmet anlayışını ve birlik ruhunu yok edeceğinden İslam, birey ile cemiyetin kaynaşmasına büyük önem vermiştir. Hatta “İslam cemiyet ile vardır ve İslam cemiyet dinidir. İslam, Hristiyanlık gibi birey dini değildir”⁵²⁰denmiştir. İktbal, bir Müslümandan ayrılıkçı değil, bütünlükçü, bireysel değil, toplumcu, ırkçı değil, ümmetçi olmasını ister. Vahdetin yolu ise İslam cemiyetine katılmaktan, ümmet denizinin bir damlası olmaktan geçmektedir. İktbal Müslümanlara şöyle bir çağrıda bulunur: “Kudretin yettiği kadar cemiyete bağlan, hür insanların topluluğuna revnak ver. Beşerin en hayırlısı olan Hazret-i Muhammed’in şu sözünü ruhuna yerleştir: Şeytan, cemiyetten uzak kaçandır.”⁵²¹

İktbal’in benlik felsefesini anlattığı eseri “Esrar-ı Hodi” benliğin sırları ve diğer eseri “Rumuz-u Bi Hodi” benlikten geçmenin sırlarıdır. İktbal bu eserleri farklı zamanlarda kaleme almıştır. Fakat birbirinin devamı niteliğindedir. İktbal birinci aşamada yani “Esrar- Hodi”de benliğin özelliklerini ele alır. İkinci aşamada ise benliklerden teşekkül etmiş toplumu ele alır. “Rumuzu Bi Hodi” sağlam fertlerin kendini millet denizinde var kılma, milli benlik içinde bir şahsiyet olma, İslam ümmeti içinde farklılıkları ve ayrıştırıcı unsurları yok etmedir. İktbal, buna benlikten geçme der. Benlikten geçme, benliğini büyük benlik olan İslam Cemiyeti içinde eritmektir. Kişinin isteğinden önce cemiyetin menfaati, İslamın bekası ve ümmetin huzur ve saadeti gelmelidir. İktbal şöyle der: Sen, benlik ile benlikten geçmenin arasındaki farkı kavrayamadığından, hakikatten uzaklaşıp kendini zan ve şüphe içine attın. Senin toprağında bir nur cevheri vardır ki onun bir şuası sendeki idrak tecellisidir. Senin zevkin, huzurun onun huzurundan; ıstırabın, onun ıstırabından gelir. O, her an değiştiği için sen dirisin. O birdir; ikiliğe tahammülü yoktur. Onun kudreti ile ben benim, sen de sensin.⁵²²

Fert, cemiyet içinde eriyip, cemiyetin bir halkası halini aldığı anda, artık emniyete kavuşmuştur. Damla bir ummana dönüşmüştür. Birey aidiyet duygusuyla

⁵²⁰İzzetbegoviç, Aliya, *İslam Deklarasyonu*, Fide Yay. İstanbul 2007, s.174.

⁵²¹İktbal, *Esrar*, s.88.

⁵²²İktbal, *Esrar*, s.88.

kendini güçlü ve korkusuz hissetmektir. Bu aşamadan sonra ben ve sen bitecek “biz” başlayacaktır. Tüm İslam âlemi bir tek ben olacaktır. Naz bitip niyaz başlayacaktır. İkbâl, “ O, kendi yalnızlığından dışarı çıkıp harice ayak attığı zaman, Gönlünde O yaşamaya başlar. Ben erir Sen olur. Cebir, onun iradesini elinden alır; ona sevgi verir. Naz, istiğna, mahiyetini muhafaza ettikçe ondan pek az niyaz ve ihtiyaç zuhur eder. Ve bu suretle bir gül yaprağı iken bir çemen, bir gülistan haline gelir⁵²³ der.

4.5. Kadın Veanalık Görevi

Sanayileşme ile birlikte kadın atölyelere, fabrikalara, mağaza ve tezgâhlara, hizmet sektörüne yerleşmeye başlamıştır. Kadının iş gücünden faydalanmaya çalışmak, ona ekonomik özgürlük vermek gibi söylemler, zamanla sömürüye dönüşmüştür. Kapitalizm, kadınının dişiliğinden faydalanarak onu bir sex objesi haline dönüştürmüş, diğer taraftan feminist söylemler geliştirilerek kadını doğal ve asli görevlerinden ayırmıştır. Son iki asır boyunca sel gibi yayılan sanayi, daha fazla ve daha ucuz ellere ihtiyaç duymaktaydı. İnsanlık neslinin yarısını oluşturan kadın işçi ordusundan başka daha fazla ve daha ucuz el nerede bulunabilirdi ki? Kadın üzerinden gerçekleştirilen bu ekonomik sağıltım, kendisine epistemolojik bir arka plan oluşturmaktadır. Bu anlayışa göre hayatın her alanında kadın erkek eşitliği vardır ve kadın erkeğin yaptığı her görevi yapabilir, aynı şekilde yaşabilir, benzer şeyler giyebilir, ekonomik hayata aynı oranda katkı sağlayabilirdi. İlk başlarda bu söylem kulağa hoş gibi gelse de mesele çok daha derindi. Kadını erkekle aynı ortamda tutmak için eğitim sisteminden başlayarak, hayatın hemen her alanına yapılacak müdahalelerle kadın erkeksileştirilme yoluna gidilmiştir. Uluhi eşitlik ortadan kaldırılarak, bedensel ve zihinsel eşitlik geliştirilmeye çalışılmıştır. Çünkü kadınının, zamanını evinde geçirmesi yerine fabrikada, okulda, büroda, geçirmesi gerekmektedir. Ev, çocuk, eş gibi kavramlar yerine iş, kariyer, kazanç gibi kavramlarla düşünmesi gerekir. Bu epistemoloji ile yetişen kadına annelik gibi, çocuk yetiştirmek gibi kavramlar zahmetli ve iticidir. Üretim ve tüketim dengesine göre kurgulanmış bu hayat anlayışında, annelik gibi kazanç getirmeyen, insana hiçbir

⁵²³İkbâl, *Esrar*, s.88.

saygınlık katmayan kavramlara yer yoktur. Bir kadın, ben doktorum, mühendisim, öğretmenim veya polisim dediğinde saygı görebilir; fakat ben anneyim dediğinde saygı görebilir mi? Tabii ki hayır. Çünkü annelik bir meslek değil, boş bir uğraştır(!)

Sanayileşme sonrası meydana gelen, insan fitratına ve tabiat kanunlarına aykırı bu düşünceleri geçtiğimiz yüzyılın başında fark eden filozofumuz, Esrar ve Rumuz, Kulluk Kitabı adlı eserlerinde analık konusuna özel bölümler ayırır. Çünkü İktbal'e göre analık görevi iki cihetten hayatidir. Birincisi: insan türünün devamı için, ikincisi: sağlıklı fertler ve sağlıklı fertlerden müteşşekül sağlıklı bir toplum için. İktbal, şöyle der: "Analık nev'in bekasını temin eder. Anaya hürmet ve bu müesseseyi korumak Müslümanlık icabıdır. Analık hususunda Avrupa'nın öğretme ve yetiştirme usulü ölüm hükmündedir; neticesi ölümdür, yok olmaktır. "Bir öğretim usulü ki, kadını kadınlıktan çıkarır. Düşünen ve gören insanlar, ona ölüm adını verirler"⁵²⁴.

Aynı hassasiyetle, Aliya İzzetbegoviç "İslam, kadını aşağılamış değil, siz anneyi aşağıladınız"⁵²⁵ diyerek tepki gösterir. "Aslında kadın için, her insani kanundan evvel, hatta İslam'ın kendisinden de evvel, üstün ve öncelikli seçim olarak annelik kanununu doğa tespit etmiştir. İslam ise, hayatın gelişiminde bulunan insanlık merdiveninde doğanın devamıdır."⁵²⁶ İktbal'e göre insan, uluhi manada eşit yaratılmıştır. O halde kadının toplum mimarı olduğu unutulmamalı, ne ilkel toplumlar gibi kadını geri plana itmeli, ne de Batılı toplumlar gibi onu doğasından koparmamalıdır. "Erkeğin sazını terennüme getiren kadın mızrabıdır. Erkeğin şeref ve kıymeti ona niyaz ettikçe, ona muhtaç olduğunu idrak ettikçe iki misli artar. Erkeklerin çıplaklığını örten kadındır. Aşkın gömleği, gönül alan güzelliştir."⁵²⁷ "Hak aşkı, onun kucığında beslenip gelişir. Bu nağme; onun sessiz mızrabından doğar. Varlığı ile kâinatın övündüğü Hazret-i Peygamber, onu bizim dünyamızda sevdiği üç şey arasında zikir buyurmuştur: Namaz, güzel koku ve kadın. Onu bir hizmetkâr telâkki eden Müslüman, Kur'an'ın hikmetinden zerre kadar hisse alamamıştır. Eğer iyice dikkat edersen analığın insaniyet için bir rahmet olduğunu görürsün. Zira onun Peygamberlikle münasebeti vardır. Ana şefkati peygamber şefkatidir. Ana şefkati

⁵²⁴ İktbal, *Kulluk Kitabı*, s.159.

⁵²⁵ İzzetbegoviç, Aliya, *İslam Deklarasyonu*, Fide Yay. Çev. Dr. Rahman Ademi, İstanbul, 2007, s.38.

⁵²⁶ İzzetbegoviç, *a.g.e.*, s.39.

⁵²⁷ "Onlar size libas ve siz onlara libassınız." (Bakara, 2/187).

milletlerin karakterini resmeder. Analık, bizim bünyemizi olgunlaştırır. Onun yüzünün hatlarında bizim kaderimiz yazılıdır.”⁵²⁸

Yapısı gereği medeni bir din olan İslam, ortaya koyduğu hakikatler açısından zaman ve mekân üstüdür. Analık makamı ve ona itaat, dini emirler ve temel ahlak kuralları arasındadır. İkbâl, “Eğer kelimelerin derin manalarına nüfuz edebilirsen “ümmet” sözünde çok incelikler bulabilirsin. (Ümmet, kelimesinde üm, ana kelimesi vardır.)“Küffekül” sözünden (yaradılıştan) asıl maksuda olan Hazret-i Peygamber, “Cennet anaların ayakları altındadır” buyurmuştur. Millet, ancak anaları terkim ve tazim etmekle vücut bulur. Yoksa hayat işi ham kalır. Hayat yürüyüşüne hararet veren, analıktır. Hayat sırlarını bize keşfeder. Irmağımızın kıvrımları, dalgası, girdabı, harabı hep analıktandır”⁵²⁹ der.

İkbâl, İslam terbiyesi almamış, modernitenin hayat algısıyla yetişmiş bir kadının analık yükünü götüremeyeceğini, şahsiyet sahibi fertler yetiştiremeyeceğini, bunun ise toplumu çürüteceğini söyler. “Bir de ince, nazik yapılı bir kadın göz önüne getirin. Bakışında mahşerler kaynaşıyor. Fikri garp medeniyetinin ışığı ile nurlanmış; şeklen kadın fakat hakikatte kendisinde kadınlıktan eser yok. Gözünden dökülen işveler, Müslüman milletini birbirine bağlayan bağları koparıyor; Hürriyeti, küstahlık ve fitne doğuruyor, utanmak nedir bilmiyor, Bu bilgili kadın, ana olmak yükünü çekemiyor. Gecesinin üzerinde bir yıldız parlamıyor. Bizim bahçemizde böyle bir gül bitmese daha iyi.”⁵³⁰

İkbâl’in kadında aradığı en temel özellik edeptir. Edep, kadını gökteki bir yıldız, cemiyete hayat bahşeden ruh, toplumların geleceğini teminat altına alan kutsal bir merci yapar. “Ey görüşü kuvvetli insan, bir milletin sermayesi para, kumaş, gümüş, altın değildir. Onun asıl malı ve sermayesi sıhhatli; taze ve kudretli dimağa sahip, çok çalışkan, cevval ve çevik evlâtlardır. Kardeşliğin ince manasını koruyan analardır. Kur’an’ı ve milleti kuvvetlendiren analardır.”⁵³¹

İkbâl, araştırmamızın konusu olan temel ilkeye geri döner ve “benliği” olmazsa olmaz bir hakikat olarak tekrarlar. Kadınıyla, erkeğiyle İslam toplumu, İslami benliğe sahip olduğunda, yükselecek, medeniyetini yeniden inşa edecektir.

⁵²⁸İkbâl, *Esrar*, s.135.

⁵²⁹İkbâl, *Esrar*, s.135.

⁵³⁰İkbâl, *Esrar*, s.136.

⁵³¹İkbâl, *Esrar*, s.137.

İslam toplumu, bir kanadı olmadan uçamayan kuş gibi, kadını ve erkeğini eğitmeli, onları hayata hazırlamalıdır. “Nağme, şiir, siyaset, kitap, din ve hüner; hepsi tek daneli incilerin hâzineleridir. Topraktan yaratılan kulun kalbinden zuhur eden bu hâzinelerin makamı, yıldızlardan daha yüksektir. Eğer bunlar benliği muhafaza ederlerse, hayatın tâ kendisidirler. Eğer buna muktedir değillerse, büyü ve masaldan ileri bir değeri haiz değildirler. Din ve edebın benliğe yan çizdiği her yerde, milletlerin rezil ve rüsva olmasına sebep olmuşlardır.”⁵³²

İkbal, kadının iyi eğitim almasını, bilgiyi ve imanı birleştirmesini ister. Kadın, yüz güzelliği, süslenme ve açık giymekle değil, bilgiyi, terbiyeyi ve imanı kalbinde birleştirmesiyle değer kazanacaktır. Benlik sahibi bir kadın kucağında milletine önderlik edecek evlatlar yetiştirir. İkbal, kadının teninden bir değer kazanamayacağını, ahlak ve basiret sahibi olduğu takdirde milletin kalbi, toplumun göz bebeği halini alacağını söyler. “Ey kızcağızım! Bu süslenmeleri bırak, kâfirlikler Müslümanlığa yaraşmaz. Allah’ın verdiği güzelliğe gönül bağlama, bir bakışla gönüller yağma etmeyi öğren. Senin bakışın, Allah’ın sana ihsan ettiği bir kılıçtır. Allah bize canı, onun açtığı yarıdan verdi. Kılıcına hayâdan su veren o mukaddes canlı kız, halis altın gibi bir gönlü ele geçirdi. Bu asrın kalbi örtünmez. Renk ve parlaklıkla kendini gösterir. Cihanı aydınlatmayı Allah’ın nurundan öğren. O, yüzlerce tecelli gösterdiği halde örtü altındadır.”⁵³³

Yusuf Has Hacib,⁵³⁴ “sağlam bir öze sahip fertlerin ancak iyi ve salih doğuşla mümkün olduğunu”⁵³⁵ söyler. Sağlam karakterli fertler benlik sahibi ana babalardan dünyaya gelecektir. Bu cümleden olarak, kadın insanı dünyaya getiren ve onu yetiştirendir. Kadın, imanlı bir kimse olursa, çocuğunda sağlam karakter ve fırat

⁵³²İkbal, *Kulluk Kitabı*, s.160.

⁵³³İkbal, *Kulluk Kitabı*, s.60.

⁵³⁴Yusuf Has Hacib, 1017 yılında Balasagunda doğdu. 1077 yılında Kaşgar’da öldü. Büyük bir düşünür ve takva sahibi bir zattır. Kutadgu Bilig- Kutlu Bilgiler adlı bir eser yazmıştır. Kutadgu Bilig 6645 beyitlik bir eserdir. Eser, Allah'a hamd, Peygamber'e ve Dört Halifeye teşekkürle başlar. Bir siyasetnâme veya bir nasihatnâme olarak nitelendirilebilecek Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hâcib ve içinde yetiştiği çevrenin ilmî ve felsefî birikimi hakkında çok önemli bilgiler vermektedir. Platon'un devlet ve toplum anlayışı çok iyi bilinmekte ve uygulanmaya çalışılmaktadır. Bilimin ve bilginlerin değeri anlaşılmıştır; bilim, güvenilir bir rehber olarak görülmektedir. Kendisi bu kitabı yazmakla büyük bir cesaret örneği göstermiştir çünkü bu Türk düşünce tarihindeki sistemli ilk siyasetnamedir. Talât Sait Halman, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 1. cilt, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2006, s.183.

⁵³⁵Akgün, Mehmet, “Yusuf Has Hacib’in Ahlak Görüşü”, *Felsefe Dünyası Dergisi*, 1996 Felsefe Kongresi Özel sayısı, ISSN 1301- 0875, sayı 23, Ankara 1997, s. 99-144.

üzerine yetiştirecektir. “Cihan sağlamlığı anaların elindedir. Bütün varlıklar, onların karakterlerine emanet edilmiştir. Bu ince hakikati idrak etmeyen bir milletin işlerinde devamlı bir düzen olmaz. Bana bu akıllı çılgınlığı, temiz ruhlu bir ananın bakışları verdi. O milletin başına gelenleri ve gelecek olanları anaların alınından okumak mümkündür. Eğer bir dervişin nasihatini kabul edersen bin tane millet ölür, sen ölmezsin: Hz. Fatıma ol, bu asrın gidişine uyma ki, kucağında bir Hz. Hüseyin yetişsin. Bizim akşamımızdan bir seher yarat. Görüş sahiplerini Kur’an’a davet et. Bilirsin ki, senin Kur’an okuyuşundaki sûziş ve aşk, Hz. Ömer’in⁵³⁶ kaderini değiştirdi.”⁵³⁷

4.6. Güçlü Şahsiyet Ve Güçlü Toplum

Muhammed İkbal, benlik sahibi Müslüman gençliğine Hazreti Ali gibi şahsiyet abidesi bir kişiyi örnek almalarını tavsiye eder. Günümüz toplumlarında karşılaşılan en büyük problemlerden birisi rol- model olacak kişilerin eksikliğidir. Genel olarak zayıf kişilikli bireylerden oluşan günümüz toplumu maalesef örnek ve önder şahsiyet yetiştirme konusunda oldukça yetersiz kalmıştır. Yeni nesil aradığı kişilikleri daha çok sinema, televizyon veya kurgusal ortamlarda bulmaktadır. Gençlik kendini pop şarkıcısı, dizi yıldızı, futbolcu, film artisti vb. kişilerle özdeşleştirmekte veya onlardan etkilenmektedir. Filozofumuz, böylesi hayali kişilikler değil, gerçek bir önder model ortaya koyar. Cesaret, hoşgörü, sevecenlik, samimiyet, vakarlılık, dürüstlük, imanlılık, merhamet, tutarlılık vb.. yüzlerce örneğini sayacağımız Hazreti Ali ahlakına sahip olmaya, ona benzemeye çalışan kişi şahsiyet sahibi olmuş demektir.

İkbal, Hz. Ali ile günümüz gençliği arasında bir rabıta kurmak ister. İkbal’e göre tam ve kâmil benlik Hz. Ali’de teşekkül etmiştir. Fakat İkbal İslam’daki büyük şahsiyetlerin birer mitolojik kahraman gibi sunulmasına karşıdır. Büyük şahsiyetler destansı birer öge değil, örnek alınması gereken rehberlerdir. Onlardaki büyüklüğün sırrı: sağlam irade, azim, iman, cesaret, çalışkanlık, muhabbet, arzu, aşk ve kalenderliktir. Bu özellikleri İkbal bir düşünce sistemi içinde topluma sunmakla

⁵³⁶İkbal, *Kulluk Kitabı*, s.61, (Hz. Ömer’in Müslüman olmasına kız kardeşinin okuduğu Kur’an sebep olmuştur).

⁵³⁷İkbal, *Kulluk Kitabı*, s.61.

aslında toplumsal bir reform gerçekleştirmek ister. Benliğine sahip olan insan bir Hz. Ali, bir Hz. Ömer, bir Hasan-ı Basri olabilecektir. İkbâl, “İlk Müslüman erlerin şahı (şah-i merdan) Ali. Aşkın iman sermayesi Ali/Bu ten bineğine sıkı eyer vurup oturan insan, devlet yüzüğünün üzerine yüzük taşı gibi kurulur. Bu âlemde Hayber’leri fethedecek bir azamet, onun ayağının altına serilmiştir. Öteki âlemde onun eli kevser dağıtır. Kendini bildiği için bu âlemde Allah’ın eli olmak kudretini kazanmış ve bu kudretle “padişahlar padişahı olmuştur. Onun zatı, ilimler şehrinin kapısıdır.”⁵³⁸ Hicaz, Çin, Rum onun emri altındadır. Kendi toprağında hükümran olmalısın ki, asumandan parlak saf şarap içesin.”⁵³⁹

İkbâl, Hazreti Ali’nin cesaretini, çalışkanlığını, mücadelecî kişiliğini, özgür ruhluluğunu, kalenderliğini ve iradasını dile getirir ve şahsiyet sahibi olmak isteyen insana yetkin benlik vurgusu yapar: “Toprak olmak pervanelik mezhebidir. Toprağa baba ol ki erkeklik budur. Kendine uymayan bir cihan ile uyuşup ona kâni olmak harp meydanında mağlubiyeti kabul etmek demektir. İşinin ehli, nefsine hâkim bir insana hayat ram olur. Eğer cihan, onun arzusuna göre hareket etmiyorsa göklerle harp etmeye kalkışır.”⁵⁴⁰ “Mevcudatın temelini darmadağın eder, âlemi vücuda getiren zerrelere yeni bir terkip verir. Devranın dönüşünü birbirine katar; çivit renkli feleği birbirine katar. Ve bu kuvveti sayesinde, kendine uygun bir cihan meydana getirir. Âlemde erkekler gibi yaşamak mümkün değilse, erler gibi can vermek, asıl hayata kavuşmaktır. Kalb-i selim sahibi, kuvvetini büyük işlerde dener. Güçlüklerle pençeleşmek aşkı güzel bir şeydir. Halilullah gibi alevden gül toplamak güzel bir şeydir. İşadamlarının nelere kadir olduğu, müşkül işlerle pençeleşildiği zaman anlaşılır. Himmet ve gayretleri aşağılık olan insanların silâhı, sadece kindir. Hayatın tek âyini budur. Hayat, vücuda getirmek kuvvetidir. Hayatın aslı, her şeyi istila etmek zevkinden gelir. Yersiz af, hayat kanununun soğuduğuna delâlet eder. Hayatın vezinli beytinde bir sektedir.”⁵⁴¹

Benlik, kendine sunulmaya çalışılan şartları reddeder. Kanaat edip boyun bükmeyi, zillet çukurunda debelenmeyi ölüm sayar. Benlik azmiyle ateşler saçar, sinesinden yıldırımlar fıskırtır. Benlik Hz. Ali gibi yünden hırka giysede Hayberi ele

⁵³⁸İkbâl, *Esrar*, s.56 (Ben ilim şehriyim; Ali onun kapısıdır. Hadîs-i Şerif).

⁵³⁹İkbâl, *Esrar*, s.57.

⁵⁴⁰İkbâl, *a.g.e.* s. 57.

⁵⁴¹İkbâl, *a.g.e.* s. 58.

geçirir. Tembelliğe, pısrıklığa, acziyete ve yüzsüzlüğe kanaat adını verip atalet batağına gömülmez. İkbâl, “Alçaklığın çukuruna batıp kalmış olan insan, acze kanaat adını vermiştir. Aciz, hayatın yolunu kesen eşkıyadır. Aczin karnı korku ve yalana gebedir. Onun içinde mekârim-i ahlâk namına bir şey yoktur. Onun sütü ancak kötülükleri besleyip semirtir. Ey akl-ı selim sahibi, aklını başına topla; bu düşman pusularda gizlenmiştir. Akıllı isen onun hilesine aldanma. O, bukalemun gibidir; her zaman başka bir renge girer. Bakanlar, onun şeklini tanımadılar; onu türlü perdeler altında gördüler. Bazen merhamet ve yumuşaklık, bazen inkisar kisvesine bürünür. Bazen mecburiyet, bazen mazeret altına gizlenir. Huzur ve rahat çehresi takınır; kuvvet sahibinin gönlünü elde eder”⁵⁴²der.

Benlik, yetkin ve zinde olmalıdır. Kuvvet, benliğin kendini ispatlama sınırındır. Benlik ne kadar istenilen özelliklere sahip olursa olsun, kuvveti yoksa hiçbir etkisi olmayacaktır. Müslümanlar diğer toplumlara, özellikle Batı toplumlarına karşı misafirperver, hoşgörülü ve dost canlısı davranmalarına rağmen Batılılar sömürü ve talan siyasetine devam etmekte ve kendi sömürü politikalarını evrensel bir hakikat mertebesine çıkarmaktalar. İkbâl, “Doğruluk, kuvvetlilikle ikizdir. Eğer kendini biliyorsan Câm-ı Cem dedikleri işte budur. Hayat, bir tohum ekmektir. Mahsulü kuvvettir. Hak ve bâtil arasındaki ince farkı kuvvet mefhumu ile izah edebilirsin. Davacı eğer kuvvetli ise davasının delile ihtiyacı yoktur. Bâtil, kuvvetli oldu mu hak mertebesine yükselir. Hak, bâtil mevkiine düştüğü için bâtil kendisini hak addeder. O, bir kere “Ol” dedi mi zehir, kevser olur. Hayra “şer” dedi mi artık o, şerdir. Allah sana irfan emanetini tevdi etmiştir. Bu mertebenin kendine göre adap ve erkânı vardır. Bundan gafil olma; kendini her iki âlemin fevkinde telâkki et. Çünkü hakikî merteben budur”⁵⁴³ diyerek kuvvetin İslam toplumu için önemini ortaya koyar.

İkbâl, Müslüman şahsiyeti çelik gibi sert, düşmanın karşısında çetin, yaşadığı hayatta etkin bir aktör olmasını ister. Kur’an’da “ Allah’ın sevdiği ve onların da Allah’ı sevdiği, müminlere karşı şefkatli ve kafirlere karşı onurlu ve zorlu bir toplum..”⁵⁴⁴ şeklinde tarif edilen bir fert ve toplum olmalarını bekler. İkbâl,

⁵⁴²İkbâl, *Esrar*, s. 58.

⁵⁴³İkbâl, *Esrar*, s.59.

⁵⁴⁴Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse (bilsin ki) Allah, sevdiği ve kendisini seven müminlere karşı alçak gönüllü (şefkatli), kâfirlere karşı onurlu ve zorlu bir toplum getirecektir. (Bunlar) Allah yolunda cihad ederler ve hiçbir kınayanın kınamasından korkmazlar (hiçbir kimsenin

“Hayatın inceliklerini öğren. Allah’tan gayrı her şey karşısında zalim ve cahil ol. Ey âkil insan; gözünü, kulağını, ağzını aç. Hak yolunu eğer görmezsen vebali benim boynuma olsun; benim hamaketime gül. Ey hayatın sırrına ermemiş, hayatın sonundan ve başlangıcından gafil olan insan! Ağyar düşüncesinden elini, eteğini çek; uyanık olanın ruhunda uyuyan kuvvet ol. Musa’ya gözüken alevi yarat⁵⁴⁵ diye haykırır Müslümanlara.

Güçlü benlik, düşmanın kuvveti karşısında kendi kuvvetini sınayandır. Düşman, ne kadar zorlu olursa olsun, Müslümanın ihlası ve imanı karşısında dayanamayıp diz çökecektir. İslam dünyası karşılaştığı zorluğu nimet görerek kendini yenilemelidir. Fert ve toplum olarak yeni bir bahar rüzgârı bu topraklardan yükselmelidir. Nemrud’un ateşi İbrahim’in imanını azaltmak yerine daha da artırmıştır. Benlik kendini öteki ile karşılaştığında idrak eder. Bu manada düşman benliğe kendini gösteren bir aynadır. İkbâl, “Sevgililerden niye yüz çeviriyorsun; yani düşmanlardan niye şikâyet ediyorsun? Doğru söylüyorum; düşman da senin yârindir. Onun varlığı, senin değerini artırıyor. Benliğin makamlarını idrâk eden insan, düşmanın kuvvetli olmasını Allah’ın kendisine bir lûtuf ve inayeti addeder. Bulut insan ekinine düşmandır. İnsandaki gizli kudret ve imkânları o, uykudan uyandırır. Himmet kuvvetli olursa yoldaki taş, su olur. Sel coşup akmaya başladı mı iniş, yokuş tanımaz. İnsanın yolunda ona engel olan taş, azim ve irade kılıcının bileği taşıdır. Yol katetmek azim kılıcını imtihana çekmektir⁵⁴⁶der.

Fert, kendi yaratılışındaki mucizeyi idrak etmedikçe, benliğini bulamayacaktır. İkbâl’e göre ölüm insanın benliğini bulamamasıdır. Fert, kendine verilen ömrü şuurlu bir özne olarak geçirmiyorsa yaşadığı söylenemez. Yaşamak, etkin olmaktır. İkbâl, “Hayvan gibi yiyip yan gelmenin ne faydası var? Eğer benliğin kuvvetli değilse dünyaya niçin geldin? Kendini benliğinle kuvvetlendirirsen, cihanı birbirine katarsın. Eğer fânî olmak istiyorsan benliğinden kurtul; eğer beka istiyorsan kendini benliğinle mamur bir hale getir. Ölmek nedir? Benliğinden gafil olmaktır. Canın tenden ayrılmasını sen ne sanıyorsun? İşte budur. Yusuf gibi benliğinde

kınamasına aldırılmazlar). Bu, Allah’ın, dilediğine verdiği lütfudur. Allah’ın lütfu ve ilmi geniştir. (Maide 5/54).

⁵⁴⁵İkbâl, *İkbâl Külliyyatı*, s.141.

⁵⁴⁶İkbâl, *İkbâl Külliyyatı*, s.148.

makam tut; esirlikten padişahlığa yüksel. Benliğinden ilham alarak düşün; iş, hareket adamı ol; Hak adamı ol; Hakk'ın esrarını taşı"⁵⁴⁷ diye uyarır filozofumuz.

İkbal'in ideal insanı güçlü kişilik sahibi olan, sert, yırtıcı, yılmaz, mücadelecî bir kişiliktir. Haksızlığa tahammülü olmayan, kendini sürekli olarak aşmaya çalışan, zorluklarla mücadele ede ede pişen, belirlenen kanunlara uyan değil, kendi kanunu uygulatan bir kişiliktir. İkbal'e göre böylesi bir kişilik ne Doğu'nun ne de Batı'nın gücünü tanır. İkbal, "Bir an benliğini korumaktan fâriğ olma; elmas parçası ol; çiğ danesi olma. Dağlar gibi olgun ve pişkin yaradılışlı ol; denizler yüklü yüzlerce bulutu omzunda taşı. Benliğin kendini anlamaya seni mecbur etsin. Ölesiye çalışan, güçlülere saldıran insan, iki âlemi aydınlatır. Hayatın şerefi, sert ve mukavim olmaktadır. Acz, değersizlik, pişkin ve olgun olmamaktan ileri gelir."⁵⁴⁸

4.7. Milli Ahlak

İkbal, milli ahlakın oluşmasını ve devamını İslam dinine bağlılıkla açıklar. İkbal'e göre İslam, kişinin benliği olduğu gibi milletin de benliğidir. Araştırmamızın başından beri ortaya koymağa çalıştığımız sistem, ikbal'in ideal toplum modelidir. Hz. Peygamber gerek ferdin gerekse toplumun her boyutuyla örnek alacağı bir kişidir. İkbal şöyle der: "Millî ahlâk'ın güzelliği, Muhammed'in emrettiği ahlâk ve adaba riayetle olur. Onun baharından renk ve koku almalıdır. Onun ahlâkından bir hisse almalıdır. Hayatının gidişi Hazret-i Muhammed'in vaz' ettiği nizam dâhilinde olsun. Kendi hüner ve marifetine ve arzuna itimat edip onun yolundan ayrılma. Müslüman'ın fitratı baştan ayağa şefkattir. Dünyada onun elinden ve dilinden iyilik etmek ve acıtmaktan başka bir şey gelmemelidir. Parmağının ucu ile ayı ikiye ayıran Hazret-i Muhammed, dünyaya rahmet olarak gönderilmiştir. Ve Cenab-ı Hak, onun ahlâkını azim sıfatı ile vasıflandırmıştır. Eğer onun makamından uzakta kalırsan sana bizim cemiyetimiz içinde yer yoktur. Sen ki bizim bahçemizde yetişmiş bir kuşsun;

⁵⁴⁷İkbal, *Beng-i Dara*, s.231.

⁵⁴⁸İkbal, *Esrar*, s.60.

bizim gibi öter, bizim gibi konuşursun. Eğer bir nağmen varsa yalnız başına terennüm etme. Bizim bahçemizin dalından başka bir yerde ötme.”⁵⁴⁹

İkbal, milli ahlakı, bir benlik olan milletin devamlılığını sağlayan, ona yön tayin eden bir kılavuz olarak görür. Fertlerin sınırı varsa milletinde bir sınırı vardır. İslam toplumu sömürü, talan, insan ticareti, uyuşturucu ticareti, kumar gibi yasaklanmış davranışları sergileyemez. Daima insanı yükselten, ona özgürlük ve şahsiyet veren ahlaktır İslam toplumunun ahlakı. İkbal, toplumun hiçbir zaman ve hiçbir şekilde Hz. Peygamber’in ahlak anlayışının dışına çıkılmasını istemez: “Hayat sermayesine malik olan her şey, kendine uymayan unsurlar arasına düştü mü ölür. Müslüman’ın temiz hamuru, parıltısını Hazret-i Muhammed’in denizinden alan bir incidir.”⁵⁵⁰

İkbal, Makyavelizm’i⁵⁵¹ reddeder. Politikadan ahlakın kovulmasına karşıdır. Müslümanı diğer insanlardan ayıran temel özelliği ahlakı olmalıdır. Hiçbir araç hak olmayan amacı haklı kılmaz. Amaç insanın onuruyla yaşamasıdır. İktidar hırsı için yalan ve riyayı meşru gören anlayış İkbal’in milli ahlakına uymaz. Batı tarzı yaşam gibi, sömürüyü kutsayan Batı ahlakı da insanlık dışıdır. İkbal, “Cihanda insanlık, bir masal haline geldi. İnsan, insanın yabancıları oldu. O bâtıla tapan, o sürmesiyle insan gözlerini kör eden Floransalı Makyavel, Padişahlara yol gösteren bir kitap yazdı. Tıynetimize harp tohumunu ekti. Onun kalemi, insanları karanlıklara götürdü. Hak onun kılıcı ile parça parça oldu. Onun fikri, kötüyü beğenilecek, öğülecek bir şekle soktu. Hilekârlık bir fen haline geliyordu. Âlemin gözünü boyayıp, dünyayı iğfal edip yalan ve tezvire maslahat adını verdi”⁵⁵² diyerek siyasi ahlakı savunur.

İkbal’e göre mesele şahsiyet sahibi olmaktır. “Şahsiyet ve sağlıklı bir tahayyül bulunursa günah ve kederle dolu bu dünyayı hakiki cennet haline getirecek yeni bir yapılanma gerçekleşebilir.”⁵⁵³ İkbal, İslam ahlakıyla ahlaklanmış fert ve toplumları

⁵⁴⁹İkbal, *İkbal Külliyyatı*, s.246.

⁵⁵⁰İkbal, *İkbal Külliyyatı*, s.123.

⁵⁵¹Niccolò Machiavelli (3 Mayıs 1469 – 21 Haziran 1527), politika biliminin kurucusu sayılan Floransalı düşünür, devlet adamı, askeri stratejist, şair, oyun yazarı. İtalyanRönesans hareketinin en önemli figürlerindendir. En ünlü eseri Prens’te, politik yazının tarihinde ilk kez iktidarın alınışı ve korunması gibi bir sorunu dinsel ya da ahlaki kaygıları dikkate almaksızın kendinde bir amaç olarak inceledi. “Amaca ulaşmak için her türlü araca başvurmanın uygun olduğu savunur.” (Göze, Ayferi, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, Beta Yay. İstanbul 2000, s.103-116 arasına başvurulabilir.).

⁵⁵²İkbal, *Esrar*, s. 111.

⁵⁵³İkbal, *Yansımalar*, s. 53.

yenidünyanın kurucuları, yeni nizamın uygulayıcıları olarak niteler. Milli ahlak ne kadar güçlü olursa, fertler de o kadar güçlenecektir. Çünkü genel ahlakın bozulduğu toplumlarda fert ne kadar kendini korumaya çalışırsa çalışsın mutlaka kirlenecektir. İkbâl'e göre tek çare İslam'a sarılmak benlik ve şeref sahibi olmaktır. "Millet, hak dini ile bir nizama sahip olur. Ve bu kuvvetli nizam onun devamını temin eder. Kudret, şeriat ilminin içinden zuhur eder. O hem asâ, hemde Musa'nın mucize gösteren "yed-i beyza"sıdır. Tehlikeler içinde yaşamak, asıl yaşamaktır. İş ve hareket ile sınırlarını demir haline getirirsen cihanda sana güzel bir mevki bahşeder. Mustafa'nın dini hayât dinidir. Onun şeriatı hayat dininin tefsiridir. Sen zemin isen seni asuman yapar. Seni Hakk'ın istediği hale getirir. Onun cilası, taşı ayna yapar. Demirin gönlündeki pası koparıp alır. Mustafa'nın dininin şiarı elden gitti mi, o milletin elinden de beka remiz ve işaret çıkar, gider. Ey kardeşim, bu nasihatı ehemmiyetle dinle, o millet efendisinin nasihatine değer ver. Kalbini bu doğru sözle kuvvetlendir, Müslümanlığın menşesine doğru git ki sana Müslüman densin."⁵⁵⁴

İkbâl, Kur'an'ı ahlakla yetiştirmiş gençlerin geleceğe hâkim olacaklarını, onları yoksulluğu ve kötü şartların yıkamayacağını, aksine böyle insanların tarihin büyük dönüşümlerini gerçekleştirdiklerini savunur. "Bizim kabilemizin kendisi ile iftihar ettiği genç, gençliği temiz, lekesiz ve vuruşu tesirli olandır. Savaşta arslanlardan daha cesur; barışta ceylan kadar sevimli olandır. Eğer o gencin yüreğindeki ateş, herkesin kalbindeki fazilet ateşini yanar halde tutuyorsa, hayret etme. Kamışlığı ateşe vermek için bir kıvılcım kâfidir. Allah ona, saltanat ve azamet ihsan etmiştir. Zira onun fakr'ında Hz. Ali'nin hüviyeti gizlidir. Başında külâhı yoktur (fakirdir) diye onu hakir görme. Tâcdarlık sermayesi ancak böyle külâhsız olandadır. Sen Frenk yazısı üzerinde bir şeyler düşünüyorsun. Zayıf milletlerin tek ilâcı "Lâ gâlibe illâ Hû (Her şeyden üstün olan ancak Allah'tır)"dur."⁵⁵⁵

⁵⁵⁴İkbâl, *İkbâl Külliyyatı*, s.154.

⁵⁵⁵İkbâl, *Kulluk Kitabı*, s. 187.

4.8. Zamanın Önemi

Benlik, zamanın önemini kavramaktır. Zaman, bir daha tekrarı olmayan, yeniden ele geçirilemeyen bir süreçtir. Benlik, kısa bir süreliğine kaldığı dünya hayatında ömrün kıymetini bilmelidir. Onu büyük davası olan ilahi dünya düzenine hasretmelidir. Her anı çalışarak, üreterek, ilim ve hayır ile geçirmelidir. İslam, zamanın idraki üzerine kurulmuş bir dindir. Kur'an'da "Zamana yemin ederim ki"⁵⁵⁶ ifadesi bunun en kesif örneğidir. Allah, önem vermediği, katında değerli olmayan bir şey için asla yemin etmez. Süre'nin devamında insanın aldandığını, zamanı iyi kullanamadığını bu yüzden hüsrana uğradığını beyan eder.⁵⁵⁷ Benlik, yaratıcısının bu ikazını dikkate alandır. İktal'e göre, zamana sıkı sıkı sarılarak bir anını bir boş geçirmeyen, sürekli bir arayış, sürekli bir mücadele içinde yanan, kıvranan kişidir benlik sahibi olan insan.

İmam Şafii, "Vakit kılıçtır."⁵⁵⁸ Diyerek yukarıda bahsettiğimiz ayeti veciz bir söyleyişle bir kez daha Müslümanın gündemine getirmiştir. İktal, büyük müctehid'in bu ihtarından hareketle: "Onun fikri felekten yıldızlar toplamış da, vakte keskin kılıç adını vermiş. Bu kılıcın sırrı hakkında ben ne söyleyeyim! O kılıcın suyu, sermayesini hayattan alıyor."⁵⁵⁹ "O kılıcın sahibi havf ve recanın fevkindedir. Eli, Musa'nınyed-i beyzasından daha beyazdır, daha kudretlidir. O, bir vurdu mu taş erir. Deniz, suyu çekilip kara olur. Musa'nın elinde bu kılıç vardı. Onun başardığı işi hiçbir tedbir başaramaz. Kızıldeniz'in göğsünü yardı. Denizi kara gibi kuruttu. Hayber'i fetheden Hayder'in pençesinde bu kılıcın kuvveti vardı. Bu feleğin dönüşü görülmeye değer. Gecenin gündüz, gündüzün gece olması anlaşılması lâzım gelen bir şeydir"⁵⁶⁰ der.

⁵⁵⁶ Asr, 103/1.

⁵⁵⁷ Asr, 103/2.

⁵⁵⁸ İmam Şafii, 767(Hicri 150) yılında Gazze'de dünyaya geldi. 820 (Hicri 204) yılında Kahire'de vefat etti. Büyük bir hukukçudur. İmam-ı Şafii'nin rivayet ettiği hadisler, Sahih-i Müslim'de, Sünen-i Ebu Davud, Sünen-i Tirmizi, Sünen-i Nesai, Sünen-i İbn Mace ve Sahih-i Buhari'nin ta'likatındayer almıştır.(Ebu Zehra, Muhammed, *İmam Şafii*, çev. Osman Keskioglu, Diyanet Yay. 4. Baskı, Ankara, 2000, s.17-37 arası İmam Şafii'nin eserleri ve kişiliği hakkında tefarruatlı bilgi verilmektedir.).

⁵⁵⁹ İktal, *Esrar*, s.72.

⁵⁶⁰ İktal, *Esrar*, s. 72.

Abdullah bin Mübarek, Kitabu'z- Zühd ve'r- Rekaik⁵⁶¹ adlı eserinin giriş kısmında naklettiği hadis konumuz açısından önem taşımaktadır. “ Beş şey gelmeden önce şu beş şeyin kıymetini bil:

İhtiyarlıktan önce gençliğinin,
Hastalıktan önce sağlığının,
Fakirlikten önce zenginliğinin,
Vakitsizlikten önce boş vaktinin,
Ölümden önce hayatının”⁵⁶²

Hasan-ı Basri vaktin önemi için şöyle der:” Âdemoğlu sakın erteleme! Çünkü bugün varsın, yarın yok olacaksın. Yarın senin olursa, bugün olduğu gibi yarını yaşa. Eğer yarın olmazsa, bugün kaçırdığın şeylerden dolayı pişman olmazsın. Ben, her birinin dirhem ve dinarlarına değer verdiğinden daha çok zamanlarına önem veren insanlara yetiştim.”⁵⁶³

İkbal, Müslümanları zamanı anlamaya çağırır. Zamanın önemini kavrayan Müslüman geçmiş ve gelecek bağından kurtulmuş, zamanı iradesinin emrine vermiştir. Fakat zamanı kavrayamamış Müslüman, hayatın dışında kalmış, açlık, cehalet, dedikodu, gerilik ve fesat batağına batmıştır. İkbal, böyle bir İslamı putperestlik addeder. Gerçek İslam, âlemin her zerresine vakıf, gece gündüz demeden çalışan, mücadeleden vazgeçmeyen, onurlu Müslümanların yaşadığı İslamdır. İkbal, “Ey dün geceye, yarına esir olup kalan! Gönlünde başka bir alem var; onu gör. Çamuruna zulmet tohumu ektin. Vakti bir yazı zannettin. Gene gece ve gündüzün kadehi ile fikrin, zamanın uzunluğunu ölçtü. Bu ipi omzuna zünnar gibi bağladın. Putlar gibi bâtil satıcısı oldun. Sen kimya idin, bir avuç çamur oldun. Hakk'ın sırrını sen doğurdun, fakat bâtil oldun. Müslüman mısın? Bu zünnardan kurtul. Bir mum olup hür insanlar milleti olan Müslümanlığın meclisini aydınlat. Sen ki zamanın aslı nedir, bilmiyorsun; ebedî hayattan haberdar değilsin. Daha ne kadar gece ve gündüze esir olup kalacaksın? “Lî maallahi vaktün”⁵⁶⁴ hadisini hatırla ve vaktin remzi nedir, anla. Şu, bu, vaktin yürüyüşü ile meydana gelir. Hayat vaktin

⁵⁶¹Kur'an-i ahlak geleneğinin önemli eserlerinden birisidir. Ayrıca gelenekçi ahlakta, Maverdi'nin “Edebü'd- dünya ve'd-din adlı eseri, İbn Hazm'ın “Kitabü'l –Ahlak ve's- Siyer adlı eseri önemli kaynaklardır.

⁵⁶²Abdullah bin Mübarek, *Zühd Kitabı*, çev. İshak Doğan, Armağan Kitaplar, Konya 2006, s. 13.

⁵⁶³Abdullah bin Mübarek, *Zühd Kitabı*, s. 14.

⁵⁶⁴İkbal, *Esrar*, Benim Allah ile bir vaktim vardır kî...”

sırlarından bir sırdır. Vaktin aslı, güneşin deveranından meydana gelen bir şey değildir. Vakit ebedidir; güneş ebedi değildir. Vakit; zevktir, gamdır, hem muharremdir, hem bayramdır. Vakit ay ve güneşin nurunun sırrıdır. Vakti mekân gibi yaymışsın; dün gece ile yarını birbirinden ayıran şeydir, demişsin.”⁵⁶⁵”Ey koku gibi kendi bahçesinden kaçan insan, kendi elinle kendine bir zindan yapmışsın. Evveli ve âhiri olmayan bizim vaktimiz kalbimizin hıyabanında yetişmiştir. Diri, aslını bilirse daha diri olur. Onun varlığı seherden daha parlaktır. Hayat, zamandan, zaman ise hayattandır. Peygamber, zamana sövmeyiniz, diye emretmiştir.”⁵⁶⁶

1930 yılında Pakistan’a giden Türk Kızılay heyeti Muhammed İkbâl ile birlikte namaz kıldıktan sonra, İkbâl’e neden namazı bu kadar uzattıklarını sormuş, İkbâl’de: “sizler hür bir milletsiniz, yapacak çok işiniz var, oysa bizler köleyiz, namazla vakit öldürüyoruz demiştir.”⁵⁶⁷ İkbâl’e göre zamana sahip çıkamayan toplumlar esaret zincirinden kurtulamazlar. Hür toplum ile köle toplum arasındaki en büyük fark zamanı idrak farkıdır. İkbâl, “Sana inci gibi parlak bir nükte söyleyeyim de kölenin hür insandan ne farkı vardır, anlayasın. Köle, gece ile gündüz arasında bir saçma, bir hezeyan oluverir, gider. Köle insanın gönlünde zaman bir saçma, bir hezeyandan başka bir şey değildir. Köle, günlerden kendine bir kefen dokur; gece ile gündüzü kendi üzerine örer. Hür insan, kendini çamurdan çekip çıkarır. Kendisini gece ile gündüzün üzerine örer. Köle, sabah ve akşamın tuzağına düşmüş bir kuştur. Uçmak lezzeti ona haram olmuştur. Hür ve canlı bir göğüs günlerin kuşuna kafes olur. Köle, zaten elde edilmiş şeyleri elde etmeye çabalar. Yaradılışı öyledir. Onun ruhuna alelâde şeyler ilham olunur. Tembelliğinden daima olduğu yerde kalır; sabah ve akşam aynı feryatları tekrarlar. Hür insanın işi her an yeni bir şey yaratmaktır. Hür insanın teli, daima yeni yeni nağmeler ibda eder. Yaradılışı tekrar zahmetine katlanamaz. Onun yürüdüğü cadde, pergâr halkası değildir. Köle için günler bir zincirden başka bir şey değildir. Dudağında daima kader kelimesi dönüp dolaşır. Hür insanın himmeti, kaza-yı İlâhîye işaret verir. Hadiseler onun eli ile vücuda gelir.”⁵⁶⁸

İkbâl, Müslümanların zamana sahip çıktıkça yükseldiğini, İslâmın şân şerefini dünyaya yaydıklarını, hür ve kendinden emin bir millet haline geldiklerini belirtir.

⁵⁶⁵İkbâl, *Esrar*, s. 73.

⁵⁶⁶İkbâl, *Esrar*, s. 73.

⁵⁶⁷Yaşar, Selahaddin, *Muhammed İkbâl, Hayatı, Sanatı, Mücadelesi*, Nesil Yay. İstanbul 2007, s.79.

⁵⁶⁸İkbâl, *Esrar*, s. 74.

Bizans ve Sasani gibi iki süper güç devleti çok kısa zamanda kendi hâkimiyetleri altına alan Müslümanlar, İslam sancağını Kurtuba'dan Çin'e kadar tüm eski dünyaya dikmişlerdi. İkbâl'e göre benlik bir hayal değil, bir realitedir. Kişiler benliğine sahip çıkarlarsa, eski günlerden daha iyi günler Müslümanları beklemektir. İkbâl, "Gayb ve huzurun ince manası gönüldedir. Günlerin, anların geçişinin remzi gönüldedir. Vakit sazının nağmesi, sükûttur. Vaktin sırrına ermek için gönüle dalmak lâzımdır. Ne güzel günlerdi o günler ki, vakit kılıcı bizim kudretli elimize yar olmuştu. Gönül tarlalarına din tohumu ekmiş, Hakk'ın didarından perdeyi kaldırmıştı. Tırnağımız, dünya düğümünü çözmüştü. Bizim secdemizden toprağın bahtı açılmıştı. Hak küpünden gül renkli şarap içmiş, eski meyhanelere gece baskını vermiştik. Cihanın Hakk'a tapanları bize minnettardılar. Âlem bizim ile tekbire sahip oldu. Bizim çamurumuzdan Kâbeler bina edildi. Hak, İkra, (Oku) sözünü bize talim etti.⁵⁶⁹Halkın rızkını bizim elimizle taksim etti."⁵⁷⁰

4.9. Geleneklere Bağlılık

Benlik, İslam geleneklerine sarılmakla hayatta kalabilecektir. Çünkü İslam geleneği Hz. Âdem'den başlayarak günümüze gelinceye kadar binlerce tecrübe yaşamış, sayısız tehditlerle karşı karşıya gelmiş, binlerce badire atlatmıştır. İslam, kendine has bir dünya görüşü geliştirmiş, kendi içinde bütünlüklü ve orijinal bir medeniyet kurmuştur. Milletleri de fertler gibi düşünen İkbâl, nasıl ki her insanın hayatında mutlu ve refah dönemleri olduğu gibi, sıkıntılı dönemleri de varidiyse benzer şekilde milletlerinde sıkıntılı dönemleri olacaktır. Müslüman benliği için önemli olan böylesi çalkantılı dönemlerde savrulmamaktır. Herhangi bir dejenerasyona sebep olacak düşünce ve eylemden uzak durmaktır. İkbâl, " İnhitat zamanlarında taklit, içtihadattan evlâdır. Bu asrın başı altında fitneler vardır. Onun pervasız tabiatı afetler yaratabilir. O, eski milletlerin bezmeni tarümar etmiş, hayat dalını kurutmuştur. Ecdadının yolunda yürü ki cemiyet budur. Burada taklit millet mefhumunu muhafaza için ihtiyar edilir."⁵⁷¹

⁵⁶⁹Cemi' eşyayı yaratan Rabbinin ismi ile başlayıp (Kur'an oku)." (İkra, 96/1).

⁵⁷⁰İkbâl, *Esrar*, s. 75.

⁵⁷¹İkbâl, *Cavidname*, s.137.

İkbal, İslam dünyasının son iki asırdır gerilemesi karşısında bir takım fikirler öne süren ama tevhidi dünya görünümünün özünden haberi olmayan aydınlardan bizardır. Dinde reform adı altında tevdiide aykırı yüzlerce fikir öne sürülmüştür. Birçoğu, İslamın yayılma döneminde ağır mücadele ve savaşlarla İslam topraklarından sökülmüş olan fikirler yeniden revaç bulmaya başlamıştır. Bu iki yüzyıllık gerileme döneminde: Milliyetçilik, Batılılaşma, Hristiyanlaşma, Sekülerleşme, Natüralizm gibi akımların yanı sıra, Kur'an'ın hükümlerinin çağdışı kaldığı gibi fikirler öne sürülmüştür. Ayrıca mezheplerin reddi, Vahhabiliğin gelişmesi ve aşırı İbn Teymiyye'ci yorumlar, Kur'an'ı Hristiyani gözle anlama ve yorumlama çabası, modern- seküler dünyanın icapları gereği akideye aykırı uygulamalara fetvalar verilmesi gibi örnekler verilebilir. İkbal, bu tür İslam dışı fikirler karşısında geleneği savunur. Gerçi İkbal'in kendisinde bu salgından mahlûl olmuştur. İslamda Dini Düşüncenin Yeniden Teşekkül adlı eseri gerek kelam⁵⁷² açısından, gerekse felsefi açıdan tutarsızlıklarla doludur. Fakat bu tutarsızlıkların ele alınması konumuz dışı olduğundan bu kadar açıklamayla yetinmek istiyoruz. İkbal, İslam toplumunun böylesi bir savrulma döneminde içtihadı gitmesinin dini ortadan kaldıracağını, bunun yerine geleneğe tutunmanın ve gelenek üzerinden benlik tasavvuru geliştirmenin gereğini belirtir. “Alçalma ve gerilme zamanlarında içtihat, kavmi ortadan kaldırır. Görüşü kuvvetsiz âlimlerin içtihadına uymamalı; eskilerin yolundan ayrılmamalıdır. Bu gidiş daha emniyetli ve tehlikesizdir. Babalarının aklı, heva ve heves uğrunda çürümüş bir idrak değildir. Temiz insanların işine gazez bulaşmaz. Onların düşüncesi, meseleleri inceden inceye işlemiştir. Onlar dindarlık ve günahlardan sakınma hususunda Hazret-i Peygambere daha yakındırlar. Cafer'in zevki, Râzî'nin derin incelemesi bugün artık yoktur. Bunlar Arap milletinin şerefi idiler.”

İkbal, İslamın egemen olduğu bir toplum ve devlet teşekkülü⁵⁷³ olmadan, yetişmiş âlim ve İslam terbiyesi görmüş uygulayıcılar olmadan din adına hüküm vermeye karşıdır. “Din yolu bize bugün daralmıştır. Her alçak, din sırrına vâkıfım,

⁵⁷²İkbal'in Kelam ile ilgili tutarsızlıklarını Dr. İbrahim Kaplan'ın “ Kelam'a Dair Görüşleri ile Muhammed İkbal” konulu yüksek lisans çalışmasına bakılabilir. Sayın Kaplan bu tutarsızlıkları etraflıca ele almaktadır. (Kaplan, İbrahim, *Kelam'a Dair Görüşleri ile Muhammed İkbal*, Üçmart Pres, Kütahya 2008).

⁵⁷³İkbal, *Şarktan Haber*, s.94.

diye ortaya çıkıyor. Ey dinin sırlarına yabancı olan, eğer aklın varsa şaşmaz birâyin ve mezhep vardır. Ona sıkı sıkı yapış. Ben hayat doktorundan işittim ki ihtilâfa düşersen, bu ihtilâf makası hayatı kesiverir, mahveder. Müslüman, bir mezhep etrafında toplanırsa yaşar. Milletın bedeni Kur'an ile yaşar.⁵⁷⁴ “Biz hepimiz toprağız; her şeye vakıf olan bir gönül, odur. Ona yapış ki Allah'ın ipi odur.”⁵⁷⁵ “İnci gibi onun ipine dizil. Yoksa toz gibi dağılırsın. Millî hayatın devamı, millî rivayet ve an'aneleri sıkı bir surette muhafaza ile kâbildir. Ey eski dinlerin emanetini omzunda taşıyan insan, babalarının yolunu hakir görme. Eğer milletlerin hayatı, bir cemiyetin mahsulü ise; küfür dahi bir cemiyet vücuda getirebilecek mahiyettedir. Biz, iman ve teslimin geniş yolundan uzak düşmüşüz. Sen Azer'den, ben ise İbrahim'den uzağız. Bizim Mecnunumuz (Kays'ımız), Leylâ'yı taşıyan mahmile idi; aşkın cünununda kemale erişmedi. Vücutta benlik mumu söndükten sonra gökleri aşıp giden hayalden ne fâide var?”⁵⁷⁶

İkbal, benliğin ancak Kur'an ve Kur'an-i gelenekle temas kurulunca ortaya çıkacağını iddia eder. İkbal'e göre bu geleneğin takibinde azmederek yürüyen, sürekli kendi ile mücadele içinde olan, başka yönlerden gelen seslere kulağını tıkayarak kendi hakikatine inanan, kendi dünya görüşü doğrultusunda hareket eden kişi Müslüman benliğini temsil edecektir. İkbal, Müslümanların önünde iki tehlike görmektedir; birincisi Batı taklitçiliği, ikincisi ise Müslümanlar arasında zuhr eden tevhide aykırı dini yorumlardır. İkbal, İslami benlikten bu iki tuzığa da düşmeden Kur'an'i gelenek yolunda ilerlemelerini ister. Çünkü bu iki yolun ikisi de İslam toplumunu yok edecektir. “Hayat, mütemadiyen yürümektir. Dalganın bütün varlığı, seğırtip koşuşmasından ileri gelir. Sen benlik makamından haberdar değilsin; ziyanına sebep olan şeyle övünüyorsun. Sen bir ahmaksın. Ey dönen feleğin rahminden doğan, düşkün bir kıyı senden daha üstündür. Sen varlığını denize nezretmişsin. Canını yol kesen eşkıyanın önüne atmışsın. Gülistandaki gül gibi benliğini koru; koku dağıtmak için gül toplayanın peşinden koşma. Hayat, kendi yerinde benliğine sahip olarak kalmaktır. Benlik bahçesinden gül dermektir.”⁵⁷⁷

⁵⁷⁴İkbal, *Esrar*, s.118.

⁵⁷⁵Hepiniz Allah'ın ipine (Kur'an'a) sınımsız yapışın, parçalanıp ayrılmayın." (Âl-i imran, 3/103).

⁵⁷⁶İkbal, *Esrar*, s. 64.

⁵⁷⁷İkbal, *Esrar*, s. 65.

Kimliğinde bütünlüğü yakalamış, özünde imanı bulmuş bir benlik, Batının olsun Doğunun olsun hiçbir rüzgâra kapılmaz. Kendi özünden yeni bir âlem vücuda getirir. Kendi değerleriyle harbe tutuşmak yerine, kendi değerlerinden yeni değerler üretir; kendini aşmaya çalışır. Özüne tevhidî indirmiş, yolunu Kur'an'ı gelenek çevirmiş bir benlik kâinatı ele geçirir. Ondaki azim, cesaret ve edep karşısında mahlûkat şaşkına döner. İkbâl, “Benim gözüm, feleğin sırlarını görüyor. Kulağım, meleklerin kanat seslerini duyuyor. Daima yana yana çalıştım. La’l, elmas ve cevher biriktirdim. İçimde taş, taşın içinde ateş vardır. Benim ateşime su yaklaşmaz. Katre misin, yere düşme; dalgalan, çırpın, denizle savaş. İnci olup parlamak, birinci olmak dile; bir güzelin kulağına küpe ol. Yahut benliğini artır, buhar ol yüksel, yıldırımlar savuran, deryalar yağdıran bulut ol. Deniz, senden tufan dilensin. Senin döktüğünü dar eteğin eteğine sığdıramasın, şikâyetler etsin. Kendini bir dalgadan hakir addetsin de senin ayağına düşsün.”⁵⁷⁸

4.10. Cihad

“Arapça, söz ve fiile bütün kuvvetini sarf etmek manasındadır.”⁵⁷⁹ Dini literatürde ise Allah için tüm gücünü seferber etmektir. Cihad, bedeni olduğu gibi nefsi, ilmi, finansal ve politikte olabilir. Kur'an'da Allah, Müslümanların gerektiğinde cihad yapmalarını ister. Cihad, yeryüzüne huzur ve güven tesis etmek için yapılır. Cihad'da amaç toprak zapt etmek veya ganimet elde etmek değildir. Hakkın varlığına müsaade etmeyen, mazlum insanlara zulmeden güçleri ortadan kaldırmak ve İlahî adaletin tecelli etmesini sağlamaktır. Kur'an'da çok sayıda cihad ayeti bulunmaktadır. Biz konumuz açısından birkaç örnekle yetineceğiz.

“Savaş, hoşunuza gitmediği halde size farz kılındı. İhtimal ki hoşlanmadığınız şey sizin iyiliğinizdir ve ihtimal ki sevdiğiniz bir şey sizin kötülüğünüzdür. Siz bilmezsiniz, Allah bilir”⁵⁸⁰ “Allah yolunda muharebe edin. Bilin ki şüphesiz Allah hakkıyla iştirici, kemaliyle bilicidir.”⁵⁸¹ “(Ey müminler!)

⁵⁷⁸İkbâl, *Musa Vuruşu*, s.126.

⁵⁷⁹Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 5. Basım, Ağaç Yay. İstanbul, 2009, s.130.

⁵⁸⁰Bakara, 2/216.

⁵⁸¹Bakara, 2/244.

sizler gerek hafif, gerek ağırlıklı olarak el birlik (savaşa) çıkın. Allah yolunda mallarınızla, canlarınızla cihad edin. Eğer bilerseniz bu, sizin için çok hayırlıdır.”⁵⁸² “Allah’a ve Peygamberine iman edip mallarınızla, canlarınızla Allah yolunda mücadele edersiniz. Bu sizin için çok hayırlıdır; eğer bilerseniz.”⁵⁸³ “Şüphesiz iman edenler hicret edenler ve Allah yolunda cihad edenler; işte onlar Allah’ın rahmetini umabilirler. Allah bağışlayandır esirgeyendir.”⁵⁸⁴

Muhammed İkbâl, Müslümanların cihad ruhunu canlı tutmalarını, İslam toplumunu köleleştirmeye çalışan düşmanlara fırsat vermemelerini ister. Müslüman cesur bir insandır. Dini ve ülkesi tehlikeye girdiğinde hiç çekinmeden işgalcilere karşı koymalıdır. Müslüman Allah için yaşamalı, Allah için ölmelidir. Müslüman, tevhid gönüllüsüdür. Yeryüzüne tevhide yaymak ve Hakk’ı hâkim kılmak ister. Onun derdi ne insanlar üzerinde tahakküm kurmak, ne de toprak işgal etmektir. O, ne ganimeti düşünür, ne de kahramanlık şanını. Şöyle der İkbâl: “Müslüman’ın hayatından maksat i’la-yı kelimetullahıdır. Gayesi, yalnız memleketler fethetmek olan cihad, İslâm dininde haramdır. Kalbi, Allah’ın rengi ile boya; aşkın şan ve şerefini yükselt. Müslüman’ın tabiatı sevgi yüzünden yüksek ve galiptir. Müslüman, eğer âşık değilse kâfirdir.”⁵⁸⁵

Müslüman benliği ne zulmeder, ne de zulme sesiz kalır. İkbâl, Müslümanların uğradığı bunca tecavüze ve işgale karşı sesiz kalan İslam âlemi adına hicap duyar. İslam’a inanan bir topluluk nasıl olurda esareti ve köleliği kabul edebilir? Hür bir İslam âlemi önündeki tek engel daha önce de belirttiğimiz gibi korkudur. Korku yüzünden Müslümanlar cihad sözcüğünü dahi ağızlarına almaktan çekinmektedirler. “Müslümanlar bağımsızlık ve İslam hâkimiyeti için savaşıyorlar boğaz tokluğu için namerde boyun eğiyorlar”⁵⁸⁶ der İkbâl. Müslümanlar Hakk’ı terkettikleri için batıla kul köle olmuşlardır. Artık ne şuur ne vakar kalmıştır. “Hak ilmini bir tarafa attın. Bir lokma ekmek için din parasını harcadın. Müslüman’ın bezmi başkalarının mumundan yandı. Onun mescidini kilise kıvılcımı yaktı. Ey başkasının sofrasından

⁵⁸²Tevbe, 9/41.

⁵⁸³Saff, 61/11.

⁵⁸⁴Bakara, 2/218.

⁵⁸⁵ "Ey Müslümanlar! Sizin kıblenizi kiblelerin efdali kıldığım gibi sizi ümmet-i vasat yani âdil ve müntehep ümmet kıldım ki, peygamberliği inkâr edenlere enbiyanın Hak tarafından gönderildiğine dair şahadet edersiniz..." (Bakara, 2/143).

⁵⁸⁶İkbâl, *Kulluk Kitabı*, s.71.

kırıntı dilenen, sende olan malı başka dükkânda arıyorsun. Hayat başkasını tavaf etmekten kurtulmak, kendini Kâbe olarak tanımaktır. Kanat çal; arzın cazibesinden kurtul; kuş gibi düşmek nedir, bilme.”⁵⁸⁷

Kur’an’dan yüz çevirme, kendi hakikatine yabancılaşma, benliği öldürmüştür. Benlik, kendini bulacağı kadim İslam medeniyeti yerine, Batının pörsümüştü kavramlarında, insan fitratına aykırı ahlak ve uygulamalarında, kör maddeciliğinde, fuşşiyat ve sefahatında aramıştır. Putları yıkan bir milletin çocukları, şimdi Batının putlarından medet ummaktadır. Zarafet, asalet, hakşinaslık, gönül genişliği, kardeşlik duygusu, çalışma ve emeğin yüceliği, ilme olan merak, insanların uluhi eşitliği gibi kavramlara benlik yabancı kalmıştır. İkbâl “ Müslüman’ın ilmi, gönlündeki aşk ateşi ile kemal haline gelir. İslâm’ın manası ufûl edip giden şeyleri terk etmektir. İbrahim Âfil kaydından kurtulduktan sonra alevler içinde huzur ve rahata erişti. Harıl harıl sürme arıyorsun; gözünün ne kadar kara olduğundan haberin yok. Âb-ı hayatı hançerin keskin ağzında ara; ejderha ağzından Kevser iste.”⁵⁸⁸

Burada, cihadı ele alırken şunu belirtmeliyiz ki; cihad benlik felsefesi dâhilinde anlaşılmalıdır. Yukarıda tanımını verirken de anlatmaya çalıştığımız gibi benlik, her hareket ve düşüncesinde iyiden, mazlumdan, haklıdan, sevgiden, hoşgörüden ve adaletten yana olmalıdır. Benliğin, tüm fiil ve tefekkürü kâinatın merkezi olan insanı ve insanlığı yüceltmek olmalıdır. İkbâl, insana korku veren, insanı yolundan şaşırta, öğrendiği bilgilerle atom bombası yapan ve milyonlarca eşrefî mahlûkatı yani şerefli varlığı yok eden ilimden şikâyetçidir. İlim, ilahi kanalla beslenmiyor, onu tedris eden insan da tevhidi benlikten yoksunsa, insanlığın başı büyük bir beladadır. Muhammed İkbâl’in, ölüm makinesine dönen sözde eğitilmiş bu insan tipine bir çağrısı vardır: “Eyken dinden kaçan, kendine gel.”⁵⁸⁹

İkbâl, taklidi değil, tahkiki imanın peşindedir. İslam dünyasında görülen yüzeysel, kof, menfaatperest, fitneci insandan uzaklaşmaya çalışır. Erdemsiz din âlimlerinden, şeyh geçinen softalardan, kendi varlığını ortadan kaldırmaya çalışan, Batıya hayranlık duyan şoursuz Müslümandan bıkmıştır İkbâl. İslam birliğini

⁵⁸⁷İkbâl, *Esrar*, s.69.

⁵⁸⁸İkbâl, *Esrar*, s.70.

⁵⁸⁹İkbâl, *Esrar*, s.71.

yayacak, milli şiarına sarılacak, temizliği, aydınlığı, imanı ve azmiyle hür bir benlik kuracak insanı bekler. İkbâl, “Ey Kur’an’ın hikmeti kendisine emanet edilen insan, kaybettiğin birliğini tekrar ele geçir. Biz ki millet kalesinin kapıcısıyız. Millî şîârımızı terk ettiğimiz için kâfiriz. Eski sâkînin kadehi kırıldı. Hicazlı rindlerin meclisi dağıldı. Kâbe, bizim putlarımızla süslü; küfür, bizim Müslümanlığımıza kahkahalarla gülüyor. Şeyh putların aşkı uğrunda İslâm’ı feda etti. Zünnardan tesbihine ip yaptı. Pirlere, saçları ağardığı için pir dendi. Köy çocuklarının maskarası oldular.”⁵⁹⁰

İkbâl, ölümden korkmanın anlamsız olduğunu, kendini Allah yolunda feda etmiş insanların ölümsüzlüğü tattığını söyler. Ölüm, bir Müslümanın karşılaşmayacağı bir şeydir. Bu yüzden Müslüman ölümden değil, ölüm Müslümandan korkar. Fakat ham ruhlar, yani benliğini bulamamış, tevhid ateşinden nasip alamamış, kısacık yaşamda nefsinin zincirinden kurtulamamış insanlar ölecektir. İkbâl, onlar zaten hiç yaşamadılar ki! Diyor. İkbâl’e göre insan, cennetteki huzurlu ortamdan bile sıkılıp Tanrı’ya isyan etmişti. Karakterinde isyan barındıran insan nasıl olurda zulme rıza gösterebilir? Nasıl olurda Hak uğruna savaşmaz? Şerefini elinden almak isteyen zalimlerden hesap sormaz? “İsyan etmeden benlik elde edilemediğinden/Benlik elde edilmedikçe yenilirsin sen!”⁵⁹¹ Çullanır ölümün üstüne o olgun kişi. Köle ölür, ölüm korkusuyla her zaman. Yaşamı haram olur ölümün korkusundan! Özgür kulun değişik bir şanı vardır. Ölüm ona başka bir yaşam kazandırır! Kendini düşünür o, ölümü düşünmez.”⁵⁹²

4.11. Tabiat Ve Tefekkür

Benlik, kendini göstermek için vardır. Hayata faal olarak katılmak, etkin ve bilinçli bir özne olmak için vardır. Benlik, her iki dünyanın da anahtarı olan yaşamı anlamak, tabiatı ve onun işleyişini görmek, onun şartlarına nüfuz etmek, tefekkürü ve bilimi, imanı ve cesareti bir bünyede eritmek için vardır. Benlik tefekküre ve tabiata yabancı kalamaz. Tabiatın işleyiş yasası olan bilim onun temel şiarıdır. İkbâl, insanın bilgi kaynaklarını sayarken tabiatı, tarihi ve dini tecrübeyi zikreder. İkbâl, dünyaya

⁵⁹⁰İkbâl, *Esrar*, s.72-73.(Hafız’ın bir beytinden: Rûy sûy-i hâne-i hamar dared pir-i ma/Çişt yaran-ı tarikat ba'dezîn tedbir-i ma. Çev.).

⁵⁹¹İkbâl, *Cavidname*, s. 240.

⁵⁹²İkbâl, *a.g.e.* s. 240.

sırt çevirmeyi öğütleyen, hayatın anlamından uzak insanın Müslümanlığından şüphelidir. Hayat, içinde yaşanılan âlemi anlamaktır, onun kuvvetinden faydalanmak, onu yaratanın gücünü tefekkür etmektir. Benlik, sürekli bir arayış, sürekli bir mücadele, sürekli olarak arzuyla yanıştır. Hayat mücadelede gizlidir. Allah tabiatı gizemlerle donatmıştır. Benlik bu gizemleri aydınlığa kavuşturmalıdır. Benlik, kâinatın sırlarına vakıf olmaktır. İkbâl “Millî hayatı genişletmek, âlemi tanzim eden kuvvetleri ele geçirmekle olur”⁵⁹³ demektedir.

İkbâl, Müslümanlardan hayatı ciddiye almalarını ister. Dünyaya çocuk tecessüsü ile yaklaşmalarını, hadiselerin sebepleri üzerine tefekküre çağırır. İkbâl’e göre âlem, Allah’ın insanın kabiliyet ve şuurunu ölçme yeridir. İnsanın çalışkanı, akıllısı, sebat edeni, ilim peşinde koşanı, batıl inanç ve bozuk düşüncelerden arınarak hakikati arayanı hep bu imtihanda belli olur. Bu sebeple bu âlem aşağılık bir âlem, hayat da kötülenecek kadar değersiz değildir. “Ey afyon çekip uykuya dalan, sen bu sebepler âlemine, yani masivaya alçak vasfını veriyorsun. Kalk, mahmurlaşmış gözünü aç; bu varlığa mecbur ve mahkûm olan âlemi alçak telâkki etme. Bu âlemin varlığının gayesi, Müslüman’ın bütün melekâtıyla zatını genişletmektir. Müslüman, nelere muktedirdir, onu denemektir.”⁵⁹⁴

Eşyanın hakikatini, tabiat kanunlarını keşfetmek mümkündür. Yeter ki insan tefekkür gözünü açsın. Allah’ın insana bahşettiği anlama ve idrak gibi büyük melekeyi kullansın. Benlik bahşedilen tüm potansiyelleri açığa çıkarmadır. İnsan küçük evrendir ve büyük evren olan âlemin sırları insanda gizlidir. İnsan benliğini keşfederse yani kendini ve tüm potansiyellerini tanırsa, artık onun kemendinden hiçbir av kaçmayacaktır. “Varlığın zahirî şekli altında mana vardır. Bu eski saz, nağme yaratmaktan âciz değildir. Eğer onu akıl ve idrak ile çalar ve kendilerini mızrap gibi ona vururlarsa, bu saz, şimşekler gibi yüksek ahenk yaratır. Sen ki, Allah’ın “bak” diye hitap ettiği varlıksın. Niçin bu yoldan körler gibi yürüyüp geçiyorsun?”⁵⁹⁵

⁵⁹³İkbâl, *Esrar*, s.79.

⁵⁹⁴İkbâl, *Esrar*, s.130.

⁵⁹⁵İkbâl, *Esrar*, s.131.

4.12. Tarih Bilinci

İnsan, hafızasıyla yaşar. Toplumlarda, insanlar gibi sürekli bir hafızaya, devam eden bir yaşamsal bütünlüğe sahiptirler. İnsan dış dünyaya zihni ile yaklaşır. Eşyaları ve olayları zihinsel bir bütünlük içinde kavrar. İnsan hayatında, hatıralarında kopukluk olmayacağı gibi, toplumların uzun zaman diliminde devamlılığında yani sürekliliğinde de kopukluk olmamaktadır. Tarihsel sürekliliğini kaybetmiş fert ve toplumların kendi kültürüne, kendi dinine, kendi diline saygısı ve bağlılığı kalmaz. Süreklilik duygusunu kaybetmiş toplumlar kendilerine has bir dünya görüşü geliştiremezler veya geçmiş dönemlerde geliştirilmiş olan dünya görüşlerini benimseyemezler. Kendi bilim paradigmalarını kuramazlar, kendi felsefelerini oluşturamazlar. Önceki bölümlerde de ele almaya çalıştığımız taklitçilik ve inkıza sebep olan anasır; tarihsel süreklilik duygusunun yitimidir. Tarihsel süreklilik ortadan kalkınca fertler ve toplumlar kimlik arayışına girer ve güçlü toplumların gönüllü bir takipçisi olurlar. Yabancılaşma başlar. Hâkim kültüre ait gelenek ve görenekler, yaşam biçimi ve sosyal kurumlar, inanç ve ameller bir bir benimsenir. Ali Şeriatî'nin deyişiyle "İçimize, kendimiz yerine bir yabancı gelip oturmuş"⁵⁹⁶ olur.

İkbal'in benlik tasavvuru tarih bilincine dayanır. İslamda Dini Düşüncenin Yeniden Teşekkülü adlı eserinde "tarih"i bir bilgi kaynağı olarak görür.⁵⁹⁷ İkbal, fetleri çocuklara benzetir. Çocuğun, geçirdiği bir yaşantısı olmağandan, her şeyi birilerinin anlatımıyla idrak etmeye çalışır. Benlikte böyledir; kendi milletinin geçmişini bilmezse başkalarının gözüyle kendine bakacak ama kendi özünü anlayamayacak, kendini tanıyamayacaktır. Bir benlikten bahsedebilmek için tarihi bilinci kazanmak gerekir. İkbal, "Millî hayatın kemali, milletin de fert gibi benlik hissini duymasındadır. Millî rivayetlerin zapt edilmesi bu duyguyu doğurur ve kemale erıştırir."⁵⁹⁸ "Günlerinin birbiri arasındaki rabıtayı koparan insanın idrak tarağının dişleri dökülür. Bu sergüzeşterler şuurun beyaz sahifesini doldurup

⁵⁹⁶Şeriatî, Ali, *Biz ve İkbal*, çev. Derya Örs, Fecr Yay. Ankara, 2007, s.61.

⁵⁹⁷İkbal, *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden Teşekkülü*, s. 20.

⁵⁹⁸İkbal, *Esrar*, s.132.

kararttıkça millet mefhumu aydınlanır. Onu yâd ederek kendini tanır. Eğer bu sergüzeşt hatırından çıkarsa tekrar yokluğun içine düşüp kaybolur.”⁵⁹⁹

İkbal'e göre tarih, benliğe kendini gösteren bir aynadır. Tarih benliğin hafızasıdır. Benlik, geçmişi iyi anlarsa bugünü yorumlar ve geleceği kestirebilir. Tarih, İbn Haldun,⁶⁰⁰ Vico,⁶⁰¹ Herder,⁶⁰² Hegel⁶⁰³ ve Marx⁶⁰⁴ için de insanlığın dününü ve bugününü, siyasetini ve iktisatını, felsefesini ve sanatını anlamak için yegâna bilim olmuştur. İkbal, tarihi sadece hadiseler kaydeden bir etkinlik olarak görmez, tarih aynı zamanda benlik kurabilmenin, kendini tanımlayabilmenin, “var” ve “ben”, “şahsiyet” ve “millet” olabilmenin zorunlu nedeni olarak görür. İkbal, “Ey âkil insan; senin varlığının nüshasını şirazeleyen, günlerin birbirine bağlanmasıdır. Bu günlerin birbirine bağlanması, bizim için dikilen bir gömlektir ki, onu diken iğne, eski rivayetlerin muhafazasıdır. Ey kendine yabancı insan, tarih dediğin nedir? Bu, sana kendini tanıtır. Seni iş bilen ve tuttuğu yolda yürüyebilen bir insan haline getirir. Tarih, ruhun kudret sermayesidir. Millet vücudunda sınırlar mesabesindedir.

⁵⁹⁹İkbal, *Esrar*, s.134.

⁶⁰⁰İbn Haldun, 1332- 1406, *Kitabu'l İber* adlı yedi ciltlik dünya tarihi kaleme almıştır. Bu külliyyata giriş manasına gelen Mukaddime adlı birinci cildi, Sosyoloji ve Tarih Felsefesi açısından en önemli kaynak metinlerden birisidir. İbn Haldun tarih felsefesi ve sosyolojinin kurucusudur denebilir.(Özlem, Doğan, *Tarih Felsefesi*, Say Yay. İstanbul, 2010,s.39).

⁶⁰¹Giovan Battista (Giambattista) Vico, (d. 23 Haziran 1668 – ö. 23 Ocak 1744) ünlü İtalyansiyaset felsefecisi, retorği, tarihçisi ve hukuk danışmanı. Özgün bir tarih anlayışı geliştirmiş olan Vico, Descartes'ın tarihe açık ve seçik düşüncelerle yaklaşma tavrına karşı çıkmış ve doğruluğu, kesinliği, açık seçik düşüncelerde değil de, etkinlikte, insan varlıkları tarafından yaratılmış, gerçekleştirilmiş olanda aramıştır. Vico'ya göre, tarih, insanların eseridir. Çevrenin insan üzerinde belirli etken olduğu yaklaşımından uzak olduğunu vurgulamıştır. İnsan yalnızca kendisinin yarattığı şeyleri bilebilir düşüncesini benimsemiştir.(Özlem, *a.g.e.*,s.267).

⁶⁰²J.G. Herder, 1744-1803,'Tarih felsefesi'nin bir anlamda kurucusu sayılabilecek olan Herder, tarihte, belirleyici öğenin genel olarak insan değil de şu ya da bu türden insanın genel özellikleri olduğunu savunduğu doğal bir evrim görüşü geliştirmiş ve bu iddiasıyla da aynı zamanda antropolojinin babası sayılmıştır. Bu anlayışa göre, doğa da tarih de sürekli olarak dönüşen, yani oluş hali içinde olan alanlardır. Tarih, doğanın bir alanı olmakla birlikte, tarihsel olaylar, doğal olaylar gibi, kesin bir yasallık ve nedensellik taşımaz. Zira, tarihi belirleyen en önemli öğe, genellik değil de, bireyselliklerdir. Tarihte yasalar aramaktan vazgeçilmelidir, her tarihsel olay bir kez ortaya çıkan bir gerçekliktir.(Özlem, *a.g.e.*, s. 71).

⁶⁰³Hegel, 1770-1831, Tarih felsefesi, Tin Fenomonolojisi, Hukuk felsefesi, gibi eserleri ünlüdür.(Özlem, Doğan, *Tarih Felsefesi*, Say Yay. İstanbul, 2010,s. 119).

⁶⁰⁴Karl Marx, 1818- 1883, *Diyalektik Tarih veya Marxist Tarih* anlayışının kurucusudur. Tarihi Materyalizm, Kapital, Komünist Manifesto en tanınan eserleridir.,Marx'ın tarih anlayışı topluma dayanır. Toplumun temelinde üretici güçler vardır. Bu güçler üretim şekillerini etkiler. (Özlem, *a.g.e.*, s. 161).

O, öyle keskin bir gözdür ki maziyi görür ve maziyi tekrar gözünün önünde canlandırır.”⁶⁰⁵

İkbal, Müslüman şahsiyeti tarihine sahip çıkmaya çağırır. Millet olabilmenin yolu süreklilik ile mümkündür. “Tarihini zapt et ve ebedî ol. Uçup gitmiş nefeslerden hayat kazan. Dünü bugüne bağla ki hayat, eline alışmış bir kuş gibi olsun, senden uçup gitmesin. Günlerin ipini ele geçir. Yoksa gündüzleri hiçbir şey görmeyip geceye taparsın. Senin halini mazi vücuda getirir. Halinden de istikbalin doğar. Eğer zeval bulmayan bir hayat istersen mazi ile hal ve istikbal arasındaki ipi koparma. Hayat denen şey bu zincirleme idrakin dalgasıdır.”⁶⁰⁶

4.13. Milli Benlik Ve Terbiye

İkbal, kendini Hakk’ın prensipleri üzerine inşa etmiş bir toplumun bizzat Hakk’ın eli olacağını, dünyada olup biten her şeyin faili durumuna geleceğini belirtir. Milli benlik için İkbal “Ene’l Hak” ifadesini kullanır. Buradaki kullanım Vahdeti Vücutçuların kullandığı manada değil, özlerini sağlamlaştırmış kendi benliklerinin farkında olmuş, güçlü bir benlikler toplumu manasındadır. Özü, İslam akidesinden teşekkül etmiş benlikler topluluğu ben hakk’ım derse, bu İkbal’e göre hakikattir. Çünkü bu topluluk dünyanın gidişatını kontrolü altına alacak, dünyayı hedefleri doğrultusunda yönlendirecektir. İkbal, İslam dünyasına sinmiş olan suçu başkasında arama anlayışını şiddetle eleştirir. Müslüman eğer dünyanın kaderine hükmedemiyorsa bunun tek suçlusu kendisidir. İkbal, “Ene’l-Hak” ilâhiyyet makamından başka bir şey değildir. Ona lâıyk sahip var mıdır, yok mudur? Eğer bunu bir fert söylese ona hitap edilir. Eğer bunu bir millet söylese yersiz değildir. Ene’l-Hak sözü, her daim üzerinde, kanından çiy daneleri bulunan bir millete lâıyktır. Onun kahredici azameti içinde öyle lütfedici bir güzellik vardır ki, onu dokuz felek aynasında aksettirir. Milletler arasında makamı yüksektir.⁶⁰⁷

İkbal, okullarda ve diğer eğitim kurumlarında milli benliğin öğretilmediğini, bunun yerine esaret, uzlaş, uyumluluk, gibi köleliğin adet ve geleneğinin

⁶⁰⁵ İkbal, *Esrar*, s.134.

⁶⁰⁶ İkbal, *Kulluk Kitabı*, s.167.

⁶⁰⁷ "Lâ te'huzûhu sineten ve lâ nevm (Kendisine ne uyku gelir, ne de uyuklama)" âyetine işaretir. Bkz. Bakara, 2/255.

anlatılmasından şikâyetçidir. İkbâl, tüm İslam âleminde yapılan eğitimin milli olmadığını, benliği geliştiren bir eğitim yerine köleliği, ahlaksızlığı, bilim yoksunluğunu ve taklitçiliği öğrettiğini belirtir. İkbâl, “Mektepte, meyhanede ancak “var olmamak” dersini veriyorlar. Var olmayı öğren ki, halde de istikbalde de var olasın.”⁶⁰⁸ “Bir mucize olmadan milletler yükselmezler. Bir sanat, Musa’nın vuruşu gibi müessir olmazsa ondan bir netice beklememeli.”⁶⁰⁹ “Şeytanın bâkî kalıp, Âdem peygamberin öldüğü böyle bir cihanın kokusunu almak (mahiyetini anlamak), o kadar zor olmasa gerek.”⁶¹⁰ “Eğer cihanı kendi görüşünle mütalâa edersen, felekler senin seherinin nuru ile aydınlanacaktır. Güneş senin kıvılcımından ziya alacak ve Ay’ın yüzünde senin takdirin görünecektir. Senin incinden hâsıl olan dalga, deryayı çalkalandırarak ve tabiat senin sanatındaki mucizeyi görüp utanacaktır. Fakat yazık ki, sen hâlâ başkalarının fikir ve hayallerine elini uzatıyorsun. Kendi benliğini ele geçirmekten âciz misin? Alevi sert ve pervasız olmayan bir ateşi ben, kendimi cezalandırmak için dahi kabul etmem.”⁶¹¹ “Vücudunda uyanık bir can bulunmayan müminle Allah meşgul olmaz. Dostların mektebinden, içinde benliğini bilen ve koruyan bir genç bulunmadığı için kaçıyorum. Bu söz benden sana yadigâr olsun: Bir âmâ yanlış gören bir gözlüden daha iyidir.”⁶¹²

İkbâl, eğitimin milli karakterli olmasını ister. Okullarda çocuklara batılı değerler öğretilmemelidir. Çocuk, İslami bir terbiye öğrenmeli, bilim ve sanatta ise en üst makamları ele geçirmelidir. Yeni İbn Sina’lar, Biruni’ler, Gazal’iler yetişmelidir. İkbâl, İslam dünyasında tam tersi bir durum görür. Okullarda milli değerler öğretilmemekte, batı taklitçisi, çalışmaktan kaçan, bedavacı, saygısız bir nesli yetiştirmektedir. Düşmanlarının ahlakı ile yetişen nesiller, kendi düşmanlarının elinden zehir içmiş, savaşıma gerek kalmadan teslim olmuşlardır. İkbâl, bu nesilden umudunu kesmiştir. “İşte görüyorsun, eşkıya kervanı vurdu, mahvetti. Nasıl vurdu, nasıl mahvetti diye ne soruyorsun? Şu okuduğun ilim, bir milletin ruhunu öldürebilir. Öyle bir ilme itimat etme.”⁶¹³

⁶⁰⁸İkbâl, *Kulluk Kitabı*, s. 165.

⁶⁰⁹İkbâl, *Kulluk Kitabı*, s.167.

⁶¹⁰İkbâl, *Kulluk Kitabı*, s.168.

⁶¹¹İkbâl, *Kulluk Kitabı*, s.169.

⁶¹²İkbâl, *Kulluk Kitabı*, s. 62.

⁶¹³İkbâl, *Esrar*, s. 62.

“Bilginin İslamileştirilmesi” adlı makalesinde Faruki, “okullarda verilen eğitim batının ucuz bir taklidi olduğundan, çocuklar bilgi değil, batılı yaşam tarzını öğreniyorlar”⁶¹⁴der. Faruki, “Müslüman kendini Batılılaştırdığı oranda berbatlaştırmıştır. Hayatı, kendi mazisiyle irtibatsız her tarzın görüldüğü bir yığındır. Kendisini ne İslam ne de Batılı sayabilecek çağdaş bir kültür garibesine dönüşmüştür.”⁶¹⁵ Sömürü devletlerinin emir ve telkinleri doğrultusunda sürdürülen eğitim, Müslümanın aslanları korkutan yüreğine kuzuluk terbiyesi ve korkaklık ekmektedir. İktbal, şu yakışıklı, süslü delikanlı yok mu? Evvelâ öyle bir arslan bakışına sahipti ki, insan kaçıp sığınacak yer bulamazdı. Mektebe gidip kuzuluk ilmini öğrendi. Ama eline bir saman yaprağı bile geçmedi demektedir.

İktbal, milli benliğin oluşmasına hiçbir engelin bulunmadığını, meselenin sadece inanç ve eylem olduğunu belirtir. Şartlar ne kadar kötü olursa olsun, bu, milli benliğe zarar veremez. İktbal’e göre benlik, kendi bilincine öteki ile karşılaştığında varacaktır. Bu cümleden olarak benlik için düşman bir fırsattır. Düşman sayesinde benlik kendini gösterecektir. İktbal’de her aktivist düşünür gibi teoriden çok pratiğe önem verir. İktbal’e göre çok küçük bir eylem kocaman bir doktrinden kat kat üstündür. İktbal, ”Sürahinin şişeden, destinin çamurdan olması mühim değildir. İçindeki şarap, keskin bir kılıç gibi olmalıdır. Feleklerin altında öyle bir âlem yoktur ki, orada Cemşid ve Keykâvus’un tahtı gayret etmeden elde edilebilsin. Her lâhza yeni bir Tur ve yeni bir tecelli görelim. Allahlütüfetsin de aşk merhalesi sona ermesin. Perviz’in devletini temelinden sarsmayan bir vuruş, isterse bir dağı parça parça etsin, ne faydası var?”⁶¹⁶

⁶¹⁴Faruki, İ. Raci, *Bilginin İslamileştirilmesi*, çev. Fehmi Kuru, Risale Yay. 2. Baskı, İstanbul 2012, s. 24.

⁶¹⁵Faruki, *a.g.m.* s.25.

⁶¹⁶İktbal, *Kulluk Kitabı*, s. 171.

SONUÇ

Muhammed İktbal, aşkın ve benliğin filozofudur. O, Mevlana gibi aşk duyar, Mevlana gibi aşk ateşinde erir. Yalnızlığın, anlaşılmanın, olgun bir gönül bulamamanın ıstırabı içindedir. Tüm İslam âlemi işgal edilmiş, fakirliğe, cehalete, vurdumduymazlığa, Batı taklitçiliğine, kolaycılığa kısaca Müslüman bir millete yakışmayacak tüm hastalıklara müptela olmuştur. İktbal, böylesi bir durumda kendini görevli saymış ve İslam âlemi için bir çıkış arayışına girişmiştir. İslami ilimlerle yetişen ve daha sonra Batı'da felsefe eğitimi alan İktbal, hem kendi kültürünü hem de Batı kültürünü derinlemesine inceleme fırsatı bulmuştur. İslam dünyası için siyasi ve ahlaki bir muhteva arz eden benlik felsefesini geliştirmiştir. Bu felsefe ile yeni bir insan tipi, yeni bir siyasi oluşum hedeflemiştir. İktbal'in benlik felsefesi, bireyden başlayarak topluma doğru genişleyen bir yapı arz eder.

İktbal, benliği, kişinin kendini tanıması, eksikliğini görmesi, hakkını ve haddini bilmesi olarak tarif eder. Benlik, kişinin özünde varolan potansiyelin farkında olması, bu potansiyeli ortaya çıkarmasıdır. Benlik, dünyanın sürekli hareketine ayak uydurma, değişim ve dönüşümü zihni ve ahlaki olarak sağlayabilmektir. İnsan Allah'ın emanetçisi olarak yaratılmıştır. Çok değerli ve sorumlu bir varlıktır. Allah, insanı bir avuç topraktan yaratmış, fakat ruhunu insana üflemiştir. Benlik, insanın ruhunda var olan Rahmani özün gün yüzüne çıkarak, topraktan yaratılmış bedene egemen olmasıdır. Benlik, insanı Allah'a halife yapacak olan vakar ve şahsiyettir. İktbal'in benlik felsefesinde tevhid merkezi bir konumdadır. Tevhid, insanın Allah'ı bilmesidir. Dünya ve ahiret, madde ve mana, fizik ve fizik ötesi, beden ve ruh ayrımı yapmadan her anda ve her yerde vahdaniyeti tesis etmektir. Kulun rabbi ile rabıta halinde olması, Allah'tan gayrı her şeyi reddetmesidir. Gönlüne Allah'tan başkasının sevgisini veya korkusunu yerleştirmemesidir. Müslümanlar tevhid bilincini içselleştirebilirlerse yenilmez bir güç haline geleceklerdir. Filozofa göre, Müslümanların bugün çektiği sıkıntı tam bir tevhid bilincine sahip olmamalarından dolayıdır.

İktbal'in benlik felsefesinde Kur'an, benliğin kullanım kılavuzudur. Benlik kendini bulmak istiyorsa Kur'an ile irtibat halinde olmalıdır. Kur'an dirilerin kitabıdır. İnsan özgür olmak istiyorsa Kur'an'ı gönlüne yerleştirmelidir. O,

bulunduğu yere güç ve hareket verir. Kur'an bedevi bir topluluğa inmiş, o toplum derhal derlenip toparlanmış, dünya tarihinde eşi görülmemiş bir dönüşümü gerçekleştirmiş, insanlığa yeni bir yaşam biçimi kazandırmıştır. Benzer şekilde Kâbe de benlik için önem arz etmektedir. Kâbe, insanların eşitliğinin ve kardeşliğinin sembolüdür. İnsanlık tarihi boyunca, insanların eşitliği sürekli olarak tartışılmış, yüzlerce ütopya üretilmiş, hatta anayasalara dahi yazılmış ama eşitlik bir türlü sağlanamamıştır. Çünkü zihimlerde ve gönüllerde işlerlik kazanamayan bir kavram toplumda da bir karşılık bulamayacaktır.

İkbal'in benlik felsefesinde peygamber, şahsiyetin kendisi, bütün güzellikleri bünyesinde toplayan bir güneş, inkârı mümkün olmayan bir hakikat, tevhidin yayıcısı ve uygulayıcısı, toprak parçasına insan payesi kazandıran bir cevherdir. İkbal'e göre benlik, ancak peygamber sevgisi ile kaim olabilir. İkbal, Peygamberi benliğin prototipi olarak öne sürerken, diğer taraftan da kaderi ele alarak, Müslümanların hafızasına yanlış kazınan bu kavrama açıklık getirmek ister. İkbal, kaderi bir zincir olarak hissetmemek gerektiğini savunur. İkbal'e göre kader bir varlığın, var olma sınırındır. Mesela insanın ölümlü olması onun kaderidir. Ama verilen ömrü değerlendirmek insanın elindedir. Evrende sünnettullah denen doğa yasası hâkimdir. Meydana gelen olaylar bu ilahi yasa dâhilinde cereyan etmektedir. Müslümanlar, tembellik ve cehaletleri yüzünden başlarına gelen her olayı kadere yıkmaktadırlar. Oysa Allah insana sonsuz bir potansiyel vermiştir.

Batı'lı benlik kuramcılarını benliği biyolojik kökene dayandırarak açıklarken, İkbal benliği aşk temeline dayandırarak açıklar. İkbal, Mevlana'nın izini takip ederek, insanı biyolojik bir organizmadan çok daha öte bir varlık, uluhi bir cevher olarak görür. İkbal'e göre aşk, benin en önemli hayat kaynaklarından biridir. Benlik, aşk sayesinde başka benliklere açılır, böylece toplum hayatı kurulur. Aşk, Allah'ın huzurunda bile bitmeyen, her an daha da derinleşen, hakk'ın derinlerine daldıkça daha da artan, özleyen, ümit eden eşsiz bir duygudur. İkbal, aşkı mücerret bir kavram olmaktan çıkarıp, hayat enerjisi haline dönüştürecek olan arzu ile desteklemek ister. Arzu benliği canlandıran, coşturan bir kuvvettir. O, benlik denizinin dalgasıdır. Gönül arzu yaratmadan aciz kalınca kanadı kırılmış demektir. Benliği oluşturan istek, tasarlama gücü, benliğe kendilik kazandıran arzudur. Arzu benliğin yönünü bulmasını sağlar.

İkbal'in benlik felsefesinde Fakr önemli bir kavramdır. Benlik, elindeki güç ve imkânlarını bir başkası üzerinde hâkimiyete dönüştürmemelidir. İnsanın mülkün sahibini daima hatırlaması ve Ona muhtaçlığının her daim farkında olmasıdır. Bu bakış açısıyla fakr, benliği kuvvetlendiren önemli bir unsurdur. Dünyanın sunduğu nimetlere kalben bağlanmamak, dünyalıkları elde etmeyi yegâne gaye olarak görmemektir. İkbal, dünyayı kendi başına değerli görmeyi ve ona bağlanmayı şirk sayar. İkbal'in eserlerinde hakiki fakr'ın timsali Hz. Ali'dir. Fakr mertebesine erişen insan, başkasından bir şey istemez. İkbal'e göre diğer önemli bir erdem ise cesarettir. Benlik cesur olmalıdır. Cesaret olmadan maddi ve manevi alanda hiçbir şey başarmak mümkün değildir. Cesaret, bir takım tehlikeleri göze almaktan ibaret değildir. Zor ve sıkıntılı anlarda benliği dimdik ayakta tutmaktır. Müslümanların cesareti yalnız Hak içindir.

İkbal, benliğin kalender ruhlu bir yapısının olmasını ister. Kalender, Allah'a yönelen, alçak gönüllü kimsedir. Manevi hakikatlerden zevk duyan, filozof, derviş demektir. Kalender ruhlu insanlar cömertliğe önem verirler ve her şeyi hoşgörüle karşılarlar. Herkesle anlaşabilen ve geçinebilen kimselerdir. Benlik, basiret sahibi olmalıdır. Basiret, kalbin gözü ya da iç görüdür. İkbal'in basireti, Kur'an'da sıkça dile getirilen "bakmaz mısınız", "düşünmez misiniz", "görmez misiniz", "akletmez misiniz", "ibret almaz mısınız" şeklindeki insanı Büyük Yaratıcının ortaya koyduğu âlem hakkında tefekküre sevk eden basirettir. İkbal, benlikteki bu sezginin süreli bir arayışa, sürekli bir değişim ve atılıma dönüşmesini ister. Benlik sürekli bir arayış içinde, yeni bir oluşum, yeni bir dünya kurma peşinde olmalıdır. Bilinen yolları terkedip yeni bir yol ve usul keşfetmenin heyecanını yaşamalıdır. Benlik, sabit, belirlenmiş olandan nefret edip, hep yeni ve denenmemiş olanı yaşamalıdır.

İkbal'in ideal benliğinin diğer bir özelliği çalışkan olmasıdır. Benlik, sürekli faaliyet içinde olmalıdır. Çalışmak, üretmek, ortaya bir eser koymak Müslüman benliğinin olmazsa olmaz şartıdır. Benlik, elde olanla yetinmez ve sürekli daha fazlasını ister. Gayret onun diğer adıdır. Durmak, dinlenmek bilmez, sürekli çalışır. Çünkü Müslüman benliğinin Allah hariç hiç kimseye boyun eğmeye, bir yerden yardım dilemeye, birinin elindeki bir nimetten istifade etmeye tahammülü yoktur. Müslüman benliği, büyük davalara taliptir. Bu zorluklar dünyasını Allah, mücadele için yaratmıştır. Benlik sürekli mücadele içinde olmalıdır. Çalışan, üreten fert

hayattan zevk alır. İktbal, hayatın sırrı mücadelededir diyor, mücadele bitmişse ölüm gelmiş demektir. Kötü ve iyi insanın evhamından doğmuştur. İnsan şartlardan yakınmamalıdır. Çalışmalı ve yaptığı işten zevk almalıdır. Benlik, emeğiyle hedeflerini gerçekleştirmelidir.

İktbal'e göre benlik, ümitsizliğe kapıldığında yıkılır. Yeis benliği kurutan, yemyeşil vadiyi çöle çeviren öldürücü bir zehirdir. Oysa Müslüman, daima onu koruyan ve gözeyen bir Rabbi'nin olduğunu bilmeli, kararsızlığa düşmemelidir. İktbal, ümit dolu, zorluklara meydan okuyan, canlı, coşkulu insanı arar. Yılmış, sinmiş ve sönmüş insan İktbal'in hedefini gerçekleştiremez. Benzer şekilde korku da Müslümanların benliğini yıkan bir diğer unsurdur. Korku benliğe verilmiş olan kabiliyetleri kullanmaya engel olur. Korku insanın içinde yer ettiği takdirde hayat çekilmez bir hal alır. İktbal, Allah'tan başkasından korkmayı şirk olarak addeder. İnsan benliğinde bazı kötü huylar ortaya çıkar ki bunlar insan benliğini kökünden yıkan gayri ahlaki davranışlardır. Korku, bütün kötülüklerin anasıdır, hayatı mahveder.

Benlik, şahsiyet ve insani yetkinlik olduğu halde, başkalarına el açmak, insan onurunun yerle bir olduğu, insanın kendisi gibi bir kul karşısında boyun eğdiği, vakar ve haysiyetini yitirdiği bir durumdur. Dilencilik, Allah'ın seçtiği ve yeryüzüne halife yaptığı insanı, kula kul yapar. Kendi emeğini ortaya koymadan, alın terletmeden, bir savaş ve arayış çabası vermeden, üretim içinde olmadan, diğer insanların ihsan ve temiz niyetlerinden istifade ederek yaşamaktır. Benliği dilencilik zayıflattığı gibi coğrafi aidiyet ve ırkçı taassupta zayıflatır. Bu sebeple benlik toprağı kutsayarak onun kulu kölesi olmaz. Benlik kendini zaman ve mekân bağıyla bağlamaz. Coğrafyanın zincirine takılıp tevhidi gözden kaçırmaz. Benliğe yakışan dünyanın bir köşesini değil hepsini emir altına almaktır. İrkçılık, soyu kutsamaktır. Su ve çamurdan meydana gelen bedeni kutsamak, ruhu ise tanımamaktır. Beden, belli bir insan ırkının devamı olduğu halde, ruh doğrudan Allah tarafından insana üflenmiştir.

Muhammed İktbal, benlik felsefesini hür ve yetkin fertler temeli üzerine inşa eder. Hür bir ben kendinin farkına varabilir, kendi şahsiyetini ortaya koyabilir. Baskı veya tesir altında kalmış fert veya uluslar ise ancak efendilerinin müsaade ettiği kadar düşünebilir, yaşayabilir, görgü ve ahlak sahibi olabilir. Kölelik, bedendeki ruhu öldürür. Ruh, beden üzerinde bir yük halini alır. Köleliğin bir diğer şekli ise

fikri köleliktir. Yani taklitçilik. Taklitçilik, Müslüman dünyaya yayılan en tehlikeli ve en öldürücü hastalıktır. Batı taklitçiliği, Müslümanların kendi kimliklerine yabancılaşmasına, kendi değerlerini yok saymasına, benliklerini kaybetmesine yol açmıştır. İktbal'e göre bu durumun sebebi Müslümanların içinde buldukları atalet ve vurdumduymazlıktır. Tembellik, benliği yıkan önemli bir unsurdur. Oysa benlik sürekli bir arayışta, arzuda, faaliyettedir. Benliğe dur, durak yoktur. İslam çalışma, üretme, alın terletme, emek ortaya koyma, helal kazanç elde etme, kazancından bir kısmını yoksullara infak etme dinidir. Vurdumduymazlık ise İslam âleminin yaşadığı esaret, fakirlik, cehalet, sömürü gibi kötü durumların ana nedenidir. Kaybettiği özgürlüğünü ve haysiyetini aramayan Müslüman tipi oluşmuştur. Hak sahibi susunca, haksız kendini hak mertebesine koymuştur. Vurdumduymazlık, şahsiyeti yok etmektir.

Muhaammed İktbal'e göre benliğin şahsi boyutu olduğu gibi, toplumsal bir boyutu da vardır. İktbal, şahsiyetli fertlerden müteşekkil toplumların oluşmasını ister. Bu toplumlar birleşerek İslam birliğini meydana getireceklerdir. Muhammed İktbal'in benlik felsefesi aslında bir "İslam Birliği" idealidir. Bu hedefin sonunda, toplumun en küçük parçası olan fertten başlayarak, cemaat, cemiyet ve devlet oluşturabilmek, nihayetinde ise tüm Müslümanların aynı sancak altında toplandığı İslam Birliğine ulaşmaktır. İktbal'e göre İslam toplulukları tek millettir. Kavimlerin farklılığı sadece tanımak içindir. İktbal, daha genel ve daha kapsayıcı olan "din birliğini" esas alır. Ülkelerin adı ne olursa olsun Müslüman halk vahdet içinde kendini kaybetmemelidir.

İktbal, Doğu toplumlarının kadını yeterince eğitemediğini, Batı toplumlarının ise kadını fitri yapısından uzaklaştırdığını iddia eder. Oysa kadın, toplumun yarısını teşkil eden, insan türünün devamını sağlayan, insanoğlunun ilk ve en önemli öğretmenidir. Kadın, eğitime ve terbiyesine önem verilmesi gereken bir varlıktır. İktbal, modernite ile beraber şahsiyetin eridiğini, günümüz toplumlarında karşılaşılan en büyük problemlerden birisinin de rol- model olacak kişilerin eksikliği olduğunu belirtir. Genel olarak zayıf kişilikli bireylerden oluşan günümüz toplumu maalesef örnek ve önder şahsiyet yetiştirme konusunda oldukça yetersiz kalmıştır. Yeni nesil aradığı kişilikleri daha çok sinema, televizyon veya kurgusal ortamlarda bulmaktadır

İkbal'e göre benlik kendini ne kadar yetiştirirse yetiştirsin, cemiyet milli bir ahlaka sahip değilse, bireyde sonunda bozulacaktır. İkbal, cemiyeti, şahsiyeti koruyan bir kap ve milletin devamlılığını sağlayan, ona yön tayin eden bir kılavuz olarak görür. Cemiyet hayatında diğer önemli bir kavram ise zamandır. Benlik, zamanın önemini kavramlıdır. Zaman, bir daha tekrarı olmayan, yeniden ele geçirilemeyen bir süreçtir. Benlik, kısa bir süreliğine kaldığı dünya hayatında ömrün kıymetini bilmelidir. Onu büyük davası olan ilahi dünya düzenine hasretmelidir. Benlik için önemli bir diğer husus ise kadim İslam geleneğine sarılmaktır. Çünkü İslam geleneği Hz. Âdem'den başlayarak günümüze gelinceye kadar binlerce tecrübe yaşamış, sayısız tehditlerle karşı karşıya gelmiş, binlerce badire atlatmıştır. İslam, kendine has bir dünya görüşü geliştirmiş, kendi içinde bütünlüklü ve orijinal bir medeniyet kurmuştur. Benlik sahibi bir fert, İslam dünyasının içinde bulunduğu inkıraz döneminde İslam geleneklerine sıkı sıkıya sarılmalı herhangi bir dejenerasyona sebep olacak düşünce ve eylemden uzak durmalıdır

İkbal, empeyalistlerin boyunduruğu altına girmiş toplulukları cihada çağırır. Cihad, benliğin kendini savunması, diğer benlerle birlikte zulüm ve haksızlığa karşı koymasındır. Müslümanlar, cihad ruhunu canlı tutmalı, İslam toplumunu köleleştirmeye çalışan düşmanlara fırsat vermemelidir. Müslüman cesur bir insandır. Dini ve ülkesi tehlikeye girdiğinde hiç çekinmeden işgalcilere karşı koymalıdır. İkbal, bilim olmadan toplumun ayakta duramayacağını farkındadır. İkbal, benliğin tabiatı tefekkür etmesinin önemini belirtir. Tabiat, Allah'ın insan için yarattığı bir varlıktır. İnsan bu büyük organizmayı incelemeli, onun işleyişi hakkında kafa yormalıdır. Benlik, her iki dünyanın da anahtarı olan yaşamı anlamak, tabiatı ve onun işleyişini görmek, onun şartlarına nüfuz etmek, tefekkürü ve bilimi, imanı ve cesareti bir bünyede eritmek için vardır. Benlik tefekküre ve tabiata yabancı kalmaz. Tabiatın işleyiş yarasası olan bilim onun temel şiarıdır.

İkbal'e göre tarih bilinci insana benlik kazandırır. İnsan, hafızasıyla yaşar. Toplumlarda, insanlar gibi sürekli bir hafızaya, devam eden bir yaşamsal bütünlüğe sahiptirler. İnsan hayatında, hatıralarında kopukluk olmayacağı gibi, toplumların uzun zaman diliminde devamlılığında yani sürekliliğinde de kopukluk olmamalıdır. İkbal, tarih bilincinin sağlanabilmesi için eğitimin milli olması gerektiğini belirtir. Eğitim, bir milletin kaderidir. Eğer fertler milli duygularla eğitilirse, toplumun

geleceği emin ellerdedir. Çocuk, İslami bir terbiye öğrenmeli, bilim ve sanatta ise en üst makamları ele geçirmelidir. Yeni İbn Sina'lar, Biruni'ler, Gazali'ler yetişmelidir.

KAYNAKÇA

- ABDULLAH BİN MÜBAREK, Zühd Kitabı, Armağan Kitaplar, çev. İshak Doğan, Konya, 2006.
- AÇIKGENÇ, ALPARSLAN, İslam Medeniyetinde Bilgi ve Bilim, İsam Yay., İstanbul, 2006.
- ADLER, ALFRED, İnsan Tabiatını Tanıma, Çev. Ayda Yörükán, Türkiye İş Bankası Yay., Üçüncü baskı, İstanbul, 1997.
- ADLER, ALFRED, Yaşamın Anlamı, Çev. Hasan İlhan, Alter Yay., Ankara, 2010.
- ALBAYRAK, AHMET, Muhammed İkbál Sözlüğü, Lamure Yay..İstanbul, 2005.
- ALBAYRAK, AHMET, Muhammed İkbál, Kaynak Yay. İzmir, 2007.
- AYDIN, MEHMET S., “Süreç (Proses) Felsefesi Işığında Tanrı-Álem İlişkisi”, A.Ü.İ.F.D., c.XXVII, Ankara, 1989, s.s.31-87.
- AYDIN, MEHMET S. İkbál’in Felsefesinde İnsan, A.Ü.İ.F.D., c. XXIX, Ankara 1987, s.s.83-95.
- BAWHAB, A. B. A., “Henri Bergson And Muhammad Iqbal”, Iqbal Review, Journal of The Iqbal Academy, Volume:29, Number:3, Special Issue on Iqbal And Mysticism, October- December 1988, Iqbal Academy Pakistan, Lahore, s.s.103-114.
- BAYRAKDAR, MEHMET, İslam Felsefesine Giriş, T.D.V. Yay., Ankara, 2001.
- BOLAY, SÜLEYMAN HAYRİ, Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü, Akçağ Yay.6. basım, Ankara, 1996.
- CEBECİOĞLU, Ethem, Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü, 5. Basım, Ağaç Yay. İstanbul, 2009.

CEVİZCİ, AHMET, Felsefe Sözlüğü, Paradigma yay., İstanbul, 2002.

CEVİZCİ, AHMET, Felsefe Tarihi, Say Yay., İstanbul, 2012.

CÜNDİOĞLU, DÜCANE, Bir Mabet Savaşçısı Cemil Meriç, Etkileşim Yay.
İstanbul, 2007.

CÜNDİOĞLU, DÜCANE, Şimdiki Zaman, Simurg Grubu,
ducanecun dioglusimurg grubu.blogspot.com.12/12/2013

ÇALIK, ETHEM, Unutulmaz Sözler, Ekev Yay. Erzurum, 1999.

ÇELİK, İSA, Muhammed İkbâl'in Tasavvufi Düşüncesi, Kaknüs Yay., İstanbul,
2004.

EBU ZEHRA, MUHAMMED, İmam Şafii, çev. Osman Keskioglu, Diyanet Yay. 4.
Baskı, Ankara, 2000.

ELİAÇIK, R.İHSAN, Çağa İz Bırakan Müslüman Önderler, İlke Yay., İstanbul,
2002.

ELİAÇIK, R.İHSAN, İslam'ın Yenilikçileri, 5. Baskı, İstanbul, 2012.

ELMALILI HAMDİ YAZIR, Kur'an-ı Kerim ve Meali, Huzur Yay. İstanbul,
2012.

EYSENCK, H.J., Glenn WILSON, , Kişiliğinizi Tanıyın, Çev. Erol Duman, Remzi
Kitabevi, Dördüncü baskı, İstanbul, 2000

FALCO, HOWARD, Ben Kimim? Çev. Şule Baykal, Arunas Yay. İstanbul, 2012.

FARUKİ, İSMAİL RACİ, Bilginin İslamileştirilmesi, Risale Yay., Çev. Fehmi Kuru,
2. Baskı, İstanbul, 2012.

GASSET, ORTEGA Y, İnsan ve Herkes, Çev. Neyire Gül Işık, Metis
Yay.,Dördüncü baskı, İstanbul, 2011.

GÖKBERK, MACİT, Felsefe Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996.

GÖLPINARLI, ABDÜLBÂKİ, Mevlana Celaleddin Hayatı, Eserleri, Felsefesi, İnkılapYay., İstanbul, 1999.

GÖLPINARLI, ABDÜLBÂKİ, Mevlana Celaleddin Hayatı, Eserleri, Felsefesi,İnkılap Yay., İstanbul, 1999.

HADOT, PIERRE, İlkçağ Felsefesi Nedir?, çev. Muna Cedden, Dost Kitabevi, Ankara, 2011.

HAMİDULLAH, MUHAMMED, İslam Peygamberi, çev. Mehmet Yazgan, Beyan Yay. İstanbul, 2011.

HARTMANN, HENZ, Ben Psikolojisi ve Uyum Sorunu, Çev. Banu Büyükkal, Metis Yay., İstanbul, 2000.

HECE, Boyun Eğmeyen Ateşin Dili Muhammed İkbâl, Özel sayısı:25, sayı 193, Ankara, Ocak, 2013.

HEİDEGGER, MARTİN, Varlık ve Zaman, çev. Kaan H. Ökten, Agora Kitaplığı, 2. Basım, İstanbul 2011.

İBRAHİM MÜTEFERRİKA, Milletlerin Düzeninde İlmi Usuller, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 2000.

İKBAL, MUHAMMED, Cavidname, çev. Annemarie Schimmel, Kırkambar Yay., İstanbul, 2010.

İKBAL, MUHAMMED, Cavidname, çev. Halil Toker, Kaknüs Yay., İstanbul, 2002.

İKBAL, MUHAMMED, Doğudan Esintiler, çev. Ahmet Nihat Asrar, Düşünce Yay. İstanbul, 1981.

İKBAL, MUHAMMED, Esrar Ve Rumuz, (Esrar-ı Hodi, Rumuz-ı bîhodi), Çev. Ali Nihat Tarlan, Sufi Kitap, İstanbul, 2005.

- İKBAL, MUHAMMED, Ey Şark Kavimleri Bundan Sonra Ne Yapmalı, (Ey Şark Kavimleri-Misafir-Kölelik) Çev. Ahmet Metin Şahin, Irmak Yay., İstanbul, 2007.
- İKBAL, MUHAMMED, İslam Felsefesine Bir Ktkı (İran’da Metafiziğin Gelişimi), Çev. Cevdet Nazlı, İnsan Yay..İstanbul, 1997.
- İKBAL, MUHAMMED, İslam’da Dini Düşüncenin Yeniden Teşekkülü, Çev. Sofi Huri, Kırkambar Yay., İstanbul, 1999.
- İKBAL, MUHAMMED, İslami Benliğin İçyüzü, çev. Ali Yüksel, Hece Yay. Ankara, 2007.
- İKBAL, MUHAMMED, Kulluk Kitabı (Hicaz Armağanı, Yeni Gülşen-i Râz, Kulluk Kitabı, Musa Vuruşu), Haz. Ali Nihat Tarlan, Sufi Kitap, İstanbul, 2006.
- İKBAL, MUHAMMED, Mektuplar, Çev. Halil Toker, Kaknüs Yay., İstanbul, 2002.
- İKBAL, MUHAMMED, Şarktan Haber (Zebur-i Acem-Peyam-i Maşrık), Haz:Ali Nihat Tarlan,Sufi Kitap, İstanbul, 2006.
- İKBAL, MUHAMMED, Şu Masmavi Gökyüzünü Kendi Yurdum Sanmıştım Ben (Seçme Şiirler), Çev. Halil Toker, Şûle Yay., İstanbul, 1999.
- İKBAL, MUHAMMED, Yansımalar, Çev. Halil Toker, Kaknüs Yay., İstanbul, 2001
- İMAM GAZALİ, İhya’u Ulumid’ Din, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 2004.
- İMAM GAZALİ, Tevhid Akidesinin Esasları, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 2004.
- İNANÇ, YAZGAN, Esef Ercüment YERLİKAYA, Kişilik Kuramları, Pagem Akademi Yay., Dördüncü baskı, Ankara, 2011.
- İZZETBEGOVIÇ, ALİYA, İslam Deklarasyonu, Fide Yay. İstanbul, 2007.
- KAPLAN, İBRAHİM, Kelam’a Dair Görüşleriyle Muhammed İkbal, Üçmart Pres, Kütahya, 2008.

KAYANI, MUHAMMED HAN, Felsefe, Siyaset ve Şiir Dünyasıyla İkbâl, İz Yay., İstanbul, 2002.

KAZMI, LATİF HUSEYİN, “İkbâl’de İnsan Varlığı Kavramı”, Çev. Hasan Ayık, İkbâl’in Düşünce Dünyası, Der.: Ahmet Albayrak, İnsan Yay., İstanbul 2006, s.s.165-181. “İqbâl and Sartre on Human Freedom and Creativity”, Iqbâl Review.

KILIÇ, CEVDET, “Muhammed İkbâl’in Düşüncesinde Benlik Felsefesi”, Tasavvuf Dergisi, c.I, sy.2, s.s.49-60.

KILIÇ, CEVDET, Muhammed İkbâl Hayatı, Şahsiyeti ve Fikirleri, Muradiye Yay. Ankara, 1994.

KÖKNEL, ÖZCAN, Kaygıdan Mutluluğa Kişilik, Altın Kitaplar Yay., Basıldığı il belirtilmemiş, 1982.

KUZGUN, YILDIZ, Rehberlik ve Psikolojik Danışma, Nobel Yay., On birinci basım, Ankara, 2011.

MEVLANA, Mesnevi, Çev. Şefik Can, Ötüken Yay., İstanbul, 1999, Rubailer, Çev. M. Nuri Gençosman, M.E. B. Yay. İstanbul, 1997.

MUHAMMED İKBAL KİTABI, İ.B.B.K.İ.D.B. Yay.. İstanbul, 1995.

ONAT, HASAN, Sönmez KUTLU, İslam Mezhepleri Tarihi, Grafiker Yay., Ankara, 2012.

ÖZER, A. KADİR, Ben Değeri Tiryakiliği, Sistem Yay. Sekizinci baskı, İstanbul, 2000.

ÖZLEM, DOĞAN, Tarih Felsefesi, Say Yay. İstanbul, 2010.

POLAT, ÜLKER UZUN, Tam Benlik, Goa Yay., Geliştirilmiş ikinci baskı, İstanbul, 2011.

- SABIR, GHULAM, “Kierkegaard And Iqbal Startling Resemblances in Life And Thought”, Iqbal Review, Journal of The Iqbal Academy, Volume:40, Number:3-4, October 1999, Iqbal Academy Pakistan, Lahore, s.s.23-48.
- SARTRE, JEAN PAUL, Ego'nun Aşkınılığı, Çev. Serdar Rifat Kırkoğlu, Alkım Yay. İstanbul, 2003.
- SCHIMMEL, ANNEMARIE, Muhammed İkbāl, Çev. Senail Özkan, Ötüken Yay., İstanbul, 2012.
- SİNANOĞLU, AHMET FARUK, Uygarlığın Basamakları, Bilim-Din ve Toplum, (Akademi Evreninde Sosyolojik Bir Araştırma), Evin Ofset ve Matbaacılık, Malatya, 2013.
- ŞAKİR, MAHMUT, Hz. Âdem'den Bugüne İslam Tarihi, Kahraman Yay. İstanbul, 1993.
- ŞAHİN, AHMET METİN, İkbāl Külliyyatı, Yağmur Yay. İstanbul, 2010.
- ŞERİATİ, ALİ, Biz ve İkbāl, Çev. Derya Örs, Fecr Yay., Aralık 2007.
- ŞERİATİ, ALİ, İslam Bilim, çev. Faruk Alptekin, Bilge Adam Yay. Van,2006.
- T.D.V. (HEYET), İslam İlmihali, T.D.V.Yay., Ankara, 2006.
- ULUDAĞ, SÜLEYMAN, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Kabalcı Yay., İstanbul, 2002
- YAŞAR, SELAHADDİN, Muhammed İkbāl, Hayatı, Sanatı, Mücadelesi, Nesil Yay. İstanbul, 2007.
- YILDIZ, MURAT, Benlik-Kavramı ve Benliğin Gelişiminde Dinin Rolü, Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı, 23, İzmir 2006, s. 87-127.